

**UNIVERZA KRALJA ALEKSANDRA PRVEGA
V LJUBLJANI**

**ZBORNİK
ZNANSTVENIH RAZPRAV**

XV. LETNIK 1938-39

**IZDAJA
PROFESORSKI ZBOR JURIDIČNE FAKULTETE**

V LJUBLJANI 1939

Vsi letniki Zbornikov so še v zalogi fakultete, kjer se dobe po sledečih cenah: 30 Din (I); 35 Din (II); 50 Din (III); 60 Din (IV); 100 Din (V); 45 Din (VI); 40 Din (VII); 50 Din (VIII); 60 Din (IX); 60 Din (X); 75 Din (XI); 80 Din (XII); 60 Din (XIII); 100 Din (XIV); 60 Din (XV).

Kdor naroči vse letnike (I—XV), plača skupaj 495 Din.

Člani Društva prijateljev pravne fakultete v Ljubljani imajo $\frac{1}{3}$ popusta, plačajo torej za komplet (15 letnikov) 330 Din, posamezne letnike od I—XV pa dobe za polovično ceno.

UX LIBRIS

D. V. KANT & C.

UNIVERSITÉ DU ROI ALEXANDRE PREMIER A LJUBLJANA

FACULTÉ DE DROIT

XVe ANNÉE 1938-39

TRAVAUX ET ARTICLES

50952

~~42077~~

030025022

Ljubljana 1939

UNIVERZA KRALJA ALEKSANDRA PRVEGA V LJUBLJANI

**ZBORNİK
ZNANSTVENIH RAZPRAV**

XV. LETNIK 1938-39

Izdaja
profesorski zbor juridične fakultete
v Ljubljani

Ljubljana 1939

Kazalo — Table des matières

Univ. prof. dr.

Aleksander Bilimovič:

Agrarna struktura Jugoslavije 1	La structure agraire de la Yougoslavie 1
---	--

Univ. prof. dr. iur. et hon. c.

Metod Dolenc:

Vrednotenje dokazov v sodnem kazenskem postopanju 36	Beweiswertung im gerichtlichen Strafverfahren 36
--	--

Univ. prof. dr.

Stanko Lapajne:

Načrt priposestovalno- in zastaralnopравnih določb za jugoslovanski državljanski zakonik 78	Une proposition comment codifier dans le nouveau Code civil yougoslave les dispositions concernant la prescription acquiescitive et extinctive 78
---	---

Univ. prof.

Aleksander Maklecov:

Kriminalna etiologija 89	L'étiologie criminelle 89
------------------------------------	-------------------------------------

Univ. docent dr.

Vladimir Murko:

Nekatere krivičnosti v sistemu naših neposrednih davkov 153	Quelques inégalités de notre système des impôts directs 153
---	---

Kontr. univ. prof. dr.

Evgen Spektorskij:

Tri pravne teorije 173	Les trois théories du droit 173
----------------------------------	---

Univ. prof. dr.

Milan Skerlj:

Članstvo v gospodarski zadrugi 207	Mitgliedschaft in der Erwerbsgenossenschaft 207
--	---

Univ. prof. dr. Aleksander Bilimovič:

Agrarna struktura Jugoslavije.

Jugoslavija še ni izvedla splošnega gospodarskega štetja. Vendar je bil izvršen ob priliki drugega ljudskega štetja z dne 31. marca 1931 popis privatnih kmetijskih gospodarstev. Rezultati tega popisa so bili objavljeni v zadnjih dveh zvezkih publikacije Obče državne statistike »Statistički godišnjak, 1936«. (Beograd, 1937, str. 86—131) in »Statistički godišnjak, 1937« (Beograd, 1938, str. 98—111). Različni pisci so se že večkrat dotaknili te statistike. Vendar je le-ta v svoji celoti tako zanimiva s splošno-socialnega in narodnogospodarskega vidika in tako važna za pojmovanje agrarne strukture Jugoslavije in Slovenije, da je vredna bolj sistematičnega proučavanja. Posebno poučne so številke, ako jih primerjamo za različne dele države. V tej razpravi hočem podati rezultate uprav takega proučavanja omenjenega statističnega gradiva. Pri tem bom s početka razmotril številke, nanašajoče se na število gospodarstev (obratov), nato pa številke, ki se nanašajo na površino teh gospodarstev.

I. Število kmetijskih gospodarstev (obratov).

Prebivalstvo Jugoslavije, izračunano za dan 31. decembra 1938 je doseglo 15,6 mil. oseb, po ljudskem štetju iz l. 1931 pa je znašalo 13,9 mil. Od tega je odpadlo na Slovenijo 1,1 mil. ali 7,9%. L. 1921 je znašalo celokupno prebivalstvo Jugoslavije 11,98 mil. in prebivalstvo Slovenije 1,04 mil. ali 8,7%.

Po glavnih poklicih se je to prebivalstvo delilo l. 1931 tako-le:

	Jugoslavija:		Drav. banovina:	
	mil.	%	mil.	%
Kmetijstvo, gozdarstvo in ribolov	10,7	77,0	0,69	60,5
Industrija in obrt	1,5	10,8	0,25	21,9
Trgovina, kredit in promet	0,7	5,0	0,08	7,0

	Jugoslavija:		Drav. banovina:	
	mil.	%	mil.	%
Javna služba, prosti poklici in vojska . . .	0,5	3,6	0,05	4,4
Drugi poklici in brez poklicev	0,5	3,6	0,07	6,2
Skupaj	13,9	100,0	1,14	100,0

V vsej Jugoslaviji živi od kmetijstva, gozdarstva in ribolova 77,0% ali nad $\frac{3}{4}$ vsega prebivalstva. Iz tega se vidi prevladujoči agrarni značaj Jugoslavije in njenega gospodarstva.¹ To tem bolj, ker od teh 10,7 mil. oseb živi specialno od gozdarstva samo 0,3% in od ribolova 0,1%, tako da odpade 99,6% na kmetijstvo oz. na gozdarstvo, ki tvori del kmetijskih gospodarstev.

V Sloveniji živi od kmetijstva samo 60% vsega prebivalstva, kar priča o tem, da je ta pokrajina veliko bolj industrializirana kakor drugi deli države. To potrjuje tudi dejstvo, da je v celi državi živela od industrije in obrti samo $\frac{1}{10}$, v Sloveniji pa $\frac{1}{5}$, t. j. 2krat večji del prebivalstva.

Prebivalstvo, ki živi od kmetijstva, se je delilo l. 1931 po svojem položaju v gospodarstvu v te-le skupine:

Jugoslavija:	Pridobitno zaposlene osebe		Od njih vzdrževane osebe		Skupaj	
	tis.	%	tis.	na 1 zaposl. osebo	tis.	%
Samostojni (posestniki in zakupniki) ²	1770	34,8	4081	2,3	5851	54,8
Pomožni družinski člani . . .	2840	55,7	1117	0,4	3957	37,1
Nameščenci	7	0,1	15	2,1	22	0,2
Delavci, dninarji in kmečki posli	478	9,3	358	0,7	836	7,9
Hišni posli	3	0,1	0	0,0	3	0,0
Skupaj	5099	100,0	5571	1,1	10670	100,0
		47,8%		52,2%		100,0%

¹ L. 1921 je znašalo prebivalstvo, ki živi od kmetijstva, gozdarstva in ribolova, 78,9% vsega prebivalstva ali za 1,9% več kakor l. 1931, prebivalstvo, ki živi od industrije in obrti, pa 9,9% ali za 0,9% manj. Te številke pričajo o pojemajočem agrarnem in naraščajočem industrijskem značaju Jugoslavije. Podatke iz l. 1921 podrobno primerja s podatki iz l. 1931 inž. agr. Maksim Goranović v razpravi »Profesionalna i socijalna struktura sela u Jugoslaviji« (Arhiv Min. poljo-

Dravska banovina:	Pridobitno zaposlene osebe		Od njih vzdrževane osebe		Skupaj	
	tis.	%	tis.	na 1 zaposl. osebo	tis.	%
Samostojni (posestniki in zakupniki)	118	31,6	274	2,3	392	56,8
Pomožni družinski člani	171	45,8	12	0,1	183	26,5
Nameščenci	1	0,3	2	2,0	3	0,4
Delavci, dinarji in kmečki posli	83	22,3	29	0,3	112	16,3
Hišni posli	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Skupaj	373	100,0	317	0,8	690	100,0
		54,1 ⁰ / ₀		45,9 ⁰ / ₀		100,0 ⁰ / ₀

Že te številke nam podajajo sliko socialne strukture jugoslovanskega kmetijstva. Število samostojnih gospodarjev znaša v celi državi 34,8% oseb, pridobitno zaposlenih v tej gospodarski panogi. Število najemnih delavcev je absolutno precej visoko (ok. 1/2 mil., z vzdrževanimi osebami celo več kot 800.000), toda relativno znaša to število samo 9,3% vseh pridobitno zaposlenih oseb, tako da pride na enega samostojnega gospodarja povprečno le 1/4 najemnega delavca ali na 4 gospodarstva 1 najemni delavec. Kolikor ne zadostujejo delavne moči gospodarja in njegove ožje družine, krije primanjkljaj delo pomožnih družinskih članov, na katere odpade več kakor 1/2 vseh pridobitno zaposlenih oseb. Samostojni s pomožnimi družinskimi člani znašajo torej 90,5% vseh pridobitno zaposlenih oseb. Vse to priča o prevladujočem nekapitalističnem družinskem kmetiskem gospodarstvu.³ O prevladujočem vplivu malih družinskih gospodarstev govori tudi dejstvo skoro popolne odsotnosti nameščencev.

privrede, 1938, sveska 12; tudi posebej v zbirki »Položaj seljaka u Jugoslaviji«, Beograd, 1938).

² Ta skupina ima v »Statističkom godišnjaku« za l. 1936 (str. 32 in dr.) napačen naziv, in sicer »samostalni i zakupci (propriétaires et fermiers)«. Tak naziv je napačen, ker »samostojni« pomeni samostojne gospodarje neodvisno od tega, ali gospodarijo na lastnem zemljišču ali pa na zemljišču, vzetem v zakup. Zato sem popravil ta naziv v »Samostojni (posestniki in zakupniki)«.

³ Tako »družinsko gospodarstvo« (Familienwirtschaft) je gospodarstvo, ki ne zaposluje najemnih delavcev, temveč uporablja izključno delo svojih lastnih članov. Gl. o tem Alexander Tschajanow, Die Lehre von der bäuerlichen Wirtschaft. Versuch einer Theorie der Familienwirtschaft im Landbau, Nem. prevod F. Schlömerja, Berlin,

V Sloveniji ima kmetijsko gospodarstvo, kakor se to vidi iz socialne strukture prebivalstva, ki živi od kmetijstva, manj družinski in v večji meri kapitalističen značaj. To je razvidno iz manjšega odstotka samostojnih gospodarjev in pomožnih družinskih članov ter višjega odstotka nameščenecv in najemnih delavcev. Na to vpliva tudi večje število kapitalističnih gozdnih posestev. Značilno je tudi, da prihaja v Sloveniji na 1 pridobitno zaposleno osebo manj vzdrževanih oseb kakor v celi državi, in sicer: 0,8 proti 1,1. V Sloveniji je torej k o n z u m p t i v n o breme, ki pada na vsako pridobitno v kmetijstvu zaposleno osebo, manjše kakor v večini drugih pokrajin. Razlika izvira iz nekoliko manjšega obsega družin v Sloveniji. V celi Jugoslaviji je znašalo število vseh družin (gospodinjstev) 2.709,3 tis. in je na 1 družino odpadalo 5,1 članov, dočim je znašalo število družin v Sloveniji 235,1 tis. in je na 1 družino odpadalo 4,9 oseb. Družin, ki živijo od kmetijstva, je bilo v Jugoslaviji 1.963 tis. in v Sloveniji 134 tis., tako da je odpadlo na 1 tako družino v prvi 5, 4 in v drugi 5,1 članov. Kmetjska družina je torej nekoliko večja kakor povprečna družina. Na kmetih prevladujejo družine do 5 članov in nato družine od 6—10 članov; pri tem je v Sloveniji odstotek malih družin večji kakor v celi Jugoslaviji. Zelo velikih družin z več kakor 20 člani, ki so predvsem družinske zadruga, v Sloveniji sploh ni. To se vidi iz teh-le števil:

Članov v družini:	Jugoslavija:		Dravska banovina:	
	tis. družin	%	tis. družin	%
1—5	1130	57,6	78	58,1
6—10	720	36,7	53	39,6
11—15	92	4,7	3	2,2
16—20	16	0,8	0,1	0,1
21—25	4	0,2	0,0	0,0
nad 25	1	0,0	0,0	0,0
Skupaj	1963	100,0	134	100,0

1923. Ta teoretik in zagovornik kmetjskega »družinskega gospodarstva« mora sedaj zagovarjati v Sov. Rusiji velike »kolhoze« in »sovhoze«. Za proučevanje kmetjskega gospodarstva in zlasti njegove rentabilnosti so važna tudi raziskavanja švicarskega kmetjskega sekretariata pod vodstvom prof. E. L a u r a.

Število družin (gospodinjstev), ki živijo od kmetijstva, presega število samostojnih kmetijskih gospodarjev za 193 tisoč ali za 10,9% v celi državi in za 16 tisoč ali 13,6% v Sloveniji. Napram celokupnemu številu družin, živečih od kmetijstva, znaša ta previšek 9,8% v celi državi in 11,9% v Sloveniji. Ta odstotek moremo smatrati za minimalni odstotek kmetskih družin, ki nimajo zemlje. Dejanski odstotek takih kmetskih družin je večji od gori navedenega, ker so med samostojnimi gospodarji všteti tudi zakupniki, ki obdelujejo tujo zemljo.⁴ Iz navedenih števil je razvidno, da je v Sloveniji odstotek kmetskih družin, ki nimajo zemlje, nekoliko višji kot v celi državi.

Da postane nekapitalistični družinski značaj jugoslovanskega kmetijstva še bolj jasen, navedem v svrhu primerjave podatke o osebah, ki so bile l. 1931 pridobitno zaposlene v industriji in obrti:

	Jugoslavija:		Drav banovina:	
	tis.	%	tis.	%
Samostojni	225	31,4	31	23,8
Nameščenci	28	3,9	5	3,8
Delavci, dninarji, posli	373	52,1	79	60,5
Vajenci	62	8,7	12	9,2
Pomožni družin. člani	16	2,2	0,5	0,4
Hišni posli	12	1,7	3	2,3
Skupaj	716	100,0	130,5	100,0

Veliko število nekapitalističnih obrtniških podjetij znižuje tudi v tej skupini njeno kapitalistično strukturo. Vendar tvorijo tu samostojni gospodarji s pomožnimi družinskimi člani le 33,6% vseh pridobitno zaposlenih oseb proti 90,5% v kmetijstvu, najemni delavci pa 52,1% proti 9,3% v kmetijstvu. V Sloveniji kaže tudi ta skupina višjo kapitalistično strukturo, kar se vidi iz manjšega odstotka samostojnih gospodarjev in večjega odstotka najemnih delavcev. Tudi razmerje med številom družin in številom samostojnih gospodarjev je v industrijsko-obrtni skupini drugačno kakor ono, katero smo videli pri kmetijstvu: v celi

⁴ Gl. M. Goranović, op. cit., str. 11—12.

Jugoslaviji je bilo pri industrijsko-obrtnem prebivalstvu število družin za 41% večje kakor število samostojnih gospodarjev, v Sloveniji pa celo za 61,3%.

Sedaj pogledjmo, kako veliko je bilo po štetju iz l. 1931 število kmetijskih gospodarstev. Pripominjam, da je razumeti pod izrazom kmetijsko gospodarstvo kmetijski obrat, kar se vidi že iz tega, da je število popisanih kmetijskih gospodarstev v celi Jugoslaviji za 10,9% večje kakor število samostojnih kmetijskih gospodarjev (posestnikov in zakupnikov), v Sloveniji pa celo za 23,9%. Nekateri samostojni gospodarji imajo torej po več gospodarstev (obratov).

V celi državi je bilo 1.985,7 tis. ali okroglo 2 milijona popisanih kmetijskih gospodarstev.

Na posamezne banovine pa je odpadlo:

Banovine:	Število gospodarstev tis.	%	Celokupno prebivalstvo tis.	Na 1 gosp. pride vseh prebival.	Prebival- stvo, ki živi od kmet. tis.	Na 1 gosp. pride kmet. prebival.
Dravska	155	7,8	1144	7,4	690	4,5
Drinska	217	10,9	1535	7,1	1263	5,8
Dunavska	337	17,0	2387	7,1	1784	5,3
Moravska	227	11,4	1436	6,3	1232	5,4
Primorska	129	6,5	902	7,0	753	5,8
Savska	424	21,4	2704	6,4	2037	4,8
Vardarska	212	10,7	1574	7,4	1228	5,8
Vrbaska	152	7,6	1037	6,8	915	6,0
Zetska	131	6,6	926	7,1	759	5,8
Beograd	2	0,1	289	144,5	10	5,0
Skupaj	1986	100,0	13934	7,0	10670	5,4

Največje je število kmetijskih gospodarstev v Savski in Dunavski banovini. Na Slovenijo odpade ok. 8%, t. j. nekaj manj kakor $\frac{1}{10}$ vseh gospodarstev. V tabeli sem navedel tudi celokupno prebivalstvo posameznih banovin v letu 1931 in prebivalstvo, ki živi od kmetijstva, ter relativno število vseh prebivalcev in prebivalcev, ki živijo od kmetijstva, na 1 kmetijsko gospodarstvo. Iz teh števil se vidi, da pride povprečno v celi državi na 1 kmetijsko gospodarstvo 7 vseh prebivalcev in $5\frac{1}{2}$ prebivalcev od tistih, ki živijo od kmetijstva. Variacije

teh relativnih števil po posameznih banovinah so z izjemo področja mesta Beograda le neznatne. V celi Jugoslaviji je število kmetijskih gospodarstev (obratov) le malo večje kakor število družin, ki živijo od kmetijstva, tako da pride povprečno na eno tako družino eno gospodarstvo in je število prebivalcev na 1 družino in na 1 gospodarstvo isto (5,4). V Sloveniji pa je kmetijskih gospodarstev (obratov) mnogo več kakor družin, ki živijo od kmetijstva; zato odpade tu na 1 družino 5,1 prebivalcev, ki živijo od kmetijstva, in na 1 gospodarstvo 4,5 takih prebivalcev. Te številke je treba popraviti z ozirom na to, da popisana kmetijska gospodarstva ne vsebujejo specialno gozdnih gospodarstev in vseh državnih, občinskih, cerkvenih in drugih javnopравnih kmetijskih gospodarstev.

Toda pravi vpogled v agrarno strukturo Jugoslavije in Slovenije dobimo šele tedaj, če proučimo, kako se delijo kmetijska gospodarstva po velikosti. To so prvi podatki te vrste iz povojne dobe, zbrani za celo Jugoslavijo, podatki, ki prvič slikajo socialno strukturo kmetijstva v celi državi. Tudi pri njih se mora upoštevati, da se nanašajo le na privatna kmetijska gospodarstva, ne objemajo torej gospodarstev države in drugih javnopравnih edinic, niti čisto gozdnih privatnih gospodarstev. Ti podatki tudi niso grupirani po velikosti zemljiške posesti, temveč po velikosti kmetijskih obratov, tako da razdelitev gospodarstev po njih velikosti še ne podaja slike razdelitve zemljiške posesti. Le delno sliko razdelitve posesti dobimo iz podatkov o pravnem naslovu, na katerem sloni uporaba zemljišča, ki jih navajam v II. oddelku svoje razprave.

Popisana kmetijska gospodarstva Jugoslavije in Slovenije so se delila l. 1931 v te-le skupine:

Gospodarstva (obrat) s površino ha:	Jugoslavija:		Dravska banovina:	
	tis.	%	tis.	%
0.01—0.50	158,9	8,0	18,2	11,8
0,51—1.0	175,5	8,8	13,2	8,5
1—2	337,4	17,0	19,7	12,7
2—5	676,3	34,0	37,7	24,4
5—10	407,2	20,5	28,8	18,7

Gospodarstva (obrati) s površino ha:	Jugoslavija:		Dravska banovina:	
	tis.	%	tis.	%
10—20	174,1	8,8	24,5	15,8
20—50	49,3	2,5	10,8	7,0
50—100	5,2	0,3	1,26	0,8
100—200	1,1	0,1	0,30	0,2
200—500	0,5	0,0	0,13	0,1
nad 500	0,2	0,0	0,055	0,0
Skupaj	1985,7	100,0	154,6	100,0

Število gospodarstev spočetka raste z naraščanjem obsega gospodarstva ter doseže visoko ležeč maksimum (kulminacijsko točko) pri gospodarstvih od 2 do 5 ha, na katere odpada v celi državi $\frac{1}{3}$ vseh gospodarstev; nato pa število gospodarstev pojema in strmo pada že pri gospodarstvih nad 10 ha, zlasti pa pri gospodarstvih z več kakor 20 ha. Prevladujejo gospodarstva od 1 do 10 ha, ki tvorijo 71,5% ali skoro $\frac{3}{4}$ vseh gospodarstev. To so najpogostejša ali najbolj tipična (the mode)⁵ gospodarstva. Na veleobrate s površino nad 100 ha odpada samo 1,8 tis. ali 0,1%. Že na gospodarstva od 20 do 50 ha odpade samo 2,5%. Toda tudi najmanjših gospodarstev do 0,50 ha je bilo samo 8%. V celi državi torej močno prevladujejo male in srednje kmetije, med temi pa male kmetije, ki komaj zadostujejo ali pa že ne zadostujejo več za vzdrževanje kmetijske družine. Ako pri tem upoštevamo nizko tehnično stanje in vsled tega nizke donose jugoslovanskega kmetijstva, moramo iz teh številk sklepati, da v celi državi ok. dveh tretin kmetijskih gospodarstev ne zadoščata za primerno vzdrževanje kmetijskih družin in popolno zaposlitev njihovih delovnih moči ter približno le $\frac{1}{3}$ gospodarstev zadostno oz. več kot zadostno vzdržuje dotične posestniške družine.

V Sloveniji je relativno visoko število najmanjših gospodarstev, ki igrajo le pomožno vlogo pri vzdrževanju družine. To so gospodarstva podeželskega proletariata, ki le deloma živi od kmetijstva, v prvi vrsti pa od obrti in od dela

⁵ Gl. prof. Franc Žižek. Grundriss der Statistik. München und Leipzig. 1921, Str. 148—9: »der dichteste (häufigste) Wert« ali »die normale, 'typische' Grösse.«

v industrijskih in rudarskih podjetjih. Relativno majhno je tudi število gospodarstev od 1 do 2 ha. Maksimalno število odpade na kmetije od 2 do 20 ha, ki so torej za Slovenijo najpogostejša ali najbolj tipična gospodarstva. Pri tem niso gospodarstva od 2 do 5 ha tako mnogoštevilna kakor v celi državi, mnogo bolj številna so nasprotno gospodarstva od 10 do 20 ha, kar je posledica manjše rodovitnosti zemlje v visokih goratih krajih in s tem zvezanega večjega odstotka površine pod pašniki in gozdovi. Mnogo več kakor v celi državi je v Sloveniji tudi gospodarstev od 20 do 50 ha, nato gospodarstev od 50 do 100 ha in celo veleobratov s površino nad 100 ha. Tudi to je zvezano z večjimi površinami pod gozdom, ki so se ohranile pri izvedbi agrarne reforme. Vendar odpade tudi v Sloveniji na gospodarstva do 5 ha blizu 60% vseh gospodarstev. Ako pa upoštevamo manj rodovitna tla in obširne pašnike in gozdove, je treba priznati, da tudi v Sloveniji, istotako kakor v celi državi, skoro $\frac{2}{3}$ kmetijskih gospodarstev ne more primerno živeti od kmetijstva in popolnoma zaposliti svojih delovnih moči. Budžet teh gospodarstev izpolnjujejo poleg donosov od lastnih kmetij še drugi viri dohodkov. Previšek svojih delovnih moči pa nudi ti kmetijski obrati drugim gospodarstvom.⁶

Agrarna statistika deli kmetijska gospodarstva (obrate) po njihovi velikosti v sledeče glavne kategorije, pri čemer se z velikostjo obrata izpreminja tudi celotna njegova socialna struktura, tako da se pretvarja *differentia gradualis* v *differentiam specificam*:

1. pritlikasta ali parcelna gospodarstva (Zwergbetrieb) do 0,50 ha;
2. malotna gospodarstva (Kleinstellenbetrieb) — od 0,51 do 2 ha;

⁶ V publikaciji Socialno ekonomskega instituta v Ljubljani »Socialni problemi slovenske vasi« (II. z. Spisala Hrvoj Maister in Filip Uratnik, Ljubljana, 1938) pravi F. Uratnik, »da so v povprečju obrati z nad 10 ha zemlje obrati, ki iščejo poljedelske delavce, obrati s pod 5 ha zemlje pa obrati, ki nudijo poljedelsko delovno silo. V skupini s 5—10 ha zemlje sta razpoložljiva delovna moč in potreba po njej v ravnovesju. To velja seveda le za povprečne produkcijske razmere in povprečno velike rodbine« (str. 10).

3. male kmetije (kleinbäuerlicher Betrieb) — od 2 do 5 ha;
4. srednje kmetije (mittelbäuerlicher Betrieb) — od 5 do 20 ha;
5. velike kmetije (grossbäuerlicher Betrieb) — od 20 do 100 ha;
6. veleposestva ozir. veleobrate (Grossbetrieb) — nad 100 ha.

Ako porazdelimo vsa popisana kmetijska gospodarstva v te skupine, dobimo te-le absolutne in relativne številke za posamezne dele Jugoslavije:

Banovine:	0,01-0,5	0,51-2	2-5	5-20	20-100	nad 100	Skupaj
a) absolutne številke (tis. gospodarstev):							
Dravska	18,2	32,9	37,7	53,3	12,1	0,5	154,6
Drinska	14,5	51,1	73,1	71,1	7,2	0,1	217,4
Dunavska	26,0	80,9	104,1	109,7	15,4	0,5	336,6
Moravska	9,0	46,9	90,3	77,3	3,6	0,04	227,1
Primorska	19,4	56,5	35,7	15,9	1,4	0,1	129,2
Savska	34,3	123,5	163,9	98,5	3,3	0,3	423,8
Vardarska	18,4	55,3	76,3	58,9	3,0	0,1	212,0
Vrbaska	7,3	31,8	54,5	54,9	3,2	0,05	151,8
Zetska	11,3	33,4	40,3	41,0	5,0	0,1	131,2
Beograd	0,4	0,5	0,4	0,5	0,1	0,004	2,0
Skupaj	158,9	512,9	676,3	581,3	54,5	1,8	1985,7

b) relativne številke (% vseh gospodarstev):							
Dravska	11,8	21,2	24,4	34,5	7,8	0,3	100,0
Drinska	6,7	23,5	33,7	32,8	3,3	0,0	100,0
Dunavska	7,7	24,1	30,9	32,6	4,6	0,1	100,0
Moravska	3,9	20,7	39,8	34,0	1,6	0,0	100,0
Primorska	15,0	43,8	27,7	12,3	1,2	0,0	100,0
Savska	8,1	29,2	38,7	23,2	0,8	0,0	100,0
Vardarska	8,7	26,1	36,0	27,8	1,4	0,0	100,0
Vrbaska	4,8	21,0	35,9	36,2	2,1	0,0	100,0
Zetska	8,6	25,5	30,7	31,3	3,8	0,1	100,0
Beograd	21,1	25,9	20,1	26,8	5,8	0,3	100,0
Skupaj	8,0	25,8	34,0	29,3	2,8	0,1	100,0

Da se orientiramo v tej pestri razpredelnici, si oglejmo po vrsti posamezne skupine gospodarstev.

Na pritlikasta gospodarstva do 0,50 ha odpade v celi Jugoslaviji 8% vseh gospodarstev. Največje odklone navzdol od tega povprečka kažeta Moravska in Vrbaska banovina; največje odklone navzgor kažeta razen področja Beograda Primorska banovina in Slovenija (11,8%).

Na malotna gospodarstva od 0,51 do 2 ha odpada v Jugoslaviji 25,8% ali $\frac{1}{4}$ vseh gospodarstev, pri največjih odklonih navzdol v Moravski, Vrbaski banovini in v Sloveniji (21,2%) ter pri največjih odklonih navzgor v Primorski in Savski banovini.

Na male kmetije od 2 do 5 ha odpade v celi Jugoslaviji 34,0% ali $\frac{1}{3}$ vseh gospodarstev. Najmanj je teh kmetij na področju Beograda, v Sloveniji (24,4%) in Primorski banovini; največ v Moravski in Savski banovini.

Srednje kmetije od 5 do 20 ha zavzemajo v skupnem številu vseh gospodarstev cele države tretje mesto (29,3%). Največ jih je v Vrbaski, Moravski banovini in v Sloveniji (34,5%); najmanj v Primorski in Savski banovini.

Velikih kmetij od 20 do 100 ha je zelo malo v celi državi, in sicer samo 2,8% vseh gospodarstev. Največ jih je v Sloveniji (7,8%); najmanj v Savski in Primorski banovini.

Kmetijskih veleobratov nad 100 ha skoro ni v Jugoslaviji, ker nanje odpade samo 0,1% vseh gospodarstev; malo več jih je v Sloveniji (0,3%) in proti pričakovanju tudi na področju Beograda (0,3%).

Ako seštejemo v eno skupino vsa gospodarstva do 5 ha, v drugo pa vsa gospodarstva nad 5 ha, tedaj se vrstijo posamezni deli države po odstotku prvih in drugih na ta-le način:

Banovine:	% gospodarstev do 5 ha	% gospodarstev nad 5 ha	Vseh prebivalcev na 1 km ²	Prebivalcev, ki živijo od kmetij, na 1 km ²	Prebiv., ki živijo od kmetij, na 100 ha orne zemlje
Primorska	86,5	13,5	45,9	38,3	301
Savska	76,0	24,0	66,7	50,3	164
Vardarska	70,8	29,2	42,9	33,8	148
Beograd	67,1	32,9	764,4	26,8	100
Zetska	64,8	35,2	29,9	24,5	265
Moravska	64,4	35,6	56,4	48,4	173
Drinska	63,9	36,1	55,1	45,4	172

Dunavska	62,7	37,3	76,4	57,1	85
Vrbaska	61,7	38,3	54,8	48,3	160
Dravska	57,4	42,6	72,2	43,5	224
Jugoslavija	67,8	32,2	56,3	43,1	143

Povprečno v celi državi odpade na gospodarstva do 5 ha 67,8% ali $\frac{2}{3}$ vseh gospodarstev, največ (nad 70%) jih je v Primorski, Savski in Vardarski banovini, najmanj pa v Sloveniji (pod 60%). Ostale pokrajine so približno enake v tem oziru ter imajo nad 60 in pod 70% gospodarstev do 5 ha. Na prvi pogled se zdi, da je število manjših ozir. večjih gospodarstev zvezano z gostoto prebivalstva. Zato sem navedel podatke o gostoti prebivalstva, in sicer celokupnega prebivalstva in prebivalstva, ki živi od kmetijstva, na 1 km² celokupne površine ter posebej še število prebivalcev, živečih od kmetijstva, na 1 km² ali na 100 ha orne zemlje. Iz navedenih števil pa se je izkazalo, da med vsemi temi oblikami gostote prebivalstva in razdelitvijo gospodarstev po velikosti ni ožje zveze. Največja zveza je še med odstotkom gospodarstev do 5 ha in številom prebivalcev, živečih od kmetijstva, na 100 ha orne zemlje. Toda tudi ta zveza je precej rahla, kar se vidi iz tega, da znaša korelacijski koeficient r med njima samo +0,44, in determinacijski koeficient r^2 samo 0,19.⁷ Korelacija je torej pozitivna, t. j. čim več kmetovalcev živi v dotični banovini na 100 ha orne zemlje, tem večji je odstotek majhnih gospodarstev do 5 ha. Toda korelacija je zelo nizka in determinacijski koeficient r^2 priča, da samo 19% ali $\frac{1}{5}$ razlik v številu malih gospodarstev po banovinah razjasnjujejo razlike v gostoti kmetijskega prebivalstva na 100 ha orne zemlje. Ostale $\frac{4}{5}$ teh razlik so zvezane z drugimi vzroki. Korelacija med odstotkom malih gospodarstev in gostoto celokupnega prebivalstva in prebivalstva, ki živi od kmetijstva, na 1 km² vse površine je še nižja, in sicer za celokupno prebivalstvo $r = -0,32$ in $r^2 = 0,10$ in za kmetijsko prebivalstvo $r = -0,20$ ter $r^2 = 0,04$. Ti koeficienti so tako nizki, da skoro sploh ni mogoče govoriti o zvezi med temi pojavi. Interesantno pa je, da je ta neznatna korelacija

⁷ Gl. o teh koeficientih v mojem »Nauku o konjunkturah« ZZR, letnik VIII, Ljubljana 1931, str. 90–92. Korelacija je izračunana samo za 9 banovin brez Beograda.

negativna, t. j. čim večja je v dotični banovini gostota prebivalstva, tem manjši — čeprav le v zelo neznatni meri — je odstotek malih gospodarstev. Ta na prvi pogled nerazumljiv pojav se pojasnjuje z dejstvom, da sta dve banovini z najbolj gostim prebivalstvom, in sicer Dunavska (v katero spada Vojvodina) in Dravska banovina — pokrajini, v katerih je relativno mnogo velikih kmetij in se je od prejšnjih časov ohranilo mnogo večjih posestev, ki jih ni odpravila niti agrarna reforma. V Sloveniji, kakor bomo videli dalje, so to gospodarstva s pretežno gozdno površino.

»Statistični letopis za l. 1936« vsebuje še interesantne podatke o razdelitvi kmetijskih gospodarstev različne velikosti v gospodarstva, katerim je kmetijstvo glavni poklic, in v gospodarstva, ki se bavijo s kmetijstvom kot s postranskim poklicem. Navedem te podatke za celo Jugoslavijo in za Slovenijo:

ha	Jugoslavija:				Dravska banovina:			
	Glavni poklic		Postran. pokl.		Glavni poklic		Postr. poklic	
	tis. g.	%	tis. g.	%	tis. g.	%	tis. g.	%
0,01—0,50	104,5	65,8	54,4	34,2	7,8	42,9	10,4	57,1
0,51—1	144,5	82,3	31,1	17,7	8,0	60,6	5,2	39,4
1—2	306,6	90,0	33,8	10,0	14,0	71,1	5,7	28,9
2—5	641,7	94,9	34,6	5,1	31,3	83,3	6,3	16,7
5—10	394,3	96,8	13,0	3,2	26,0	89,9	2,9	10,1
10—20	168,8	97,0	5,2	3,0	23,1	94,3	1,4	5,7
20—50	47,0	95,4	2,3	4,6	10,1	94,4	0,6	5,6
50—100	4,6	88,5	0,6	11,5	1,1	84,6	0,2	15,4
100—200	0,86	78,2	0,24	21,8	0,22	73,3	0,08	26,7
200—500	0,36	73,5	0,13	26,5	0,09	69,2	0,04	30,8
nad 500	0,13	61,9	0,08	38,1	0,04	66,7	0,02	33,3
Skupaj	1810,3	91,2	175,4	8,8	121,8	78,7	32,9	21,3

V celi državi se bavi s kmetijstvom kot z glavnim poklicem več kakor $\frac{9}{10}$ vseh kmetijskih gospodarstev in kot s postranskim manj kakor $\frac{1}{10}$. Tem večji pomen ima prej ugotovljeno prevladujoče število gospodarstev z nezadostno površino zemljišča. Pri tem je odstotek gospodarstev, katerim je kmetijstvo le postranski poklic, največji na dveh skrajnih tečajih, namreč pri najmanjših (34,2%) in največjih gospodarstvih (38,1%) ter pojema proti srednjim gospodarstvom, kjer doseže svoj minimum pri gospodarstvih od 5 do 10 ha (3,2%) in od 10 do 20 ha (3,0%). Visoki odstotek

gospodarstev, ki se bavijo s kmetijstvom le kot s postranskim poklicem, je pri najmanjših gospodarstvih razumljiv. To s p o m o ž n a kmetijska gospodarstva podeželskih obrtnikov in delavcev. Manj jasen je visoki odstotek takih gospodarstev pri večjih gospodarstvih. Najbrž so to gospodarstva, ki so zvezana z gozdarstvom in industrijo.

V Sloveniji je odstotek gospodarstev, katerim je kmetijstvo le p o s t r a n s k i poklic, v e l i k o v e č j i k a k o r v c e l i d r ž a v i, in sicer 21,3% ali več kakor $\frac{1}{5}$ vseh gospodarstev. Po posameznih kategorijah gospodarstev je ta odstotek tudi v Sloveniji največji na skrajnih tečajih in pojema proti sredini. Pač pa se odlikuje Slovenija s tem, da doseže v njej ta odstotek pri najmanjših gospodarstvih izredno višino (57,1%), kar je v zvezi z velikim številom podeželskega industrijskega in rudarskega delavstva. Poleg tega minimum kmetijskih gospodarstev, ki se bavijo s kmetijstvom le kot s postranskim poklicem, ne leži pri gospodarstvih od 5 do 10 in od 10 do 20 ha, ampak pri gospodarstvih od 10 do 20 ha (5,7%) in od 20 do 50 ha (5,6%).

II. Površina kmetijskih gospodarstev.

Dosedaj sem razmotrival statistične podatke o številu kmetijskih gospodarstev. Toda »Statistički godišnjak« za leto 1936 vsebuje razen tega še dragoceno statistiko o p o v r š i n i, ki jo zavzemajo gospodarstva različne velikosti. Ta statistika je posebno važna, ker še-le iz nje dobimo pravo sliko o agrarni strukturi Jugoslavije in njenih posameznih delov.

C e l o k u p n a p o v r š i n a Jugoslavije znaša 247,5 tis. kvadratnih kilometrov ali 24.754,2 tis. ha. Od te celokupne površine odpade na Slovenijo 6,4%, t. j. 15,8 tis. km² ali 1584,9 tis. ha. Na 1 km² celokupne površine je odpadlo l. 1931, kakor smo videli, v celi državi 56,3 vseh prebivalcev in 43,1 prebivalcev, ki živijo od kmetijstva. Za Slovenijo ste bili te dve številki 72,2 in 43,5. Prva od teh številk ni še tako visoka v primeri z drugimi državami. Italija je na pr. imela l. 1931 na 1 km² 132,7 prebivalcev, Nemčija 139,0, Velika Britanija 189, 3, Nizozemska 230,9 in Belgija celo

267,5.⁸ Druga številka je že precej visoka. Tako je bilo na pr. v gosto naseljeni toda industrializirani Nemčiji l. 1933 na 1 km² površine le 29,1 prebivalcev, ki živijo od kmetijstva.

Toda čisto drugačen rezultat dobimo, če vzamemo razmerje med kmetijskim prebivalstvom in površino produktivne zemlje, ki se uporablja za kmetijstvo (izvzemši torej neproduktivno zemljo in gozdove). Te zemlje je bilo v Jugoslaviji l. 1931 13.793,1 tis. ha. Na 100 ha te zemlje je odpadalo torej 77,3 prebivalcev, ki živijo od kmetijstva, dočim jih je bilo v Nemčiji 46,5,⁹ na Danskem 32,4,¹⁰ na Nizozemskem 26,7 in v Vel. Britaniji samo 7,1.¹¹ Že iz teh številk se jasno vidi visoka relativna hiperpopulacija v Jugoslaviji. V Sloveniji je bilo teh zemljišč l. 1931 818,3 tis. ha. Na 100 ha produktivne zemlje, ki se uporablja za kmetijstvo, je torej odpadalo 83,6 oseb kmetijskega prebivalstva. Ta številka je višja kot v celi državi, kar je v zvezi predvsem z visokim odstotkom gozdne površine.

Ako pa vzamemo samo orno zemljo, na katero odpada v Jugoslaviji veliko manjši odstotek produktivne kmetijske površine kot v drugih državah,¹² tedaj dobimo na 100 ha te zemlje za celo Jugoslavijo, kakor smo videli na str. 11, 143 prebivalcev, ki živijo od kmetijstva. V Nemčiji je znašalo to število l. 1933 samo 66,7 oseb, t. j. 2krat manj, in na Danskem 37,3 oseb ali 4krat manj kot v Jugoslaviji. Gostota kmetijskega prebivalstva na 100 ha orne zemlje je bila l. 1931 v Jugoslaviji večja kot ob istem času na Ogrskem (80,6), Rumunskem (99,6) in celo Bolgarskem (119,6). Večja

⁸ Gl. *Annuaire international de statistique agricole*, 1937-38, Rome, 1938, str. 3.

⁹ Gl. *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich*, 1937, Berlin, 1937, str. 22 in 87.

¹⁰ Gl. H. Hollmann. *Agrarverfassung und Landwirtschaft in Jugoslavien*, Berlin, 1931.

¹¹ Gl. tudi podatke, ki jih navaja dr. Oto Frangeš v zelo interesantni razpravi »Problem relativne prenapučenosti u Jugoslaviji« v Arhivu Min. poljoprivrede, 1938, sveska 11, str. 3-46.

¹² 51,1% v Jugoslaviji (l. 1931) in 69,7% v Nemčiji (l. 1933), 86,9% na Danskem.

kot v Jugoslaviji je bila le-ta samo v takih deželah kot na pr. Albanija (260,2) ali Grčija (272,0).¹³

V nekaterih pokrajinah Jugoslavije je ta indeks agrarne hiperpopulacije malo nižji, na pr. v Dunavski banovini samo 85, v drugih pa še mnogo višji: tako na pr. v Sloveniji 224, v Zetski banovini 265, v Primorski 301 in v obalnem delu Dalmacije celo več kakor 550. Prof. Otto Frangeš pravi, da je to »gostota Jave in Kitajske v njenih najbolj gosto naseljenih pokrajinah«.¹⁴

Agrarno hiperpopulacijo Jugoslavije povečuje razen tega zelo nizka produktivnost njenih njiv in druge obdelane zemlje, kar je poleg naravnih pogojev odvisno od nizkega tehničnega nivoja povprečnega jugoslovanskega kmetijstva. Tako je znašal v l. 1930—34 povprečni pridelek pšenice v Švici 21,4, v Nemčiji 21,6, v Angliji 22,6, v Belgiji 25,7, na Danskem celo 28,8 in na Nizozemskem 29,7 dz na 1 ha,¹⁵ dočim je bil v istih letih v Jugoslaviji samo 10,6 dz, t. j. 2krat manjši.

Položaj se otežkoča vsled hitrega naraščanja prebivalstva. Letni prirastek prebivalstva je znašal v Jugoslaviji v l. 1930—35 kljub gospodarski krizi 14,3‰/100. Pri takem prirastku se prebivalstvo podvoji tekom 49 let, t. j. okroglo tekom 50 let.¹⁶ Rast površine orne zemlje je zaostajala za hitro rastjo prebivalstva. Dr. Milorad Nedeljković¹⁷ pravi zaradi tega, da postaja pomanjkanje orne

¹³ Hermann Gross. Südosteuropa (Bau und Entwicklung der Wirtschaft). Leipzig, 1937, str. 46.

¹⁴ Dr. Otto Frangeš: »Die treibenden Kräfte der wirtschaftlichen Strukturwandlungen in Jugoslawien« v Weltwirtschaftliches Archiv, Bd. 48, Heft 2, September 1938, str. 311.

¹⁵ Statist. Jb. f. d. Deutsche Reich 1937, str. 42*—44*.

¹⁶ Doba podvojitve prebivalstva je izračunana tako-le:

$$\begin{aligned} 1,1,0143^x &= 2, \\ \text{odkod} \\ x \lg 1,0143 &= \lg 2 \\ \text{ali} \\ x &= \frac{0,30103}{0,00617} = 49. \end{aligned}$$

¹⁷ Gl. številne njegove članke v »Agrarni misli«, ki je društveno glasilo društva »Agrarna misao«.

zemlje frapanтно, ako se upošteva prirastek prebivalstva, ki presega 250.000 oseb na leto; od l. 1918 do danes se je prebivalstvo pomnožilo več kot za 3,5 mil. oseb ali za 700—800 tis. družin; orna zemlja ni naraščala v istem razmerju, zato je došlo do delitve družinskih posestev ter do zmanjšanja povprečnega obsega posestva. Isto nesorazmerje med naraščanjem prebivalstva in površine orne zemlje naglašja profesor Mijó Mirković, ki ugotavlja, da je od l. 1920 do l. 1935 orna zemlja zrasla za 19%, dočim je prebivalstvo naraslo za 25%.¹⁸

Ta zaostanek se le deloma kompenzira z naraščanjem pridelka na 1 ha. Kajti se je le-ta dvignil v prvih letih po vojni, ko se je kmetijstvo oporavljalo od posledic vojne, pozneje pa ne samo ni naraščal, ampak je v zvezi s krizo celo nekoliko nazadoval.¹⁹

Tudi drugi simptomi potrjujejo, da obstoji v Jugoslaviji agrarna hiperpopulacija. Tako poudarja M. Mirković deloma relativno na 1000 prebivalcev, deloma pa celo absolutno opadanje števila domačih živali (govede, konj, svinj). O. Franjš pa konstatira opadanje zaposlitve kmetijskih delovnih moči in kot posledico tega skrajno nizki nivo, na katerem se drži mezda poljedelskih delavcev.²⁰

O agrarni hiperpopulaciji Jugoslavije pričajo tudi gori navedeni podatki o številu manjših in najmanjših kmetijskih

¹⁸ Gl. njegov referat o »Savremenim problemima poljoprivrede Jugoslavije« na 1. kongresu ekonomistov kralj. Jugoslavije v Zagrebu 19.—21. junija 1937 v »Spomenici« tega kongresa.

¹⁹ To se vidi iz podatkov za l. 1920-24, 1925-29 in 1930-34, ki jih navajam v svojem članku »Agrarna hiperpopulacija in njeno suzbijanje« v Narodnem Blagostanju za l. 1938, st. 21 in 22.

²⁰ »Problem relativne prenapučenosti u Jugoslaviji«, str. 20 in sl. Jože Karenčič pravi v svojem spisu o »Zemljiških odnosih v Jeruzalemskih gorica« (Maribor, 1939, ponatis iz revije »Obzorja«, letnik 1938) to-le: »S trdim delom od zore do mraka skuša ljudstvo na svojih silno razdrobljenih parcelah pridelati čim več in mnogo vrst pridelkov. Na večjih gruntih je ta težnja do neke mere uspešna, na malih kmečkih gospodarstvih ne. Tako gospodarstvo žre samo sebe« (str. 46). »...v večini domov, kjer je malo lastne zemlje, odnosno sploh nič — pri večini vsega ljudstva — vladata brezdjelje in lakota. Pičli zaslužki, posebno 6 do 8 dinarska dnevna mezda pri zemljiški gospodi, ne zadostujejo pri številnih družinah niti v dobi dela« (str. 47).

gospodarstev. Isto potrjujejo podatki o površini, ki jo zavzemajo gospodarstva različne velikosti.

Popis iz l. 1931 je ugotovil, da so vsa popisana privatna kmetijska gospodarstva zavzemala v tem letu površino v velikosti 10.646,0 tis. ha. To znaša 43% celokupne površine Jugoslavije. Ostalih 57%, t. j. več kakor $\frac{1}{2}$ vse državne površine, je odpadalo na zemljišča države, občin in drugih javnopравnih edinic ter na specialno gozdna in druga ne-kmetijska privatna gospodarstva. V Sloveniji je odpadalo na popisana kmetijska gospodarstva veliko več kakor v celi državi, in sicer 80,7% celokupne površine. Razmerje med celokupno površino in površino popisanih kmetijskih gospodarstev v posameznih delih države se vidi iz te-le tabele:

Banovine:	Celokupna površina	Površina popisanih kmetijskih gospodarstev	
	tis. ha	tis. ha	% celokup. površ.
Dravska	1584,9	1278,6	80,7
Drinska	2784,5	1245,4	44,7
Dunavska	3122,9	2143,0	68,6
Moravska	2546,6	1186,1	46,6
Primorska	1965,3	432,8	22,0
Savska	4053,5	1766,4	43,6
Vardarska	3667,2	982,5	26,8
Vrbaska	1891,7	845,5	44,7
Zetska	3099,7	753,7	24,7
Beograd	37,8	11,9	31,5
Skupaj	24754,2	10646,0	43,0

Največji odstotek površine odpade na popisana kmetijska gospodarstva v Sloveniji, kar je v zvezi s tem, da se nahaja pretežna večina pašnikov in gozdov te banovine v rokah privatnih gospodarstev. Visok odstotek površine odpade na popisana kmetijska gospodarstva tudi v Dunavski banovini, kjer prevladuje orna zemlja, ki se nahaja skoro izključno v privatnih rokah. V drugih delih države je ta odstotek mnogo manjši, zlasti v Primorski, Zetski in Vardarski banovini. V teh pokrajinah so veliki prostori, ki sploh niso primerni za kmetijstvo, vendar pa je mnogo zemljišč, s kate-

rimi bi se dalo po izvršenih potrebnih melioracijah izdatno povečati površino kmetijskih gospodarstev.²¹

Omenjeni odstotek je zelo različen za zemljišča različne kulture. Podatki za celo Jugoslavijo in za Slovenijo so ti-le (primerjavo otežkoča različno grupiranje zemljišč po vrstah kulture v statistiki kmetijskega ministrstva in pri popisu kmetijskih gospodarstev):

Vrsta zemljišč:	Jugoslavija:			Dravska banovina:		
	Skupaj	v popisanih		Skupaj	v popisanih	
	tis. ha	kmet. g.	%	tis. ha	kmet. g.	%
1. Orna zemlja . . .	7042,3	5701,8	81,0	307,7	290,2	94,3
2. Vrtovi	150,7	143,0	94,2	11,0	14,8	100 (?)
3. Travniki	1818,9	1473,2	80,9	256,6	232,4	90,6
4. Pašniki	4183,1	952,7	22,8	199,8	135,0	67,6
5. Vinogradi	199,1	179,7	90,3	23,3	24,2	100 (?)
6. Sadovnjaki	243,0	174,1	71,6	20,0	20,4	100 (?)
7. Gozdovi	7779,8	1581,0	20,3	669,2	530,6	79,3
8. Močvirja in trstniki	155,9	?		6,8	?	
9. Ribniki, trstniki in druga neobdelana produktivna zemlja	?	167,4		?	2,6	
10. Neproduktivna zemlja	?	273,1		?	28,4	
11. Neproduktivna zemlja in druga površina	3181,4	?		90,5	?	
8—11	3337,3	440,5	13,2	97,3	31,0	31,9
Skupaj	24754,2	10646,0	43,0	1584,9	1278,6	80,7

Taka zemljišča kakor orna zemlja, vrtovi, travniki, vinogradi in sadovnjaki, ki se nahajajo pretežno v privatnih

²¹ Tudi Jugoslavija bi potrebovala svojo »integralno bonifikacijo« (bonifica integrale), ki, kakor pravi Nikola Mirković, »ne obuhvata samo melioracione radove u svom uskom smislu već čitav jedan sistem zemljišnih radova od isušivanja i navodnjavanja do parcelacije, izgradnje puteva, postrojenja, zgrada« (»Poljoprivreda u fašističkoj Italiji«, Jugoslovenski ekonomist, november 1938, str. 671). Gl. tudi literaturo, ki jo navodi O. Franješ v »Problemu relativne prenapučenosti«, str. 10.

rokah, odpadajo skoro polnoštevilno na popisana privatna kmetijska gospodarstva. Od pašnikov in gozdov²² odpada nasprotno na ta gospodarstva v celi državi le okoli $\frac{1}{5}$ in od neproduktivnih in ostalih zemljišč samo nekoliko več kot $\frac{1}{10}$.

Kar se tiče Slovenije, nasprotujejo podatki o površini vrtov, vinogradov in sadovnjakov, ki jih navaja za l. 1931 publikacija kmetijskega ministrstva,²³ podatkom, zbranim pri popisu kmetijskih gospodarstev, ker je površina teh zemljišč v popisanih kmetijskih gospodarstvih večja kakor njihova skupna površina. Toda iz tega se vidi, da pripadajo ta zemljišča skoro stodontno popisanim gospodarstvom. Zato sem postavil v tabeli 100% z vprašajem. Tudi podatki o gozdovih si nasprotujejo. Po prof. Marínoviću²⁴ je znašala l. 1929 gozdna površina Dravske banovine 688,3 tis. ha in površina privatnih gozdov 676,6 tis. ha, po podatkih Statističnega letopisa za l. 1936²⁵ pa je znašala l. 1932 celokupna gozdna površina le 669,2 tis. ha, t. j. celo nekoliko manj kakor površina samo privatnih gozdov po Marínovićevih podatkih za l. 1929. V tabeli sem navedel številko Statističnega letopisa.

Toda celo iz teh dvomljivih podatkov se vidi, da odpada v Sloveniji na popisana privatna kmetijska gospodarstva veliko večji odstotek vseh zemljišč kakor v celi državi. Po-

²² O razdelitvi gozdov po vrstah lastnikov pravi prof. Milan Marínović to-le: »U pogledu vlasništva upućeni smo na statistiku iz 1925 g. koja je izkazivala 47% državnih, 19% komunalnih i 34% privatnih šuma. Visoki procenat državnih šuma u vezi je s okolnošću što u Bosni i Hercegovini nisu još izlučeni servituti paše i drvarenja (mera i baltalik), a u Srbiji nije dovršeno ograničavanje drž. šuma. Kad se te operacije konačno završe, biće državni šumski posed smanjen na kojih 30%, dok će na istu otprilike količinu porasti komunalni posed« (Šumskoprivredna geografija, Beograd 1934, str. 331). Ker znaša skupna površina, ki je bila l. 1932 faktično pod gozdom, 7779,8 tis. ha in ker tvorijo privatni gozdovi po Marínoviću 34% te površine, je znašala v tem letu površina privatnih gozdov 2645 tis. ha. Pri popisu kmetijskih gospodarstev je bilo l. 1931 registriranih le 1581 tis. ha gozdov. Izven kmetijskih gospodarstev ostane torej razen državnih in občinskih gozdov še 1064 tis. ha privatnih gozdov, ki pripadajo potemtakem privatnim gozdnim gospodarstvom.

²³ Poljoprivredna godišnja statistika, 1934, Beograd 1935, str. VII.

²⁴ Op. cit., str. 327.

²⁵ Str. 152.

sežno je velika razlika pri pašnikih in gozdovih, pri katerih presega ta odstotek 60 oz. 70%, dočim znaša v celi Jugoslaviji samo okoli 20%. Vzrok leži v tem, da se nahajajo slovenski pašniki in gozdovi pretežno v privatnih rokah.

Ako delimo površino popisanih kmetijskih gospodarstev z njihovim številom, dobimo ta-le povprečni obseg gospodarstva v posameznih delih države:

Dravska ban.	8,3 ha	Moravska ban.	5,1 ha
Dunavska ban.	6,7 ha	Vardarska ban.	4,6 ha
Beograd	5,9 ha	Savska ban.	4,1 ha
Drinska ban.	5,7 ha	Primorska ban.	3,3 ha
Zetska ban.	5,7 ha		
Vrbaska ban.	5,6 ha	Jugoslavija	5,4 ha

Po povprečnem obsegu gospodarstva se vrstijo banovine približno v istem redu kakor po odstotku gospodarstev nad 5 ha, in sicer: največji obseg gospodarstva imata Slovenija in Dunavska banovina, ki se v tem oziru visoko dvigata nad ostalimi deli države, najmanjši pa Primorska, Savska in Vardarska banovina; ostale pokrajine le nekoliko odstopajo od povprečka za celo državo. Vsled tega je tudi korelacija med obsegom gospodarstva in gostoto prebivalstva približno istotako neznatna kakor med gostoto prebivalstva in odstotkom gospodarstev do 5 ha. Samo predznaki korelacijskih koeficientov so sedaj obratni, in sicer:

med povprečnim obsegom gospodarstva in številom vseh prebivalcev na 1 km² vse površine: $r = +0,48$, $r^2 = 0,23$;

med obsegom gospodarstva in številom prebivalcev, ki živijo od kmetijstva, na 1 km² vse površine: $r = +0,19$, $r^2 = 0,04$;

med obsegom gospodarstva in številom prebivalcev, ki živijo od kmetijstva, na 100 ha orne zemlje: $r = -0,25$, $r^2 = 0,06$.

Kakor vidimo, je korelacija pozitivna med povprečnim obsegom gospodarstva in gostoto celokupnega prebivalstva. Na prvi pogled bi se zdelo, da bi moral biti povprečni obseg gospodarstva tem manjši, čim bolj gosto je kaka banovina naseljena. Dejansko pa je obratno: v bolj gosto naseljenih banovinah je povprečni obseg gospodarstva večji. Vzrok

tega, na prvi pogled čudnega razmerja je tudi tukaj isti, kakor smo ga videli pri številu manjših in večjih gospodarstev.

Povprečni obseg kmetijskega gospodarstva za celo državo je $5\frac{1}{2}$ ha. Videli smo prej, da pride na 1 kmetijsko gospodarstvo v celi državi $5\frac{1}{2}$ oseb, ki živijo od kmetijstva. Na 1 osebo odpade torej povprečno 1 ha.

Ta povprečni obseg gospodarstva še ne kaže, kako je zemljišče razdeljeno med gospodarstva različne velikosti. Ta razdelitev se vidi iz teh-le podatkov za celo Jugoslavijo in za Slovenijo:

ha	Jugoslavija:		Dravska banovina:	
	tis. ha	%	tis. ha	%
0,01—0,50	43,4	0,4	4,4	0,4
0,51—1,0	135,8	1,3	9,8	0,8
1—2	514,4	4,8	29,2	2,3
2—5	2287,6	21,5	125,8	9,8
5—10	2873,2	27,0	207,7	16,2
10—20	2380,8	22,3	344,0	26,9
20—50	1388,6	13,0	306,6	24,0
50—100	338,1	3,2	82,4	6,5
100—200	147,9	1,4	40,2	3,1
200—500	146,5	1,4	38,8	3,0
nad 500	389,8	3,7	89,7	7,0
Skupaj	10646,0	100,0	1278,6	100,0

V vsej Jugoslaviji odpada največji del površine (70,8% ali $\frac{3}{4}$) na kmetije od 2 do 20 ha, ki tvorijo tudi po svojem številu skoro isti odstotek (63,3) vseh gospodarstev. Ta skupina, v kateri je površina približno proporcionalna številu gospodarstev, tvori kakor smo videli pri analizi števila gospodarstev, glavni masiv jugoslovanskih kmetijskih gospodarstev. Na obeh straneh sta dve nasprotni krili, na katerih je površina tako rekoč obratno proporcionalna številu gospodarstev. Na enem krilu stoje gospodarstva do 2 ha, na katera odpada $\frac{1}{3}$ vseh gospodarstev in samo 6,5% vse površine. Na drugem pa ležijo gospodarstva nad 50 ha, katera tvorijo manj kot $\frac{1}{2}$ % vseh gospodarstev, pa zavzemajo okoli 10% vse površine. Na velika gospo-

darstva nad 100 ha odpade v Jugoslaviji le neznamen del površine, in sicer samo 6,5%. V splošnem odpade na majhna gospodarstva do 5 ha, ki tvorijo 67,8% ali več kot $\frac{2}{3}$ gospodarstev, samo 28,0% ali le malo več kot $\frac{1}{4}$ vse površine.

V Sloveniji je razdelitev površine malo drugačna. Maksimum površine leži tudi tu v sredini, toda ne pri gospodarstvih od 2 do 20 ha, ampak pri večjih gospodarstvih od 5 do 50 ha, na katera odpade 67,1% vsega zemljišča. Tudi neproporcionalnost med številom gospodarstev in njihovo površino se izraža v Sloveniji ostreje. Na gospodarstva do 2 ha odpade tudi tu $\frac{1}{3}$ vseh gospodarstev, toda samo 3,5% vse površine. Na gospodarstva nad 50 ha pa odpade 1% vseh gospodarstev in okoli 20% ali $\frac{1}{5}$ vse površine. Slednjič odpade na velika gospodarstva nad 100 ha v Sloveniji 13,1% vse površine. V splošnem odpada v Sloveniji na gospodarstva do 5 ha, ki tvorijo 57,4% ali več kot $\frac{1}{2}$ vseh gospodarstev, samo 13,3% ali le nekoliko več kot $\frac{1}{10}$ vse površine, torej še manj kakor v celi državi.

Nasprotje med številom gospodarstev in njihovo površino se lepo vidi, ako sestavimo diagram, na katerem odgovarjajo abscise velikosti gospodarstev in ordinate njihovem številu in njihovi površini. Na tem diagramu dobimo dve krivulji, in sicer: krivuljo števila gospodarstev in krivuljo njihove površine. Obe krivulji imata obliko nepravilne Gaussove krivulje, njune ordinate so namreč v začetku majhne, nato rastejo, dosežejo maksimum ter zopet pojemajo (le krivulja površine se na koncu še enkrat malo dvigne). Vendar je bistvena razlika med obema krivuljama ta, da leži v začetku krivulja števila gospodarstev nad krivuljo površine, polagoma pa postaja razdalja med njima relativno vedno manjša ter se obe krivulji nekje v sredini križata. Nato se spušča krivulja števila gospodarstev pod krivuljo površine ter postaja ta obratna razdalja med njima relativno čim dalje večja. Na koncu, kjer se krivulja površine zopet nekoliko dviga, je ta razdalja tudi absolutno večja. V tem poteku obeh krivulj se kažejo svojevrstne »šk ar j e« med številom gospodarstev in njihovo površino.²⁶ Vendar v Jugoslaviji v

²⁶ Žalibog pomanjkanje prostora in tiskarski stroški ne dovoljujejo nazorno predočiti te in druge podatke z diagrami.

primeri s celo vrsto drugih držav je razdelitev zemljišč veliko bolj enakomerna. Na vsak način so omenjene »škarje« veliko bolj zaprte že vsled tega, ker je v Jugoslaviji relativno mali del celokupne površine pod veleposestvi, zlasti če izključimo iz teh veleposestev gozdno površino.

Poglejmo sedaj, kako je razdeljena površina med glavnimi skupinami gospodarstev v posameznih delih države:

Banovine: 0,01-0,50 0,51-2,0 2-5 5-20 20-100 nad 100 Skupaj

a) absolutne številke (tis. ha):

Dravska	4,4	39,0	125,8	551,7	389,0	168,7	1278,6
Drinska	4,2	68,3	254,5	670,0	224,2	24,1	1245,4
Dunavska	6,6	99,8	352,2	1027,0	498,6	158,8	2143,0
Moravska	2,6	65,0	313,3	675,6	106,2	23,4	1186,1
Primorska	6,1	68,3	115,0	136,8	49,7	57,0	432,8
Savska	8,6	152,0	533,1	794,3	101,4	176,8	1766,4
Vardarska	5,4	71,7	260,5	510,9	91,0	42,9	982,5
Vrbaska	2,2	43,2	193,4	499,5	96,0	11,3	845,5
Zetska	3,2	42,2	138,5	382,1	166,5	20,1	753,7
Beograd	0,1	0,5	1,3	5,0	3,8	1,1	11,9

Skupaj 43,4 650,1 2237,6 5254,0 1726,6 684,3 10646,0

b) relativne številke (% vse površine):

Dravska	0,4	3,1	9,8	43,1	30,5	13,1	100,0
Drinska	0,3	5,5	20,4	53,8	18,1	1,9	100,0
Dunavska	0,3	4,6	16,4	47,9	23,3	7,5	100,0
Moravska	0,2	5,5	26,4	57,0	8,9	2,0	100,0
Primorska	1,4	15,8	26,6	31,5	11,5	13,2	100,0
Savska	0,5	8,6	30,2	44,9	5,8	10,0	100,0
Vardarska	0,6	7,2	26,5	52,0	9,3	4,4	100,0
Vrbaska	0,3	5,1	22,9	59,0	11,3	1,4	100,0
Zetska	0,4	5,6	18,4	50,8	22,1	2,7	100,0
Beograd	0,9	4,6	11,0	42,0	31,8	9,7	100,0

Skupaj 0,4 6,1 21,5 49,3 16,2 6,5 100,0

Pod pritlikastimi gospodarstvi je razen Beograda največji odstotek površine v Primorski in najmanjši v Moravski banovini. Pod malotnimi gospodarstvi od 0,50 do 2 ha je največji odstotek površine zopet v Primorski banovini, najmanjši pa v Sloveniji. Male kmetije od 2 do 5 ha zavzemajo največ površine na Hrvaškem (Savska ban.), najmanj pa zopet v Sloveniji. Pod srednjimi kmeti-

jami od 5 do 20 ha, na katere odpade sploh največ zemljišča, je največji odstotek površine v Bosni (Vrbaska ban.) in Srbiji (Moravska ban.), najmanjši pa v Primorski banovini in v Sloveniji. Pod velikimi kmetijami je največji odstotek zemljišča v Sloveniji in najmanjši v Savski banovini. Končno je pod veleposestvi največ zemljišča v Primorski banovini in v Sloveniji, najmanj pa v Bosni (Vrbaski in Drinski ban.).

Slovenija v primeri z drugimi deli države se sploh odlikuje po najmanjšem odstotku površine pod kmetijami od 5 do 20 ha, obenem pa po največjem odstotku pod velikimi kmetijami od 20 do 100 ha in veleposestvi. Najbolj veleposestniške banovine so bile po stanju iz l. 1931: Primorska, Dravska (Slovenija) in Savska banovina (Hrvatska); precej visok odstotek površine pod veleposestvi je bil tudi v Dunavski banovini (Vojvodina). Vse to so bivše avstro-ogrske pokrajine. Nasprotno je v Srbskih pokrajinah, v Bosni in Črni gori le popolnoma neznamenit odstotek zemljišča pod veleposestvi.

Ako razdelimo vsa gospodarstva v dve skupini, in sicer v gospodarstva do 5 ha in nad 5 ha, tedaj se vrstijo posamezne banovine tudi po odstotku površine, ki pripada prvi in drugi skupini gospodarstev, skoro v istem redu kakor po odstotku števila teh gospodarstev. Na dveh skrajnih tečajih ležita zopet Primorska banovina in Slovenija, ostale pokrajine pa se vrstijo med tema tečajema.

Razdelitev površine, ki zavzemajo gospodarstva različne velikosti, še ne pomeni razdelitve zemljiške posesti, ker se gospodarstvo lahko vodi na zemlji, vzeti v zakup ali dobljeni na kak drug način. Zato so važni podatki o razdelitvi zemljišč po pravnem naslovu, na katerem sloni njihova uporaba. »Statistični letopis za l. 1936« prinaša podatke o razdelitvi zemljišč v sledeče kategorije: v lastna zemljišča, zemljišča vzeta v zakup, uživana zemljišča in zemljišča, katerih uporaba sloni na drugih pravnih naslovih.

Navajam te podatke za celo Jugoslavijo in za Slovenijo (v tis. ha):

ha	Jugoslavija:				Dravska banovina:			
	lastna zemlja	zem. v zakupu	uživa- na z.	zem. na dr. prav. nasl.	lastna zem.	zem. v zakupu	uživa- na z.	zem. na dr. prav. nasl.
0,01—0,50	38,6	2,7	1,5	0,7	3,3	0,7	0,3	0,1
0,51—1,0	121,3	7,5	3,6	3,3	7,9	1,2	0,6	0,2
1—2	463,5	15,2	10,2	15,5	24,8	2,9	1,1	0,3
2—5	2104,5	89,0	33,2	60,9	114,7	7,6	2,6	0,9
5—10	2680,1	103,7	37,4	51,9	200,7	3,7	2,7	0,7
10—20	2221,1	105,2	29,3	25,2	336,2	3,3	3,8	0,7
20—50	1279,7	71,3	24,2	13,4	296,7	3,6	5,5	0,8
50—100	309,5	17,3	8,1	3,1	78,5	1,7	2,0	0,3
100—200	134,7	8,7	3,0	1,4	37,5	1,1	1,2	0,5
200—500	136,1	4,9	4,1	1,4	36,8	0,0	1,6	0,4
nad 500	358,0	3,8	27,9	0,1	81,2	0,1	8,2	0,1
Skupaj	9847,0	439,5	182,6	176,8	1218,4	25,9	29,5	4,8
%	92,4	4,1	1,8	1,7	95,3	2,0	2,3	0,4

Kakor vidimo, se vodi v prevladujoči večini primerov gospodarstvo na lastnem zemljišču. Na njega odpade 92,4% vse površine v celi Jugoslaviji in 95,3% v Sloveniji. Zemljišča, vzeta v zakup, tvorijo le 4% v Jugoslaviji in 2% v Sloveniji.²⁷ Zemljišč, ki so predmet užitka, je v Jugoslaviji 1,8%, v Sloveniji pa malo več, in sicer 2,3%. Na druge pravne naslove odpade v Jugoslaviji 1,7% in v Sloveniji samo 0,4%. Majhna in srednja kmetija na lastni, od očetov podedovani grudi je torej prevladujoča oblika jugoslovanskega kmetijskega gospodarstva. Zemljišč, vzeti v zakup, ki so precej razširjena v drugih državah,²⁸ je v Jugoslaviji zelo malo. Variacije odstotka takih zemljišč po gospodarstvih različne velikosti so za celo Jugoslavijo in za Slovenijo te-le:

	Jugoslavija:	Slovenija:
0,01—0,50 ha	6,2%	15,9%
0,51—1 ha	5,5%	12,2%
1—2 ha	3,0%	9,9%

²⁷ Od teh je bila v celi Jugoslaviji polovica v zakupu za dogovorjeno denarno vsoto, druga polovica pa za dogovorjen del pridelka (222,9 in 216,6 tis. ha). V Sloveniji je bilo v delnem zakupu, t. j. v zakupu, pri katerem se je zakupnina plačala z nekim delom plodov, samo 1,7 tis. ha, dočim je bilo v denarnem zakupu 24,2 tis. ha.

	Jugoslavija:	Slovenija:
2—5 ha	3,9%	6,0%
5—10 ha	3,6%	1,8%
10—20 ha	4,4%	0,9%
20—50 ha	5,1%	1,2%
50—100 ha	5,1%	2,1%
100—200 ha	5,9%	2,7%
200—500 ha	3,4%	0,0%
nad 500 ha	1,0%	0,1%
Skupaj . . .	4,1%	2,0%

Največji je odstotek zemljišč, vzetih v zakup, pri najmanjših gospodarstvih. To so gospodarstva, ki nimajo lastnega zemljišča ter jemljejo v zakup majhne parcele. Dalje ta odstotek občutno pada pri malih in srednjih kmetijah ter se zopet nekoliko dviga pri večjih gospodarstvih, posebno pri gospodarstvih od 50 do 200 ha; nato zopet hitro pada. V Sloveniji je odstotek zemljišč, vzetih v zakup, pri najmanjših gospodarstvih mnogo višji kot v celi Jugoslaviji, toda pada s povečanjem obsega gospodarstev hitreje kakor v celi državi. Vendar se tudi tu zakupi nekoliko dvigajo pri gospodarstvih od 50 do 200 ha. Ta dva maksima pričata o obstoju dveh vrst zakupov: na eni strani majhnih proletarskih zakupov, na drugi strani precej velikih polkapitalističnih zakupov. Največja gospodarstva skoro nimajo zemljišč, vzetih v zakup, temveč se vodijo na lastni zemlji in deloma na zemlji, ki je predmet užitka.

Popis kmetijskih gospodarstev je zbral tudi podatke o razdelitvi njihove površine po vrstah kulture. V tem oziru se dajo vsa zemljišča grupirati v te-le vrste: 1. orna zemlja, 2. vrtovi, vinogradi in sadovnjaki, 3. travniki, 4. pašniki, 5. gozdovi in 6. ostala zemljišča (ribniki, trstniki, druga neobdelana produktivna zemlja in neproduktivna zemlja).

²⁸ Tako je odpadalo na zemljo, vzeto v zakup, v Nemčiji (1933) 10,7% vse površine, na Francoskem (1929) 40,1%, v Italiji (1930) 42,6% (vštevši površino gospodarstev mešane oblike), na Škotskem (1935) celo več kot 60%.

Tedaj dobimo za celo Jugoslavijo te-le absolutne in relativne številke:

ha	orna zemlja	vrtovi, vinogradi in sad.	trav- niki	pašniki	gozdovi	ostala zemlja	Sku- paj
a) absolutne številke (tis. ha):							
0,01—0,50	24,7	11,3	2,8	1,6	1,4	1,6	43,4
0,51—2,0	417,2	64,9	72,4	30,6	45,4	19,6	650,1
2—5	1407,1	141,2	321,0	132,9	215,8	69,6	2287,6
5—20	2881,2	222,5	803,8	444,8	696,3	235,4	5254,0
20—100	810,3	45,4	231,9	211,5	327,2	100,3	1726,6
nad 100	161,3	11,5	41,3	131,2	294,9	44,1	684,3
Skupaj	5701,8	496,8	1473,2	952,7	1581,0	440,5	10646,0

b) relativne številke (% vse površine):							
0,01—0,50	56,9	26,0	6,5	3,7	3,2	3,7	100,0
0,51—2,0	64,2	10,0	11,2	4,7	6,9	3,0	100,0
2—5	61,5	6,2	14,0	5,8	9,4	3,1	100,0
5—20	54,1	4,2	15,3	8,6	13,3	4,5	100,0
20—100	46,9	2,6	13,6	12,2	18,9	5,8	100,0
nad 100	23,6	1,7	6,0	19,2	43,1	6,4	100,0
Skupaj	53,6	4,7	13,8	8,9	14,9	4,1	100,0

Za Slovenijo pa dobimo te-le številke:

ha	orna zemlja	vrtovi, vinogradi in sad.	trav- niki	pašniki	gozdovi	ostala zemlja	Sku- paj
a) absolutne številke (tis. ha):							
0,01—0,50	2,4	1,0	0,5	0,2	0,1	0,1	4,4
0,51—2,0	17,6	5,6	7,1	2,6	5,3	0,8	39,0
2—5	48,2	11,1	24,7	9,1	30,3	2,4	125,8
5—20	152,3	26,6	115,1	53,2	193,9	10,6	551,7
20—100	60,0	10,2	72,8	57,3	179,4	9,3	389,0
nad 100	9,7	4,9	12,1	12,6	121,6	7,8	168,7
Skupaj	290,2	59,4	232,4	135,0	530,6	31,0	1278,6

b) relativne številke (% vse površine):							
0,01—0,50	54,6	22,7	11,4	4,6	2,3	2,3	100,0
0,51—2,0	45,1	14,4	18,2	6,7	13,6	2,0	100,0
2—5	38,3	8,8	19,6	7,2	24,1	1,9	100,0
5—20	27,6	4,8	20,9	9,7	35,1	1,9	100,0
20—100	15,4	2,6	18,7	14,8	46,1	2,4	100,0
nad 100	5,8	2,9	7,1	7,5	72,1	4,6	100,0
Skupaj	22,7	4,6	18,2	10,6	41,5	2,4	100,0

To so zelo interesantni podatki. Iz njih vidimo, da odpada v vsej Jugoslaviji povprečno največ zemljišča na orno zemljo, ki zavzema več kot $\frac{1}{2}$ vse površine (53,6%). Veliko manj je gozdov in travnikov (14,9 in 13,8%), še manj je pašnikov (8,9%) in neznaten del odpada na vrtove, vinograde, sadovnjake in ostalo zemljo. V Sloveniji je ta razdelitev zemljišča med različnimi vrstami kulture precej drugačna. Največ površine odpada tu na gozdove (41,5%), veliko manj pa na orno zemljo (samo 22,7% ali manj kot $\frac{1}{4}$). Relativno mnogo je travnikov, na katere odpade skoro isti del površine kot na orno zemljo, in sicer 18,2%. Tudi pašnikov je nekoliko več kot v celi državi. Na drugo zemljo odpade neznaten odstotek. Iz teh števil se vidi, da v Sloveniji veliko manj prevladuje žitno gospodarstvo, ki je glavna kmetijska grana v večini drugih pokrajin. Stopa v ospredje tudi velika vloga gozdarstva in živinoreje, ki je razvita vsled velikih površin travnikov in pašnikov. Ta struktura slovenskega kmetijstva je odvisna deloma od posebnih gospodarskih pogojev, deloma pa od orografskega značaja pokrajine.

Posebno zanimiva je vloga posameznih vrst kulture v gospodarstvih različne velikosti. Z izpremembo obsega gospodarstva se z veliko pravilnostjo izpreminja struktura gospodarstva z ozirom na prevladujoče vrste kulture. Iz navedenih relativnih števil se vidijo te-le pravilnosti, ki veljajo tako za celo državo kakor tudi za Slovenijo: 1. z naraščanjem obsega gospodarstva pojema odstotek orne zemlje; v Sloveniji pada ta odstotek pri velikih gospodarstvih še bolj strmo kot v celi državi; 2. istotako in še celo močnejše pojema odstotek površine pod vrtovi, vinogradi in sadovnjaki, seveda pojema le odstotek cele površine pod temi kulturami, ker njihova absolutna površina na 1 gospodarstvo raste; tako pride teh zemljišč na eno pritlikasto gospodarstvo v Jugoslaviji po 0,07 ha in v Sloveniji po 0,06 ha, dočim na en veleobrat nad 100 ha po 6,4 ha v Jugoslaviji in po 9,8 ha v Sloveniji; 3. odstotek travnikov s početka raste z naraščanjem obsega gospodarstva ter doseže svoj maksimum pri srednjih kmetijah od 5 do 20 ha, nato pa pada; 4. odstotek pašnikov sistematično raste s povečanjem gospodarstva, toda v Sloveniji zopet pada pri veleposestvih, ker je v teh gospodarstvih posebno velik odstotek gozdov; 5. še bolj hitro raste

s povečanjem obsega gospodarstva odstotek gozdov, posebno jasno je izražena ta rast pri večjih in največjih gospodarstvih v Sloveniji;²⁹ 6. odstotek ostale zemlje, med katero spada tudi neproduktivna zemlja, ostane pri gospodarstvih različne velikosti skoro isti ter se le nekoliko dviga pri največjih gospodarstvih. V splošnem je torej v manjših gospodarstvih več orne zemlje in vrtov, vinogradov in sadovnjakov, t. j. zemljišč z bolj intenzivno kulturo, v velikih gospodarstvih pa več gozdov, pašnikov in celo neproduktivne zemlje, t. j. zemljišč bolj ekstenzivne kulture ali pa zgolj nekultiviranih površin. S tem se tudi pri Jugoslaviji potrjuje splošna ugotovitev, da do gotove spodnje meje zmanjšanje obsega gospodarstva pomeni zvišanje intenzivnosti izkoriščanja zemljišč. Seveda bi povzročila, v kolikor imamo absolutno gozdna tla, parcelacija teh zemljišč ne zboljšanje, ampak poslabšanje njihove eksploatacije. Isto velja za naravne pašnike v visokih legah. Razen tega nastajajo za neko spodnjo mejo pri nadaljnjih delitvah kmetijskih posestev prema jhna pritlikasta gospodarstva, ki ne samo ne morejo vzdrževati kmetijske družine, temveč ne dovoljujejo niti tehnično pravilne eksploatacije zemljišča. Zaradi tega je bilo tudi v Jugoslaviji načeto vprašanje o omejitvi delitve kmetijskih gospodarstev. S tem vprašanjem se je bavil tudi pravniški kongres, ki se je vršil l. 1938 v Novem Sadu.³⁰

Iz podatkov o celokupni površini in o površini pod različnimi vrstami kulture se da dobiti še ena vrsta relativnih števil. To je povprečna velikost celokupne površine in po-

²⁹ »U Dravskoj banovini, pravi prof. M. Marinović, pokazuje statistika (Odsek za šumarstvo, letno poročilo o šumarstvu in lovu za l. 1931) 139.971 šumski posed, od kojih je 139.203 ispod 50 ha sa površinom od 471.389 ha (70%), dok mali broj od 768 posednika (0,5%) iznad 50 ha ima 205.179 ha (30%). Iznad 1000 ha bilo je te godine 33 posednika. Velikog poseda ima još u području savske i dunavske banovine, ali je taj posed došao pod udar zakona o agrarnoj reformi. Po zakonu o likvidaciji agrarne reforme od 1931 g. ekspropiše se veliki šum. posed (preko 1000 ha odn. 1000 k. j.) u Dravskoj banovini i Gorskom Kotaru, a po Fin. zakonu 1934-35 do 25% poseda i po ostalim krajevima. Kad se to provede izmieniće se znatno fizionomija posevovih odnošaja« (op. cit., str. 331).

³⁰ Gl. Spomenico tega kongresa.

vršine orne zemlje na 1 gospodarstvo vsake velikostne skupine. Take številke so za celo Jugoslavijo in za Slovenijo te-le (v ha):

ha	Jugoslavija:		Dravska banovina:	
	vsa površina	orna zemlja	vsa površina	orna zemlja
0,01—0,50	0,2	0,1	0,2	0,1
0,51—1,00	0,8	0,5	0,7	0,4
1—2	1,5	1,0	1,5	0,7
2—5	3,4	2,1	3,3	1,3
5—10	7,1	4,0	7,2	2,3
10—20	13,7	7,1	14,0	3,5
20—50	28,2	13,5	28,4	4,8
50—100	65,5	28,5	63,4	6,5
100—200	134,4	53,5	133,9	10,6
200—500	299,1	112,0	298,7	24,5
nad 500	1856,3	226,1	1630,2	59,8
Skupaj	5,4	2,9	8,3	1,9

Kakor se vidi iz teh števil, odpade povprečno na eno kmetijsko gospodarstvo v celi Jugoslaviji le okoli 3 ha orne zemlje, v Sloveniji pa samo okoli 2 ha. Gospodarstva do 5 ha, ki tvorijo v Jugoslaviji več kakor $\frac{2}{3}$ in v Sloveniji več kakor $\frac{1}{2}$ vseh gospodarstev, imajo povprečno po posameznih skupinah v celi državi samo 0,1 do 2,1 ha orne zemlje, v Sloveniji pa od 0,1 do 1,3 ha. Večina teh gospodarstev ne samo nima žita za prodajo, temveč ga nima niti za prehrano družine z lastnim kruhom ter mora kruh kupovati.³¹ Niti druge vrste zemlje ne krijejo budžetnega primanjkljaja teh gospodarstev, ker znaša pri njih površina drugih zemljišč samo od 0,1 do 1,3 ha v celi Jugoslaviji in od 0,1 do 2,2 ha v Sloveniji. V tej površini so všteti razen gozda tudi zelo malo produktivni naravni pašniki in celo neproduktivna zemlja. Medtem pa mora kmetijska družina iz teh zemljišč ne samo kriti pri-

³¹ O. Frangeš navaja te-le številke, izračunane po M. Komandiniću na podlagi rezultatov ankete Privilegirane agrarne banke: od 100 zadolženih gospodarstev ne morejo izhajati z lastnim pridelkom do nove letine celo v žitorodni Dunavski banovini 27,6%, v Savski banovini 40,5%, v Dravski 44,4%, v Zetski 59,5% in v Primorski celo 73,8% (Problem relativne prenapučenosti, str. 15).

manjkljaj v žitni hrani, ampak še prigospodariti denar za plačevanje davkov in odplačevanje dolgov, za nabavo potreščin, kot sol, petrolej, namizno olje, tobak, kava, sladkor, dalje za nabavo obleke, za popravila hiše, gospodarskih poslopij, orodja in dr.³²

Obenem pustijo omenjena majhna kmetijska gospodarstva neizkoriščeno veliko množino kmetskih delovnih moči. Po računih, napravljenih za Bolgarsko, se izkorišča tam v vseh kmetijskih granah samo okoli 63% celokupne delovne moči kmetijskega prebivalstva.³³ Videli pa smo, da je v Jugoslaviji gostota kmetijskega prebivalstva še večja kot na Bolgarskem. Zato ni dvoma, da ostaja v Jugoslaviji še več kot $\frac{1}{3}$ delavne moči tega prebivalstva neizkoriščena v kmetijstvu samem. V kolikor ne najdejo te moči zaposlitve v intenzivni živinoreji, perutninarstvu, vinarstvu, razen tega pa v gozdarstvu, rudarstvu, obrti, industriji in drugih nekmetijskih pridobitnih granah, nastaja delna in latentna, toda kronična strukturna in zaradi tega posebno težka brezposelnost kmetskega prebivalstva. Ta brezposelnost je čestokrat celo težja kot konjunktorna brezposelnost industrijskega delavstva. Taka kronična prikrita brezposelnost velikega dela kmetskega prebivalstva vpliva neugodno ne samo na gospodarski položaj tega prebivalstva, temveč tudi na celo narodno gospodarstvo agrarne države. Vasi so natrpane s prebivalstvom, ki je le deloma zaposleno. Zato pošiljajo en del svojega previška delavnih moči v mesta ter znižujejo tudi tam mezdo in življenjski nivo.

Le kmetije od 5 do 10 ha so gospodarstva, ki zadostujejo za primerno vzdrževanje kmetske družine, ker imajo povprečno na 1 gospodarstvo v celi Jugoslaviji 7,1 ha celokupne površine in 4,0 ha orne zemlje. V Sloveniji imajo te kmetije

³² Gl. gori navedeni članek O. Frangeša v Weltwirtsch. Archivu, str. 313.

³³ Gl. kolektivni spis pod uredništvom prof. J. S. Mollova: Погледъ върху социално-икономическата структура на българското земеделско стопанство (София, 1936); isti spis v nemški izdaji: Die sozialökonomische Struktur der bulgarischen Landwirtschaft, hrsg. von J. St. Molloff, Berlin, 1936; tudi: prof. Oskar N. Anderson. Struktur und Konjunktur der bulgarischen Volkswirtschaft, Jena, 1938.

povprečno po 7,2 ha vse zemlje in samo 2,3 ha orne zemlje, toda več travnikov in gozda. Te kmetije kakor tudi slovenske kmetije od 10 do 20 ha, ki imajo povprečno pri 14,0 ha celokupne površine po 3,5 ha orne zemlje, že lahko prodajajo nekaj žita in drugih poljskih pridelkov, dobavljajo pa na trg precej produktov živinoreje in tudi deloma les. Glavne dobavitelje žita za trg, ki dobavljajo tudi glavno množino žita za izvoz v inozemstvo, tvorijo pa večje kmetije Dunavske banovine (Vojvodine) in drugih žitorodnih krajev.

Pri največjih gospodarstvih, in sicer pri gospodarstvih z več kakor 500 ha, znaša povprečna celokupna površina 1856 ha, od katerih odpada na orno zemljo povprečno po 226 ha. V Sloveniji znaša povprečna površina takih gospodarstev 1630 ha. Ker pa večji del te površine tvori gozd, pride orne zemlje povprečno le po 59,8 ha.

Takšna je agrarna struktura Jugoslavije in Slovenije. Iz gori ugotovljenih njenih karakterističnih potez se poraja narodno-gospodarski politiki cel niz važnih nalog. Najvažnejša med njimi obstoja v tem, da se odstrani ali vsaj ublaži že sedaj zelo težka in vsled hitrega naraščanja kmetškega prebivalstva čim dalje težja relativna agrarna hiperpopulacija.³⁴ Kajti le tista agrarna država, ki s smotreno gospodarsko politiko uspešno prebrodi prehodno razvojno dobo take hiperpopulacije, lahko vedro in z zupanjem gleda v svojo gospodarsko in splošno bodočnost.³⁵

³⁴ Načine rešitve tega problema sem na kratko razložil v gori navedenem svojem članku v Narodnem Blagostanju. Gl. tudi obširno razpravo O. Frangeša o »Problemu relativne prenapučenosti u Jugoslaviji« in številne druge spise tega avtorja, kakor tudi program društva »Agrarna misao« (društvo za podizanje sela i poljoprivrede) in številne članke M. Nedeljkovića v glasilu tega društva »Agrarna Misao«. O agrarni hiperpopulaciji piše tudi dr. Jože Lavrič v članku »O našem agrarnem problemu« v Tehniki in gospodarstvu, 1938, 1—2.

³⁵ Ako se agrarna hiperpopulacija ne prepreči in ne odstrani, tedaj, kakor pravi H. Hollmann, »so ljudje kakor prilepljeni k zemlji, posest se deli vedno naprej, dokler ne ostanejo razcapani koščki njiv; vas raste kot polipov panj; ljudje izgublajo polagoma vse imponderabilne lastnosti, ki tvorijo pravo sociološko in evgenetično vrednost kmetškega prebivalstva, degenerirajo telesno in duševno... Ni važno, da bi na kmetih živelo kolikor mogoče več ljudi, toda važno je za državo in družbo, da bi ljudje, ki živijo na kmetih, bili pravi kmeti...«

S tem zaključujem to svojo razpravo, dasi nisem izčrpal vsega gradiva, ki ga vsebujejo dosedaj objavljeni rezultati popisa kmetijskih gospodarstev. Nisem na pr. razmotril podatkov o razdelitvi med gospodarstvi različne velikosti vinogradov in sadnih dreves. Razen tega opuščam radi omejenega prostora primerjavo podatkov iz l. 1931 s predvojnimi podatki o številu gospodarstev in njihovi površini v nekaterih delih sodobne Jugoslavije. To primerjavo, ki jo otežkoča heterogenost podatkov, nanašajočih se na neenaka geografska področja, nameravam objaviti na drugem mestu. Istotam nameravam podati primerjavo statistike kmetijskih gospodarstev v Jugoslaviji z analognimi podatki iz drugih držav. Ta primerjava je zelo poučna, ker kaže, da so v Jugoslaviji zemljišča razdeljena bolj enakomerno kakor v celi vrsti drugih držav, ki ne trpijo ali veliko manj trpijo od agrarne hiperpopulacije. Iz tega sledi, da leži tudi v Jugoslaviji rešitev problema relativne agrarne hiperpopulacije ne samo v bolj enakomerni razdelitvi sedanje kmetijske zemljiške površine, temveč morda še v večji meri v pritegnitvi s pomočjo izvedbe večjih melioracijskih načrtov k tej površini velikih površin sedaj neproduktivne zemlje, dalje v intenzifikaciji in preorientaciji sedanje ekstenzivne in v večini pokrajini preveč enostranske žitne kmetijske produkcije, slednjič v razvoju industrije in drugih pridobitnih panog, ki edine morejo na koncu koncev absorbirati naraščajoči presežek kmetijskega prebivalstva.

(op. cit., str. 68). Ni dvoma, da ravno taki kmeti tvorijo pravi temelj fizične moči prebivalstva ter so nositelji zdrave ljudske kulture in zdravega narodnega čuta. In samo temu odgovarjajoče kmetije nudijo kmetjski družini potrebni življenjski prostor ter predstavljajo središče racionalne kmetijske produkcije in vir zadostnih dohodkov. Gl. o tem prof. Hermann Bente: *Landwirtschaft und Bauerntum*. Berlin, 1937, str. 17—21, 36 sl. To seveda ne izključuje obstoja v deželi z napredujočim rudarstvom in industrijo majhnih in celo najmanjših kmetijskih gospodarstev, čigavi lastniki se bavijo s kmetijstvom ne kot z glavnim, temveč le kot s postranskim poklicem in kot industrijski delavci imajo od teh majhnih kmetij več ugodnosti, ki olajšujejo in v marsičem celo krasijo življenje dotičnih delavskih družin.

Résumé.

Alexandre Bilimovitch. La structure agraire de la Yougoslavie.

Dans son article l'auteur analyse d'une manière détaillée les données statistiques sur les exploitations agricoles en Yougoslavie, ramassées en suite du recensement de la population du 31 mars 1931 et publiées par l'office de la Statistique générale d'Etat dans l'Annuaire statistique, 1936 et 1937 (Belgrade 1937 et 1938). L'auteur examine d'abord le nombre d'exploitations agricoles et ensuite leur superficie d'après les groupes de leur étendue. Outre cela l'auteur cite les données sur la répartition des exploitations agricoles d'après le titre juridique du mode de tenure et d'après les espèces de culture. Pour comparer la structure agraire des différentes parties de l'Etat il donne les chiffres non seulement pour le Royaume entier, mais aussi pour toutes ses régions (banovines), en examinant particulièrement les données concernant la Slovénie.

Le fait fondamental de la structure économique de la Yougoslavie que l'auteur constate, c'est avant tout la prépondérance dominante de l'agriculture sur toutes les autres branches de l'activité économique. Ce qui concerne l'agriculture même, l'auteur démontre la prépondérance d'après le nombre et la superficie des petites économies des familles paysannes qui caractérise la structure agraire de la Yougoslavie. Enfin l'auteur constate dans ce pays une grande surpopulation agraire relative. Les causes de cette surpopulation sont: l'accroissement rapide de la population, les bas niveau de l'agriculture et la manque de l'industrie développée qui pourrait absorber le superflu de la population paysanne. L'auteur souligne l'importance exceptionnelle pour la Yougoslavie d'une lutte contre la surpopulation agraire. La diminution de ce mal croissant est selon l'auteur un des plus grands problèmes de la politique économique de ce pays.

Vrednotenje dokazov v sodnem kazenskem postopanju.

I. Uvod.

§ 1. (Različnost dokazov.) O zgodovinskem razvoju problema dokazovanja v kazenskih zadevah smo govorili v ZZR., XIV.¹ Tam smo skušali pokazati, kako zamotana so bila pota, ki so na vse zadnje privedla tudi našo Kraljevino do tega, da se je oprijela modernega načina motrenja problema dokazovanja, to je: svobodne ocene dokazov.² Kdor bi pa mislil, da problematika omenjenega modernega načina ocenjevanja nima več nobenih nerešenih vprašanj ali nedognanih strani, bi bil na krivi poti. Tudi svobodna ocena dokazov ima še dokaj zapletljajev, ki potrebujejo podrobnejše raziskave, zlasti glede opredelitve obsega svobode, dalje glede vprašanja, ali naj se vse vrste dokazov presojujejo po svobodni oceni; mari ne tiče v našem sodnem kazenskopravnem postopniku še izjeme od pravila, in če, kako se naj tam postopa?

Naš s. k. p.³ je osredotočil odločbo o krivdi in kazni, če je kaj krivde, pri okrožnih sodiščih v glavnih, pri okrajnih sodiščih v ustni razpravi. Vprav glede učinkovanja svobodnega ocenjevanja dokazov za *iudex-a ad quem* pa že ni več določil istih predpisov. Za glavno razpravo so predpisane natančne oblike, kako naj se vrši od otvoritve preko

¹ Gl. Dolenc, Pravnozgodovinski prikaz dokaznega postopanja pri sodiščih slovenskega ozemlja s posebnim ozirom na ljudska sodišča, ZZR. XIV., str. 34. do 85.

² Prav do l. 1934. je veljalo v območju nekaterih okrožnih sodišč apelacijskega sodišča v Skoplju in za vse območje Velikega sodišča v Podgorici pretežno ocenjevanje dokazov po čvrstih in pristnih dokaznih pravilih.

³ Kjer odslej dalje ne stoji ob § s številko nobena nadaljnja oznaka, je mišljen vseskozi s. k. p. kraljevine Jugoslavije.

naznanila predmeta obtožbe in dokazovanja do sodbe, ki temelji na sodnih ugotovitvah činjenic in podreditvah le-teh pod normo materialnega kazenskega prava. Za ustno razpravo je odredil prej navedenemu analogno postopanje. Vemopa, da »*omnis analogia claudicat*«. Za to je zakonodavec že sam uveljavil izjeme, a ena izmed najvažnejših se tiče vprav pomena ugotovitve činjenic. Pa se vprašamo: čemu naj sploh služi dokazovanje tam, čemu tu? Samo vprašanju o krivdi in kazni? Mari nimamo razen te vrste dokazovanja še drugih, ki se ne tičejo krivde in kazni, ampak se bavijo s procesualnimi odnosi? Katera kakovost dokaza se predpostavlja pri teh vprašanjih? Ali naj bi bile tudi ugotovitve iz takšnih dokazovanj za *iudex-a ad quem* obvezne ali ne? Za nekatera vprašanja procesualnega značaja pravi zakonodavec, da morajo biti dokazana, n. pr.: starost mlajšega maloletnika, da se odkaže kazenska stvar sodniku za mlajše maloletnike, ali smrt, da se postopek ustavi na katerikoli sodni instanci, kjer tedaj teče itd. Za druge dokaze procesualnega značaja pa se zadovoljuje z verjetnostnim izkazom, n. pr. če gre za okoliščine, ki se ob njih ne more zahtevati zaprisega priče itd.⁴

Vidimo torej, da se določbe o svobodni oceni dokazov ne morejo nanašati na vse različne vrste dokazovanja v širšem smislu besede. Imamo kakšen sistem?

§ 2. (Različnost vrednotenja dokazov.)
Pravila o svobodnem ocenjevanju dokazov po § 274. stoje v poglavju, ki ureja poseben oddelek glavne (analogno: ustne) razprave. Tu pa je govora samo o dokazih, ki veljajo vprašanju, ali se smatra kakšna činjenica⁵ za dokazano. Samo za vprašanja eksistence teh činjenic (scil. iz preteklosti ali sedajnosti)

⁴ Prim. Dolenc, Sodni kazenski postopnik kraljevine Jugoslavije 1932, str. 189 nasl., kjer subtilnega razlikovanja v smislu te razprave še nismo upoštevali, čeprav ga že naznačili. (Odslej pomeni citat »Dolenc, loc. cit.« vedno to knjigo.)

⁵ O tem, kaj so »činjenice« (*facta*), bomo razpravljali niže doli. Tu naj samo navedemo besede kriminalista H. Gross-a: »Niemand hat noch eine passende Definition von „Tatsachen“ zu geben vermocht« (Gross-Höpler, Handbuch, II, str. 820.)

velja svobodno prepričanje, t. j. tisto, ki naj sloni teoretično — v pozitivnem pogledu, na vestnem pretresu in oceni vseh dokazov, podanih in izvršenih na glavni razpravi, ki pa v negativnem pogledu ni vezano na nobena dokazna pravila.

Takšne ugotovitve mora *iudex ad quem* smatrati za neizpodbojne (seveda, če ni bilo postopanje glede pridobitve ugotovitev nedostatno ali pogrešno).⁶ Kaj pa drugačne ugotovitve, ki ne spadajo naravnost v okvir § 274., — ne? Morda vendar! Kje pa so kriteriji za to, da so takisto neizpodbojne, ali pa, da to niso?

Naša naloga bo, da v podrobni analizi pregledamo naravo primerov dokazovanja, ki so v k. z., s. k. p. in nekih stranskih kazensko-pravnih zakonih navedeni, in najprej odločimo, kje se zahteva dokaz resničnosti v polni meri, kje le dokaz verjetnosti. Ko bomo vse to pojasnili, pristopimo k rešitvi našega glavnega vprašanja, kakšno ocenjevanje se zahteva za tipične primere dokazovanja. Tu pa se ne bomo smeli ozirati samo na pričevanja, izvedeniška mnenja, listine, realije, dalje na izjave obtožencev ali obdolžencev, celo osumljencev v pripravljalnem postopku, pred glavno ali ustno razpravo; ampak razmotrivati bomo morali tudi svrho, zakaj se uvaja dokazovanje, in slednjič posledice različnih dokazov po vidikih: dokaz je uspel, ni uspel, je ostal neodločen.

Takoj tu, v uvodu, pa moramo poudariti, da ne smemo zamenjavati dokaza z notranjim prepričanjem. Poslednje je zgolj subjektivno občutje izvestne osebe (ne samo sodnika, ampak tudi drugih činiteljev v kazenski pravdi), da nekaj obstoji tako ali tako, čeprav za to ni dokazil na razpolago. *Conviction intime*⁷ ni institucija, ki bi spadala v sodni kazenski postopek. Samo to je za nas sodni dokaz, ki ga izvrši sodišče po pravilih sodnega kazenskega postopnika v svrho ka-

⁶ Prim. §§ 334., str. 3, 350 št. 5, 399. odst. 4., 404.

⁷ G. Dolenc, loc. cit., str. 45, 191. Pripominjamo, da so porotna sodišča bivše Avstrije sodila v nekem pogledu na podlagi činjenic, ugotovljenih po »*conviction intime*«.

zenskopравnih ciljev in kisloni na ocenjevanju izvestnih dokazil, da se razvidijo razlogi za to ocenjevanje. (*Conviction raisonnée*).⁸

II. Primeri zakonitih določb dokazovanja.

Ne samo v s. k. p., tudi v k. z. in drugih stranskih⁹ kazenskopравnih zakonih se nahajajo odredbe, ki urejajo predmet, obseg in način dokazovanja. Mi bomo zajeli vse tiste, ki se nahajajo v s. k. p. in k. z., od ostalih pa hočemo le tiste in takšne omeniti, ki so posebno značilne. Pri tem bomo skušali s prinašanjem točnega zakonskega besedila pripomoči do lažje opredelitve, v kakšno kategorijo dokazov da spada zakoniti predpis, o čemur bo govora nižje doli:

§ 3. A) Sodni kazenski postopnik: 1. V § 4. je govora o tem, da se morajo tako zvana »predhodna vprašanja« javnopravnega ali zasebnopravnega značaja, od katerih zavisi obstoj kaznivega dejanja itd., reševati po predpisih, ki veljajo za »dokazovanje v kazenskem postopanju«. Pristavljeno pa je: Sodba civilnega sodišča ali drugega oblastva o takšnem predhodnem vprašanju ne veže kazenskega sodišča glede ocene kaznivosti obdolženca. Izjema od takšnega obravnavanja predhodnih vprašanj je vprašanje veljavnosti ali neveljavnosti zakona (braka).¹⁰

2. Po § 32. mora biti zahtevk neke stranke, da bi se sodnik izločil, podprt z razlogi, iz katerih izhaja »verjetnost osnove«, na kateri se izločitev zahteva.

3. Po § 44. državni tožilec ne pokrene kazenskega postopanja, če po njegovem prepričanju ni doka-

⁸ Za najnovejšo književnost naj citiramo sodbo, ki gre še veliko dalje v monografiji: Koch: »Die Zeugenbeweisregeln des Inquisitionsprozesses im Lichte der modernen forensischen Psychologie« (1937) str. 5: »Das Beweisrecht als Inbegriff aller — gesetzlichen oder ausergesetzlichen — Regeln und Gerichtsgebräuche zur Wahrheitsfindung ist ein getreues Abbild der jeweils herrschenden politischen, geistigen und kulturellen Entwicklungsphase in der Geschichte unserer Vorfahren.«

⁹ § 13. k. z. pravi »posebnih zakonih«.

¹⁰ Gl. Dolenc, loc. cit., str. 47., kjer je naveden še drug primer izjeme od glavnega pravila § 4. Tu gre za *praesumptio iuris et de iure*.

zov, potrebnih za uspešno voditev kazenskega postopanja.¹¹

4. Oškodovanec in obdolženec smeta zahtevati po § 49., da se izloči član državnega tožilstva, če navedeta takšne »činjenice, zbog katerih postane njegova nepristranost dvomna.«¹²

5. Po § 54. sme zasebni udeleženec kot subsidiarni tožilec, dokler traja postopanje, predlagati sodišču »dokaze in vsa druga sredstva«, s katerimi se njegova tožba podkrepljuje.¹³

6. Branilec ima pravico... videti predmete, pribavljene v poizvedbah in preiskavi, ki »služijo za dokaz« (§ 66, odst. 1).

7. V § 76. je govora o zahtevanju in dajanju »dokazov glede izvršenih vročitev spisov.«

8. Po § 89. morajo skrbeti oblastva in njih organi, da se ohranijo sledovi, kakor tudi predmeti, na katerih ali s katerimi se je storilo kaznivo dejanje, in »drugi dokazi«.¹⁴

9. Pri dolžnostih, ki jih ima državni tožilec, navaja § 91., da mora on ukreniti vse, česar je treba, da se ohranijo sledovi, nastali po kaznivem dejanju in pa da se »zberejo in poiščejo osnove, po katerih naj se pride neznanim storilcem na sled.« Glede anonimnih ovadb¹⁵ pa pravi ta določba, da naj se poizvedô takšne okolnosti, zbog katerih se mora smatrati za verjetno, da je bilo storjeno kaznivo dejanje. Slednjič je njegova dolžnost, da se »uverja o osnovanosti ali neosnovanosti glasu« o kaznivem dejanju, ako se preganja po službeni dolžnosti.

¹¹ Značilna je relacija med dokazi in uspešnostjo. Gl. o tem Dolenc, loc. cit., str. 230: »pričakovati se more obsodba«.

¹² Po vsej priliki gre tu za analogijo z drugimi primeri, kjer se ne zahteva dokaz resničnosti, ampak izkaz verjetnosti.

¹³ Kaj so »druga sredstva«, ki »niso dokazi«, v zakonu ni navedeno. Morda izjave o višini škode oseb, ki niso sodni izvedenci, ker so deloma same prizadete. Pač pa spadajo sem tisti zapisniki policijskih oblastev, ki jih preiskovalni sodnik ni odobril (§ 93).

¹⁴ »Drugi« pomeni, da so tudi sledovi in predmeti dokazi. Prvi dve vrsti štejemo za »realije«.

¹⁵ Velja tudi za pseudonimne prijave; gl. Dolenc, loc. cit., str. 217.

10. Državni tožilec sme po § 92. zahtevati opravo poizvedb radi »dobave potrebnih dokazov, da se začne kazensko postopanje« itd.¹⁶

11. Zapisniki policijskega oblastva o preiskavi stanovanj, oseb... se smejo po § 93. uporabiti za »dokazilo« (srb.-hrv.: »dokazno sredstvo«) samo, če jih je preiskovalni sodnik odobril.

12. Okrajno sodišče mora po § 95. izvršiti vsa »dejanja, ki so za to potrebna, da se ugotovijo (»utrditi«) leta osumljene osebe«, če je verjetno, da ni dovršila 17. leta.

13. § 96. govori o tem, kaj se zgodi, ko dobi državni tožilec predložene poizvedbe, glede »ocene«, ali je »zadosti razlogov«, da se uvede kazensko postopanje.¹⁷

14. V § 98. stoji, da mora tožilec — s predlogom na uvedbo preiskave — vročiti preiskovalnemu sodniku naznanilo, dalje »dokazila« (dokazna sredstva), za katere je izvedel, in spise.

15. Določba § 100. odreja, da mora preiskovalni sodnik »zbirati in zavarovati dokaze« itd.,¹⁸ da se »doženejo« (»utrdjivanje«) dejanje, storilec in udeleženci.

16. § 104. določa, kako je treba postopati s *corpora delicti* in drugimi predmeti, »ki bi mogli služiti kako drugače za dokaz.«¹⁹

17. V § 110. je govora o tem, da se »dožene« opasnost obdolženca za javno varnost zastran uporabe očevalne odredbe.

18. O »snidenju osnov suma zbog zločinstva« in pa o »tehničnih razlogih za sum pobega« govori § 113., ko gre za pripor, ki naj ga odredi preiskovalni sodnik zoper ovajeno osebo.

19. Verjetnost, da se bo mogel obdolženec pri hišni raziskavi prijeti in zapreti ali da se najdejo tamkaj *corpora delicti*, se zahteva v § 135. Analogen predpis o verjetnosti

¹⁶ Gl. opombo K A, 3.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Tu ni več govora o »vseh drugih sredstvih« kot v § 54.

¹⁹ Mišljene so »realije«, ki so pa že višji pojem, obsegajoč *corpora delicta* in *scelera quaesita*; gl. Dolenc, Tolmač k. z. pri § 59. k. z.

je vsebovan v § 137. za preiskavo osebe. Odredba takšnih preiskav mora biti pisмено obrazložena.

20. V § 143. je govora o predmetih, »ki morejo v preiskavi »služiti za dokaz« in o tem, da se vzemó v sodno hrambo. V nadaljevanju se glasi ta predpis, da naj se pri sodišču shranijo predmeti, glede katerih je priznано, da jih ima dotična oseba ali pa da je »dokazano« na drug način, da so pri njem.

21. Pisma, telegrami, druge pošiljke, ki utegnejo »služiti za dokaz« zoper obdolženca, se smejo ustaviti (§ 147.).

2. Če navede obdolženec v svojo obrambo »kakšne okoliščine in dokaze«, jih je treba zbrati in preiskusiti, razen če jih je navedel samo radi zavlačevanja (§ 152.). Predmeti, ki služijo za dokaz zoper obdolženca, se mu morajo predložiti (§ 156.).

23. § 157. je značilen: Če se obdolženčevi »pозnejši dokazi« razlikujejo od prejšnjih, zlasti če obdolženec prekliče »svoje priznanje«, ga je treba vprašati po vzroku različnosti njegovih izjav. Tu se šteje priznanje med dokazila. Tudi v § 159. je govora o priznanju v nasprotju z drugimi dokazi, vendar se zahteva kvalificirano priznanje.²⁰

24. V § 169. so navedene oprostitev od dolžnosti pričevanja (torej »služitve za dokaz neke osebe kot prič«). V § 441. pa so te oprostitev v smeri, da se dožene individualnost mlajšega maloletnika, deloma preklicane.

25. Po § 170. se pričane sme siliti k odgovoru na posamezna vprašanja, »če je verjetno«, da bi nastala zbog tega škoda ali sramota za njo ali za osebo, ki ji stoji blizu.

26. Ne zaprisezajo se osebe, ki jim je »dokazano« ali ki so sumne, da so izvršile kaznivo dejanje; dalje osebe, ki so z obdolžencem v takim sovraštvu, da je popolna verodostoj-

²⁰ »Priznanje« (Geständnis) — v sodnem kazenskem postopanju treba razlikovati od »pripoznanja« (Anerkenntnis). Poslednje je pojem iz civilnosodnega postopka. Kazenski sodni postopnik ga ne pozna, dasi je mogoče, da obtoženec pripozna svojo dolžnost, da bo plačal odškodnino v zahtevani višini. Vendar sodišče niti na to pripoznanje ni vezano; v civilnosodnem postopku pa je.

nost njihove izpovedbe dvomna; slednjič osebe, ki so navedle okolnosti, o katerih je »dokazano«, da so neresnične, a priče ne morejo »dokazati«, da so to storile iz zmete (§ 178.). Taka prisega ne velja.²¹

27. V obtožnici se morajo navesti (§ 202., št. 5.) imena izvedencev in prič, označiti spisi... kakor tudi »drugi dokazi«; dodati pa je treba tudi obrazložbo o stanju stvari in navedbo »dokazov« (§ 202., odst. 3.).

28. Po § 208. odloči apelacijsko sodišče, da se kazenski postopek ustavi, če ni »dovolj dokazov, po katerih bi bil obdolženec sumen dejanja, ki ga je obtožen«.

29. Stranke (§ 6., odst. 1.) smejo zahtevati pred glavno razpravo dopolnitev dokazov ali dobavitev novih dokazov, navesti jih morajo prav kakor tudi »činjenice«, o katerih bi bilo zaslišati priče in izvedence ali, ki bi jih bilo dognati (»utrditi«) z drugimi dokazi. Če se taka zahteva po senatnem predsedniku zavrne, se stranka pouči, da sme sama priče in izvedence privedi na glavno razpravo ali pa tu svojo zahtevo ponoviti (§§ 217., 218.).

30. Obtoženec se mora pred dovršitvijo dokaznega postopanja pozvati na zasedanje, da se obvesti o toku dokazovanja, kolikor se je glavna razprava izvedla v njegovi nenavzočnosti (§ 230.).

31. Ko gre po § 234. za kaznovanje neke osebe zbog dejanja, storjenega na zasedanju pri glavni razpravi, mora sodišče storilca zaslišati kot obtoženca in »zbrati vse potrebne dokaze, ki so pri rokah«, ter izreči sodbo.

32. § 235. veli: če »se pokaže med glavno razpravo za verjetno, da je kakšna priča namerno po krivem pričala« —, se napravi o tem zapisnik, »pa se lahko tudi pripre« (seveda, če so dani pogoji po § 119.).

33. Obolenje obtoženca na glavni razpravi se po § 237. ne ugotavlja z izvedeniškim mnenjem. Toda, če bi se morala izreči »po uspehu že začete razprave oprostilna

²¹ Kako pride do tukaj v govoru stoječega dokaza? Gl. Dolenc, loc. cit. str. 206.: po toku dotlejšnjega dokazovanja. To pa mora veljati za pripravljajno postopanje kakor tudi za glavno razpravo, le sodišče posluje v drugačni sestavi.

sodba« (bilo formalna, bilo materialna), se glavna razprava nadaljuje, čeprav ni obtoženec navzočen.

34. Da priče ne bi zadela redovna kazen zbog neprihoda na glavno razpravo, mora ona po § 238. d o k a z a t i, da ni dobila poziva itd. Takisto naj »d o k a ž e«, da niso izrečena kazen ali stroški v nikakršnem razmerju z njegovo krivdo itd., pa se mu smejo kazen ali stroški znižati (§ 238.).

35. Če je treba dobaviti n o v i h d o k a z o v (gl. II. A, št. 28) ali, če je treba (v isti vrsti!) nadaljnje priprave obtožbe ali obrambe ali novih poizvedb ali preiskovalnega poslovanja, se sme odrejena glavna razprava preložiti (§ 239.).

36. Zapisnik se smatra »z a d o k a z o n e g a, kar se je godilo na glavni razpravi (§ 245.). Toda nasprotni dokaz ni izključen o onem delu zapisnika, ki se mu ugovarja.²²

37. Istovetnost obtožencev se mora uvodoma pri glavni razpravi »d o t r d i t i« (»utvrđjena«) (§ 247.). Predsednik »d o t r d i«, da ni zaprek za začetek glavne razprave (§ 248.). On opozori obtoženca, da sme ponoviti svoje predloge za d o p o l n i t e v d o k a z o v, ki so mu bili prej zavrženi in da sme podati svoje p r i p o m b e n a v s a k d o k a z (§ 250.).

38. Če se po začetni razpravi ugotovi (»utvrđi«), da je obtoženec po storjenem kaznivem dejanju duševno obolel, se zberejo (»pribirače«) oni dokazi, ki bi se utegnili sčasoma izgubiti (§ 253.).

39. Po § 254. — tu se pričinja VI. oddelek o dokaznem postopku — obtoženčevo priznanje ne razrešuje sodišča, da opravi »z b i r a n j e n a d a l j n j i h d o k a z o v«, dalje, da se dokazovanje razširi na v s e č i n j e n i c e, važne za presojo same stvari ali za uporabo očevalnih odredb, dalje, da sodišče ne sme zavržiti zahteve strank v toku razprave radi preiskave novih č i n j e n i c ali dobave novih dokazov, dasi so bili prepozno predlagani. Od poedinih dokazov smeta stranki sporazumno odstopiti, to pa ne veže predsednika sodišča.

40. Po § 262. se morajo listine kot važni dokazi na razpravi prečitati ali pa se, če se strinjajo s tem sodniki in stranke, naznani njih vsebina. Nepovoljna izpričevala o ob-

²² Gre torej za *praesumptio iuris*.

toženčevem življenju se smejo prečitati samo, če se opirajo na dokazane činjenice in če so te činjenice navedene. Določba § 263. pa zabranjuje čitanje zapisnikov o izpovedbah javnih organov kot prič, kolikor gre za obvestila, ki so jih dobili od tajnih zaupnikov.²³

41. Diskrecionarna oblast predsednika obsega tudi pravico, da odredi pribavljenje »drugih dokazov«, on pa sme tudi izvršiti s sodiščem ogled, *scilicet*, dasi ni bil od nobene stranke predlagan (§ 265., odst. 2.).

42. Pred koncem dokaznega postopka se sklepa o predlogu za dopolnitev dokazov (§ 268.), na kar se, če se predlog zavrne, dokazni postopek konča.

43. Tožilec zbere vse podatke dokaznega postopka, t. j. na glavni razpravi (§ 269.), a po govorih strank vpraša predsednik, ako se ne bi mogla spričo govorov strank takoj sodba izreči, da se obtožba zavrne, ker je tožilec odstopil od nje ali če tožilec ne bi započel dopolnjevanja dokazov, — dali želi še kdo kaj izjaviti (§ 202.).

44. Najdalekosežnejšega pomena za naš problem so določbe §§ 273. in 274. Najprej je rečeno, da mora sodišče sodbo opreti samo na one dokaze, ki so bili podani na glavni razpravi in na vsebino onih spisov, ki so se, kolikor so se prebrali na glavni razpravi, ob upoštevanju omejitev po §§ 262. in 263.²⁴ Držeč se teh predpisov mora sodišče skrbno in vestno preizkusiti dokaze, kolikor gre za njih verodostojnost in dokazno moč, tako posamič, kakor tudi po njihovi notranji zvezi. V drugi določbi pa stoji, da odločujejo sodniki ali naj se smatra, odnosno ne smatra kakšna činjenica za dokazano po svobodnem prepričanju, ki so ga dobili na podstavi vestnega pretresa in ocene vseh dokazov, podanih na glavni razpravi in da pri tem niso vezani na nikakršna dokazna pravila.

45. Dosledno in v zvezi s predpisi, ki so bili ravnokar navedeni (A, št. 44), pravi § 281., da izreče sodišče v obso-

²³ To pa je drugače pred državnim sodiščem za zaščito države (čl. 28., odst. 1., uredbe).

²⁴ Obe izjemi se tičeta legalno dopustne omejitve načela neposrednosti. Tu še ni govora o svobodnem prepričanju.

dilni sodbi: 1. ... 2. Kakšno kaznivo dejanje izvira iz činjenic, ki so se štele za dokazane; v § 280. pa, da sodišče oprosti obtoženca obtožbe, če spozna, da... ni dokazov, da je storil kaznivo dejanje (navedeno v obtožnici ali obtožbi) ali da so dane okoliščine (*scilicet*: da si ga je storil), ki izključujejo krivdo ali kaznivost, odnosno poslednjo ukinjajo. Če pa je sodišče prepričano, da obstoje pogoji za kakšno izmed očevalnih odredb..., izda o tem posebno rešitev.

46. Po § 292. naj pismeni odpravek sodbe obseza razloge sodbe, v katerih je treba po § 293. navesti... činjenice, ki jih je sodišče smatralo za dokazane in iz katerih razlogov.²⁵

47. Oškodovanec, ki se je javil s svojimi zahtevami, mora navesti vse zahtevke ter predložiti dokaze (§ 296.).

48. Po § 298. sme sodišče, če se uveri, da je neka stvar last oškodovanca, le-tó oškodovancu (tudi po preiskovalnem sodniku) vrniti, če je ni treba pri sodišču obdržati za dokaz. Po § 299. je treba oškodovanca napotiti na civilno pravdo, če oškodovanec ne more takoj zadostno dokazati svoje pravice na odvzeti stvari. Pretirano zahtevo oškodovanca, zasebnega udeleženca, pa sme sodišče po svobodnem prepričanju utesniti. Kakor tukaj, so tudi v § 301. podatki dokaznega postopanja osnova za odločbo o razveljavljenju sklenjenega pravnega posla ali nastalega pravnega razmerja.²⁶

49. Pravomočna odločba (v sodbi) o zasebnopravnih zahtevkih se sme izpremeniti samo po civilnem sodišču »zbog najdenih novih dokazov«. To smejo zahtevati obsojenec in njegovi pravi nasledniki (§ 304.).

50. Po §§ 305., 307. se zahteva za dokaz lastninske pravice pri obdolžencih najdene tuje stvari, o kateri se ne ve, čigava je, poseben način postopka; svrha je, da se ugotovi resničnost lastnine. Če nihče ne... dokaže

²⁵ Gl. pa tudi § 346., odst. 2., po katerem izreče kasacijsko sodišče samó v seji sodbo o stvari, če so bile v sodbi iudexa a quo ugotovljene činjenice, na katere se mora po pravilni uporabi zakona opreti sodbi. Prim. še § 350. št. 5. radi analogije.

²⁶ Tu so torej dokazi, izvedeni po sodnem kazenskem postopniku, ocenjeni za civilnopravno rešitev!

svoje pravice do opisanih stvari, izda sodišče rešitev, da se izrôči stvar ali izkupiček obdolžencu, ako ne bi spoznalo, da je treba zahtevo zavriniti zbog tega, ker ne veruje v zakonitost obdolženčeve pravice.²⁷

51. V § 309. je govora o določitvi stroškov po višini, ki naj se izterja; to pa se zgôdi na podlagi »zadostnih podatkov« (tudi v srb.-hrv. izvorniku »podataka«). Potrebne podatke mora sodišče pribaviti. Podatki vključujejo pač tudi dokaze; pribaviti jih mora sodišče. V § 310. pa je za isto umstveno delovanje določeno, da naj se izvrši brez »kakršnihkoli poizvedb« (»bez ikakvih izvidjaja«).²⁸

52. Po § 326. naj se za postavitev v prejšnji stan zaradi priglasitve... pravnega sredstva »izkaže verjetno«, da je rok zamujen zbog nepremagljivih zaprek. *Mutatis mutandis* velja isto za postopek pri okrajnih sodiščih (§ 391.).

53. Po novel. § 327.a je dovoljena — poleg revizije ali priziva — prošnja za postavitev v prejšnji stan. O tej prošnji je treba izvršiti poizvedbe v svrhu, da se dokaže, da obtoženec ni mogel priti na razpravo, ali ker mu poziv na razpravo ni bil v redu vročen ali pa zbog drugih nepremagljivih ovir. O tem, ali se je dokaz posrečil, sklepa *iudex a quo*, vendar ne peremptorno, ker je dopustna pritožba zoper zavrnitev; o njej odloča *iudex ad quem* (§ 327.b).²⁹

54. Trditve, ki so navedene v reviziji in se nanašajo samo na kršitev formalnega zakona, se smejo podpreti tudi z novimi činjenicami. Za te se navajajo dokazi »s točno označbo vseh okolnosti, ki so sposobne za oceno njih veljavnosti« (§ 340.). Isti predpis velja — *mutatis mutandis* — za »nasprotnne razloge« (§ 343.).

55. Znaten dvom o resničnosti činjenic, na katere se sodba opira, ki pa se ni dal odpraviti niti s poedi-

²⁷ Dokaz lastnine je izveden po kazenskem sodniku in ne: kontradiktorno, velja pa za civilnopravdni zahtevek. Zavrnitev obdolženčeve zahteve ne more pomeniti drugega, nego napotitev na civilno pravdo zoper erar!

²⁸ Zoper »odločbo o stroških« je dopusten priziv, kolikor se tiče količine (§ 332., odst. 4.).

²⁹ O istih okolnostih se odloča na podlagi spisov, v katerih so dokazi, brez neposredne ustne razprave, da-si so »dokazi« morebiti same izpovedbe prič.

nimi poizvedbami, ki jih je revizijsko sodišče odredilo, vede do razveljavitve sodbe *iudex a quo* eventualno do takojšnje oprostitve od obtožbe ali do obsodbe po milejšem kazenskem zakonu (§ 354.). To je izredna razveljavitev (še ne pravnomočne) sodbe, ker se je konstatiral *error in facto*.

56. Po § 355. se ureja analogno postopanje, če gre za konstatacijo znatnega dvoma, kot pri § 354., ob posvetovanju glede že pravnomočne sodbe (o priliki zahtevka v zaščito zakona). To je izredna revizijska obnova, ker se je konstatiral *error in facto*.

57. XX. poglavje odd. V. ustanavlja pogoje za obnovo postopanja, med drugim se mora dovoliti: po § 359. slutvo-obnova,³⁰ »ker je bila dobava kakšnega dokaza združena z velikimi težkočami«; po § 361. prava obnova na škodo živečega obdolženca, če se predlože novi dokazi, ki so sposobni, dokazati obdolženčevo krivdo, odnosno tudi, če se dokaže, da so zasebnega tožilca nepremagljive ovire zadržale, postopek pravilno nadaljevati; po § 362. prava obnova³¹ v korist živečega obsojenca, če se predlože nove činjenice ali novi dokazi, ki so sposobni sami po sebi ali v zvezi s prej preiskanimi dokazi, povzročiti njegovo oprostitve ali milejšo obsodbo,³² v § 363. se ponavljajo okoliščine iz § 362. radi dosege prave obnove v korist umrlega obsojenca; v § 364. so navedene — *mutatis mutandis* — dokazne okoliščine iz § 362. v dosego prave obnove v škodo živeče oproščene osebe;³³ § 365. urejuje pravo obnovo v škodo živeče obsojene osebe ob dokazih po § 364. Ti predpisi veljajo tudi v postopanju pred sodnikom poedincem (§ 411.).

58. V § 366. stoji, da morajo biti v zahtevi za obnovo postopanja poleg drugega navedeni dokazi, ki so osnova zahteve. Zahteva se zavrne, ... če ni moči priti do dokazov, ki se navajajo; ali, če so dokazi že pravnomočno zavrjeni, ali pa, če niso sposobni za obnovo postopka (§ 366.). Če se zahteva ne zavrne *ex primo decreto*, se dajo

³⁰ Gl. Dolenc, loc. cit., str. 385.

³¹ »*Noviter reperta ac producta*«! Gl. Dolenc, loc. cit., str. 384., 386.

³² »*Noviter producta*« zadostuje.

³³ Mišljena so samo »*noviter reperta*«.

preiskati činjenice, zaslišati priče in preskrbeti še drugi dokazi z ozirom na zahtevo po obnovi ali na nasprotnikovo izjavo.

59. Po § 367. se morajo »zbrani dokazi« preskusiti. Od preskušnje zavisi, ali se zahteva po obnovi takoj na to zavrne ali pa postopek nadaljuje. Samo na podlagi te preskušnje se sme po § 369. razveljaviti prejšnja sodba in izreči nova oprostilna sodba itd. O uspehu »zbranih dokazov« je govora tudi še v § 370.

60. Na glavni razpravi, ki se odredi po dovolitvi obnove, se smejo prebrati zapisniki o zaslišanju onih obtožencev, prič, izvedencev, ki se ne morejo več zaslišati (§§ 371. in 411.).

61. Pri okrajnih sodiščih se sme ustna razprava z mesta pričeti, če so dokazi za obtožbo in obrambo pri roki. Ogled z izvedenci, ki se mora šele opraviti, brani, da bi se razpisala takojšnja ustna razprava (§ 377.).

62. Pri okrajnih sodiščih se sestavi zapisnik samo o takšnih poizvedbah, ki se bodo uporabile za dokaz na ustni razpravi in ki jih ni treba tam ponoviti (§ 380., št. 8.). Na razpravo je treba pozvati tudi potrebne priče in izvedence. Po § 383. se pozove obdolženec, naj pride na razpravo z dokazi ali naj jih pravočasno priobči. Po § 385. se sme vršiti ustna razprava izven kraja sodišča, zlasti, če je potreben ogled ali če je to v korist posebni olajšavi postopka. Za dokazni postopek se uporabljajo predpisi za glavno razpravo pred okrožnim sodiščem.

63. Popolni priziv zoper sodbe sodnikov poedincev obsega po § 392. tudi možnost izpodbijanja sodbe zbog odločbe o krivdi (o dokazu činjenic).

64. V priglašenem popolnem prizivu, odnosno v obrazložbi priziva, se smejo navesti tudi novi dokazi in nove činjenice, če jih je kaj. Pri tem se morajo točno označiti vse tiste okolnosti, ki so prikladne, da se oceni važnost teh dokazov in činjenic (§ 394.). Isto velja za »nasprotnne razloge« (§ 396.).

65. Nepopolna ali neosnovana ugotovitev odločilnih činjenic v izpodbijani sodbi ali pa važnost novih dokazov in činjenic v popolnem prizivu upravičuje *iudex-a a quem*, da sodbo razveljavi in kazensko stvar vrne

(remitira) *iudex-u a quo* (§ 399., odst. 2.). Nove dokaze in činjenice smatra *iudex ad quem* — pravi dalje § 399. — za važne, če so sposobni, pokazati za nepravilne one važne činjenice, ki jih je vzelo sodišče prve stopnje v sodbi za dokazane. Za oceno teh novih dokazov, kakor tudi činjenic, se sme odrediti poseben sodnik, da jih predhodno poizve. Če spozna *iudex ad quem* nove dokaze in nove činjenice za nevažne, jih ne vzame v poštev.

66. Po § 400. se vrši zbiranje novih dokazov in činjenic, če so važni, zlasti pa zasliševanje novih prič in izvedencev na javni razpravi, kolikor jih ni že zbral ali zaslišal posebej odrejeni sodnik. Ponavljanje dokazov je na javni razpravi samo tedaj dopustno, če spozna to *iudex ad quem* zbog znatnega dvoma za potrebno, ali je ugotovitev činjenic po prvem sodniku resnična in popolna. Izvzemši ta primer vzame *iudex ad quem* »na javni razpravi za osnovo svoje rešitve zapisnike, ki jih je sestavil sodnik prve stopnje o dokaznem postopku«.

67. § 404. dovoljuje strankam, da smejo predložiti tudi še na javni razpravi, ki se vrši pred *iudex-om ad quem* zbog popolnega priziva, nove dokaze in činjenice, a oceni jih sodišče, ali so važni in ali naj se vzamejo v pretres. Zapisnik o poizvedbah glede novih dokazov in činjenic se prečita, ako se poizvedbe ne ponove na razpravi. Če se spozna za potrebno, da je izvesti nove dokaze, se razprava preloži.

68. Določba § 430. pravi, čim se prvo sodišče uveri,³⁴ da obstoje naknadno po pravnomočnosti sodbe na dan prišli razlogi za omilitev kazni, predlaga apelacijskemu sodišču, naj kazen omili.

69. »Če je s poizvedbami nedvomno ugotovljeno«, da mlajši maloletnik ni zrel itd., nadaljevanje pregona ni več dopustno (§ 442.). Sodnik za mlajše maloletnike sodi vobče po svobodnem prepričanju (čl. 15. uvod. zak. h kaz. zak.).³⁵ On ni vezan na predloge strank, on sme izreči na podlagi ustne razprave sodbo po svobodnem prepričanju (§ 446.).

³⁴ O »uverjenju« sodišča govorita tudi §§ 443, 446.

³⁵ Ta odredba je prišla v uvodni zakon očitno kot predhodna odredba glede sodišč v Srbiji in Crni gori, pa se znači kot potrditev načela o obilgatorni splošni uporabi svobodne ocene dokazov.

70. Po § 455. je treba zoper odsotne storilce kaznivega dejanja dognati (»utrditi«) sledove kaznivega dejanja in pribaviti »vse mogoče dokaze«.

71. Če misli sodišče, da se je n a b r a l o z a d o s t i d o k a z o v za verjetnost krivde odsotne osebe, pride do zaplenbe predmetov, ki so last navedene osebe (§ 464.).

72. Po § 470. mora sodišče zastran ugotovitve škode, ki naj se neopravičeno obsojeni osebi vrne, zbrati d o k a z e, da se doženejo okoliščini, s katerimi so obrazloženi zahtevek, vrsta in višina škode. Na razpravi (§ 472.) izda kasacijsko sodišče rešitev, ko je pazljivo ocenilo vse okoliščine p o s v o b o d n e m p r e p r i č a n j u.

73. Zastran zahteve povrnitve izgubljenih častnih pravic odredi sodnik, ki izvrši p o t r e b n e p o i z v e d b e i n d o ž e n e č i n j e n i c e, na katere se sklicuje prosilec, ter zbere d o k a z e o vseh okoliščin, najsi gredo v prid, najsi v škodo prosilca. Na razpravo se eventualno pokličejo zanesljive osebe kot pričë, ki so potrebne za p o p o l n o r a z j a s n i t e v s t v a r i (§ 477.).

74. Zahteva za izročitev (ekstradicija) mora obsegiati osnovo suma ali »z a d o k a z « o b s o d b e (síc!) potrebne pravnice spise (§ 490.). Preiskovalni sodnik priobči inozemcu, čegar izročitev se predlaga, zbog česa in na kakšnih osnovah suma se stavi zahteva (§ 492.). Pribaviti je treba potrebna pojasnila ali obvestila.

75. Med pogoji za izročitev so navedeni v § 494. št. 5., da je »z a k r i v d o« (ne: obsodbo; prim. zg. št. 74) »o b d o l ž e n e g a i n o z e m c a d o v o l j d o k a z o v i n o s n o v s u m a«. Minister pravde preskusi vsako rešitev sodišča, ki predlaga izročitev, on pa sme, če dvomi o dopustnosti izročitve, zahtevati rešitev apelacijskega sodišča, kateremu priobči »svoje osnove dvoma«. ³⁶ Itd.

§ 4. B. K a z e n s k i z a k o n i k. Da mora biti po materialnem kazenskem zakonu normativno določen dejanski stan dokazan, če naj pride do obsodbe, to se predpostavlja in velja vseskozi kot aksiom. Razen tega pa govori k. z.

³⁶ Kdaj je minister pravde vezan na mnenji spodnjih sodišč, kdaj ne, o tem glej določbe v § 495.; prim. D o l e n c, loc. cit., str. 100, 101.

izrečno še o posebnih primerih dokazovanja ali vsaj nekega podobnega umstvenega delovanja v naslednjih primerih:

1. Po § 52. k. z. je treba, da sodišče *s p o z n a* (»najde«), da je oseba, ki se odda v prisilno delavnico, nagnjena na izvrševanje dejanj, a je sposobna za delo.

2. Sodišče mora po § 53. k. z. *s p o z n a t i*, da je v korist javne varnosti, če se storilec odda v zavod za zdravljenje ali za čuvanje, ali da je ta oddaja v korist zdravju neuračunljive osebe ali osebe, čije uračunljivost je zmanjšana. Odpust iz takšnega zavoda pa se odredi, če sodišče *s p o z n a* po zdravnikovem pregledu, da nadaljnje zdravljenje ali čuvanje ni več potrebno.

3. Po § 54. k. z. mora sodišče *u g o t o v i t i* (»utrditi«), da je storilec kaznivega dejanja habitualen pijanec.

4. O dokazilih je govora v §§ 145.—146. k. z. (»kaj« se more lažno izpovedati, na kaj se priseže, kakšne posledice ima preklic lažne izpovedbe).³⁷

5. Po § 151. k. z. je naklepoma storjeno objavljene »zbranega dokaznega materiala v kazenskem postopanju« pred glavno razpravo kaznivo dejanje.

6. Pri določbah § 214. k. z. o napravljanju lažnih listin in mer se navaja kot primer blažjega kaznovanja ponareja ali prenareja listin, kjer gre za namero storilca, da pridobi sebi ali drugemu *d o k a z* za terjatev, ki res obstoji (materialna falzifikacija).

7. Overovljenje listine z navedbo neresnične činjenice, ki se hoče *d o k a z a t i*, ni dopustno. Ako se to povzroči naklepno, kaznuje se dejanje (§ 218. k. z.) kot intelektualna falsifikacija listine.

8. Kot lažna listina je v § 232. k. z. označena tudi tista listina, na kateri izdajatelj listine poleg svojega pristnega podpisa neupravičeno pristavi, da ima tak položaj ali čin, ki bistveno vpliva na *d o k a z n o m o č*.

9. Če obdolženec dokaže resničnost svoje trditve, ga ni kaznovati kot klevetnika (§ 311. k. z.). Če gre za predmet

³⁷ K vprašanju garancij za čistost dokazovanja po pričah bi spadala določba § 144. k. z.: »če je lažnjivi zapriseženec krivo prisegel v nameri, da bode kazen obsodbe na smrt resnično izvršena«. Toda možnosti relacije med tako krivo prisego in njenim vplivanjem na resnično izvršitev smrtne kazni si kar ne moremo zamisliti.

klevete, ki je kaznivo dejanje, pregonljivo po službeni dolžnosti, se dokaže resničnost činjenic samo s pravnomočno obsodbo itd. Po § 312. k. z. pa dokazovanje resničnosti ni dopustno v primerih, navedenih v četverih skupinah.^{37a}

§ 5. C. Posebni kazenski in drugi sorodni zakoni. V zakonu o tisku je na več mestih govora o dokazih. Le-te bomo do dobra pregledali, za tem pa vsaj omenili še neke posebne dokazne odredbe drugod.

1. V čl. 34. tisk. zak. gre za določitev krivca *parcascades*, če morejo tožilec ali urednik in sodišče na podstavi oznak: začetnih črk ali znanega pseudonima in drugih dokazov ugotoviti osebo krivca, ali, če more urednik z izkazom njenega pristanka za natisk in podpis »...ugotoviti ...pisca«, dalje »če urednik izda in nedvomno dokazuje« ...pisca.

2. Po čl. 36. tisk. zak. se sme tožba, ki je bila vložena zoper urednika, razširiti na drugo osebo, ki je pravi urednik, če se izkaže verjetnost, da oseba, označena na listu za urednika, ni dejanski urednik po smislu čl. 9. tisk. zak.

3. Čl. 37. tisk. zak. pravi, da se izdajatelj oprusti kazenske odgovornosti zbog opuščene dolžne pazljivosti, če pove in dokaže pri prvem zaslišanju, kdo je pisec ali urednik.

4. Čl. 52. tisk. zak. določa, da se smatra za kleveto: a) tudi vsaka insinuacija, kadarkoli se more ugotoviti iz besedila sestavka ali v zvezi z drugim besedilom... namera povedati nekaj časti škodljivega; b) če se oseba nazove z izrazom, ki vzbudi domnevo, da obstoji časti škodljiva posledica.

5. Čl. 60. tisk. zak. pravi samo: »če ugotovi sodišče, da je klevetnik meril s posebnim načrtom«, ne da bi navajal sredstva. Isto stoji *mutatis mutandis* v čl. 65. tisk. zak.

^{37a} Tu gre za t. zv. primere praesumptionis iuris et de iure. Gl. iz najnovejše književnosti: Bauer: »Primena § 311., od. 1. k. z. na krivična dela iz § 301. k. z. i slobodno sudijsko uverenje« v Policiji (Beograd), l. 1938., str. 208 nasl. Pogrešamo v tem članku konstatacije, da-li ni bilo v navedenem primeru iz prakse dokazovanje resničnosti očitanege dejanja ali lastnosti po § 312. k. z. zabranjeno.

6. »Resničnost činjenic« se sme dokazovati vselej, razen v dveh primerih (čl. 61. tisk. zak.).³⁸

7. »Poročilo z razprave o kleveti, kjer dokazovane je klevete³⁹ ni dopuščeno«, se kaznuje po čl. 66. tisk. zak.

8. Po čl. 73. tisk. zak. se naloži tožencu, naj predloži v 8 dneh odgovor na tožbo, v katerem mora navesti predlog radi izvedbe dokazov za obrambo. Na dokaze, ki jih predloži toženec po tem roku, se sodišče ne ozira, razen če se nanašajo na nova »fakta« (sic!), ki jih je navedel tožilec tekom postopanja ali če bi bil toženec s tožilčevimi dokazi izzvan, da predloži po svoji strani nove dokaze. Sodišče odloči, ali naj se izvedejo pred glavno razpravo dokazi izven sodnega območja.⁴⁰

9. Po čl. 74. tisk. zak. sodišče lahko ugotovi po svobodni oceni, ali je pozivanje na priče izven sodnega območja umestno ali ima samo namen, da se postopek zavlačuje.

10. Čl. 75. tisk. zak. nalaga »izsledovalnemu« sodniku, da priobči tožilcu toženčeve navedbe in dokaze; tožilec sme predložiti nasprotno dokaze.

11. V čl. 83. tisk. zak. je omenjeno zasliševanje prič stran pridobitve dokazov v pripravljalnem postopku: »Zbrani dokazi postopanja« se izročijo z drugimi spisi sodišču.

12. Po čl. 86. tisk. zak. sodišče ni dolžno uradoma pribavljati nikakršnih dokazov v postopanju po tisk. zakonu, ne na korist, ne na škodo te ali one stranke.

13. Po čl. 99. zakona o zrakoplovstvu z dne 22. febr. 1928. se kaznujejo zbog zločinstva ogleduštva po k. z. osebe posadke in potniki zrakoplovstva, če prelete v času, ko je proglašeno mobilno stanje, prepovedan pas našega ozemlja.

³⁸ Živanović, Krivični zakonik i zakonik o sudskom krivičnom postupku (1930), uči, da je št. 1 čl. 6. tisk. zak. prišel ob veljavnost po § 312. k. z. V resnici je čl. 312. k. z. le dopolnitev (gl. čl. 6., odst. 2., uvod. zak. k. z.).

³⁹ Pravilneje bi se moralo besedilo glasiti: »dokazovanje resničnosti činjenice, ki je predmet tožbe zbog klevete«.

⁴⁰ Čl. 73. je določal po besedilu prvotne razglasitve dne 8. avgusta 1925., torej tudi še pred noveliranjem z dne 6. jan. 1929.: »Sojenje se vrši po svobodnem prepričanju«. Pri noveli z dne 9. okt. 1931. pa je bil ta stavek črtan; vsekakor, ker je postal spričo ideologije novega s. k. p. odveč.

»kolikor ne opravičijo razlogov, zaradi katerih je letel zrakoplov nad prepovedanim pasom«. Dokazno breme zadene sicer povsod drugod obtoževalca; tu imamo izjemo tega pravila.

14. Po čl. 20. zak. o monopolih, odn. čl. 76. finančnega zakona za l. 1928/29 se take zadolžnice, ki jih predpiše uprava državnih monopolov in ki jih izdajo takó pridelovalci za prejeta posojila, ne smejo in ne morejo izpodbijati ne glede oblike, ne glede vsebine listine. One so torej apriorističen dokaz.

15. Po § 110. zakona o državnih monopolih z dne 5. decembra 1931. se smatra glavar rodbine ali zadruga, odnosno lastnik obratovalnice za storilca monopolnega kaznivega dejanja, dokler ne dokaže nasprotnega, čim je bilo omenjeno dejanje storjeno v hiši ali obratovalnici, če pravi storilec, ki utegne biti le domačin ali nameščeneec, ni znan. Tudi tu je dokazno breme obrnjeno. (Prim. C, 12.)

III. Problematika dokazovanja na splošno.

§ 6. (Materialno in formalno dokazovanje.) Pestra slika v prejšnjem poglavju prikazanih mest v zakonih, katera se bavijo z dokazovanjem ali z dokazi, nam ne morejo sama po sebi nuditi dovoljnega pregleda, kaj je uzakonjeno kot t. zv. svobodno ocenjevanje dokazov. Mi bomo morali vse dokazno pravo razčleniti po izvestnih vidikih in šele na to bo mogoče izluščiti tiste primere, kjer gre za svobodno ocenjevanje dokazov.

Dokazovanje, v **formalnem** pomenu besede, je način postopka in *concreto*, po katerem naj pride do pridobitve »dokazov« (A, 5, 7, 9 itd.),⁴¹ »dokaznih sredstev« (A 5, 11, 14), »podatkov« (A 51), torej pribavljanje, predlaganje in produciranje dokazil, pa tudi prikazovanje logične zveze med vrednostjo dokazil in sklepčnostjo trditve na strani tistega, ki mora dokazati, napram tistemu, ki bo presojal (Gl. A 30 |»tok dokazovanja«, 37, 43). V **materialnem** pomenu besede pa je dokazovanje umstveno

⁴¹ Vsi citati po velikih črkah A-B-C s številko (brez posebne označbe) ustrezajo razdelitvi primerov dokazovanja v II. poglavju.

delovanje presojevalca dokazovanja kot formalnega postopka, pri katerem se poslužuje svojega znanja⁴² in izkustev, da preizkusi zvezo in sklepčnost produciranih in izrabljenih dokazil v pogledu, ali je neka trditev resnična ali vsaj verjetna ali nepojasnjena ali neresnična. (A 48: »zadostno dokazati«, A 13, 96).

Zakonodavec ne razlikuje strogo obojih vrst dokazovanja, on jih veže, zlasti v marginalni rubriki pred § 254, z izrazom »dokazni postopek«.

Koga zadene dolžnost dokazovanja? Pravilno in redno — tudi po našem s. k. p. — po reku Rimljanov »*actori incumbit probatio*«, v našem primeru: »*accusatori*«. ⁴³ Izjeme od te dolžnosti dokazovanja v formalnem pomenu tiče v primerih C 13 in 15, kjer se nalaga breme dokaza nekrivde obdolžencu.⁴⁴

Pri kom se pojavlja sicer potreba ter dolžnost dokazovanja v formalnem smislu in kedaj?

Pri sodišču (zbor, poedinec, preiskovalni sodnik): A 7, 15, 20—23, 35, 38, 55, 61, 62; tožilcu: A 9, 10, 14, 27, 29;

pri obdolžencu (§ 6., odst. 3., v celoti!): A 9, 10, 14, 27, 29; B 6, 9;

pri oškodovancu ali zasebnemu udeležencu: A 5, 47, 48.

Vsi ti primeri ne spadajo v okvir, ki obsega čas od začetka glavne razprave (§ 248.: čitanje obtožnice), pa do končanja glavne razprave (§ 272.: izjava predsednika o tem). Drugače pa je pri dokazovanju v materialnem smislu besede.⁴⁵

Tu ima državni tožilec v skladu z načelom legalitete dolžnost dokazne popresoje (A 3, 57, deloma tudi v primerih A 17, 18) in sicer izven glavne razprave, dočim zasebni tožilec take dolžnosti nima. On ima le pravico omenjene

⁴² »*Jura novit curia*« se more nanašati samo na tuzemsko pravo.

⁴³ Zopet se smemo pozivati na rek Rimljanov: »*Actore non probante reus absolvitur*«.

⁴⁴ Ratio legis je bila pač obstoj potrebe, da se državne koristi do skrajnosti ščitijo.

⁴⁵ Gl. Dolenc; loc. cit., str. 42.

popresoje.⁴⁶ Polno in resnično dokazovanje v materialnem smislu pa zadene kot dolžnost sodišče ali sodnike deloma tudi izven glavne razprave (A 11, 26), prav posebno pa na glavni (ustni) razpravi (A 42, 45, 46). Prav za vsak stadij kazenskega postopanja pa velja dolžnost sodišča, da ugotovi smrt obdolženca ali obtoženca, preden ustavi postopanje (§ 221.a). Da je za to treba dokazov, je jasno.

§ 7. (Dokaz činjenice.) Vprašanje, kaj je dokaz, je bilo *implicito* že uvodoma (v § 1. te razprave) stavljeno. Preden pa nanj odgovorimo, moramo razpravljati o tem, kaj naj se smatra za dokazano. Po duhu slovenskega jezika⁴⁷ je dokazano to, kar **obvelja** kot činjenica. V naši zakonodaji imamo za činjenico naravnost tuj izraz »fakta« (C 8); *factum* pa je samo neki dogodek ali neko svojstvo (lastnost) ali razmerje.⁴⁸ Vsak *factum* spada in mora spadati v preteklost ali v sedanost ter je nekaj, kar je našim čutom pojmovno dosegljivo in se izkaže kot posledica umstvene diagnoze. To, kar šele bo, se ne »dokazuje«: o tem se da le razmišljati, ugibati, domnevati (C 4). Lahko smo prepričani, da bo nekaj, ali o tem sodi prognoza,⁴⁹ (ne diagnoza).

Kar je ali kar je že bilo, pa za to obvelja, to je dokazano, namreč, če je bilo sploh sporno ali prerekano. Kar bo, o tem

⁴⁶ Zanj velja oportunitetno načelo; gl. Dolenc, loc. cit., str. 42.

⁴⁷ Isto velja tudi za nemški izraz »bewiesen«; gl. Ditzgen, Dreierlei Beweis im Strafverfahren, (1926) str. 6. (Opozarjamo, da je izšlo to delo še pred preobratom Nemčije v totalitarno državo!).

⁴⁸ Tako je treba tudi izraz »činjenice« v čl. 26. zak. o tisk. razumeti; Henigsberg, Komentar štamparskega prava (1933., str. 80) pa opredeljuje ta pojem le negativno, namreč da to niso kritike, nazori ali ocene. Prim. še Frank Stanko, Kazneno pravo, II, posebni dio, 2. svezak (1936.), str. 66 nasl. in tam navedeno književnost.

⁴⁹ Prim. Maklecov: Kriminalno pedagoški smotri v mladinskem pravu, Slov. Pr. 1929, sept. odst. str. 3; Isti: Očevalne odredbe v sistemu modernega prava, Sl. Pr. 1932, sep. odt., str. 43 nasl. Isti: Jugoslovanska judikatura o očevalnih odredbah, ZZR. XII (1936), sep. odt. str. 8, 9. Dodali bi sedaj k tej razpravi zlasti še odločbo S. S. B. z dne 19. januarja 1938, Sl. Pr. št. 320, kjer je prav lepo rečeno, da sodišče ne more »ugotoviti vnaprej«, kako se bo obsojenec vedel v zavodu za prižanje.

je kdo lahko prepričan, toda dokaza za to nima, niti ne, če je absolutno prepričanje za to nekako utemeljeno in ni samo izraz neke *conviction intime* (gl. naš § 2 in fine). To se pravi: dokaz je posledica dokazovanja, t. j. umstvenega delovanja, ki mora v sedanjosti uspeti, ali ga pa ni. Naš zakon (gl. B 1, 2) govori o potrebi, da je oseba, ki se naj odda v prisilno delavnico, nagnjena k izvrševanju kaznivih dejanj *pro futuro*, ali da je oseba, ki se naj da v zavod za zdravljenje, nevarna za javnost *pro futuro*. Odločilni činitelj mora imeti prepričanje, da bo tako, nima pa za to dokazov, samo sklepa lahko na to za bodočnost. To sklepanje imenuje zakonodavec »spoznanje« (»nadjenje«); prim, tudi A 45, 50, 67. (O »spoznanju« — »prognozi« državnega tožitelja je govora tudi v § 96.) Ti primeri ne spadajo več v okvir naše razprave o vrednotenju dokazov.

Pojem »dokaza« pa si moramo zopet ogledati iz dveh strani. Govorimo o »dokazu« kot o nekem dejansko obstoječem predmetu, s katerim ali na katerem se vrši dokazovanje; govorimo pa tudi o »dokazu« kot umstvenem zaključku dokazovanja: Pri prvem pojmu »dokaza« pridejo v poštev izpovedbe prič, izvedencev, listine, realije, ogled, priznanje (A 20, 23). To so direktna »dokazila«, in pa indiciji. Dokaz v tem smislu je: skup vseh dokazil. »Dokaz« kot umstveni produkt pa je prepričanje, uverjenje, dognanje, posledica popolnega prepričanja pa ugotovitev.

§ 8. (Predmet dokaza.) V pogledu na oboje vrst dokazov v naši zakonodaji ne najdemo točnega razlikovanja. Seveda je tu govora o dokazih izven glavne razprave in na njej; o dokazih, ki jih obavlja sodišče ali stranka. Tudi predmet dokaza je kaj različen; celo o dokazu sumnje je govora (A 28), o važnih dokazih (A 67, B 8), o nedosegljivih dokazih (A 58), o preiskanih dokazih (A 57, 58), o novih dokazih (A 49), o mogočih dokazih (A 71), o pričevanju kot dokazu (A 21, 25), o potrebnih pričah (A 62). Tu bi bilo odločiti kot *quaestio facti*, ali so mišljena dokazila ali dokaz kot posledica preizkusa dokazil. Pod A 11 navedeno dokazilo je uporabno samo pogojno, t. j. če zapisnik, sestavljen od policijskega oblastva, odobri preiskovalni sodnik; to odobrenje

pa je vendar le odvisno od popresoje dokazov, kako je nastal in kaj vsebuje zapisnik. O predmetu dokaza, torej dokazilih *kal' exochen*, je zakonodavec dal izvestne predpise v primerih A 6, 16, 22, B 4.

Dokazi, kot predmet dokazovanja se »zbirajo«, t. j. po izvestnem načrtu s pogledom na cilj pravnega izvajanja državne kaznovalne pravice iščejo, izvajajo in na dokazno moč preizkušajo (gl. A 15, 31, 38, 39, 43, 59, 66, 73, B 11). V primeru A 9 zadene državnega tožilca dolžnost, da »zbere« osnove, po katerih naj se pride na sled še neznanemu storilecu. Jasno je, da so te osnove tudi dokazila. V primeru A 23 za preklic priznanja, ki se pa mora ipak preizkusiti na podlagi drugih dokazil.

Kaj naj se dokazuje? Na največ mestih spravlja zakonodavec dokaz v zvezo *verbis expressis* s činjenicami (A 4, 29, 39, 45, 46, 54, 58, 63, 64, 65). V primeru A 3 (§ 44.) se zahteva, da predleže »dokazi za uspešno voditev kazenskega postopanja«; mišljene morajo biti tudi tu činjenice, samo da jih presoja državni tožilec. O »osnovah suma« je govora v A 8, toda poleg »dokazov« za krivdo se zahtevajo še »dovoljne osnove suma« (A 75). V obeh primerih pa so mišljene činjenice ali na njih sloneče osnove suma, ki so predmet dokaza. Zdi se, da je hotel zakonodavec razlikovati že izvršene dokaze o činjenicah in pa domnevane uspešne dokaze glede činjenic, ki še niso bili izvedeni, kamoli preizkušeni. Kaj so »činjenice«, smo že navedli.

§ 9. (Obseg in meje dokazovanja.) Tudi o obsegu dokazovanja z dokazili imamo predpise: oni določajo, katera dokazila so dopustna, katera ne, dalje katera so upoštevna, katera ne.

Potrebni so, seveda, dokazi tam, kjer to zakonodavec zahteva. Zahtevo postavlja pa tam, kjer je vprašanje činjenic odločilno za nek korak v postopanju ali za odločbo v sodbi, — pa je še nerešeno. Kjer je že rešeno, pa bilo na kakršenkoli način, ni dokazovanja.

V primeru A 1 ni treba nobenega dokaza več, če je veljavnost ali neveljavnost zakona (braka) že rešena s sodbo civilnega sodišča o istem predmetu. Sodišče, ki naj sodi o vprašanju, ali je dan dejanski stan bigamije ali ni,

mora sprejeti za osnovo svoje odločbe to, kar je v tem pogledu izreklo civilno sodišče s pravnomočno sodbo, pa makar da je samo čisto drugega prepričanja. Ravno tako se kazensko sodišče ne sme baviti z rešitvijo vprašanja o pogojih za podelitev patenta; vezano je na odločbo uprave za zaščito industrijske svojine glede patenta. V primeru B 9 se dokaže resničnost činjenic, ki so bile predmet klevete, pa so kaznivo dejanje, s pravnomočno obsodbo. Po tiskovnem pravu ta izjema pri dokazovanju ne velja ter se more kaznivo dejanje ugotoviti kot resnično zagrešeno tudi na drug način, t. j. ne da bi bila producirana obsodba.⁵⁰ Vse te utesnitve glede splošne dopustnosti dokazov moramo označiti kot **n o r m a t i v n o o d r e j e n e**.

Rešeno pa je vprašanje, ali obstoji ali ne obstoji odločilna činjenica, tudi kjer gre za **n o t o r i e t e t o**. Le-ta pa je dvojne vrste.

P r v i č : Kjer gre za pridobitev izsledkov »dokazovanja« po metodah **e k s a k t n i h v e d**, ki so sodišču poznane, ni treba izvršitve »kakšnih dokazov«. Sem spadajo tudi strogo logični sklepi. Pa so še druga dejstva, za katere ni treba dokazov, ker so **n o t o r n a**, vsemu svetu, ki pride v poštev, že poznana. Za »politični prevrat«, ki je vedel do ustanovitve naše države, ni treba dokazov. Da bo vsak človek umrl, je notorno, da pa bo umrl v bližnjem času, če ima n. pr. izvestno bolezen, pa bi se smelo šele sklepati po dokazu o sedanjem stanju težje, letalne bolezni.⁵¹ Aksiomatična ali notorietetna resničnost veže **s o d i š č e** brez dokazovanja, enako pa tudi **s t r a n k e**. Seveda, ako bi pa **s t r a n k a** trdila, da resničnost ni dana in bi postala stvar resno sporna, potem sodišče ne bi moglo ostati brez preizkusa te trditve. Moralo bo morda vendar le pristopiti dokazom.⁵²

D r u g i č : Če smemo prve tu naznačene primere smatrati za **a b s o l u t n e**, bi druge imenovali **r e l a t i v n e**. Prvi

⁵⁰ Po n. mn. gre za primer iz čl. 6., odst. 2., uvod zak. h. kz., ker je to vprašanje v tisk. zak. izrečno drugače urejeno in more v dvomu naša rešitev obveljati kot milejša (*in dubio mitius*).

⁵¹ Prim. zgoraj v § 7. navedeno o bodočih stvareh: prognoza!

⁵² Tak primer, se nam zdi, je dan v odločbi Slov. Pr. str. 320, ko trdi sodišče o železniškem skladišču premoga, da je notorno, da ni dostopno neomejenemu številu ljudi.

primeri se obračajo do vseh sodišč, vseh sodnikov, vseh strank. Drugi samo do izvestnih sodišč ali sodnikov. Pri t. zv. »incidenčnih primerih« po §§ 229. do 231. gre za dogodke (činjenice), ki se odigravajo *praesente iudicio* ali vsaj *iudice*. Samo tam so notorne, za nje ni treba dokazovanja, ko se izreka redovna kazen nad krivcem.⁵³

Nekatera dokazila pa bi bila morda potrebna in dopustna *in abstracto* pa so zabranjena *in concreto* ali vsaj neupoštevna. O primeru A 11 smo že govorili v našem § 8. Tu naj mu dostavimo, da bi se dokaz po policijskih zapisnikih, ki niso bili odobreni, ne smel izvajati. Ako bi se navzlic temu izvajal, bi pomenilo to kršitev formalnega zakona po § 396., št. 4. Isto velja za primer A 40, ki se tiče razodetja konfidentov kot izvestiteljev policije. Nadaljnji primeri so dani v §§ 168., 169. (A 24). Izvestne priče se sploh ne smejo zaslišati; če bi bile zaslišane, njih pričevanje ne velja. Druge se smejo zaslišati, če same pristanejo na to navzlic temu, da so bile poučene o pristoječi jim pravici, da se pričevanja odrečejo. Ako bi sodišče ravnalo zoper ta predpis in vzelo za podlago dokaza činjenice, ki so predmet samo tega pričevanja, bi bila to zopet kršitev formalnega zakona. Zelo komplicirana zadeva je nedopustnost zapriseganja v primeru A 26. O njem smo že govorili v opombi 21, zato naj tu le še dostavimo, da so izpovedbe prič v takšnih primerih le toliko vpoštevne, kolikor bi jim šlo vere, ako ne bi bile zaprisežene.⁵⁴ — O

⁵³ V primeru incidenčne »pravde« po § 234., je stvar nekoliko drugačna. Tu gre naravnost za »kaznivo dejanje«, ki ga je »kdo« (stranke ali poslušalec) *coram iudicio* ali *iudice* zagrešil. Tu ni izključeno, da je treba dokazov, ker je dejanje sicer relativno notorno, pa je vendar vprašanje kazenskopravne krivde odprto, morda zelo sporno. Sodišče zadene dolžnost, da »zbere vse potrebne dokaze, ki so pri rokah«, ter izreče in razglasi sodbo. Kaj pa, če dokazi niso pri rokah, pa so vendar potrebni? Če n. pr. poslušalec izusti kleveto, pa nastopi, da ne bi bil kaznovan, dokaz resnice za očitano dejanje, ali naj se dokaz resnice opusti, ker dokazi niso pri rokah? Ta dvom moramo rešiti po ideologiji s. k. p., ki šteje med osnove sodnega kazenskega postopanja načelo iskanja materialne resnice. Porečemo, da v tem primeru ni mogoče takoj postopati, kakor dopušča § 234., ampak treba bo odložiti incidenčno razpravo.

⁵⁴ Tako subtilno razlikovanje pa pač v praksi ne bo prišlo do veljave! Prim. K temu vprašanju Belling, Die Beweisverbote als Grenzen der Wahrheitserforschung im Strafprozess (1903), str. 6, nasl.

relativni nedopustnosti navajanja dokazov za činjenice, ki so novi, t. j. nastali ali navajani po sodbi *iudex-a a quo* v postopku pred *iudex-om ad quem* in se ne tičejo trditev, da je bil formalni zakon prekršen, govori predpis v primeru A 54. Vendar je njega uporaba utesnena samo na postopanje po sodbah pred senati okrožnega sodišča.

Priznanje krivde na strani obdolženca ni nedopusten dokaz, dasi je morebiti že preklicano. Zakonodavec priznava sicer možnost lažnega priznanja, ki je bilo vzrok za — nevzdržljivo — obsodbo (§ 466., odst. 2). Toda izrečno predpisuje, da se niti popolno in dovršeno priznanje ne sme smatrati za dejstvo, ki bi razreševalo sodišče iskati za krivdo še drugih dokazov (A 39). Tu gre torej — teoretično — za relativno dopustnost tega dokaza.

Neupoštevni so dokazi: Kolikor gre za pridobitev činjenic, ki so podlaga sodbine odločitve, se smejo upoštevati samo tisti dokazi, ki so bili **izvedeni** na glavni razpravi, drugi ne (A 44). Po tiskovnem pravu se ne upoštevajo dokazi po pričah izven sodnega območja, odnosno, če imajo dokazni predlogi namen postopek zavlačevati (C 9). Ne smejo se upoštevati pri dovolitvi obnove kazenskega postopka tisti novi dokazi, ki so bili tožilecu že za časa pred sodbo znani, pa ne izrabljeni (A 57 glede § 362.). Oškodovanec kot zasebni udeleženec mora navesti vse zahtevke ter predložiti vse dokaze (A 47). Glede zahtevka, da se mu prizna lastninska pravica na predmetu, ki je bil najden pri obdolžencu, se oškodovanec zavrne na pot civilne pravde, ako ne more takoj dokazati svoje pravice. Pozneje uveljavljeni dokazi niso dopustni, uveljavlja jih lahko v civilnosodni pravdi; le za kazenskopravno odločbo niso upoštevni (A 48).

§ 10. (Svrhe dokazovanja.) Prav posebno važno je, da spoznamo svrhe in posledice dokaznega postopka in s tem v zvezi učinek dokaza, od katerega je zavisna dokazna moč.

Zakonodavec postavlja v tem pogledu različne zahteve za različne primere ne glede na to, ali gre za direktni dokaz ali za indirektni dokaz po indicijah.

Državni tožilec izreče, da ne preganja obdolženca, če je »prepričan«, da ni dokazov za uspešno voditev kazenskega postopka *in concreto* (A 3; negativni učinek; podobno

A 9). O prepričanju sodišča na negativno in na pozitivno stran govoriga §§ 280., 281. (A 45). Zahteve oškodovanca sme sodišče po svojem prepričanju utesniti (A 48). Kasacijsko sodišče izda po svojem prepričanju rešitev o vrsti in višini škode, ki se priznava neopravičeno obsojeni osebi (A 72). O uverjenju državnega tožilca o osnovnosti ali neosnovnosti glasu o kaznivem dejanju smo slišali v A 9, o uverjenju sodišča, da je neka stvar last oškodovanca, v A 48.⁵⁵

Med pojmom »prepričanje (uverjenje)« in med pojmom »dokazna moč« mora biti neka idejna realacija. Preden pa o njej razpravljamo, naj se ozremo po stopnjah dokaznih moči, ki jih navaja naš zakonodavec sam.

Stopnje moči dokazovanja⁵⁶ pridejo do izraza po vrsti od zdolej, počenši od zgoraj v naslednjih primerih:

a) O »snidenju osnov suma« *scil.* storitve zločinstva, o »tehtnih razlogih za sum«, *scil.*: pobega, je govora ob odreditvi pripora (A 18). O »znatnem dvomu« o resničnosti činjenic odloča kasacijsko sodišče, če razveljavi sodbo *iudex-a a quo* (A 5, 6). Za to, da se dovoli izročitev storilca kaznivega dejanja v inozemstvo, mora biti »dovolj dokazov in osnov suma« za krivdo te osebe (A 75).

b) Zahteva se »verjetnost«: glede osnove, na kateri se predlaga izločitev sodnika (A 2), glede predpostavke, da bo obdolžena oseba pri hišni raziskavi ujeta (A 19); glede trditve, da je priča na glavni razpravi namerno po krivem pričala (A 32); glede domneve, da pride do oprostite obtoženca, ki je na glavni razpravi obolel (A 33); glede predpostavke, da so bile zapreke obtoženčevega prihoda na glavno razpravo nepremagljive (A 52).

c) »Dognanje«, da je obdolženec opasen za javno varnost, je pogoj za to, da se more odrediti očuvavno sredstvo. (A 17). Nove činjenice, ki se predlagajo v svrhu dopolnitve dokazov, naj se »doženejo« z »drugimi dokazi«.

⁵⁵ Primeri pa A 50, kjer je podana možnost zavrnitve zahteve obtoženca, ker sodišče »ne veruje« v zakonitost obtoženčeve pravice: tu je mišljeno samo stanje po reku »non liquet«. (Gl. op. 27.)

⁵⁶ »Naravnost o dokazni moči« je govora v primeru B 8. Morda bi bilo bolje rabiti izraz o »jakosti dokaza«.

č) »Ugotoviti« se morajo: leta osumljene osebe, če je verjetno, da še ni izpolnila 17. leta (A 12); resničnost lastninske pravice (A 50); odločilne činjenice (A 65). K temu pripomnimo, da so zgoraj navedeni primeri c) in č) v bistvu prav isti, ker se glasi dotični izraz samo v slovenskem jeziku drugače. Dalje pa moramo še dodati, da zakonodavec v primeru A 69, ko gre za rešitev vprašanja, o zrelosti mlajšega maloletnika, zahteva za pogoj kazenskega postopanja *verbis expressis* »nedvomno ugotovitev«, dočim pripušča v primerih A 55, 56 možnost »znatnega« dvoma o ugotovljenih činjenicah prvega sodišča (§§ 355., 356.).

V vseh navedenih primerih [od a) do č)] velja za podlago izvedba dokazov in vendar pride po zakonodavčevih predpisih do troje različnih skupin učinka dokazovanja, ki so: **sum, verjetnost, ugotovitev**. Pri ugotovitvah pa imamo še takšne, ki se izreko v sodbah in se ne dajo v višji instanci izpodbijati, ter takšne, ki se izrekajo drugod, ne v sodbi.

IV. Problematika dokazne moči.

§ 11. (Način uveljavljanja dokazne moči). Če zahteva zakonodavec sam za izvestne primere manjši, za druge silnejši učinek dokazovanja, si je moral predstavljati, po kateri poti pride do zahtevanega učinka.

Zakonodavec si je sam ustanovil kot prvo in glavno načelo v tem pogledu načelo iskanja materialne resnice. To naj bo ideološka osnova vsega postopanja. V podrejeni vrsti podpirajo to glavno načelo še načela javnosti, ustnosti in neposrednosti postopanja. V tem smislu priznava zakonodavec načeloma povsod **svobodno oceno dokazov**.⁵⁷ Toda že spoznanje in uvaž-

⁵⁷ »Povsod« ni v zakonu rečeno, mora pa se iz zgodovine postanka s. k. p. sklepati. Če pravi § 47. poslovnega reda za redna kazenska sodišča z dne 21. nov., odn. 10. dec. 1929, da naj v primeru postavitve branilca po službeni dolžnosti ali zastopnika ubogih sodišče poskrbi, da se brez odlaganja doženejo imovinske prilike obdolženca, je jasno, da se dá to tako nujno izvesti samo po svobodni oceni tedaj že predležečih dokazov in trditev. O tem gl. Dolenc, loc. cit., str. 140.

vanje, da se v izvestnih primerih načela javnosti, ustnosti in neposrednosti ne dajo do skrajnih mej vzdržati, je moralo privedi do ustanovitve izjem, ki pa je pri njih bilo upoštevati vendar le načelo smotrenosti. Materialna resnica je ena in edina. Dosega te resnice v prav vseh primerih (zlasti če gre za dokaz po indicijah), bi bila ideal. Na ta ideal je usmerjena pot dokazovanja, toda smotrenost veleva, da se ne zahteva povsod najstrožja pot; saj se dejanski niti ne bi mogla izvajati.

V naslednjih vrsticah hočemo pregledati nekoliko značilnih primerov, pri katerih je zakonodavec sam *verbis expressis* označil omenjeno pot:

a) »Svobodno prepričanje« označuje zakonodavec *verbis expressis* (A 44, 45, 69 in 72) za tisti način dokazovanja (v materialnem smislu), ki se ga morajo posluževati sodišča, ko odločajo o vprašanju, ali naj neka trditev obvelja za resnično činjenico in tako služi za dokazno podlago sodbi-nega izreka. Naslanjati se pa mora takšno prepričanje na vse dokaze, ki so bili podani na glavni razpravi, ne pa na druge, niti ne samo na del dokazov. Njih pretres in ocena mora biti vestna, ne sme se opirati na golo občutje. Tu pravi zakonodavec še razen tega, da sodišče ni vezano na nikakšna dokazna pravila.⁵⁸ Od poedinih predlaganih dokazov smeta stranki sporazumno odstopiti, toda to ne veže sodišča (A 39). Vse to — velja za glavno razpravo.

Po »svobodnem prepričanju« sme sodišče utesniti pretirane zahteve oškodovanca do predmetov, ki se najdejo pri obdolžencu (A 48). To velja na osnovi glavne razprave.

Po čl. 74. tisk. zak. ugotovi tiskovno sodišče po svobodni oceni, ali je pozivanje na priče, ki bivajo izven sodnega območja, umestno ali ima samo namen, da se postopek zavla-

⁵⁸ Vezano je sodišče vendar le na rešitev t. zv. predhodnih vprašanj. Toda tu gre le za vezanost v pogledu izvedbe dokaza, možnosti dokazovanja. *Praesumptiones iuris et de iure* vežejo sodišče, kolikor so zakonite, *praesumptiones de iure* spadajo med primere, kjer je svobodna ocena dokazov naravnost potrebna.

čuje (C 9). Ta odločba se sklene pred glavno razpravo, eventualno med glavno razpravo.⁵⁹

Po čl. 15. uvod. zak. h kaz. zak. je odrejeno med »prehodnimi predpisi«, da sodi sodnik za mlajše maloletnike vobče po svobodnem prepričanju. Isto v § 446. za odločbe po ustni razpravi.

b) Po vsebini spisov, torej brez ustnosti in neposrednosti, pa vendar na podlagi morda že izvedenih in zapisanih ali vsaj predlaganih dokazov pride do sodnega sklepa v primerih: A 4 (izločitev člana državnega tožilstva); A 26 (odločba o odklonitvi zaprisege priče v pripravljalnem postopku); A 28 (ustavitev kazenskega postopka po apelacijskem sodišču); A 51 (porazdelitev stroškov, če je obtoženec bil obtožen več deliktov, pa bil obsojen le zbog nekaterih); A 53 (rešitev prošnje za postavitev v prejšnji stan); A 69 (ugotovitev let mlajšega maloletnika); A 75 (izročitev inozemca tujemu sodišču). Tudi v primeru § 47. posl. reda za redna kaz. sod. (gl. op. 56) gre za dognanje imovinskih prilik izven glavne razprave, vendar le v izvestnem splošnem smislu.

Samo fakultativno pride do sklepa brez ustnosti in neposrednosti na podlagi prebranih zapisnikov o zaslišanju onih obtožencev, prič in izvedencev, ki se na novi — zbog dovolitve obnove postopanja odrejeni — razpravi ne morejo več zaslišati (A 60).⁶⁰ Osnova za rešitev priziva zoper sodbo sodnika poedinca so lahko samo zapisniki, ki jih je sestavil sodnik prve stopnje o dokaznem postopku (A 66). V obeh primerih gre za okrnitev načela neposrednosti na razpravi, vsekakor z ozirom na načelo smotrenosti.

Dodati moramo, da v nobenem primeru dokazovanja, ki je zamišljeno v kazenskem zakoniku, ni govora o tem, na kakšen način naj se obavljajo dokazi.

Naša izvajanja o dokazni moči smemo zaključiti tako-le: Zakonodavec predpisuje strogo dokazovanje po svobodni oceni na podlagi javnosti, ustnosti in neposred-

⁵⁹ Glej opombo 40.

⁶⁰ Seveda velja tudi v pogledu prečitanih zapisnikov svobodna ocena teh dokazil; to se pravi, da sodišče celó vprav zbog tega, da se je izpovedba samo prečitala, lahko reče, da ji ne gre vera.

nosti,⁶¹ ko gre za pridobitev činjenic kot podlage sodbe v dejanskem pogledu; to smatra za najvažnejše dokazovanje po načelu smotrenosti; prosto dokazovanje brez zahtev javnosti, ustnosti in neposrednosti pa velja za vse druge primere pri odločbah zlasti v teku pripravljalnega postopka, kjer ne gre za tako važne zadeve kakor pri strogem dokazovanju. Temu primerno daje zakonodavec ugotovitvi činjenic po strogem dokazovanju v zgorajšnjem smislu večjo dokazno moč, namreč, da se ta činjenica praviloma ne more več s pravnim sredstvom izpodbijati. Za drugo vrsto dokazovanja (prosto dokazovanje) takšnega predpisa ni. Vendar zakonodavec ni prav nikjer popuščal v pogledu veljavnosti načela iskanja materialne resnice, niti tam ne, kjer je — iz višjih razlogov — uporabljivost dokazil po obsegu utesnil (gl. naš § 9!).

Ali velja to tudi za postopanje, po katerem naj se dobi verjetnost ali smatra sum za podan? Na prvi videz izkaz verjetnosti še ni dokaz, ampak po vsej priliki le delen ali polovičen dokaz. Toda — če dokaz uspe, izreče presojevalec, da ugotovi činjenico, ne da bi mogel reči, da je resnična v absolutnem smislu besede. On sme le reči, da on sam verjame trditvi, ki vsebuje predlog dokaza in da bo poslej stal na stališču, kakor da je trditev absolutno resnična. Zavedati se mora, da *errare humanum est*, da zmeta ni absolutno izključena, zlasti ne pri psihološkem vrednotenju dokazov. Še jasneje je, da se za sum ne zahteva absolutna resnica, ampak le relativna, ker se stvar niti ne more iz vseh kritičnih vidikov presoјati, ko se nahaja vse postopanje šele v začetnem stadiju negotovega tipanja...

Skratka: Razlika med dokazom resničnosti in med dokazom verjetnosti ne leži v **kvaliteti** dokazovanja, ki hoče vedno čisto resnico dognati, ampak v **kvantiteti** (obsegu) dokaznih sredstev. Dokaz verjetnosti se ravna v pogledu na svrhu postopanja v glavnem po možnosti in smotrenosti, da se čim prej dobi vsaj dosegljiva resnica, kolikor je

⁶¹ Ustnost in neposrednost sta sestavna dela kontradiktornosti (Gl. pa Ogorelica, Zakonik s s. k. p. [1929] str. 21.). Javnost je kontrola za pravilno postopanje, zlasti glede iskanja materialne resnice; gl. Dolenc, loc. cit., str. 49.; Ogorelica, loc. cit., str. 22.

pač treba, da se pospeši ugotovitev po strogem dokazu. Ne-popolnost in karakteristikon dokaza verjetnosti, toda resnica se v primeru verjetnosti vendar le pričakuje. Pri sumu pa zadoščajo samo trditve in navedbe, ki ga podkrepljujejo, ne da bi bile po logiki ali praktičnem izkustvu zavržne; tu pa se pričakuje za pozneje izkaz verjetnosti.

§ 12. (Bistvo prepričanja.) Da gre za rezultat umstvenega delovanja, t. j. primerjanja in presojanja v zvezi z dokazovanjem zatrjevanih, a še ne pojasnjenih činjenic, leži na dlani. Prav tako je jasno, da more biti predmet naših razmotrivanj le prepričanje v pravnem smislu, ki velja za kazenske stvari.

V tem smislu porečemo: Prepričanje v kazenskopravnem smislu je premišljena **zavest**, da popolnoma soglašati dve sliki: tista, ki je nastala v sodnikovem umu na podlagi vseh potrebnih, zakonito dopustnih in upoštevnih ter zakonito-pravilno izvedenih dokazov glede zatrjevané činjenice *in concreto*, in pa tista slika, ki je na podlagi empiričnega znanja in izkustev, po pravilih logike, zlasti kavzalnosti, *in abstracto* v umu istega sodnika vprav v pogledu določene činjenice kot resnična obveljala.

Na zunaj dojmljiv miselni izraz takšnega pozitivnega, odn. negativnega prepričanja v kazenskopravnem smislu pa je sodna ugotovitev resničnosti, odn. neresničnosti činjenice.

H. Gross pravi točno: »*Ist ja doch das, was wir das Beweisverfahren nennen, nichts anderes als das Forschen nach der Kausalität, d. h.: Aus Vorausgegangenem und Nachfolgendem auf das Nachfolgende und Vorausgegangene schließen*«. ⁶² Samo da ne mislimo pri tem na uporabnost analogije, ampak na to, da mora biti logična sklepčnost merilo za

⁶² Gl. Gross-Höpler, Handbuch f. s. Untersuchungsrichter, I., str. 10. Na tem mestu citirani deli: Ad Bollinger, Das Problem der Kausalität (Leipzig, 1878) in J. Fischer, Die Kausalität als Wegweiser durch die Psychologie (Leipzig, 1909) nam nista bili dostopni.

prepričanje, dasi priznavamo, da ima tudi analogija pri postanku prepričanja svojo izdatno vlogo.⁶³ Čim pa smo to spoznali, moramo priznati, da funkcija uma ne more biti vedno in povsod absolutno pravilna. Vprav radi umešavanja elementov analogije, pa tudi iz drugih razlogov psihološke narave, ki bomo o njih še govorili, moramo priti do zaključka, **da se ne sme računati s tem, da bi v vsakem od več sodnikov nastalo ob enakih (zunanjih) pogojih enako (notranje) prepričanje.**

Poudarjamo, da je tudi prepričanje v kazenskopravnem smislu drugače zasnovano nego prepričanje v običajnem dnevnem življenju. Poslednje črpa iz vseh in vsakojakih dokazov in razlogov na sploh, prepričanje v kazenskopravnem smislu sicer tudi in celo ponajveč po istih pravilih, toda le v okviru zakonitih predpisov o izvajanju dokazov.⁶⁴

Prepričanje je podlaga ugotovitve materialne resničnosti izvestne činjenice, toda ne kot povsem objektivne, ampak kot osebi, ki ugotavlja, svojske, subjektivne resničnosti, z drugimi besedami, ono je »občutek brezkončne veljavnosti« ali »najvišja stopnja verjetnosti«, ki je tej osebi ob najboljši volji dosegljiva.⁶⁵

V. Zaključek.

§ 13. (Kritika vrednotenja dokazov.) Izhajati hočemo in moramo iz vidika, posnetega po praktičnem življenju, da se more o enem in istem dokazu priti do različnih rezultatov; n. pr. od treh sodnikov trdita po javni,

⁶³ Gl. najnovejšo literaturo o tem vprašanju: Frank, Analogie und Fiktion im Strafrecht, Spomenica Dolencu, Kreku, Kušeju, Škerlju, str. 1046 nasl. (kjer pa gre za postanek odločb).

⁶⁴ Gl. Oeuvres de Jérémie Bentham, Tom. II., 1840, str. 245, kjer se stavljajo nasproti »circonstances de la vie, — un procédé logique et, pour ainsi dire, judiciaire«. V istem smislu razumemo tudi op. 241. v B. Furlan, Problem pravne kavzalnosti, ZZR XIV., str. 222.

⁶⁵ Gl. Dolenc, Zločinec iz prepričanja, ZZR. VI, str. 26, nasl., kjer se navajajo še naslednja mišljenja: »C. J. A. Mittermaier definira prepričanje kot neko stanje, v katerem naše smatranje za resnično temelji na popolnoma zadovoljujočih, v naši zavesti se nahajajočih razlogih. Prepričanje je čut gotovosti, uči Sigwart. Gre to-

ustni, neposredni, kontradiktorni izvedbi dokazov dva, da sta o resničnosti zatrjevane, pa sporne činjenice popolnoma prepričana, dočim izjavi tretji, da se je po njegovem mnenju dokaz izjalovil. In vendar imamo opraviti z osebami iste izobrazbe, skoraj istih izkustev, kakor tudi iste dobre volje, priti resnici do dna. Kako si naj to razložimo? Po načinu, kako se pride do »p r e p r i č a n j a«, ki je produkt vrednotenja dokazov.

Zajemljivo je že vprašanje, odkod nam prihaja izraz »prepričanje«. ⁶⁶ V slovenskem besednem zakladu se nahaja »prepričati« v pomenu »Jemanden überführen«, »prepričati se na svoje oči« v pomenu »sich mit eigenen Augen überzeugen«, »prepričba« — »die Handlung des Überzeugens«, »prepričevalnost« — »Überzeugungskraft« itd. Etimološka osnova vseh teh slovenskih izrazov je beseda »priča«; ⁶⁷ ta pa pomeni v časovnem smislu s e d a n j o s t (n. pr. »pri tej priči«), v stvarnem pa osebo, ki je v sedanjosti s svojimi čutili doživela dogodek, o katerem izpoveduje. Pravnozgodovinsko si to prav lahko razlagamo iz dejstva, da se je za sodno prepričanje kot temelj obsodbe zahtevalo — vsaj od 13. stoletja dalje — izvestno število prič, ki so potrdile ali verodostojnost in poštenost dokazovatelja, ali pa lastno doživetje nekega dogodka, da je moglo priti do obsodbe. ⁶⁸ Nastalo je postopanje v kazenskih stvareh »po prisilnem pozitivnem dokaznem pravilu«; bilo je treba smatrati zatrjevano odločilno činjenico za resnično, čim je bila od izvestnega števila »klasičnih prič« potrjena. Posledica pa je bila: obsodba inkvizita. Ne bi tega omenjali, ako ne bi hoteli s tem poudariti, kako

rej za neko psihologično pridobljeno stanje naše vednosti. Tudi moderni kriminalist Radbruch pravi, da se prepričanje spozna po preudarku tistega, ki iz njega nekaj stori.« Gl. tudi E. Wolf, »Verbrechen aus Überzeugung«, str. 10.

⁶⁶ Za naslednje gl. Pleteršnikov Slovar.

⁶⁷ Vse to velja — *mutatis mutandis* — tudi za nemški izraz »Überzeugung«. Morda je slovensko »prepričanje« nastalo vprav pod vplivom nemškega izraza, ker imamo Slovenci samo ta izraz, dočim ima srbohrvatski jezik kot prvi izraz »uverjenje«, »ubedjenje«, in še le na drugem mestu »osvjedočenje«; »svjedok« je pa tisti, ki o nekem dogodku v e. Romani govorijo o »conviction«, kar kaže na zmago resnice.

⁶⁸ G. Dolenc, Pravnozgodovinski prikaz dokaznega postopanja, ZZR, XIV., str. 46 (dve prič), 48 (sedem prič), 44 (dve klasični prič).

pretežna vloga se je pripisovala dokazovanju s pričami vprav v kazenskih pravnih zbog najtežjih zločinov. Rezultat dokazovanja je dobil v besedi »prepričanje« za to ljudsko-etimološki izraz.

Vsa druga dokazila skoraj niso prišla v poštev. Nekoliko se je sicer prisilno pozitivno dokazno načelo omajalo. Na njegovo mesto je stopilo namreč prisilno negativno dokazno načelo. Po le-tem sodišče ni bilo več primorano, da obsodi inkvizita, čeprav bi bili drugače vsi pogoji izpolnjeni, toda brez dokaza po dveh klasičnih pričah obsodba še vedno ni bila dopustna. Po Jožefinskem pravu se je smela smrtna kazen in dosmrtna kazen na prostosti izreči edino le na temelju priznanja in zapriseženih izpovedb prič. Na podlagi indicijev je bilo mogoče izreči samo redno kazen do 20 let kazni na prostosti.⁶⁹

V drugi polovici 19. stoletja prodira načelo iskanja materialne resnice brez prisilnih dokaznih pravil. Avstrijski kazenskopravni red iz l. 1873. ga je izvedel in mu pridodal kot višjo garancijo za pravilno izvajanje takega postopanja po svobodni oceni dokazov še — poroto.

Ne bomo navajali množice avtorjev, ki so pisali o pojavih, kako je padala upoštevnost prič v pogledu dokazne moči.⁷⁰ O njih je pisal še pred 100 leti Bentham:⁷¹ »*Les témoins sont le yeux et les oreilles de la justice.*« Danes prednjači vrednost realnih dokazil, dasi je res, da brez prič kazensko pravosodje ne more in ne bo moglo nikdar izhajati. Nas pa zanima predvsem vprašanje, zakaj se je omajala prej tako vseobče upoštevana moč dokaza po izpovedbah prič.

⁶⁹ G. Dolenc, loc. cit., str. 110.; prim. Marković, Udžbenik srpskog postopka (1926), str. 21., (1930) str. 31.

⁷⁰ To smo storili v. Dolenc, loc. cit., str. 192, 193. K le-tem dodajemo še dela — splošno: Gross, Kriminal-Psychologie (1905); Gorphe, Le critique du Témoignage (1927); Kloos: Das Realitätsbewusstsein in der Wahrnehmung und Trugwahrnehmung (1938); glede otrok in mladostnikov: Michel, Die Zeugnisfähigkeit vor Gericht (1907), Plaut, Die Zeugenaussagen jugendlicher Psychopaten (1928); glede telesno poškodovanih oseb: Dolenc, Trauma und Zeugnisfähigkeit, Gross, Archiv (1908).

⁷¹ Tom. II., str. 93. (1840); gl. opombo 64.

Psihologi nas uče, kako nastajajo zaznave, predstave, zavest, spomin, kako se po spominu doživetja reproducirajo. Eksperimentalna psihologija napravlja poskuse spomina, celo aparate za merilo spomina je izkonstruirala.⁷²

O postanku spomina še ni jasnosti.⁷³ Vprav to vprašanje je odločilno za razumevanje problema o dokazni moči pričevanj, pa tudi drugih podlag za nastanek prepričanja.

Eno smemo z gotovostjo trditi. Bodisi zaznava, predstava, spomin, izpovedba po spominu posledica teh ali onih psiholoških ali bioloških trenj —, vsa ta opisovanja se vijejo in sučejo okoli nekega psihološkega procesa, ki naj dozori do izvestne stopnje verjetnosti, kjer nastane po naravnih zakonih mišljenja zastoj.⁷⁴ Vprav v tem pogledu pa pride pri različnih osebah do časovno in stvarno različnega **zastoj**a, t. j. tiste skrajne meje, kjer se rodi ali odbija prepričanja. Ni si mogoče zamisliti, da bi bilo prepričanje po svobodni oceni dokazov pri osebah — sodnikov **enako**, čeprav gre res pri vseh za vse iste predpostavke. Gorphe razpredeljuje točno kritiko osebne vrednosti pričevanja po moralnosti, intelektualnosti, čutnih razpoloženjih, psihičnem stanju priče, pa tudi po stvarni vrednosti pričevanja v pogledu na različne čute; vse to so pogoji za pravilno ali nepravilno funkcioniranje percepcije, spominjanja, reproduciranja.⁷⁵ P f ä n d e r je posvetil posebno poglavje pazljivosti in reliefu vprašanj (Beachtungsrelief). Vse to kaže jasno, da je pri različnih osebah osebna dispozicija za pričevanje tistega, ki priča in naj odkrije res-

⁷² Gl. P f ä n d e r, Einführung in die Psychologie (1904), str. 329.

⁷³ Književnost o tem vprašanju je ogromna. Gross, Kriminal-Psychologie (1904) citira preko 50 avtorjev, ki so o tem pisali. Naj navedemo tu primeroma še dva, ki jih Gross ni upošteval: A. F o r e l, Gehirn und Seele (1902) piše o »Neurokymtätigkeiten« — ohne Praejudiz ihrer noch durchaus unbekanntem chemisch-physikalischen Natur; R o t h a c k e r, Die Schichten der Persönlichkeit (1938), govori o »Tiefenperson, Kortikale Person, Bildwelt des erlebenden Es-das Unbekannte«, deli čute v »Nahsinne, Fernsinne«, predpostavlja »Persönlichkeitsschicksal«, Personalismus.

⁷⁴ Citat je namenoma dobesedno vzet iz D o l e n e, Zločinec iz prepričanja, gl. op. 65.

⁷⁵ La Critique du Témoignage (gl. op. 64) poglavja 2. (str. 120 nasl.), 3. (str. 258. nasl. Gl. zlasti delo K l o o s, ki je citirano v opombi 70).

nico, različna, ravno tako pa tudi osebna dispozicija tistega, ki naj spozna resnico iz pričevanja pri raznih osebah drugačna, celó pri eni in isti osebi o različnih prilikah neenaka.

Če pa je stvar takšna, potem se m o r a moderni zakonodavec na to ozirati. To je tudi storil na različne načine. Podvojil, potrojil, pomnožil je število presojevalcev-sodnikov, ker več oči več vidi, bolje sodi. V nekaterih posebno važnih primerih je normiral, da naj se smatra le tista činjenica za resnično in odločilno, za katero govori soglasno prepričanje vseh v kolegiju zbranih sodnikov (n. pr. za smrtno obsodbo po § 282.) ali pa vsaj kvalificirana večina sodnikov (n. pr. pri postopanju pred poroto, kjer je bila potrebna za potrditev vprašanja o krivdi, ki je bilo v njem vključeno tudi vprašanje po storitvi, najmanj dve tretjini glasov porotnikov) (gl. § 329. prejšnjega avstrijskega k. p. r.). Pri nemških kazenskih sodiščih, t. zv. kazenskih komorah pride do oprostitve, če sta le dva od petih sodnikov zanikala vprašanje o krivdi (§ 262. s. k. p. za Nemčijo).⁷⁶

To naj zadostuje; saj smo hoteli le pokazati, da se zakonodavec sam zaveda, tako pri nas, kakor drugod, da je tvegano staviti na polno prepričanje še tako vestnega, pametnega in poštenega sodnika nade, da je v istini njegovo prepričanje vselej zanesljiva podlaga za sodbo: bilo obsodbo, bilo oprostitev.

Vrednotenje dokazov je torej stvar, kateri se mora posvetiti največja pažnja ne samo pri določitvi, kdaj naj se zahteva strogi dokaz, kdaj le prosti (gl. zgoraj naš § 11.) in kakšne posledice naj se vežejo z enim ali drugim, ampak tudi, kaj naj se zahteva za izvedbo dokazov glede obsega, dopustnosti in uspešnosti dokazil. Nemara bi se bilo treba ozirati na načelo smotrenosti, ko gre za direktni ali pa za indirektni dokaz po indicijah, tako da bi ne veljali za oboje postopanj isti predpisi.

§ 14. (B e s e d a d e l e g e f e r e n d a.) Videli smo, da za praktične svrhe kazenskega pravosodja ni zadovoljevala ureditev vprašanja prepričanja po prisilnih dokaznih pravilih. Na drugi strani pa izhaja iz zgorajšnjih izvajanj, da

⁷⁶ Prim. o tem D i t z e n, Dreierlei Beweis im Strafverfahren (1926), str. 7.

ni svobodno ocenjevanje dokazov ne vede do popolnoma zanesljive podlage za odločbo o krivdi ali nekrivdi. Kaj preostane, kako naj se postopa, da bo bolje? Mari naj se vrnemo k postopanju po prisilnih pravilih negativne dokazne teorije?

Vprašanje je treba postaviti tako, da se zahteva najprej odgovor, kateri način kazenskopravdnega postopanja glede vrednotenja dokazov nudi **manj nevarnosti**; šele po tem odgovoru smemo reči, kaj naj se *de lege ferenda* priporoči.

V tem pogledu pa je važno pred vsem to-le: Vrednost realnih dokazov postaja od dne do dne višja. Vrednotenje dokazov se po naukih kriminalistike izpopolnjujejo. Vrednost personalnih dokazov, kjer ima pretežno vlogo psihologija, ne napreduje.

V drugem oziru pa je jasno, da mora kazensko pravosodje razpolagati s sodniki, ki so kar najbolj sposobni za ta poklic ne samo po svoji starosti in splošni izobrazbi, ampak tudi po specialni kriminološki izkušnosti, da bodo znali v pripravljalnem postopanju realne dokaze pridobivati, ohranjati, končno na glavni razpravi njih vrednost povsem pravilno presoјati. Če dobimo takšne sodnike in njim damo svobodno oceno dokazov, bodo nevarnosti, da bi dobili zlasti ob izvajanju strogih dokazov (gl. zg. naš § 9.) zgrešena prepričanja, zdrknile praktično tako rekoč na nič.

Gibanje, da naj se priprava sodniškega stanu reformira, izpopolni, je vseobče. Ne more biti druge rešitve, nego da vzame država rešitev problema vrednotenja dokazov v svojo roko. Zgradba vseh predpisov glede vrednotenja dokazov se ne sme tikati samo kazenske pravde, ampak tudi glavnih činiteljev v njej.

V prvem primeru bi bilo treba revizije v pogledu točnosti, kakšna vrsta dokazov se zahteva, strogi ali navadni dokaz o resničnosti, verjetnosti ali sumu. Mislimo, da bi bilo tudi priporočljivo, da bi se diferenciacije med navadnim in sodnim prepričanjem po možnosti kar najbolj odpravile, zlasti tedaj, če bi imelo prosto prepričanje za obdolženo osebo milejše posledice, nego »sodno prepričanje«.⁷⁷

⁷⁷ Tudi nacionalnosocialistično pravo v Nemčiji se kreče v tem pravcu. Gl. N i e d e r r e u t h e r, Zeugnisverweigerungsrecht und Straf-

V drugem pogledu leže reformne ideje na dlani; stvar držav je, da jih udejsvijo. Svetovni kongres mednarodnega društva za kriminologijo v Rimu (1938) je v tem pogledu dal jasne smernice.⁷⁸

Zusammenfassung

Beweiswertung im gerichtlichen Strafverfahren.

Der Verfasser verweist auf seine, im ZZR., XIV. (1937/38) erschienene Abhandlung betreffend »die geschichtliche Entwicklung des Beweisverfahrens« in den slovenischen Ländern. Sie fand im Königreiche Jugoslawien mit der Einführung der freien Beweiswürdigung ihr Ende. Doch blieben immerhin noch genug Probleme übrig, die einer eingehenden Untersuchung bedürfen. So muss im Hinblick auf die Bedeutung der Tatsachenfeststellung berücksichtigt werden, dass es verschiedene Beweisarten und Beweiswertungen gibt. In einigen Fällen kann die urteilsmässige Tatsachenfeststellung überhaupt nicht, in anderen dennoch angefochten werden. Zum Schlusse der beiden ersten Kapitel der Abhandlung wird darauf verwiesen, dass es sich erübrigt, von einer conviction intime zu sprechen. In Frage stehen nur die Fälle der conviction raisonnée.

Im nächsten Kapitel werden die normativ geregelten Beweise aus der Strafprozessordnung, aus dem Strafgesetzbuche und aus einigen strafrechtlichen Nebengesetzen daraufhin untersucht, in welche Kategorie der Beweisarten (strenger Beweis, einfacher Beweis, Wahrscheinlichkeitsbeweis) sie gehören und welche Möglichkeiten ihrer Anfechtung gegeben erscheinen.

verfahrensreform, Zeitschr. der Akademie für deut. Recht, 1938, str. 471: »Das Strafprozessrecht muss den staatlichen Strafverfolgungsorganen vielmehr die Zugriffsmöglichkeiten an die Hand geben, die im Einzelfall eine entsprechende Entscheidung des Richters oder Staatsanwalts ermöglichen. Von diesem Ausgangspunkt bedürfen die Fälle der Zeugnisverweigerung, in denen der Staat praktisch auf die Aussage und damit auf ein wichtiges, ja vielleicht unersetzliches Beweismittel und so die Aufklärung des Sachverhalts zugunsten oder ungunsten des Beschuldigten verhindern kann, jedenfalls genauer Überprüfung.«

⁷⁸ Gl. tudi Dolenc, Uloga sudije u borbi protiv kriminaliteta i njegova kriminološka sprema. Pravosudje, 1938, štev. 8. (Oficijalne resolucije Kongresa v času, ko zaključujemo to razpravo, še niso izšle.) Prim. Zitelmann, Die Vorbildung des Juristen (1909), in naš prikaz v Slov. Pravniku, 1910, str. 189, 190.

Das folgende Kapitel befasst sich im Allgemeinen mit der Problematik der Beweisführung. Da werden die Begriffe des formellen und des materiellen Beweises, weiter die Beweislast erörtert. Als Thema der Beweisführung werden Tatsachen, also: sei es Ereignisse, sei es Eigenschaften, sei es Verhältnisse (Relationen) angegeben, doch nur insoweit sie aus der Vergangenheit oder Gegenwart stammen (Diagnose), nicht aber in die Zukunft fallen (Prognose).

Ein besonderes Kapitel ist dem Umfange der Beweisführung gewidmet. Es bespricht eingehend auch die absolute und relative Notorität der Tatsachen. Die gesetzlich abgelehnten oder unbeachtlichen Beweisführungen werden an der Hand des Gesetzestextes des Näheren erörtert.

Zwischen den Begriffen »Überzeugung« und »Beweiskraft« besteht eine ideelle Relation, doch sind verschiedene Stufen der Beweiskraft zu unterscheiden: Der Gesetzgeber spricht vom »Verdachte«, sei es erheblichen, sei es gewöhnlichen, von der »Wahrscheinlichkeit«, von »Ergebnissen« und »Feststellungen«. Bei den Feststellungen sind noch solche zu unterscheiden, die anfechtbar sind, und solche, die, wenn sie im Urteile ausgesprochen wurden, mit einem ordentlichen Rechtsmittel nicht mehr bekämpft werden dürfen. Das Prinzip der Pflicht der Suche nach materieller Wahrheit wird stets als vorgeschrieben zu gelten haben, obzwar dies ausdrücklich nirgends normiert wurde. Doch ist die Anwendung dieses Prinzips von der Möglichkeit der Beobachtung weiterer Grundprinzipie (Öffentlichkeit, Mündlichkeit, Unmittelbarkeit) bedingt. Diese Beobachtung ist aber nur bei der Beweisführung in der mündlichen Hauptverhandlung möglich. Gerade deshalb haben die Tatsachenfeststellungen im Urteile nach durchgeführter Hauptverhandlung erhöhten Wert, sie ergeben den strengen Beweis. Ausserhalb der Hauptverhandlung kann — vor oder nach ihr — nur von einem gewöhnlichen gemeinen Beweise die Rede sein. Nebenbei begnügt sich das Gesetz auch noch mit dem Bestande eines Wahrscheinlichkeitsbeweises. Doch ist auch dieser, qualitativ genommen, ein Beweis, nur quantitativ erscheint er als ein Beweis minderer Kraft, immerhin so, dass er den entsprechenden vollen Beweis (strengen oder gemeinen) erwarten lässt. Der Verdacht ist ein blosser Beweisansatz, der aber dennoch zumindestens einen Wahrscheinlichkeitsbeweis als bevorstehend voraussieht.

Die Grundlage aller Beweise bildet die Überzeugung. Es darf aber nicht übersehen werden, dass die im Strafverfahren festgelegte richterliche Überzeugung mit jener Überzeugung, die im gewöhnlichen Leben getätigt wird, nicht immer und vollkommen identisch sein kann. Die erste, die Überzeugung im strafrechtlichen Sinne, ist das überlegte Bewusstsein, dass sich zwei Bilder in völliger Übereinstimmung befinden: nämlich das Bild, das im richterlichen Verstande auf Grund aller notwendigen, gesetzlich zulässigen und be-

achtlichen, sowie gesetzlich richtig durchgeführten Beweise anlangend die in concreto behaupteten Tatsachen entstanden ist, und jenes Bild, das auf Grund des empirischen Wissens und der Erfahrungen nach den Regeln der Logik, besonders der Kausalität, in abstracto im Verstande desselben Richters gerade im Bezug auf die gegebene Tatsache als wahr schon bekannt ist. Der äusserlich wahrnehmbare Gedankenausdruck der positiven oder negativen Überzeugung im strafrechtlichen Sinne ist dann die richterliche Feststellung.

Die psychologische Betrachtung der Entstehung der richterlichen Überzeugung führt zur Erkenntnis, dass eine qualitativ und quantitativ ganz gleiche Überzeugung bei verschiedenen Richtern in concreto nicht zu erwarten ist.

Im Schlusskapitel wird eine Kritik der Wertung der Beweise versucht und dargelegt, dass sich die Gesetzgebungen in mehreren Richtungen bewusstermassen Kautelen geschaffen haben, wie man irrtümlichen Feststellungen bei Schöpfung der Urteile bekommen kann (Richterkollegien, Einstimmigkeit, qualifizierte Mehrheit der Stimmen, Einführung von Laienrichtern).

Der Verfasser verweist auf die Arbeiten des internationalen Kriminologenkongresses in Rom (Oktober 1938) und spricht sich, wie dort, auch hier, dafür aus, dass die freie Beweiswürdigung der Grundpfeiler der Strafrechtspflege verbleiben muss, doch soll die Vorbereitung für den Strafrichterdienst zweckmässiger als bisher angebahnt werden.

Univ. prof. dr. Stanko Lapajne:

Načrt priposestovalno- in zastaralno- pravnih določb za jugoslovanski državljski zakonik.

Pod vplivom splošnega prava, ki je smatralo i priposestovanje i zastaranje za primera iste praescriptio ter zato nazivalo prvo: pr. acquisitiva, drugo: pr. extinctiva, urejujejo starejši civilni zakoniki oba instituta s k u p a j. Tako avstr. odj., srb. grdj. zak., frc. code civil in tudi še bulg. zakon o »davnosti«, dasi je dosti mlajši (1897). Odz. postavlja v §§ 1452., 1478. celó trditev, da obsega vsako priposestovanje zastaranje priposestovane pravice (v rokah priposestovalčevega prednika). Prav je, da sta opustila to napačno trditev tako nač. čsl. drž. zak., kakor naš osnutek k jgsl. drž. zak. (l. 1934). Nista se pa še odločila, da bi določbe za oba instituta r a z d r u ž i l a ter uredila v posebnem poglavju priposestovanje in v posebnem zastaranje. Moderne inozemske zakonodaje, n. pr. nemška in švicarska, sta tako razdružitev zdavnaj in uspešno izvedle. Po njih ne morejo več nastati (kakor sem ter tja pri nas) dvomi, katere določbe veljajo le za priposestovanje, katere le za zastaranje, katere za oba instituta? Od jgsl. civ. zakonikov je izvedel razdružitev edini črnogor. imov. zak., ki urejuje »održaj« v stvarnem pravu (čl. 45—46 II. dela, I. razdela), a »zastaru« v obveznostnem pravu (čl. 615—635 IV. dela, VIII. razdela). Po mojem prepričanju ni nobenih tehničnih ali drugačnih ovir, da se izvrši razdružitev določb za oba instituta tudi v našem bodočem jdz.-u. V navzočem spisu napravim tak poskus, a porabim priliko, da predlagam hkratu k določbam osnutka nekaj sprememb in dopolnitev (nekatero po Pliverićevih »Mišljenjih«). — Kar se tiče namestitve določb za priposestovanje in za zastaranje v bodočem jdz.-u, predlagam, naj se namesté prve (kakor v črnogor., nem. in švic. pravu) v

stvarnem pravu (najbolje za pravom služnosti in realnih bremen), a druge naj tvorijo 8. primer ugašanja pravic po 3. pogl. III. dela.*

PRIPOSESTOVANJE.

Pojem.

§ 1: Priposestovanje je pridobivanje stvari ali pravic z njih posedovanjem na predpisani način in predpisano dobo.

Priposestljive pravice.

§ 2: S priposestovanjem se morejo pridobiti vse zasebno in imovinskopravne pravice, ki so predmet posedovanja; zlasti lastninska, služnostna in realne pravice; ne tudi rodbinsko- in staležnopravne in take pravice, katerih priposestovanje branijo posebni predpisi.

Vrsti.

§ 3: Priposestovanje je dolgo ali kratko.

Potrebnosti:

Kaka mora biti posest za dolgo priposestovanje?

§ 4: Za dolgo priposestovanje preničnin, nepremičnin in pravic na njih drugih zadostuje, da jih je posedoval priposestovalec pošteno vso priposestovalno dobo.

Kaka mora biti posest za kratko priposestovanje?

§ 5: Za kratko priposestovanje preničnin in pravic na njih je treba, da je bila posest priposestovalca pravno osnovana, poštena in brežhibna.

a) pravno osnovana:

§ 6: Pravno osnovana posest se mora opirati na tak naslov, ki bi bil zadostoval za pridobitev preničnine ali pravice na njej, da je preničnina bila last prepodavca, oziroma da je pravica bila dana od upravičene osebe.

* Zaradi tesnega prostora objavljam tukaj le besedilo za jdz. predlaganih priposestovalno- in zastaralnopravnih določb; napisano imam tudi obširno motivacijo k njim, ki jo dam na razpolago vsakomur, ki se za predmet zanima.

§ 7: Zastavljenih, zadržanih, v najem ali zakup vzetih, na uslugo, čuvanje ali v užitek prejetih premičnin upniki, najemniki, zakupniki, izposojevalci, čuvarji in užitkarji ne morejo priposestovati v svojo last. Tudi njih dediči nimajo več naslova, nego oni sami.

b) p o š t e n a :

§ 8: Nepoštenost prejšnjega posestnika ne ovira njegovega poštenega dediča ali drugačnega naslednika, da začneta priposestovati od dneva lastne posesti.

c) b r e z h i b n a :

§ 9: Hibnost posesti ovira priposestovanje tudi po dedičih.

Priposestovalne dobe:

a) r e d n a :

§ 10: Za dolgo priposestovanje premičnin, nepremičnin in pravic na enih in drugih je treba, da traja v § 4 zahtevana poštena posest trideset let. (1)

Za kratko priposestovanje premičnin in pravic na njih zadostuje, da traja v §§ 5—9 označena posest tri leta. (2)

Priračunanje časa prednikove posesti.

§ 11: Pri dolgem in kratkem priposestovanju so dediči in drugačni nasledniki upravičeni, da priračunajo dobi lastne priposestovalne posesti čas prednikove.

b) i z r e d n e :

§ 12: Za priposestovanje pravic, ki se morejo izvrševati le redko, je treba poleg poteka tridesetletne dobe, da se je nudila prilika za njih izvrševanje v tej dobi najmanj trikrat, in da jih je oni, ki se sklicuje na priposestovanje, izvrševal najmanj tolikokrat. Ako ni bilo trojne prilike, se zavleče dovršitev priposestovanja dotlej, da bo pravica izvrševana tretjokrat.

§ 13: Proti državi in drugim pravnim osebam javnega in zasebnega prava se dovrši dolgo priposestovanje v štiridesetih letih, kratko v šestih. Ta ugodnost velja tudi tedaj, kadar je priposestovalec sam pravna oseba. (1)

Ako sledi za osebo, ki ne uživa take ugodnosti, oseba, ki jo uživa, se računa čas posesti, ki je potekel proti predniku, v štiridesetletno priposestovalno dobo s štirimi tretjinami, v šestletno dvojno. Ako sledi obratno za osebo, ki uživa ugodnost, oseba, ki je ne uživa, se računa čas posesti, ki je potekel proti predniku, v tridesetletno priposestovalno dobo s tremi četrtinami, v triletno s polovico. (2)

§ 14: Bivanje lastnika premičnine izven države ovira kratko priposestovanje v toliko, da se računa čas, ko je bil lastnik prostovoljno odsoten, samo s polovico. Vendar se na kratke čase odsotnosti, ki niso trajali nepretrgoma leto dni, ni ozirati. (1)

Kadar tvori lastnikova odsotnost izven države kaznivo dejanje, ali je bilo kaznivo dejanje vzrok, da je bil lastnik odsoten, se priposestovalna doba ne podaljšuje. (2)

§ 15: Kdor je v skupnosti z osebo, ki uživa ugodnost v pogledu priposestovalne dobe, temu gre enaka ugodnost, če je skupnost taka, da morajo učinki priposestovanja nastopiti nujno za oba.

§ 16: Kdor je pridobil premičnino neposredno od nepoštenega ali hibnega posestnika, ali kdor ne more navesti svojega prednika, mora čakati, da poteče triletna priposestovalna doba dvojno.

Zastoj priposestovanja.

§ 17: Proti mladoletnim, duševno bolnim ali slaboumnim osebam, dalje proti onim, ki so zaradi duševne bolezni ali slaboumnosti popolnoma ali omejeno preklicane, priposestovanje ne more pričeti teči, dokler jim ni postavljen zakoniti zastopnik. Že pričeto priposestovanje teče naprej, a se ne more dovršiti, dokler ne mineta dve leti, odkar je oseba dobila zakonitega zastopnika, ali postala sposobna, da opravlja svoje posle sama.

§ 18: Med soprogi, otroki, posvojenci, varovanci in skrbnjenci na eni strani in njih roditelji, posvojitelji, varuhi, skrbniki in pomočniki na drugi, priposestovanje ne more pričeti teči, niti se nadaljevati, dokler živita prva dva v zakonski skupnosti ter so drugi pod roditeljsko oblastjo, pod varuštvom, skrbstvom ali pomočništvom.

§ 19: Odsotnost izven države v javni službi in prestanek vršitve pravosodstva na pr. ob času vojne ali drugih katastrofah ustavljata pričetek in nadaljevanje priposestovanja, dokler te ovire trajajo.

§ 20: Priposestovanje zoper zapuščino se ne more dovršiti, dokler ne poteče šest mesecev, odkar je dobila zapuščina svojega zastopnika.

Prekinitev priposestovanja.

§ 21: Priposestovanje se prekine, ako tisti, ki se hoče nanje sklicevati, pravico drugega pred potekom priposestovalne dobe pripozna, izrečno ali molče, ali, če ga drugi toži ter tožbo redno nadaljuje. (1)

Enako, kakor s tožbo, se prekine priposestovanje z drugimi koraki na sodišču, ki povedejo, slično tožbam, iz uradne moči do ugotovitve ali zadovoljitve zahtevka. (2)

Če spozna pravnomočna odločba, da tožbeni zahtevki ni obstajal, priposestovanje ni bilo prekinjeno. (3)

§ 22: Priposestovanje prične teči dalje, ako je mirovalo pravdo postopanje tri leta.

Učinek priposestovanja.

§ 23: Kdor je stvar ali pravico priposestoval, more zahtevati od sodišča, da mu jo prisodi, in, če je stvar ali pravica predmet vpisa v javne knjige, da se prisojena pravica vknjiži na njegovo korist. (1)

Dokler priposestovana pravica ni vknjižena, priposestovanje ne more škodovati onemu, ki izposluje v zaupanju v knjižno stanje vpis kake pravice. (2)

Pridobivanje pravic po zemljiškoknjižnem pravu.

§ 24: Kako se pridobivajo s potekom časa pravice, ki so bile za nekoga vpisane v zemljiško knjigo, ker niso bile pravočasno spodbijane, izhaja iz zemljiškoknjižnega zakona (§ 70 sled.).

ZASTARANJE.

Pojem in učinek.

§ 1: Pravica zastara, če je bila poškodovana, a kljub poškodbi ni bila uveljavljena v zakonito določeni dobi (zastaralni). (1)

Zastaranje ima za učinek, da se pravica ne more več prisilno ostvarjati. Vendar se na zastaranje ni ozirati uradoma, ampak le na ugovor interesirane stranke. (2)

Vrsti.

§ 2: Zastaranje zahtevka nastopi, če je bila pravica kršena po zavezancu ali drugačnem obremenjencu, in ni bil pravočasno uveljavljen iz kršitve nastali tožbeni zahtevki. (1)

Zastaranje zaradi nevršitve nastopi, če je bilo izvrševanje pravice zanemarjeno po upravičencu samem in ni bilo povzeto do poteka zastaralne dobe. (2)

Izjeme zastarljivosti.

§ 3: Obojnemu zastaranju, zaradi kršitve in nevršitve, so odtegnjene rodbinsko- in staležnopravne pravice, kolikor jih poznajo zakoni v javnem interesu. Dalje iz njih izvira-joče vzdrževalne pravice; ne tudi posamezni vzdrževalni obroki.

§ 4: Zastaranju zaradi nevršitve so odtegnjene pravice, ki nikogar ne obremenjujejo; zlasti lastninska pravica in iz nje izhajajoče upravičenosti, na pr. na delitev skupnosti, na obnovitev ali določitev meje, na odkup realnih bremen, na razne vrste izkoriščanja, na spremenitev kulture in dr.

§ 5: Niti zaradi kršitve, niti zaradi nevršitve ne morejo zastarati terjatve, ki so zastavnopravno zavarovane na premičninah, dokler je zastava v rokah upnika, in kolikor je terjatev krita z vrednostjo zastave. (1)

Isto velja za terjatve, zavarovane v zadržanih premičninah, kolikor so krite z njih vrednostjo. (2)

Pravna narava.

§ 6: Zastaranje se ne sme z dogovorom ne izključiti, ne otežiti, zlasti ne podaljšati zastaralna doba. Dopustno pa je, zastaranje z dogovorom olajšati ter zastaralno dobo okrajšati, nekvarno posebnim prepovedim.

Potrebnosti:

Kdaj prične zastaranje teči?

§ 7: Zastaranje prične teči s poškodbo pravice; vendar pri zastaralnih dobah treh let in krajših šele potem, ko je

interesent zvedel za poškodbo in za osebo, ki je zanjo odgovorna. (1)

Kadar je pri izvestnih terjatvah običaj, da se poračunajo za neka obdobja, prične teči zastaranje šele s potekom obdobja. (2)

§ 8: Terjatve s pričetnim rokom pričnejo zastarati z dospelkom roka; terjatve s končnim rokom in nerokovne s svojim nastankom in z nespolnitvijo. (1)

Pri terjatvah na občasnno se ponavljajoče činitve pričnejo zastarati posamezne činitve s svojim dospelkom; osnovna (plodeča) pravica sama z dospelkom prve nespolnjene činitve. (2)

Ako je treba za to, da dospe terjatev v spolnitev, odpovedi, prične teči zastaranje, čim je odpoved možna. Ako mora poteči po odpovedi do dolžne spolnitve neka doba (odpovedna doba), se zavleče pričetek zastaranja do poteka te dobe. Ako je treba za to, da dospejo v spolnitev posamezne, občasnno se ponavljajoče činitve, odpoklica, pričnejo zastarati posamezne činitve, čim je možen njih odpoklic. (3)

§ 9: Terjatve pod odložnim pogojem pričnejo zastarati z nastopom pogoja; terjatve pod razveznim pogojem s svojim nastankom. S svojim nastankom prične zastarati odložno pogojna terjatev, kadar zavisi spolnitev pogoja od upnika, ter upnik pogoja ne spolni. (1)

Terjatev zoper poroka prične zastarati z neplačilom glavnega dolžnika. (2)

Odškodninski zahtevki prične zastarati s svojim nastankom. (3)

Zastaralne dobe:

a) r e d n a:

§ 10: Zastaranje se dovrši v dobi tridesetih let, če ni s predpisi, ki sledijo ali so uzakonjeni drugod, določeno drugače. Pravica torej zastara, če iz njene kršitve nastali tožbeni zahtevki ni bil uveljavljen trideset let, ali če izvrševanje zanemarjene pravice ni bilo povzeto v isti dobi.

Priračunanje časa, poteklega pod predniki.

§ 11: Dediči in drugačni nasledniki oseb, ki so bile interesirane na zastaranju, so upravičeni, priračunati svoji zastaralni dobi čas, ki je potekel pod njih predniki.

b) i z r e d n e :

§ 12: Za zastaranje pravic, ki se morejo izvrševati le redko, je treba poleg poteka tridesetletne dobe, da se je nudila prilika za njih izvrševanje v tej dobi najmanj trikrat, in da je upravičenec zanemaril izvrševanje pravice vsakokrat. Ako ni bilo trojne prilike, se zavleče dovršitev zastaranja dotlej, da bo izvrševanje pravice zanemarjeno tretjokrat.

§ 13: Proti državi in drugim pravnim osebam javnega in zasebnega prava se dovrši zastaranje v štiridesetih letih. Ta ugodnost velja tudi tedaj, kadar je zastaralni interesent sam pravna oseba. (1)

Ako sledi za osebo, ki ne uživa take ugodnosti, oseba, ki jo uživa, se računa čas zastaranja, ki je potekel proti predniku, v štiridesetletno zastaralno dobo s štirimi tretjinami. Ako sledi obratno za osebo, ki uživa ugodnost, oseba, ki je ne uživa, se računa čas zastaranja, ki je potekel proti predniku, v tridesetletno zastaralno dobo s tremi četrtinami. (2)

§ 14: Kdor je v skupnosti z osebo, ki uživa ugodnost v pogledu zastaralne dobe, temu gre enaka ugodnost, če je skupnost taka, da morajo učinki zastaranja nastopiti nujno za oba.

c) t r i l e t n e :

§ 15: Terjatve na zastale občasne činitve, ki se opravljajo v največ letnih rokih, zlasti obrestne, rentne in preživninske terjatve, dalje činitve na podlagi realnih bremen, preživitkov in anuitete, dogovorjene za odplačevanje glavnice, zastarajo v treh letih. Osnovna (plodeča) pravica sama zastara šele v tridesetih letih.

§ 16: V treh letih zastarajo dalje:

1. terjatve iz dobave stvari ali izvršitve del ali iz drugih činitev v obrtnem, trgovskem ali drugem poslovnem obratu;

2. terjatve iz dobave kmetijskih in gozdarskih pridelkov v kmetijskem ali gozdarskem obratu;

3. terjatve iz prevzema v prehrano, negovanje, zdravljenje, vzgajanje in pouk po osebah, ki se bavijo s tem, ali iz prevzema v zavode, ki služijo temu namenu;

4. najemnine in zakupnine;

5. terjatve pomožnih delavcev, dninarjev, hišnih poslov in vseh zasebnih uslužbencev v pogledu mezde in povračila

izdatkov iz službenih pogodb, kakor tudi terjatve službo-
dajalcev iz predujmov, danih na take terjatve;

6. terjatve zdravnikov, zobnih tehnikov, živinozdravni-
kov, babic, zasebnih učiteljev, odvetnikov, patentnih odvet-
nikov, patentnih in drugih inženjerjev, arhitektov, zemlje-
mercev, javnih beležnikov in vseh drugih oseb, ki so javno
postavljene za opravljanje izvestnih poslov, v pogledu na-
grad za njih činitve in povračila izdatkov, kakor tudi terjatve
strank iz predujmov, danih takim osebam.

§ 17: V treh letih se morajo dalje, da ne zastarajo: spod-
bijati odredbe za primer smrti; zahtevati dolžni deli in njih
dopolnitve; opozivati daritve zaradi obdarovančeve nehva-
ležnosti; tožiti obdarovanci zaradi okrnitve dolžnega dela;
zahtevati ukinitve odmenskih pogodb zaradi prikrajšanja
nad polovico; osporavati opravljene delitve skupne dobro-
tine; spodbijati pogodbe zaradi pripetivšega se strahu ali
zmote, pri čemer drugi pogodbenik ni zakrivil zvijače. (1)

V primerih, ko se spodbijajo odredbe za primer smrti,
ali ko se zahtevajo dolžni deli in njih dopolnitve, ali so
toženi obdarovanci zaradi okrnitve dolžnega dela, se zasta-
ralna doba ne dovrši prej, nego so minula tri leta izza pri-
sojila dediščine. (2)

§ 18: Služnosti zastarajo v treh letih tedaj, kadar se je
obremenjena oseba uprla njih izvrševanju, ter upravičenec
ni uveljavil svojega zahtevka v treh letih.

§ 19: V treh letih zastarajo končno vsi zahtevki iz utrp-
ljene škode (§ 843), naj je škoda nastala po nedopustnem
dejanju, po kršitvi pogodbene ali druge poslovne obveznosti,
ali iz kakega drugega, v tem zakoniku ali izven njega pred-
videnega, škodovalnega dejanskega stanu, kolikor niso pred-
videne za uveljavljenje takih zahtevkov posebne zastaralne
dobe ali druge vrste roki. Med zadnjenavedene odškodninske
zahtevke spadajo zlasti: kondikcijski (§ 1373 sled.), gestijski
(§ 1020 sled.), verzijski (§ 1025 sled.), regresni (§ 882 in dr.),
impenzni (§ 358 in dr.) in revokacijski (§ 934 sled.). (1)

Zastaranje odškodninskih zahtevkov po odst. 1 prične
teči od trenutka, ko je oškodovanec zvedel za poškodbo in
za osebo, ki je zanjo odgovorna. Ako za eno ali drugo ne zve,
ali, ako izvira škoda iz zločina, zastara odškodninski za-
htevek šele v tridesetih letih. (2)

V treh letih, razen če gre za zločinstvo, zastarajo tudi odškodninski zahtevki iz ogrožanja kredita, pridobivanja ali napredovanja druge osebe z iznašanjem neresničnih vesti (po določbi § 1280, odst. 2). (3)

§ 20: Zahtevki iz čuvalne in posodbene pogodbe, ki so bili prijavljeni po določbah §§ 953 in 970, zastarajo v treh letih od poteka zakonite prijavnice dobe.

Zastaranje judikatnih terjatev.

§ 21: Terjatve, prisojene s pravnomočno razsodbo ali z drugim pravnomočnim izrekom, terjatve, priznane z izvršno poravnavo ali z drugo izvršno listino, in terjatve, ugotovljene v stečajnem ali poravnalnem postopanju izven stečaja, zastarajo v trideset oziroma štirideset letih (§ 13), dasi bi zastarale sicer v krajši zastaralni dobi. Kolikor nalagajo navedeni izreki oziroma pravni posli dolžnikom občasne, šele v bodočnosti dospeljajoče činitve, zastarajo terjatve na posamezne činitve (po § 15) v treh letih.

Zastoj zastaranja.

§ 22: Zastaranje zastane iz tistih razlogov, kakor priposestovanje po gori (§§ 17—19 prip.) navedenih določbah; ako je ob zastoju po § 17 zastaralna doba krajša, nego dve leti, velja ta krajša doba na mestu dveletne. (1)

Zastaranje pravic zapuščine in pravic zoper zapuščino se ne more dovršiti pred potekom šest mesecev, odkar je dobila zapuščina svojega zastopnika; ako je zastaralna doba krajša, nego šest mesecev, velja ta krajša doba na mestu šestmesečne. (2)

Prekinitev zastaranja.

§ 23: Zastaranje se prekine iz istih razlogov, kakor priposestovanje (§§ 21, odst. 1—2 prip.); tudi zastaranje prične teči dalje, ako je mirovalo pravdno postopanje tri leta.

Učinek zastaranja vknjižene pravice.

§ 24: Ako je zastarana pravica vpisana v javne knjige, more zahtevati obremenjenec po dovrstitvi zastaranja od sodišča, da pravico izknjiži. (1)

Dokler pravica ni izknjižena, zastaranje ne more škodovati onemu, ki je, zaupajoč v knjižno stanje, izposloval vpis kake pravice. (2)

Zastaranje ugovorov.

§ 25: Ugovori so podvrženi zastaranju, če so oprti na lasten zahtevek ugovarjajočega, a ne pobijajo zgolj protivnikovega zahtevka.

Zastaranje pobotne protiterjatev.

§ 26: V pobot ugovorjena toženčeva protiterjatev velja za zastarano, če je bilo njeno zastaranje dovršeno že v trenutku, ko je dospela v plačilo od tožnika uveljavljena terjatev.

Résumé.

Une proposition comment codifier dans le nouveau Code civil yougoslave les dispositions concernant la prescription acquisitive et extinctive.

En prenant pour exemple quelques anciens Codes civils européens, notamment ceux de la France, de l'ancienne Autriche et de l'ancienne Serbie, on avait rédigé l'Avant-Base du Code civil unifié du Royaume de Yougoslavie (1934) de façon à grouper les dispositions concernant la prescription acquisitive et extinctive ensemble dans un seul chapitre (sc. le chapitre 4 de la partie III.).

Or, dans les Codes civils modernes, les dispositions concernant les deux institutions mentionnées, il y a longtemps, ont été arrangées séparément avec succès p. e. dans les Codes civils de la Suisse, de l'Allemagne et de l'ancien Monténégro.

Dans son article, l'auteur fait un essai de grouper séparément aussi les dispositions de futur Code civil yougoslave relatives.

Quant à leur placement au même Code l'auteur propose de consacrer aux dispositions concernant la prescription acquisitive un nouveau chapitre dans la 1. section de la partie II (droits réels). Les dispositions réglant la prescription extinctive qui constitue une des causes d'extinction des droits, d'après l'avis de l'auteur seront placées le mieux dans le 3. chapitre de la partie III. Le chapitre 4 de la même partie pourra être supprimé.

Finalement, l'auteur profite de l'occasion de proposer comment plusieurs dispositions de l'Avant-Base du Code civil yougoslave doivent être changées ou complétées quant à leur contenu.

Univ. prof. Aleksander Maklecov:

Kriminalna etiologija.

(Nauk o faktorjih zločinstvenosti.)

§ 1. Uvod.

Pričujoča razprava je v neposredni zvezi z našimi prejšnjimi članki iz področja kriminologije, ki so bili priobčeni v »Zborniku znanstvenih razprav«, »Slovenskem Pravniku« in »Arhivu za pravne i društvene nauke«. Vsi ti članki so zamišljeni kot prispevki za večje sistematično delo p. n.: Uvod v kriminologijo.

Predmet te naše razprave je nauk o faktorjih zločinstvenosti. Ta nauk se v strokovni književnosti označuje s tehničnim izrazom kriminalna etiologija (l'Étiologie criminelle, die Kriminalätiologie, eziologia criminale). Beseda »etiologija« je grškega izvora (od aitia = vzrok). Kot *terminus technicus* se je že davno udomačila v bioloških vedah, zlasti v medicini.

V svoji razpravi o odnosu med kazenskopravno vedo in kriminologijo smo uvrstili kriminalno etiologijo kot nauk o faktorjih zločinstvenosti v skupino eksplikativnih kriminalnih znanosti.² Kriminalna etiologija se naslanja na krimi-

¹ Gl. A. Maklecov: 1. Kazenskopravna veda in kriminologija (k vprašanju klasifikacije kriminalnih ved). Zb. zn. r. XIII. 2. Tipologija zločincev. Zb. zn. r. XIV. 3. Tipologija zločinca u modernom zakonodavstvu. Arhiv. 1938, sept. 4. Kriminalna sociologija in etika. Slov. Pr. 1936, št. 9—10. 5. Biološki pravac u modernoj kriminologiji. Arhiv. 1932. 6. Problem zločina i psihoanaliza. Arhiv. 1934.

² Zb. zn. r. XIII, str. 130. F. v. Liszt pojmuje kriminalno etiologijo kot »kausal erklärende Lehre vom Verbrechen«. Kriminalna etiologija je zanj pred vsem podlaga za smotreno kriminalno politiko. F. v. Liszt: Lehrbuch. Str. 9. Se bolj tesno združuje kriminalno-etiološki in kriminalno-politični moment W. Sauer. Najvažnejša naloga kriminalista je po Sauerju »die Stärke und Bedeutung der ein Verbrechen auslösenden Ursachen gegeneinander abzuwägen und hieraus den Grad des Unwerts von Tat und Täter abzulesen, und hiernach wiederum die gebotene

nalno fenomenologijo ali kriminografijo, pojmovano kot deskriptivni nauk o življenjskih pojavih in o morfologiji zločinstvenosti, ter spada v okvir kriminologije v ožjem pomenu besede.

§ 2. Pregled kriminalno-etiološke književnosti.

Čeprav je sistematično proučevanje kriminalne etiologije razmeroma novejšega datuma, vendar je literatura vprašanja v teku zadnjih desetletij tako zelo narasla, da je postala skoro nepregledna. Poleg resnih znanstvenih del so se pojavili tudi spisi, ki razodevajo površnost in neorientiranost avtorjev v zelo kompliciranem gradivu. Marsikdo izmed avtorjev te vrste se smatra za poklicanega, da samozavestno rešuje najtežavnejša vprašanja kriminalne etiologije. Nemalo zmedo povzroča tudi dejstvo, da so kriminalno-etiološki nazori tesno povezani s svetovnonazorskimi in celó političnimi koncepcijami poedinih pisateljev. Vprašanje o izvoru in faktorjih kriminalitete se pogostokrat rešuje povsem aprioristično v smislu dogmatično usvojenih načel te ali druge socialno-politične doktrine.³

Toda že veliki poznavalec zločinske duše Dostojevski je svaril pred takim nekritičnim dogmatizmom: »Zločina menda ni moči razlagati z nekega določnega, vnaprej pripravljenega

Strafgrösse und die sonstige Behandlungsart zu bestimmen.« W. Sauer: Kriminalsoziologie, Str. 706. — Me z g e r istoveti kriminalno etiologijo s kriminalno psihologijo in biologijo in opredeljuje kriminalno etiologijo kot »die Lehre vom seelisch-körperlichen Ursprung des Verbrechens«. Me z g e r: Kriminalpolitik, Str. 1. — Primerjaj tudi definicijo Seeliga: »Die Kriminalätiologie sucht das Verbrechen und die Kriminalität kausal zu erklären und stösst dabei auf biologische wie auf soziologische Tatsachen«. Ernst Seelig: Čl. »Kriminologie« v HWB der Kriminologie, II, Str. 73. — Primerj. tudi G. A. van Hamel: Kriminalätiologie. Zeitschr. f. die gesamte StrRW, Bd. 21, 1901, Str. 345.

³ Soudek pravi celó, da »die Kausalforschung steht meist im Dienste weltanschaulich fundierten Meinung über das Verbrechen«. J. Soudek: Die soziale Auswirkung der Konjunkturschwankungen, Bonn, 1929, Str. 14. Primerj. tudi kritično opazko Gruhleja: »Trotz der kaum übersehbaren Literatur, die über das Verbrechen und seine Ursachen vorliegt, ist die Zahl der Arbeiten, die einer wissenschaftlichen Kritik standhaften, nur verhältnismässig klein«. H. W. Gruhle: Die Ursachen der jugendlichen Verwahrlosung und Kriminalität, Berlin, 1912, Str. III.

stališča in je njegova filozofija nekoliko težavnejša, kakor se misli.«

Iz obširne literature vprašanja hočemo navesti le to, kar je najbolj bistveno. Pri tem pregledu ne gre za izčrpnost, temveč za navedbo in smotreno razvrstitev najvažnejših bibliografičnih podatkov, ki utegnejo biti v korist onim, ki se zanimajo za kriminalno-etnološko problematiko.

I. Splošna dela, ki obravnavajo vprašanja kriminalne etiologije.

V n e m š č i n i : A. v. Ö t t i n g e n : Die Moralstatistik in ihrer Bedeutung für eine Sozialethik, 3te Aufl. Erlangen, 1882. — G e o r g v. M a y r : a) Statistik und Gesellschaftslehre, III. Bd. Moralstatistik mit Einschluss der Kriminalstatistik, Tübingen, 1917. b) Kriminalstatistik und Kriminalätiologie, Monatsschr. f. Kriminalpsychologie, 8. Jg. c) Nochmals Kriminalstatistik und Kriminalätiologie, Istotam, 9. Jg. G. A s c h a f f e n b u r g : Das Verbrechen und seine Bekämpfung, I. Teil: 1. Die allgemeinen Ursachen des Verbrechens, 2. Die individuellen Ursachen des Verbrechens, Heidelberg, 1923. — E. M e z g e r : Kriminalpolitik auf kriminologischer Grundlage, Stuttgart, 1934. — W. S a u e r : Kriminalsoziologie, Berlin-Leipzig, 1933. — R. v. H i p p e l : Deutsches Strafrecht, I. Bd. § 23: Kriminalpolitik, Berlin, 1925. — R. W a s s e r m a n n : Die Entwicklungsphasen der kriminalstatistischer Forschung, Leipzig, 1928. — E. W u l f f e n : Kriminalpsychologie, II-tes Buch: Kriminalanthropologie und Kriminalsoziologie, Berlin, 1926. — W a l t e r L u z : Ursachen und Bekämpfung des Verbrechens im Urteile des Verbrechers, Heidelberg, 1928. — W. G l e i s p a c h : 1. Die Erforschung der Verbrechensursachen, Z. f. die ges. StrRW, 48. Bd. 2. Zur Ätiologie der Sexualdelikte, Verh. des I. Kongresses für Sexualforschung, V. Bd. — H. W. G r u h l e : 1. Die Erforschung der Verbrechenursachen, Monatsschr. f. Kriminalpsychologie, 19. Jg. 2. Die Ursachen der jugendlichen Verwahrlosung und Kriminalität, Berlin, 1912. — v. H e n t i g : Über Verbrechenursachen, Mitt. d. kriminalbiologischen Gesellschaft, III. — E. R o e s n e r : Die Ursachen der Kriminalität und ihre statistische Erforschung, Allgem.

Stat. Archiv. Jena. 1933. — Krauss: Der Kampf gegen die Verbrechensursachen. Paderborn. 1905. — Handwörterbuch der Kriminologie und der anderen strafrechtlichen Hilfswissenschaften, herausgegeben von Elster u. Lingemann. Zwei Bände. (Gl. zlasti članke — Kriminologie [Seelig], Verbrechensursachen [Gruhle], Verbrechensgenese [Rosenefeld]. Berlin-Leipzig. 1933—1936). — Schnell: Anlage und Umwelt bei 500 Rückfallverbrechern. Leipzig. 1935. (Gl. naše poročilo o tej knjigi: Sl. Pr. 1938, št. 7—8, Str. 228.) A. Schmidt: Anlage und Umwelt bei 500 Erstverbrechern.

V francoščini (Belgija, Francija): A. Quélet: Sur l'homme et le développement de ses facultés ou essai de physique sociale. Paris. 1835. — G. Tarde: La philosophie pénale. Paris. 1905. — R. de la Grasserie: Les principes sociologiques de la Criminologie. 1901. — Lorulot: Crime et société. Essai de la Criminologie sociale. Paris. 1923. — J. Maxwell: Le Crime et le Société. Paris. 1920.

V angleščini: E. H. Sutherland: Principles of Criminology. Philadelphia. 1934. — Ph. A. Parsons: Crime and Criminal. An Introduction to Criminology. New-York. 1926. — W. D. Morrison: Crime and its causes. London. 1891. — Mosby: Causes and Cures of Crime. 1913. — Boris Brasol: The Elements of Crime. New-York. 1927. — Arthur Fink: Causes of Crime. London. 1938.

V italijanščini: Cesare Lombroso: L'uomo delinquente. 5. edizione. Torino. 1897. — Enrico Ferri: Sociologia criminale. T. I.—II. 5. edizione. Torino. 1930. — R. Garofalo: Criminologia. Studio sul delitto, sulle sue cause e sue mezzi di repressione. Torino. 1885. — Cola janni: La Sociologia Criminale. Catania. 1889.

V ruščini: M. Čubinskij: Ugolovnaja politika. 1912. — M. N. Gernet: Prestuplenije i borba s nim v svjazi s evolucijej občestva. — H. Čaryhov: Učeniye o faktorah prestupnosti. Moskva. 1910. — L. Šeinis: Problemi kriminologiji i socialnoj psihologiji.

Končno naj omenimo delo holandskega kriminalista W. A. Bongerja (angleški prevod): An Introduction to Criminology. London 1936 in španskega kriminalista Quintiliano Saldaña (francosko besedilo): La Criminologie nouvelle. Paris. 1929.

Vsrbo-hrvaščini in slovenščini: dr. Josip Šilović: Uzroci zločina. Zagreb, 1913. — Dr. Toma Živanović: Osnovni problemi krivičnog prava. Beograd, 1930. — Dr. M. Čubinski: Kriminalna politika. Beograd, 1927. — A. Maklecov: O pojmu in nalogah kriminalne politike. ZbrZR. X, 1934. — Dr. Božo Škerlj: Človek. Izbrana poglavja iz prirodoslovja človeka, 7. pogl.: Socialna in kriminalna antropologija. Ljubljana, 1937. — Dr. B. D. Petrović: Socijalni i individualni faktori kriminaliteta. Pravosudje, 1937.

II. Eksogeni (zunanji), zlasti gospodarski faktorji zločinstvenosti.

F. v. Liszt: 1. Das Verbrechen als sozial-pathologische Erscheinung. 2. Die gesellschaftlichen Faktoren der Kriminalität. Strafrechtliche Aufsätze u. Vorträge. II. Bd. Berlin, 1905. — F. Tönnies: Das Verbrechen als soziale Erscheinung. Archiv f. soziale Gesetzgebung und Statistik. Berlin, 1895. — Turati: Il delitto e la questione sociale. Milano, 1883. — Paul Lafargue: Die Kriminalität in Frankreich 1840 bis 1886. Untersuchungen über ihre Entwicklung und ihre Ursachen. »Die Neue Zeit«, Stuttgart, 1890. — Karl Nötzel: Das Verbrechen als soziale Erscheinung. München, 1919. — Prinzing: Soziale Faktoren der Kriminalität. Z. f. ges. StrRW, 22. Bd. — M. N. Gernet: Obščestvennyja pričiny prestupnosti. Moskva, 1905. — Dr. Dušan Subotić: Zločinstvo kao socijalna pojava. Arhiv za pravne nauke, 1921. — Dr. Eugen Schmidt: Das Verbrechen als Ausdrucksform sozialer Entmutigung. München, 1931. — J. van Kan: Les causes économiques de la criminalité. 1903. — W. A. Bongers: 1. Criminalité et conditions économiques. Amsterdam, 1905. — 2. Verbrechen und Sozialismus. »Neue Zeit«, 1912. — G. Tarde: 1. Misère et la Criminalité (Revue philosophique 1890). 2. La criminalité et les phénomènes économiques. Compte rendu du Vme Congrès d'anthropologie criminelle. Amsterdam, 1901. — M. Čubinski: Ekonomičeskija pričiny prestupnosti, 1915. — Ernst Rössner: 1. Wirtschaftslage und Straffälligkeit. HWB der Kriminologie, II, 2. Der Einfluss von Wirtschaftslage, Alko-

hol und Jahreszeit auf die Kriminalität. 1930. — Wl. Woytinsky: 1. Kriminalität und Lebensmittelpreise. Z. f. die ges. Str.RW. Bd. 47. 2. Lebensmittelpreise, Beschäftigungsgrad und Kriminalität. Archiv f. Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. Bd. 61. 1929. 3. Die Welt in Zahlen. Bd. I—VII. — Dr. Renger: Kriminalität, Preis und Lohn. — H. Berg: Getreidepreise und Kriminalität in Deutschland seit 1882. Berlin. 1902. — F. Esslinger: Zusammenhänge zwischen Teuerung und Kriminalität. München. 1927. — H. Müller: Untersuchungen über die Bewegung der Kriminalität in ihrem Zusammenhang mit den wirtschaftlichen Verhältnissen. Halle 1899. — A. Meyer: Die Verbrechen in ihrem Zusammenhang mit den wirtschaftlichen und sozialen Verhältnissen in Kanton Zürich. Jena. 1895. — Loewe: Arbeitslosigkeit und Kriminalität. 1914. — J. Soudek: Die sozialen Auswirkungen der Konjunkturforschungen. 1929. — E. Joachim: Konjunktur und Kriminalität. Offenburg. 1933. — Dorothy Swaine Thomas: Social aspects of the business cycles. London. 1925. — E. Tarnowski: Vlijanije hlebnih cen na dviženije prestupnosti protiv sobstvennosti v Rossiji. 1898. — Fornasari di Verce: La criminalità e le vicende economiche d'Italia. Torino. 1894. — Sellin: Le correlazioni tra la criminalità e le crisi economiche. La Giustizia penale. 1938. — Mil. D. Stefanović: Nezaposlenost kao socialno-ekonomski faktor kriminaliteta. Policija. 1932.

III. Endogeni (notranji) faktorji zločinstvenosti.

Kurella: Naturgeschichte des Verbrechens. Stuttgart. 1893. — Kraepelin: Das Verbrechen als soziale Krankheit. — G. Bonne: Das Verbrechen als Krankheit. Seine Entstehung, Heilung und Verhütung. München. 1927. — J. Lange: Verbrechen als Schicksal. Studien an kriminellen Zwillingen. Leipzig. 1929. — H. Habel: Die Bedeutung der kriminalbiologischen Forschung. Monatschr. f. Kriminalbiologie. 1939. H. 1. — Friedrich Stumpfl: 1. Erbanlage und Verbrechen. Charakterologische und psychiatrische Sippenuntersuchungen. Berlin. 1935. 2. Die Ursprünge des Verbrechens, Leipzig. 1936. 3. Verbrechen und Vererbung.

Monatsschr. f. Kriminalbiologie. 1938. H. 1. — Heinrich Kranz: Lebensschicksale krimineller Zwillinge. Berlin. 1936. — Rath: Über die Vererbung von Dispositionen zum Verbrechen. 1914. — Adolf Lenz: Grundriss der Kriminalbiologie. Graz. 1927. — Hartmann: Über hereditäre Verhältnisse bei Verbrechern. Monatsschr. f. Kriminalpsychologie. I. Bd. — Bernhard: Studien über erbliche Belastung bei Vermögensverbrechern. 1930. — Ben Carpmann: The individual Criminal. Studies in the psychogenetics of Crime. Washington. 1937. — Giuseppe Montalbano: Concetto biologico e clinice di predisposizione alle malattie mentale e al delitto. Palermo. 1936. — Pintera: Dědičnost dispozic k zločinnosti a sterilisace. Milotova pocta. Praha. 1937. — Birnbaum: Kriminalpsychopathologie. Berlin. 1921. — Sichert: Über individuelle Faktoren des Verbrechens. Z. f. die gesamte StrRW. Bd. X. — F. Exner: Volkscharakter und Verbrechen. Monatsschr. f. Kriminalbiologie. 1938. H. 9—10. — Hans W. Gruhle: Čl. Vererbung v HWB der Kriminologie. — Max Hagemann: Čl. Rasse, istotam. II. — Mitteilungen d. kriminal-biologischen Gesellschaft. Bde I.—V. — A. Maklešov: Biološki pravac u modernoj kriminologiji. Arhiv za pravne i društvene nauke. 1932. — Dr. B. D. Petrović: Individualni uzroci kriminaliteta. Policija. 1936, št. 23—24.

IV. Specialna kriminalno-etiološka vprašanja.

A. Alkoholizem in zločinstvenost.

Abderhalden: Bibliographie der gesamten wissenschaftlichen Literatur über den Alkohol und Alkoholismus. Berlin-Wien. 1904. — Baer: Der Alkoholismus, seine Verbreitung und seine Wirkung auf den individuellen und sozialen Organismus. Berlin. 1878. — A. Hoppe: Alkohol und Kriminalität in allen ihren Beziehungen. (Grenzfragen des Nerven- und Seelenlebens.) Wiesbaden. 1906. — v. Koblinsky: Alkoholismus und Verbrechen. — G. Stark: Kriminalität und Alkohol. Wissenschaftliche Veröffentlichungen zur Alkoholfrage. Heft 10. Berlin-Dahlem. 1934. — R. Wassermann: Beiträge zur Lehre von den Beziehungen zwischen Alkohol und Verbrechen. Gerichtssaal. 78. Bd. 1911.

— O. Lang: Alkoholgenuss und Verbrechen. Basel. — W. Jahreis: Alkoholismus, čl. v. HWB. der Kriminologie. I. — Scharffenberg: Der Einfluss des Alkoholverbots an Sonn- und Feiertagen auf die Trunkenheit und Körperverletzungen. Internat. Monatsschr. z. Erforschung des Alkoholismus. 1901. Bd. XXI. — R. Charpentier: Alcoolisme et criminalité. Paris. 1916. — Legrain: Conséquences sociales de l'alcoolisme des ascendants au point de vue de la dégénérescence, de la morale et de la criminalité. IVe Congrès d'anthropologie criminelle. — Milan Kostić: Alkohol, kriminalitet i pravo. »Mjesečnik«. 1912. — M. Dolenc: Alkohol in kriminaliteta. »Prerod«. Ljubljana. 1922.

B. Vojna in zločinstvenost.

F. Exner: Krieg und Kriminalität in Österreich. 1927. — M. Liepmann: Krieg und Kriminalität in Deutschland. 1930. — M. N. Gernet: Prestupnost i samoubijstva vo vremena vojny i posle nejo. Moskva. 1927. — V. Solnař: 1. La guerre mondiale et la criminalité en Tschécoslovaquie. Revue de droit pénal et de criminologie. IX. 2. Zločinnost v zemích českých v letech 1914—1922 s hlediska kriminální etiologie a reformy trestního práva. V Praze. 1931. — De Roos und Sauermund: Die Kriminalität in den Niederlanden während und nach dem Kriege. Monatsschr. für Kriminalpsychologie. XIV. — O. Grönlund: Über die Kriminalität in neutralen Ländern. Istotam. XVI. — S. v. Kappenfels: Die Kriminalität der Frau im Kriege. Kriminal. Abh. Leipzig. 1926. — P. Jocas: L'influence de la guerre européenne sur la criminalité. 1926. — F. v. Liszt: Der Krieg und die Kriminalität der Jugendlichen. Zeitschr. f. die ges. StrRW. 37. Bd. — Hellwig: Der Krieg und die Kriminalität der Jugendlichen. Halle. 1916. — H. Trommer: Urkundenfälschung und Betrug im Weltkriege. Eine kriminologische Untersuchung. Leipzig. 1928. — M. Dolenc: Kazensko pravosodstvo na bojnem polju. Slov. Pravnik. 1920.

§ 3. Nastanek in razvoj kriminalne etiologije.

Nauk o faktorjih zločinstvenosti ima svojo zgodovino. Sistematična raziskovanja v področju kriminalne etiologije so se pričela šele v novejši dobi. S tem pa ni rečeno, da je

vprašanje o vzrokih zločinov povsem novega datuma. Že v Bibliji, v književnosti antičnih narodov, v literaturi srednjega veka in dobe prosvitljenstva najdemo nemalo gradiva, ki se nanaša na ta problem. Vendar so to bila več ali manj slučajna, nesistematična opazovanja in razmišljanja, izražena večinoma v aforistični obliki. Pregled te »prazgodovine« kriminalne etiologije presega okvir naše razprave.

Novejša kriminalna etiologija se je izoblikovala postopoma, sporedno z uveljavljenjem ideje o univerzalni determiniranosti vsega bitja. Pod vplivom novih filozofskih koncepcij opazamo že počenši od 17. stoletja stremljenje ugotoviti neko pravilnost ali celó zakonitost ne samo v pojavih narave, temveč tudi v človeškem dejanju in nehanju. Posebno pozornost so pritegnile nase take pravilnosti v gibanju prebivalstva (smrtni slučajji, rojstva) in v ponavljanju števila samomorov in zločinov. Prvi poskusi razkriti take »zakonitosti« so storili angleški in nemški tkzv. politični aritmetiki. Anglež John Graunt (1620—1674) je opozoril na presenetljivo stabilnost v številu bolnikov in umrlih v Londonu.⁴

Nemški teolog, konsistorialni svetnik Johann Peter Süssmilch (1707—1767) je v svoji knjigi s karakterističnim naslovom »Die götliche Ordnung in den Veränderungen des menschlichen Geschlechtes« (1741) v bistvu le nadaljeval Grauntovo delo. »Zakonitosti« v dinamiki socialnih pojavov pa ni pripisoval naravnim vzrokom, temveč Božji previdnosti.⁵ Označeval je Boga kot »unendlichen und genauen Arithmeticus..., der alles Zeitliche und Natürliche nach Zahl, Mass und Gewicht bestimmt hat.« Vendar ni zanikal pomena statističnih raziskovanj tudi za pravilno presojo

⁴ J. Graunt: Natural and political observations upon the bills of mortality etc. — Süssmilch označuje njegovo metodo tako-le: »Graunt nahm zuerst in den Registern der Toten und Krankheiten in London eine Ordnung wahr und wurde dadurch auf den glücklichen Schluss geleitet, dass dergleichen Ordnung auch in anderen Stücken des menschlichen Lebens sein dürfte.« Cit. po Wassermann: Die Entwicklungsphasen der kriminalstatistischen Forschung. Leipzig. 1927. Str. 8.

⁵ Primerj.: F. v. Liszt: Das Verbrechen als sozial-pathologische Erscheinung. Str. 233. — E. Spektorski: Zgodovina socialne filozofije. I., str. 268.

notranje zveze med poedinimi pojavi: »Wenn wir auf diesem Gebiete menschlichen Daseins imstande sein werden, alle Fälle in der Welt nach allen ihren Umständen einzusehen und alles ans Licht zu bringen, dann können wir die Hoffnung hegen, dass wir auch imstande sein werden von allen richtig zu urteilen und den Zusammenhang richtig einzusehen« (Süssmilch, cit. delo, § 17).

Ko je l. 1825. francosko justično ministrstvo jelo redno objavljati uradne podatke o kriminalni statistiki p. n. *Compte général de l'administration de la justice criminelle en France*, se je prvič pojavila možnost natančnejšega proučavanja zločinov kot socialnega pojava. Značilno je, da se je te naloge kot prvi lotil belgijski znanstvenik Adolphe Quélet (1796—1874), ki je bil po svoji ožji stroki astronom.

Že v svojem delu »*Penchant au crime*« (1831) je Quélet napovedoval, da postane socialna znanost v bodočnosti »*une véritable mécanique sociale*«. Prepričan je bil, da bo ta znanost v rednem ponavljanju družabnih pojavov razkrila iste čudovite zakonitosti, ki jih opažamo n. pr. v nebesni mehaniki. Vprašanje je le: »*Quel sera l'autre Newton qui l'imposera les lois de cette autre mécanique céleste?*«

V svojem glavnem delu »*Sur l'homme et le développement de ses facultés ou Essai de physique sociale*« (1835) je Quélet oblikoval znano tezo o stalnem »budžetu zločinov«. Ni budžeta, oziroma davka, ki bi se plačeval s tako presenetljivo pravilnostjo, kakor tisti, ki ga zahtevajo ječe, robijašnice in šafoti: »*Il est un budget qu'on paie avec régularité effrayante, c'est celui des prisons, des bagnes et des échafauds... Il est un tribut que l'homme acquitte avec plus de régularité que celui qu'il doit à la nature et au trésor de l'État, c'est celui qu'il paie au crime... Nous pouvons énumérer d'avance combien d'individus souilleront leurs mains du sang de leurs semblables, combien seront faussaires, combien empoisonneurs, à peu près comme on peut énumérer d'avance les naissances et les décès qui doivent avoir lieu.*«

Quélet je ponazoril svoja izvajanja s posebno statistično tabelo, ki naj bi pokazala, da obstoji neka stabilnost ne samo v ponavljanju zločinov, temveč celó v načinu (modaliteti) njih izvršitve. Tabela, ki je bila sestavljena na podlagi podatkov takratne francoske statistike, izgleda tako-le:

	1826	1827	1828	1829	1830	1831
Naklepne usmrtitve vobče	241	234	227	231	205	266
Način izvršitve:						
s puško in samokresom	56	64	60	61	57	88
s sabljo, bodalom	15	7	8	7	12	30
z nožem	39	40	34	46	44	34
s palico	23	28	31	24	12	21
s kamenjem	20	20	21	21	11	9
z ostrim orodjem	35	40	42	45	46	49
z davljenjem	2	5	2	2	2	4
s potapljanjem	6	16	6	1	4	3
z udarcem noge ali pesti	28	12	21	23	17	26
s sežiganjem	—	1	—	1	—	—
neznano	17	1	2	—	2	2

Iz svojega nauka o stalnem budžetu zločina (»die Gesetzmässigkeit und Budgetmässigkeit des Verbrechens«), kakor ga imenuje nemška doktrina,⁶ Quétlet vendar ni izvajal zaključka o absolutni determiniranosti človeških dejanj. Njegovo stališče označimo lahko kot zmerni determinizem.⁷ Individualna človekova volja omejuje v neki meri vpliv zunanjih činiteljev, čeprav ne uničuje njih etiološke učinkovitosti na splošno. »Les forces morales« so po Quétletu »les forces perturbatrices, par opposition, avec les forces de la nature«.

⁶ Quétletovim zaključkom se je pridružil mnogo pozneje tudi znani nemški nacionalni ekonom Adolf Wagner (1835—1917): »Ja, Quétlet hat recht, es gibt kein zweites Budget, das mit solcher Regelmässigkeit gezahlt wird, wie das des Kerkers, der Galeeren und des Schaffots... Gesetzmässigkeit überall, nur der Mensch ihr nicht unterworfen? Das liess sich annehmen, bevor die relativ untergeordnete Stellung des Menschen im Bau der Welt erkannt war, aber seitdem nicht mehr.« Adolf Wagner: Die Gesetzmässigkeit in den scheinbar willkürlichen Handlungen. Hamburg. 1864.

⁷ To je razvidno iz naslednjih izvajanj belgijskega znanstvenika: »Devant un pareil ensemble d'observations faut-il nier le libre arbitre de l'homme? Certes, je ne le crois pas... Je conçois seulement que l'effet de ce libre arbitre se trouve reserré dans des limites très étroites et joue dans les phénomènes sociaux le rôle d'une cause accidentelle.« Quétlet: op. cit. Primerj. k temu Spektorski: Stogodišnjica Quétletove »Socialne fizike«. Arhiv za pravne i društ. nauke, 1935. Str. 329.

V okviru te naše razprave ne moremo podrobno zasledovati nadaljnje usode Quétletovih etioloških nauk.⁸ Omenimo samo na kratko, da je njegov nauk naletel od raznih strani na zelo tehtne ugovore. Že trditev o stalnem buđzetu zločinstvenosti se je izkazala kot netočna.⁹ Statistika ugotavlja nadalje le empirične pravilnosti, ki jih ne smemo zamenjati z »naravnimi zakoni«, ki bi že vnaprej določali ponašanje posameznega človeka.¹⁰ Kakor je naglašal zlasti Drobisch, pravilnost v ponavljanju človeških hotnih dejanj ne izvira iz »zakona«, ki predhaja tem dejanjem in nujno zahteva njih storitev.¹¹ Vsaka pravilnost, ki jo ugotavlja kriminalna statistika, je proizvod relativno konstantnih in torej ne absolutno neizpremenljivih razmer in sodelujočih vzrokov. Isto misel je še z večjo jasnostjo izrazil Windelband: »Ako razodeva statistika, da podleže približno enako število oseb v enakih časovnih presledkih vplivom, ki vodijo do zločina, priča to dejstvo prej o nekih stalnih svojstvih človeške narave, nego o učinkovanju nekega zakona, ki omejuje svobodo posameznika.« Ali, kakor pravi slovenski teoretik statistike Žižek — »Natur und Gesellschaft machen normalerweise keine Sprünge.«¹²

⁸ Izčrpní pregled tega vprašanja gl. v cit. delu Wassermann a. Str. 41 in nasl.

⁹ G. v. Mayr je v svojem delu »Statistik der gerichtlichen Polizei im Königreich Bayern« prepričevalno dokazal nevzdržljivost teze, »als sei gewissermassen ein jährlich ziemlich gleichbleibendes Kontingent von Reaten und Personen, die sie zu begehen haben, bestimmt; denn es zeigt sich, dass die zeitlichen Schwankungen nicht so unerheblich sind, wie man gewöhnlich nimmt.« V istem smislu Franz Žižek: Grundriss der Statistik. »Die Fülle der Beobachtungen, die im Laufe der Jahre gesammelt werden, hat gezeigt, dass die von Quétlet mehr supponierte, als nachgewiesene Konstanz nicht die allgemeine Regel bildet, dass vielmehr manche Erscheinungen sehr grosse zeitliche Schwankungen aufweisen.« (Str. 160.)

¹⁰ »Diese empirische Gesetze haben natürlich nicht die Bedeutung eines Gesetzes für den einzelnen, sondern sie gelten nur für den mittleren Menschen, für ein Wesen der Abstraktion, welches nicht existiert.« Wassermann: op. cit., str. 54.

¹¹ Žižek: cit. delo.

¹² Po besedah prof. Spektorskega, je napačno pojmovanje »naravne zakonitosti zmedlo take znanosti, kakor sta kriminalna veda in ekonomika«. Spektorski: Usoda ideje naravnih zakonov v socialni filozofiji, Zb. zn. r. IX, Str. 185, 186.

Metodologi splošne in kriminalne statistike (Inama Sternegg, Forscher, Lexis, Tönnies, Wassermann in dr.) so opozorili tudi na to, da kriminalna statistika ne more prevzeti nase naloge kriminalne etiologije. Predmet kriminalne statistike je to, kar je relativno individualno v zločinu (starost, spol, poklic, izobrazba, čas izvršitve zločina itd.), ne pa to, kar je absolutno individualno. Kriminalna statistika nam razkriva le »die durchschnittliche Handlungsweise der durchschnittlichen Menschen«. Za Tönniesa (gl. njegov članek p. n. Moralstatistik v HWB d. Staatswissenschaften) je kriminalna in vobče tkzv. moralna statistika le znanstveno razčlenjena zbirka gradiva, a ne samostojna znanost. Forscher (Die statistische Methode als selbstständige Wissenschaft) vidi končni cilj statistične metode vobče v matematičnem preciziranju funkcionalnih zvez, ki jih je treba razlikovati od zveze med vzrokom in učinkom v smislu naravoslovnih ved.¹³

V novejšem času se statistika bavi ne toliko s pojmom vzročne zveze, kolikor s pojmom korelacije in stohastične (probabilistične) zveze.¹⁴

Tudi novejša kriminalna etiologija ugotavlja, da je za razjasnitev pomena poedinih činiteljev, ki vplivajo na storitev zločinov, oziroma na povečanje ali zmanjšanje kriminalitete, potrebna izpopolnitev statistične metode z metodo

¹³ V večini primerov »gelangt man... erst auf nicht statistischem Wege zur Aufhebung einer erheblichen Änderung der Ursachenkomplexes und zur Erkenntnis, welche von den beiden variablen Größen, dessen gegenseitige funktionelle Abhängigkeit durch die statistische Zahlreihen ausgerückt erscheint, die Ursache und welche die Wirkung ist.« Forscher: cit. delo, Str. 347. Povsem v istem smislu tudi Žižek: »...Die Statistik kann genau genommen nur eine Koinzidenz, ein Zusammentreffen zweier Momente nachweisen.« Pri tem pogostokrat ni jasno, »welche Tatsache die Ursache und welche die Wirkung ist. Diese Frage muss dann auf Grund anderweitiger nichtstatistischer Kenntnisse beantwortet werden.« Žižek: cit. delo, Str. 166.

¹⁴ »Korelacija je nadomestek medsebojne funkcionalne zveze v njenem splošnem smislu, ne pa kavzalne zveze. Ugotovitev korelacije pomeni ugotovitev kavzalne zveze le tedaj, ako iz katerihkoli drugih virov n. p. iz teoretične analize pojavov vemo, da je ta ali oni pojav vzrok drugega.« A. Bilimovič: Nauk o konjunkturah, Zb. zn. r. VIII, Str. 82. Primerj. tudi: Boris Furlan: Problem pravne kavzalnosti, Ponatis iz Zb. zn. r. XIV, Str. 127.

natančne preiskave konkretnih zločinov, kakor tudi tipičnih skupin deliktov.¹⁵

Ako upoštevamo morfološko kompliciranost in raznovrstnost kriminalnih pojavov, ne moremo govoriti o nekem enotnem vzroku zločinov. Raznoterost oblik zločinstvenosti opravičuje domnevo o pluralizmu njenih vzrokov.¹⁶ Po drugi strani bi bilo naravnost naivno pričakovati od kriminalne etiologije, da nam dokončno razkrije in dožene ves neskončni kompleks notranjih in zunanjih vzrokov zločina.¹⁷ Naloga kriminalne etiologije je mnogo bolj skromna. Zaenkrat se moramo zadovoljiti s tem, da nam postane geneza zločina bolj jasna in pojmljiva kot je bila prej. Iz neskončne verige »vzrokov« skušamo izločiti najbolj tipične in kriminalnopolitično bistvene faktorje. Tu pride do veljave poleg čisto-teoretičnega tudi teleološki moment. Zločin po svoji mate-

¹⁵ Že G. v. M a y r je priporočal kot pripomoček »ausserstatistische Orientierung«, zlasti »typische Einzelbeobachtung«. Vendar je vztrajal na tem, da statistični podatki »für die Ätiologie des Verbrechens umfangreichere und zuverlässigere Erkenntniss liefern als einzelne Versuche von subjektiven Studien eines Ursachenforschers an einzelnen willkürlich ausgewählten Kriminalfällen«. G. v. M a y r: Kriminalstatistik und Kriminalätiologie. Monatsschr. f. Kriminalpsychologie. 1912. Str. 338. Primerj. dalje v. Lisztovo pripombo: »Auch die umfassendste und eindringendste Statistik bedarf der Ergänzung durch systematische Einzelbeobachtung. Kausale Zusammenhänge vermag nur die Beobachtung des Einzelfalls einwandfrei nachzuweisen.« F. v. Liszt: Zur Vorbereitung des Strafgesetzentwurfs. Gl. tudi: P a s s o w: Die Notwendigkeit kriminologischer Einzelbeobachtungen. Arch. f. Kriminalanthropologie, 12. — W a s s e r m a n n: op. cit. — A. W e t z e l: Die allgemeine Bedeutung des Einzelfalls für die Kriminalpsychologie. Arch. f. Kriminalanthropologie. 55.

¹⁶ V tem pogledu je zelo posrečena aforistična formula R. v. Hippela: »Für die Gesamtheit der Kriminellen ergibt sich nur eine gemeinsame Ursache: ungenügende Achtung fremder Interesse. Diese aber kann auf den verschiedensten Gründen beruhen«. — R. v. Hippel: Deutsches Strafrecht. I. Bd. (§ 29: Kriminalpolitik.) Berlin. 1925. Str. 542. V jugoslovanski kriminološki književnosti zagovarja idejo pluralizma vzrokov zločinstvenosti zlasti J. Š i l o v i ć: Uzroci zločina. Zagreb, 1913. Str. 6.

¹⁷ Gleispach upravičeno pripominja: »...Es gibt schlechterdings keine menschliche Eigenschaft, die nicht schon einmal Bedingung eines Verbrechens gewesen wäre oder dazu werden könne.« — W. G l e i s p a c h: Die Erforschung der Verbrechensursachen. Z. f. die ges. StrRW. Bd. 48. Str. 134.

rialni vsebini pomeni nekaj, kar je škodljivo ali nevarno za poedinca in družbo. Poznanje pogojev, ki pospešujejo zločinstvenost, olajša možnost smotrene ureditve preventivne in represivne borbe zoper njo. Povsem umljivo je torej, da utegnejo izsledki resnih kriminalno-etioloških raziskavanj služiti kot temelj za zgraditev kriminalne politike, ki ustreza tem izsledkom.¹⁸

V zvezi s tem je treba navesti vsaj najvažnejše podatke o organizaciji sistematičnega proučavanja kriminalne etiologije. Važen mejnik v tem pogledu je pomenila ustanovitev Mednarodne zveze kriminalistov (1889). Pobudo za to mednarodno združitve so dali Belgijec Adolphe Prins (1845—1919), Nemec Franz von Liszt (1853—1919) in Holanec van Hamel (1842—1917). Osnovna programatična teza Mednarodne zveze kriminalistov se je glasila, da se morajo zločinstvenost in sredstva borbe zoper njo motriti ne le s pravnega, temveč tudi z antropološkega in sociološkega vidika. Svoj smoter je Zveza videla v sistematičnem znanstvenem proučavanju kriminalitete, njenih vzrokov in sredstev borbe zoper njo: »Son but est l'étude scientifique de la criminalité, de ses causes et de moyens à la combattre.«¹⁹ S tem se je tudi kriminologija oprijela Baconovega gesla: Vere scire est per causas scire.

V tem razvojnem štadiju kriminalne etiologije je očitno prevladovala naturalistična smer. Sam ustanovitelj in idejni voditelj Mednarodne zveze kriminalistov Franz v. Liszt je istovetil znanstveno proučavanje zločinstvenosti in njenih vzrokov z naravoslovnim: »Vom naturwissenschaftlichen Standpunkt aus ... stellt sich uns das Problem, die Kriminalität kausal zu erklären. Als ein Ereignis, als eine Erscheinung der Sinnenwelt haben wir das Verbrechen zu begreifen, es zu erklären, indem wir die Ursachen feststellen, als deren Wirkung das Verbrechen erscheint.«²⁰

¹⁸ Podr. gl.: A. Maklecov: O pojmu in nalogah kriminalne politike. Zb. zn. r. X.

¹⁹ Gl. Statuts de l'Union Internationale de Droit penal, arrêtés par la Session de Lisbonne, 1897. Art. 1. — Podrobneje gl.: Kitzinger: Die internationale kriminalistische Vereinigung. Betrachtungen über ihr Wesen und ihre bisherige Wirksamkeit. 1905.

²⁰ F. v. Liszt: Das Verbrechen als sozial-pathologische Erscheinung. Strafrechtl. Aufsätze und Vorträge. II. Str. 231, 232.

Ta formula je zelo karakteristična. V drugi polovici 19. stoletja se je namreč vpliv nemške idealistične filozofije (Kant, Hegel) na kazensko-pravno doktrino močno omajal. Od tega časa se pričinja nova preusmeritev v duhu anglo-francoskega pozitivizma (Aug. Comte, J. S. Mill, Darwin, Spencer). Izmed nemških kriminalistov je to smer posebno vneto zagovarjal vprav F. v. Liszt, ki je zgradil tudi svoj kriminalno-etnološki sistem na pozitivistični kavzalno-mehanični osnovi.²¹

Še bolj odločno je to smer zastopal italijanski kriminalist Enrico Ferri (1856—1929). Že leta 1883., t. j. še pred ustanovitvijo Mednarodne zveze kriminalistov, je pisal: »Zločini predstavljajo prav tako, kakor vsa druga človeška dejanja, n a r a v n e p o j a v e (Naturerscheinungen), ki so nujno determinirani po različnih kavzalno učinkujočih faktorjih.«²²

Ta enostranski naturalizem v kriminalni etiologiji se je pozneje znatno omilil. Vendar se je vsaj v začetku kriminalna etiologija razvijala pod prevladujočim vplivom čisto naturalističnih koncepcij.

Pomen kriminalne etiologije naglašajo v najnovejšem času razen Mednarodne zveze kriminalistov tudi druge mednarodne strokovne organizacije. Tako je n. pr. Mednarodni kongres za kazensko pravo in penitenciaro v Pragi l. 1930. uvrstil v svoj program vprašanje o mednarodnem sodelovanju pri proučevanju vzrokov zločinstvenosti (»des causes génératrices du crime«).²³ V zvezi s tem je na istem

²¹ Gl. k temu zlasti: H. Wetzel: *Naturalismus und Wertphilosophie im Strafrecht* (str. 1—40; F. v. Liszt und Positivismus). Berlin, 1935.

²² Enrico Ferri: *Das Verbrechen in seiner Abhängigkeit von dem jährlichen Temperaturwechsel*. Z. für die ges. Str.RW. II. Str. 11.

²³ »Une coopération internationale en vue de l'observation des changements dans la criminalité et de l'examen de leurs causes est-elle possible et dans quelles conditions?« Actes du Congrès pénal et pénitentiaire international de Prague. Volume IV. Str. 135 in nasl. Med poročevalci o tem vprašanju je bil tudi univ. prof. dr. M. Dolenc: (str. 199—203). Njegov referat je bil objavljen tudi v srbsčini: dr. Metod Dolenc: *Da li je moguće međunarodno saradivanje u cilju posmatranja promena kod kriminaliteta i istraživanja njegovih uzroka i pod kojim uslovima?* Policija, 1930. Str. 865 in nasl. — Zanimiv poskus

kongresu bila ustanovljena posebna komisija, ki si je nadela nalogo, da primerjalno prouči kriminalno statistiko različnih držav tudi z etiološkega vidika (Commission mixte pour l'étude comparative des statistiques criminelles dans les divers pays). Prvi mednarodni kongres za kriminologijo v Rimu, ki se je vršil v oktobru l. 1938, je s svoje strani v posebni resoluciji izrazil željo, da se izenačijo metode proučavanja etiologije mladinske zločinstvenosti v mednarodnem okviru.

§ 4. Klasifikacija faktorjev zločinstvenosti.

Preden preidemo na karakteristiko različnih smeri v kriminalni etiologiji, se hočemo dotakniti vprašanja klasifikacije faktorjev zločinstvenosti. V strokovni književnosti so se s tem problemom bavili zlasti Ferri, Aschaffenburg in v. Liszt.

Ferrijeva klasifikacija. Ferri razlikuje troje vrst kriminogenih faktorjev (la triplice serie delle cause del delitto): 1. antropološke ali individualne; 2. socialne in 3. kozmične ali fizikalne. Antropološki činitelji so po Ferriju: starost, spol, poklic, pripadnost temu ali drugemu družabnemu razredu ali stanu, stopnja izobrazbe in vzgoje ter organska in psihična svojstva zločinca. V skupino socialnih faktorjev spadajo: gibanje prebivalstva, rodbinsko stanje, družabno mnenje, religija, politične in gospodarske razmere, organizacija uprave in pravosodstva. Kozmični faktorji so: rasa, klima, spremembe letnega časa in temperature itd.²⁴

Aschaffenburgova klasifikacija. Nemški kriminolog deli vzroke zločinov v dvojne velikih skupin: 1. splošne in 2. individualne vzroke. Splošni vzroki kriminalite so tisti, čigar vplivu se nihče ne more izogniti. Splošnim vzrokom prišteva Aschaffenburg vplive letnega časa in njegovih sprememb, mesta, odnosno podeželja, gospodarskega

primerjalnega pregleda kriminalno-statističnih podatkov v raznih državah nudi razprava: Hacker: *Statistique comparée de la criminalité*. *Revue internationale de droit pénal*, 1936.

²⁴ Enrico Ferri: cit. delo, Gl. k temu tudi: Azzalini: *La dottrina pluralistica dei fattori della criminalità nella concezione di Enrico Ferri*. »La scuola positiva«, 1934.

položaja, alkohola in drugih opojnih strupov, kakor tudi vpliv umazanega slovstva, kina in pod. Skupina individualnih vzrokov pa obsega osebna, zlasti biološka svojstva zločinca.²⁵

Pomanjkljivost obeh pravkar omenjenih klasifikacij je očitna. Ferrijeva delitev predstavlja združitev najrazličnejših momentov, ki so precej arbitrarno razvrščeni med poedinimi skupinami faktorjev. Ni razumljivo n. pr., zakaj spadajo poklic, pripadnost temu ali drugemu stanu, vzgoja in izobrazba med antropološke, a ne socialne činitelje. Uvrstitve rase med kozmične, a ne antropološke faktorje prav tako ni utemeljena.²⁶

Kar se tiče Aschaffenburgove delitve, priznava avtor sam njeno nedovršenost. S svojo klasifikacijo je avtor hotel namreč določiti le okvir vprašanj, ki jih obravnava v prvem delu svoje knjige »Das Verbrechen und seine Bekämpfung«. (Str. 15.)

Lisztova klasifikacija. Liszt je prvotno sprejel Ferrijevo trodelbo kriminogenih faktorjev. Pozneje pa je prišel do zaključka, da tkzv. kozmičnih ali fizikalnih činiteljev ni moči smatrati kot samostojno skupino. Za njimi vsaj praviloma tičijo bodisi antropološki, bodisi socialni faktorji.

Na mesto Ferrijeve trodelbe predlaga v. Liszt dvojno delitev (eine Zweiteilung) kriminogenih faktorjev — v individualne in zunanje. Njegova etiološka formula se glasi: Vsak poedini zločin nastaja vsled součinkovanja dveh skupin pogojev — individualne osebitosti zločinca na eni strani in zunanjih, zlasti gospodarskih, razmer na drugi strani.²⁷ Lisztovi delitvi sledi v glavnem tudi R. v. Hippel.²⁸ Vendar

²⁵ Aschaffenburg: Das Verbrechen und seine Bekämpfung. 1923. Str. 14 in passim.

²⁶ Že v. Liszt je v svoji kritiki Ferrijeve klasifikacije naglašal, »dass Ferri, statt einer begrifflichen Bestimmung der sozialen Faktoren, die ihre Abgrenzung von den beiden anderen Gruppen ermöglichen würde, nichts gibt als eine völlig tumultuarische Aufzählung«. — F. v. Liszt: Die gesellschaftlichen Faktoren der Kriminalität. Str. 437, 438.

²⁷ F. v. Liszt, cit. delo, in Lehrbuch.

²⁸ R. v. Hippel: Das deutsche Strafrecht. I. Str. 539, 540.

pripominja k temu vprašanju še to-le: Vsaka obrazložitev zločina z individualnimi in socialnimi vzroki predpostavlja — zavestno ali nezavestno —, da sta že podana dva faktorja: celokupnost kozmičnih pogojev (geografski položaj, klimatične razmere itd.) in določeni pravni red, zlasti kazensko pravo. Slednja sprememba kazenskega prava povzroča namreč spremembo kriminalitete, ker je pojem zločina istoveten s pojmom kaznivega dejanja. Kavzalno proučevanje zločinstvenosti nam mora potemtakem razkriti, zakaj in v kakem obsegu se izvršujejo zločini »trotz oder infolge des bestehenden Strafrechts« (R. v. Hippel).

V novejši strokovni literaturi prevladuje vobče dvojna delitev kriminogenih faktorjev. Terminološko se nam zdi še najbolj posrečeno razlikovanje med uplivom prirojениh nagnjenj (Anlage) na eni in okolja (le Milieu, die Umgebung) na drugi strani. Prvi faktor označimo lahko kot notranji ali endogeni, drugi pa kot zunanji ali eksogeni.²⁹ S tem seveda še ni dan odgovor na vprašanje o tem, kakšen pomen ima v etiologiji zločina celotna storilčeva osebnost. Kriminalna etiologija stremi za tem, da razkrije specifične kriminogene faktorje. Za to je potrebna vsestranska, a ne samo statistična analiza notranjih in zunanjih momentov v nastanku zločina.³⁰ Pojem faktorja, s

²⁹ »Anlage und Milieu, endogene und exogene Verbrechensfaktoren«. Mezger: Kriminalpolitik, Str. 189. Többen govori v istem smislu o »Inweltschäden« (Genotypische Ursachen) in »Umweltschäden« (Paratypische Ursachen). — H. Többen: čl. Verwahrlosung v HWB. der Kriminologie. II. Str. 969. Točno karakteristiko odnosa med endogenimi in eksogenimi faktorji podaja Ziehen: »Unter endogen entstandenen Eigenschaften verstehen wir solche, die bereits in der befruchteten Eizelle als Disposition vorhanden sind, unter exogen entstandenen solche, die aus späteren, gewissermassen von »ausssen« her erfolgenden Einwirkungen, also aus Umgebungseinflüssen (»Milieueinflüssen«) im weitesten Sinn hervorgegangen sind.« — Th. Ziehen: Die Grundlagen der Charakterologie, Langensalza, 1930. Str. 18. Gl. tudi: A. Lenz: čl. Kriminogene Disposition und Struktur v HWB. der Kriminologie. II. Str. 63.

³⁰ Gruhle, avtor izvrstne monografije o vzrokih mladinske zanemarjenosti in zločinstvenosti (Die Ursachen der jugendlichen Verwahrlosung und Kriminalität, Berlin, 1912), poudarja, da zahtevajo kriminalno-etnološke študije »eine ungemein grosse Kenntnis technischer, politischer, wirtschaftlicher, juristischer, psychologischer, biologischer, rassenkundlicher Momente. Nur die sorgfältigste Abwägung aller dieser

katerim se bavi statistika, ni vedno istoveten s pojmom specifičnega kriminogenega faktorja. Če n. pr. ugotavlja kriminalna statistika večjo udeležbo nezakonskih otrok v zločinstvenosti v primeri z zakonskimi, s tem še ni dognan specifični vzrok tega pojava. Ta specifični vzrok ni nezakonsko rojstvo kot tako, temveč povprečno šibkejši gospodarski položaj takih otrok, zanemarjena vzgoja in pod.³¹

Kriminologa zanimajo v prvi vrsti oni faktorji, ki pospešujejo zločinstvenost. Njegova pažnja je obrnjena pred vsem na negativne pojave individualnega in socialnega življenja kakor degeneracija, alkoholizem, zanemarjenost mladine, demoralizirujoči vplivi okolja, pauperizem itd. To je tudi umljivo, ako upoštevamo poseben pomen teh kriminogenih faktorjev v genezi najvažnejših in najrazširjenjših vrst zločinov.

V kriminalni etiologiji je treba razlikovati dve glavni metodi: individualno in socialno etiološko. Prva hoče pojasniti vzroke poedinih zločinov, druga proučuje etiologijo kriminalitete kot množinskega pojava. Ta različenost izhodišč in metod je v novejši kriminologiji splošno priznana.³² Na

causae oder conditiones wird eine glaubhafte Ätiologie liefern«. — H. W. Gruhle: *Cl. Verbrechenursachen* v HWB, d. Kriminologie, II. Str. 885.

³¹ Na to stran vprašanja povsem upravičeno opozarja Žizek: Statistična ugotovitev vpliva nekega faktorja (n. pr. spola, starosti) tvori »nur den Rahmen für die Wirksamkeit der tiefer liegenden eigentlichen Gründen«. — F. Žizek: *Grundriss der Statistik*, 1921, Str. 166.

³² Naj navedemo le nekaj karakterističnih zglede iz novejšje strokovne književnosti: »Auf der sorgsamten Scheidung der individuell ersichtlichen unmittelbaren »Motive« und der allgemein kollektiv als Massenwirkung auftretenden »Beeinflussungen« der Verfehlighkeits-Erscheinungen beruhe die ernsthafte kriminal-ätiologische Untersuchung«. — G. v. Mayr: *Statistik und Gesellschaftslehre*, III. Bd. Tübingen, 1917, Str. 926. — »Die Aufgabe der Erklärung der Kriminalität ist... von der kausalen Untersuchung einzelner Verbrechen wesentlich verschieden«. — Gleispach, cit. delo, Str. 36. — »In der Lehre von den Ursachen des Verbrechens stehen sich... zwei Anschauungen als Gegenpole gegenüber. Eine individual-psychologische, die das Verbrechen vorzüglich aus der Persönlichkeit des einzelnen Individuums zu erklären sucht, eine soziologische, welche seine Entstehungsgründe in den äusseren Momenten, in den umgebenden natürlichen und sozialen Umständen zu finden glaubt.« — F. Exner: *Krieg und Kriminalität in Österreich*, Wien, 1927, Str. 2.

tej različnosti izhodišč in metod temelji tudi razmejitev področij kriminalne biologije in kriminalne sociologije. Prva proučuje zločin kot individualni pojav in funkcionalne zveze, ki so podane v konkretnih primerih. Druga se bavi s kriminogenimi faktorji v socialnem življenju.³³

Prepričali smo se (gl. gori), da statistična metoda kot osnovna metoda kriminalne sociologije ne more globokeje poseči v notranje psihološke vzroke individualnega zločina. Po drugi strani vpoštevata kriminalna biologija in psihologija vplive okolja le v omejenem obsegu. Ena metoda torej izpopolnjuje drugo. Zato je vsaka izmed njih enako upravičena in koristna z ozirom na osnovni smoter, ki ga zasleduje kriminalna etiologija.

V novejšem razvoju kriminalne etiologije so se izoblikovale naslednje glavne smeri, ki se dajo shematično razvrstiti tako-le:

1. Teorija okolja, ki se snuje iz ideje, da imajo v etiologiji zločinstvenosti pretežen pomen eksogeni (zunanji), naravni in socialni, zlasti gospodarski vzroki ali faktorji (Milieutheorie).

2. Naturalistično-biološka teorija, ki brani nazor, da pripada prevladujoča vloga v etiologiji zločinstvenosti endogenim (notranjim) vzrokom, namreč prirojenim nagnjenjem in nespremenljivi dedni osnovi (Anlagetheorie).

3. Teorija, ki ne zanika pomena okolja in dednih dispozicij, toda bistveno vlogo v genezi zločina pripisuje celotni duhovni in moralni osebnosti zločina. Formula te teorije se glasi: okolje — dispozicija — osebnost (Milieu — Anlage — Persönlichkeit).

§ 5. Teorija okolja.

Okolje (le milieu, die Umgebung) pomeni celokupnost naravnih (klima, geografski položaj, sezonske spremembe

³³ »Da die Kriminalbiologie in der einzelnen Persönlichkeit das Subjekt erblickt, ist sie geschieden von der Kriminalsoziologie, die das menschliche Zusammenleben in seinen verschiedenen kriminogenen Formen betrachtet.« — A. Lenz: Grundriss der Kriminalbiologie. 1927. Str. 20.

letnega časa itd.) in socialnih pogojev, ki vplivajo na človeka.³⁴

Že v zvezi z vprašanjem klasifikacije faktorjev zločin-
stvenosti (§ 4) smo mimogrede opozorili na nasprotstvo v
nazorih o tem, ali je treba priznati naravnemu okolju pomen
samostojnega in primarnega kriminogenega faktorja ali ne.
Na tem mestu hočemo prikazati to sporno vprašanje nekoliko
podrobneje.

Nauk o vplivu naravnega okolja (the doctrine of physical
environment, kakor ga imenujejo Angleži) na različne strani
socialnega življenja zavzema pomembno mesto v zgodovini
znanosti vobče, počenši od Aristotela in Hippokrata. V no-
vejši dobi so posebno naglašali važno vlogo tega faktorja
Bodin, Montesquieu, Turgot, Herder, Taine, Buckle, nemški
antropogeograf Ratzel in drugi.

Tudi kriminalni statistiki in kriminologi niso mogli iti
preko tega problema. Že prve kriminalno-statistične študije
Gerryja, Quétleta in Öttingena so obravnavali vprašanje o
vplivu klime na zločinstvenost. Naj navedemo kot zgled na-
slednja izvajanja Quétleta:

»Le climat paraît avoir de l'influence, surtout sur le
penchant au crimes contre les personnes... On observe en-
core que les climats rigoureux qui font naître les plus de
besoins, font naître aussi le plus de crimes contre les pro-
priétés.«³⁵

Nasprotstvo v oceni fizičnega okolja kot kriminogenega
faktorja je nastalo šele pozneje. Nekateri pisatelji (Ferri,
Murrison, Aschaffenburg, Rösner, Čubinski in dr.) prizna-
vajo primaren pomen fizičnega okolja kot »vzroka« krimi-
nalitete, drugi (n. pr. v. Liszt, G. Tarde, Bongér, Gleispach,
Battaglia) stoje na nasprotnem stališču.

³⁴ S pojmom okolja se bavi tudi pedagogika. Slovenski pedagog prof.
K. Ozvald daje to-le definicijo okolja: »Vse tisto (tvarni svet, duhovno-
kulturni vplivi, osebe), s čimer imaš v tej ali oni dobi svojega življenja
trajnih ali vsaj trajnejših stikov, tvori tvoje okolje, ali tvoj milje.« —
K. Ozvald: Duševna rast otroka in mladostnika. Ljubljana, 1930.
Str. 14, 14. Primerj. tudi: W. Popp: Der pädagogische Milieu in Bu-
semann: Pädagogische Milieukunde, 1927.

³⁵ Quétlet: cit. delo, II. Str. 244. Podr. gl.: E. Rösner: Jahres-
zeiten, čl. v HWB, der Kriminologie, I. Str. 689.

Enrico Ferri, ki je proučeval zlasti vpliv sezonskih temperaturnih sprememb na gibanje kriminalitete (tkzv. *calendrier criminel*), je iz paralelizma teh pojavov sklepal o nujni opredeljenosti človeških dejanj po naravnih pogojih povsem v smislu čisto naturalistično pojmovanega determinizma.³⁶ Aschaffenburg, ki je v svojih zaključkih mnogo bolj previden nego Ferri, je opozoril zlasti na razmerje med letnim časom in seksualno zločinstvenostjo v zvezi s periodičnimi valovanji v spolnem življenju človeka (*»der Rythmus der Natur«*).³⁷ Tudi avtor najnovejšega dela o tem problemu, Rösner, prihaja do zaključka, da imajo klima in sezonske spremembe letnega časa poleg posrednega tudi neposreden vpliv na kriminaliteto.³⁸

Drugačno je stališče nasprotnikov tega nazora. V svoji polemiki s Ferrijem je F. v. Liszt dokazoval, da sezonske

³⁶ »Wir können... unser allgemeinstes Endergebnis dahin fassen, dass der Mensch, trotz seines angeblichen freien Willens, der Gesellschaft und seinen Menschen gegenüber mehr oder weniger schuldig wird, je nachdem die jeweiligen Temperaturverhältnisse seinen Organismus entzündbar gemacht haben.« — E. Ferri: Das Verbrechen in seiner Abhängigkeit von dem jährlichen Temperaturwechsel, Str. 49.

³⁷ »Wir unterliegen alle einer ausserordentlichen Steigerung der Erregbarkeit, und zwar besonders der geschlechtlichen Erregung im Frühjahr, der schon bald mit beginnendem Sommer eine Abschwächung folgt.« Avtor domneva, »dass die Ab- und Zunahme des Geschlechtstriebes, die alle Arten der sexuellen Befriedigung vom ehelichen Beischlafe bis zur brutalen Vergewaltigung von Kindern umfasst, der Brunst der Tiere, wenn auch in sehr abgeschwächter und erheblich umgestalterer Form, entspricht.« — Aschaffenburg: cit. delo, Str. 27. Primerj. tudi: Čubinski: Kriminalna politika. (Glava druga: Kosmički faktori kriminaliteta i borba sa njima.) Str. 196.

³⁸ »Wenn bei der spezifischen Kriminalitätsgestaltung selbstverständlich auch ethnographische und Nationalitätsfaktoren, fernerhin wirtschaftliche Momente mitwirken, so kann nach den Forschungsergebnissen älteren wie neueren Datums, auch dem Klima ein kriminogener Einfluss nicht abgesprochen werden« (str. 69f). O kriminogenem vplivu sprememb letnega časa pa pravi isti avtor, da te spremembe »in direktem physiologischen Wege auf die Stimmung des Menschen wirken und das Hervortreten der Leidenschaften, beispielweise der sexuellen, begünstigen oder hemmen.« (Str. 694.) — Ernst Roesner: Cit. članek — Jahreszeiten. Primerj. tudi Ernst Roesner: Der Einfluss von Wirtschaftslage, Alkohol und Jahreszeit auf die Kriminalität. 1930.

spremembe letnega časa niso samostojen faktor kriminalitete. Svojo trditev je utemeljeval z naslednjimi razlogi. Vzrok naraščanja seksualnih zločinov v poletnih mesecih ni vročina kot taka. Pravi vzrok tega pojava tiči v specifični reakciji poedinih oseb na vpliv vročine. Odločilen pomen v tem primeru ima potemtakem biološki faktor. Po drugi strani vzrok povečanja števila tatvin v zimskem času ni nizka temperatura kot taka. Pravi vzrok tega porasta je treba iskati drugje. Potrebe človeka v pogledu hrane, obleke, kuriva itd. so v zimskem času mnogo večje kot poleti, dočim je možnost zaposlitve in zaslužka pozimi bolj omejena. Tu pride do veljave socialni, zlasti gospodarski faktor. Vobče imajo, po Lisztovem mnenju, tkzv. kozmični ali fizikalni faktorji³⁹ v genezi zločina le sekundaren pomen. »V nasprotju z Montesquieu-jem in Quétlet-om, pa tudi z marsikaterim novejšim avtorjem, — pravi Liszt na drugem mestu — ne verjamemo več, da eksistira neka posebna fauna ali flora criminalis, ki naj bi bila odvisna od klime in od svojstva tal.« »Wir glauben nicht, dass durch die Zahl der Breitengrade die Zahl und die Art der Verbrechen unmittelbar bestimmt werde.«⁴⁰

Francoski kriminalist in sociolog G. Tarde prav tako zanika, da tiči vzrok regionalnih razlik v pogledu razširjenosti in oblik kriminalitete v fizikalnih razmerah okolja. To razliko skuša Tarde pojasniti z neenakim niveaujem civilizacije poedinih dežel in pokrajin.⁴¹ Zaključkom Liszta in Tarda se pridružuje tudi holandski kriminolog Bongers.⁴²

³⁹ F. v. Liszt: Die gesellschaftlichen Faktoren der Kriminalität. Str. 438.

⁴⁰ F. v. Liszt: Die sozialpolitische Auffassung des Verbrechens. Str. 4. Primerj. tudi: Louis Proal: Le Crime et la Peine. Paris. 1899. Str. 170.

⁴¹ G. Tarde: La criminalité comparée. Paris, 1886.

⁴² »... The importance of physical environment for the etiology of crime, if it exists at all, is of a very secondary nature«. (Str. 116.) Ako bi klima imela odločilen kriminogeni pomen, potem bi morali že a priori pričakovati večjo imovinsko kriminaliteto v severnih državah v primeri z južnimi, česar pa v resnici ni, »because the effect of the greater needs which the northern climate entails may easily be neutralized by provident social measures«. (Str. 108.) — W. A. Bogners: An Introduction to Criminology. London, 1936.

O vplivu klime na zločinstvenost imamo v strokovni literaturi nekaj študij, vendar so ustrezni podatki tako nezanesljivi, da iz njih ni moči izvajati kakih dokončnih zaključkov. To tem bolj, ker je vprašanje o kriminogenem vplivu različnih klimatičnih con tesno prepleteno z rasnimi, etnografskimi, kulturnimi in drugimi momenti. Vpoštevati je treba, po našem mnenju, tudi to, da je — vsaj v novejšem času — tehnična kultura tako zelo napredovala, da fizično okolje dandanes vobče nima tako odločilnega vpliva na človeka kot nekdanj.

Kar se tiče razpredelbe zločinov po letnih mesecih (*calendrier criminel*), ugotavlja kriminalna statistika v glavnem to-le: Kazniva dejanja zoper osebo, pred vsem nasilna dejanja zoper življenje in telo, dosežejo svoj višek poleti, tatvina kulminira pozimi, dočim odpade največje število primerov detomora in odprave telesnega plodu na februar in marec. Značilno je, da beležita vprav ta dva meseca tudi največje število nezakonskih rojstev.⁴³ Tu pride torej zopet na dan izrazito socialni moment.

Po mnenju nekaterih avtorjev (Gleispach), spadata geografska razpredelba kriminalitete (kriminalna geografija, *die Kriminalgeographie*), kakor tudi njeno sezonsko gibanje (*der saisonmäßige Verlauf der Kriminalität*) v opisni (deskriptivni) del kriminologije, v tkzv. kriminografijo, a ne v njen etiološki del.⁴⁴ To pa zopet zavoljo tega, ker za kriminalno etiologijo imajo ustrezni podatki le indirekten pomen.

Prepričali smo se, da je vprašanje o pomenu fizikalnih (kozmičnih) faktorjev zločinstvenosti doslej še sporno. Naravno okolje vpliva na izvršitev zločinov praviloma le po-

⁴³ Primerj.: W. Sauer: *Kriminalsoziologie*. Str. 697, op. 56. — Roessler: *Der Einfluss etc...* Str. 70 in nasl.

⁴⁴ Gleispach: cit. delo. Str. 146. Tudi Battaglia v svojem delu: *La dinamica del delitto* trdi, da klima in drugi fizikalni činitelji ne spadajo med prave kriminogene faktorje (*si fattori veramente criminogeni*). Bongier resumira argumentacijo italjanskega znanstvenika takole: »Aucun de ces facteurs ne peut, à lui seul, faire naître un crime. Sans cela toute une population devrait être criminelle de la même manière, puisque quelques facteurs, par exemple le climat, exercent leur influence sur la population entière.« — Bongier: *Criminalité et conditions économiques*. Str. 270. — Primerj. tudi: Proal: cit. delo, poglavje VII.: *Le crime, le climat et la nourriture*. Str. 159—171.

sredno, ker je tesno povezano z neštevilnimi biološkimi in socialnimi momenti.

Vprašanje o kriminogenem vplivu socialnega okolja spada med temeljne probleme kriminalne etiologije. Karakteristično je, da posveča kriminološka književnost največjo pažnjo gospodarskim vzrokom zločinstvenosti. Nekateri pisatelji vidijo v tem socialnem kriminogenem faktorju pravo središče sociološkega razmotrivanja zločina.⁴⁵

Misel, da siromaštvo, beda, stiska pospešujejo zločine, je stara kot svet. Značilno pa je, da je že Aristoteles (Politika, II., pogl. IV.) nastopil zoper upreproščeno razlago zločinov zgolj z bedo in stisko: »Ljudje ne izvršujejo zločinov le zato, da zadovoljijo svojim najnujnejšim življenjskim potrebam, temveč tudi iz pohlepa po uživanju in vsled nebrzdanosti svojih strasti«.

V srednjem veku je vprašanje o zvezi med materialno bedo in zločinom obravnaval zlasti Tomaž Akvinski (1226—1274):

»Est autem paupertas occasio mali, quia propter eam ad furta, adulationes, periuria et his similia aliqui inducuntur.« (Summa contra gentiles, III., 131.) »Mendicitas autem est occasio furandi et mentiendi aut etiam periurandi.« (Summa theologia, III., 40, 3.)

Tudi v poznejši dobi, n. pr. v »Utopiji« Thomasa Morusa (1478—1535), v delih Erasmosa, Lutra, Kalvina, v literaturi dobe prosvitljenstva je raztresenih nemalo — večinoma bežnih — opazk o tem problemu.⁴⁶

Predmet bolj natančnega, zlasti statističnega, raziskavanja je to vprašanje postalo šele v 19. stoletju. Prvi glasnik moderne teorije socialnega okolja je bil Quétlet. V svojem večkrat omenjenem delu »La physique sociale« je med drugim pisal:

⁴⁵ »Im Mittelpunkt soziologischer Verbrechensbetrachtung stehen ... die wirtschaftlichen Verhältnisse, insbesondere die wirtschaftliche Not, in ihrer Bedeutung als kriminogener Faktor.« — Me z g e r : Kriminalpolitik, Str. 148. — »Das Problem des kausalen Zusammenhanges zwischen Kriminalität und Konjunktur ist jedenfalls eines der wichtigsten Kapitel in der Ätiologie des Verbrechens.« — R o e s n e r : Wirtschafts- und Straffälligkeit, HWB. der Kriminologie, II, Str. 1079.

⁴⁶ Podr. gl. v cit. delih van Kana, Roesnerja, Bongerja.

»Družba vsebuje v sebi kali vseh bodočih zločinov, ona tako rekoč pripravlja zločine. Krivec je le orodje, ki jih izvršuje«: »C'est elle (sc. la société), en quelque sorte, qui prépare ces crimes, et le coupable n'est que l'instrument qui les exécute.«⁴⁷

Prevladajoči pomen socialnih faktorjev zločinstvenosti (»die grössere „Dignität“ der gesellschaftlichen Faktoren«) je v nemški literaturi posebno vneto dokazoval vodja sociološke šole F. v. Liszt. Socialni faktorji vplivajo na storilca ne samo ob času dejanja, temveč v teku vsega storilčevega življenja in celo pred njegovim rojstvom, kolikor neugodne socialne razmere izpodkopavajo življenjsko moč njegovih prednikov.⁴⁸ Najvažnejšo vlogo v socialni genezi zločinov je Liszt pripisoval gospodarskemu faktorju. Geografsko razporedbo zločinov po poedinih pokrajinah in porast imovinskih deliktov v zimskem času (gl. gori) je Liszt pojasnjeval z gospodarskimi vzroki. Z istimi razlogi je skušal obrazložiti tudi manjšo kriminalnost pri ženskah in neenako udeležbo v kriminaliteti zastopnikov poedinih konfesij.⁴⁹

V novejši francoski književnosti zastopajo teorijo socialnega okolja (la théorie du milieu social) številni pisatelji: Lacassagne (1843—1924), Tarde (1843—1904), Manouvrier (1850—1927), Lorulot in dr.

Vodilne ideje tega nauka je aforistično oblikoval Lacassagne: »Les sociétés n'ont que les criminelles qu'elles méritent. Le milieu social est le bouillon de culture de la criminalité, le microbe c'est le criminel, un élément qui n'a pas d'importance que le jour où il trouve le bouillon qui le fait fermenter«.

⁴⁷ Zastopnik socialistične smeri v kriminologiji Lafargue označuje Quétletovo stališče tako-le: »An Stelle des antiken „Fatum“, dem „Gott will es“ des Mittelalters setzte Quétlet sein „Die Gesellschaft befiehlt es“.« — Lafargue: Die Kriminalität im Frankreich. 1890, Str. 12. — S svoje strani naglaša F. v. Liszt: »Es ist das Verdienst Quétlets gezeigt zu haben, dass die Kriminalität ihre Wurzel in den gesellschaftlichen Verhältnissen hat«. — F. v. Liszt: Die Zukunft des Strafrechts, Str. 5. Primerj. tudi: Roesner: čl. Kriminalstatistik v HWB. d. Kriminologie, II, Str. 12.

⁴⁸ F. v. Liszt: Das Verbrechen als sozial-pathologische Erscheinung, Str. 235.

⁴⁹ F. v. Liszt: Istotam, Str. 244, 245.

ter.« »C'est le mal de misère qui produira le plus grand nombre de criminels.«⁵⁰

G. Tarde pripisuje posebno važno vlogo v družabnem življenju pojavu posnemanja (l'imitation). Vsi važni akti socialnega življenja se izvršujejo pod vplivom zgleda (»sous l'empire de l'exemple«). To velja tudi za zločine: »On tue ou on ne tue pas, par imitation... On vole ou on ne vole pas, par imitation.«⁵¹ Zločinec ne pride na svet kot tak, temveč postane zločinec pod sugestivnim uplivom socialnega okolja.⁵² Istočasno je Tarde nastopal zoper pretiravanje pomena ekonomskega faktorja kot takega. Na zločinstvenost vpliva ne toliko siromaštvo samo ob sebi, kolikor tiste gospodarske in socialne krize in spremembe v družabni in gospodarski strukturi, ki jim sledi psihološka in moralna kriza.⁵³

Svojevrstno varijanto teorije socialnega okolja predstavlja socialistična smer v kriminologiji. Njene osnovne ideje so oblikovali že tkzv. utopistični socialisti. Toda posebno zaostreno formulacijo so te ideje dobile v Marksovi doktrini ekonomskega materializma. Njeno osnovno izhodišče je splošno znano. Ekonomska struktura občestva opredeljuje z jekleno nujnostjo vse ostale pojave socialnega in duhovnega življenja, ki tvorijo zgolj »ideološko nadstavbo«

⁵⁰ Lacassagne: Marche de la criminalité en France, Revue scientifique, 1881.

⁵¹ G. Tarde: La philosophie pénale, 1903, Str. 319. Podr. G. Tarde: Les lois de l'imitation, 1890 (passim).

⁵² »Alle Erziehung, alle Beeinflussung, alle Verführung zum Verbrechen usw. ist im letzten Grunde nichts anderes als Suggestion, ihr kommt daher für alle kriminalsoziologische Verbrechensbetrachtung grundlegende Bedeutung zu.« — Mezger: Kriminalpolitik, Str. 151. Podr. gl. Mezger: Die Suggestion in kriminalpsychologisch-juristischer Beziehung, Z. f. die gesamte StrRW, Bd. 33, Str. 847 in nasl. — Höppler-Schilder: Suggestion und Strafrechtswissenschaft, 1926.

⁵³ »En somme la criminalité et la moralité d'un pays tiennent bien moins à son état économique qu'à ses transformations économiques.« »Ce n'est donc point à une crise sociale qu'il faut remonter, c'est à une crise psychologique qu'il faut descendre, pour expliquer le crime.« — G. Tarde: La Criminalité et les phénomènes économiques, (5me Congrès d'Anthropologie criminelle), Str. 199 in nasl. — Isti: Misère et Criminalité, »Revue philosophique«, 1890.

(»der ideologische Überbau«) vsakokratnega gospodarskega ustroja.⁵⁴

V zadnjih desetletjih 19. in v 20. stoletju se je v raznih državah pojavila precej obširna marksistično usmerjena kriminološka literatura (Lafargue v Franciji, Turati in Colajanni v Italiji, Hirsch, Nötzel in dr. v Nemčiji, Gernet, Piontkovskij in številni drugi kriminalisti v Sovjetski Uniji). Kriminalno-etnološki nauk s stališča ekonomskega materializma je posebno temeljito obravnaval holandski kriminalist W. A. Bonger. Njegova dela so bila prevedena v francoščino, angleščino in ruščino in so v največji meri pospeševala popularizacijo marksističnih idej v kriminologiji. Bonger oblikuje nakratko svoje stališče z besedami: »Gospodarski faktorji so dinamično primarni in statično temeljni.«⁵⁵ »Vloga gospodarskih pogojev zločinstvenosti je pretežna in odločilna.«⁵⁶

Marksistična kriminologija zoperstavlja pluralistični koncepciji vzrokov zločinstvenosti monistično pojmovanje kriminalne etiologije. Vse tkzv. kriminogene faktorje skuša namreč spraviti v vzročno zvezo s produkcijskimi razmerami v kapitalistično urejeni družbi. Zločin je zgolj funkcija kapitalističnega družabnega reda in vprav zato skoro izključno *privilegium odiosum* proletariata. Kriminaliteta izgine šele z uveljavljanjem integralnega socializma. Izumiranje zločinstvenosti smatrajo marksisti kot imanentno tendenco v razvoju socialističnega občestva. Ta prognoza ima značaj nekega prerokovanja brez pozitivne znanstvene podlage.

V sovjetski Uniji je marksistično kriminalno-etnološka doktrina postala tako rekoč obvezna dogma. Na njenem temelju sta zgrajena tudi sovjetska kazenska zakonodaja in

⁵⁴ »Die Produktionsweise des materiellen Lebens bedingt den sozialen, politischen und geistigen Lebensprozess überhaupt. Es ist nicht das Bewusstsein der Menschen, dass ihr Sein, sondern umgekehrt, ihr gesellschaftliches Sein, dass ihr Bewusstsein bestimmt.« — Karl Marx: Zur Kritik der politischen Ökonomie. 1859.

⁵⁵ W. A. Bonger: An Introduction to Criminology, Str. 81.

⁵⁶ W. A. Bonger: Criminalité et conditions économiques, Str. 724. Primerj. tudi: K. Kautsky: Lombroso und seine Verteidiger, Neue Zeit. 1893—1894, II.

kriminalna politika.⁵⁷ Za etiološki nauk kriminologov-marksistov je posebno značilen nekritičen dogmatizem. Materialistično pojmovanje zgodovine in sociologije je za pristaše te doktrine neka neovrgljiva resnica. Iz te premise izvajajo tudi svojo teorijo o zločinstvenosti kot o funkciji kapitalističnega družabnega reda in o gospodarskem faktorju kot o glavnem in odločilnem vzroku zločinstvenosti. Odtod izvira tudi njih prepričanje, da bo proces socializacije avtomatično odstranil najvažnejše vire kriminalitete — pauperizem, socialno neenakost in gospodarske krize, ki so neizogibne v kapitalistično urejeni družbi.⁵⁸ Pri vsej očitni enostranosti tega stališča je vendar treba priznati, da so zastopniki te smeri pritegnili pažnjo k vprašanju o kriminogeni vlogi gospodarskega faktorja.

Mnogo večji pomen za nepristransko proučevanje vpliva gospodarskih pogojev na kriminaliteto imajo čisto znanstvene študije o tem vprašanju. Na prvem mestu je treba navesti dela nemškega statistika Georga v. Mayra, ki mu pripada v tem oziru vloga pionirja. L. 1867. je izšla prva tozadevna v. Mayrova monografija p. n.: »Statistik der gerichtlichen Polizei im Königreich Bayern und in einigen anderen Ländern«. V tem svojem začetniškem delu je nemški statistik opozoril na presenetljivi paralelizem med gibanjem žitnih cen na Bavarskem v letih 1836—1861 in številom kazenskih ovadb radi imovinskih deliktov v tej deželi ob istem času.

⁵⁷ Podr. gl.: A. Maklecov: Das Strafrecht Sowjetrusslands v zbirki: Das Recht Sowjetrusslands, hgg. von A. Maklezow, N. Timaschew u. a. Tübingen, 1925. Primerj. tudi: W. Gallas: Kriminalpolitik und Strafrechtssystematik unter besonderer Berücksichtigung des Sowjetrussischen Rechts, Berlin, 1931. — R. Maurach: Grundlagen des rätorussischen Strafrechts, Berlin, 1933. — R. Maurach: Der Bankrott der bolschewistischen Strafrechtsdoktrin, Deutsches Strafrecht, 5. Bd. H. 10/11, 1938. — Freund: Strafrechtsreform im Zeichen der marxistischen Theorien, Z. f. die gesamte StrRW, Bd. 51, Str. 301 in nasl. — H. Donnedieu de Vabres: La politique criminelle des états autoritaires, Paris, 1938. (Str. 142 in nasl. La politique criminelle de l'état soviétique.)

⁵⁸ »Ed allora il delitto, come la miseria, come l'ignoranza, come la prostituzione, come l'immoralità in genere, avrà finito la sua triste tirannide nel mondo umano.« Tako formulira Enrico Ferri to socialistično prognozo. Lastno stališče Ferrija pa je mnogo previdnejše.

Diagram, s katerim je G. v. Mayr ponazoril svoja izvajanja, je služil kot zgled za mnoge poznejše diagrame te vrste v raznih državah.⁵⁹ Važnejši izmed njih so reproducirani v gori citiranem delu Bongerja o ekonomskih vzrokih zločinstvenosti.

V pojasnilo k temu grafikonu je G. v. Mayr pisal med drugim to-le:

»Ein Blick auf die graphischen Darstellungen zeigt dann auch sofort den genauesten Zusammenhang zwischen der Bewegung der Eigentumsbeeinträchtigungen und dem Fallen und Steigen der Getreidepreise. Die Linien sind so überraschend parallel, dass man nicht anstehen kann, zu erkennen, dass in der Periode 1835—1861 so ziemlich jeder Sechser, um den das Getreide im Preise gestiegen ist, auf je 100.000 Einwohner im Gebiete diesseits des Rheins einen Diebstahl mehr hervorgerufen hat, während andererseits das Fallen des Getreidepreises um einen Sechser je einen Diebstahl bei der gleichen Zahl verhütet hat.«

Iz konkordance gibanja žitnih cen in krivulje imovinskih deliktov, je avtor sklepal o obstoju neke zakonitosti (»eine gewisse Gesetzmässigkeit«) bolj splošnega značaja: Stremljenje, kriti svoje potrebe za prehrano na protipraven način, je tem večje, čim z večjo težavo je zvezano zagotavljanje prehrane na zakonit način, to se pravi, z gospodarsko delavnostjo.

V svojih poznejših delih o istem problemu⁶⁰ G. v. Mayr daleč ni več tako kategoričen v oceni gospodarskega faktorja. Po poglobljenih študijah se je namreč prepričal, da odnos med gospodarskimi razmerami in delikti zoper imovino ni tako enostaven, kakor se mu je prvotno zdelo, ko je označeval imovinsko kriminaliteto »als einfache Funktion der

⁵⁹ Za predvojno Srbijo je konkordanca med krivuljo koruznih cen in krivuljo imovinskih deliktov ugotovil A. Wadler: Die Verbrechensbewegung im östlichen Europa. I. Bd. Die Kriminalität der Balkanländer. Kratke podatke o Jugoslaviji navaja dr. B. Škerlj: Nekaj populacijskih osnov Jugoslavije. Evgenika, 1937, št. 4, str. 53 in 55. Avtorjevi zaključki pa se ne strinjajo povsem s splošno tendenco v drugih državah.

⁶⁰ G. v. M a y r : 1. Getreidepreise und Verbrechen. 1895. 2. Der Zug des Verbrechens im Jahre 1903.

Getreidepreise«. Na mesto monistične razlage dinamike kaznivih dejanj zoper imovino zgolj z gospodarskimi vzroki je prišel do pluralistične obrazložitve tega pojma: poleg gospodarskega faktorja, ki deluje tako rekoč podtalno, imajo vzročni pomen tudi individualne dispozicije storilcev in konkretni, t. j. v poedinih primerih učinkujoči motivi.⁶¹

Do sličnih zaključkov so dospeli tudi nekateri drugi znanstveniki, ko so obravnavali ta problem. Ruski nacionalni ekonom M. Tugan-Baranovski ugotavlja n. pr., da gospodarska kriza in brezposelnost v Angliji vsaj v novejši dobi ne povzročata več vidnega porasta zločinstvenosti.⁶² Pisatelj pripisuje to spremembo vplivu novih nasprotno delujočih činiteljev, kakor splošno izboljšanje gospodarskega položaja angleških delavcev, smotrenejša socialna politika, razvoj trade unionizma in pod. KomPLICIRANOST problema naglašajo tudi Dorothy Swaine Thomas,⁶³ Esslinger, Soudek in dr.

Prvotno tezo G. v. Mayra brani v novejšem času Wl. Woytinsky. Po njegovih izsledkih se konkordanca med dinamiko imovinske kriminalitete in gibanjem krušnih cen opaža

⁶¹ Dokončno formulacijo te pluralistične razlage daje G. v. Mayr v svojem monumentalnem delu: *Statistik und Gesellschaftslehre*, III. Bd. Tübingen, 1917: »Die ... in Betracht gezogene „allgemeine wirtschaftliche Beeinflussung“ ist nur eine und zwar als Unterströmung waltende entferntere Kausalität der Verfehlbarkeit, für deren Eintreten im starkem Masse die gegebenen differenzierten Prädispositionen der Verfehler und deren konkrete im Einzelfall wirksam werdende Motive entscheidend wurden.« (Str. 952.)

⁶² »Die ungünstigen Phasen der industriellen Zyklus üben auf die Lage der Arbeiter die frühere zerstörende Wirkung nicht mehr aus. Selbst in industriellen Bezirken wächst die Sterblichkeit und die Kriminalität nicht mehr.« — M. Tugan-Baranovski: *Studien zur Theorie und Geschichte der Handelskrisen in England*, Jena, 1901, Str. 293.

⁶³ Dorothy Swaine Thomas: *Social aspects of the business-cycles*, London, 1925 in Fritz Esslinger: *Zusammenhänge zwischen Teuerung und Kriminalität*, München, 1927. — Soudek: cit. delo. — Tudi Roesner, avtor najnovejšega dela p. n, *Wirtschaftslage und Straffälligkeit*, oblikuje svoje zaključke zelo previdno. »Die Konjunkturbewegung ist eben nur als einer der zahlreichen Bestimmungsgründe des Verbrechens zu betrachten, der unter Umständen allerdings von wichtiger Bedeutung sein kann.« (Str. 111.)

tudi dandanes celó v industrialnih državah.⁶⁴ Vendar Woytinsky ne trdi, da je gibanje imovinskih deliktov odvisno edinole od valovanja cen življenjskih potrebščin. Prav tako priznava vpliv socialne zakonodaje na razvojno tendenco imovinskih deliktov.⁶⁵

V novejši dobi se je pojavilo stremljenje, izboljšati metodo proučavanja odnosa med gospodarsko konjunkturo in kriminaliteto. Že G. v. Mayr je priporočal, da se v to svrhu uporablja matematično-statistična metoda korelacije.⁶⁶ Te metode se v izdatni meri poslužujejo biometrika, nacionalna ekonomija in druge vede.⁶⁷ Tudi v področju kriminalne etiologije so že storjeni prvi poskusi uporabe te nove metode. Soudek, ki je podal pregled tozadevnih prizadevanj, pravi, da doslej še ni bila ugotovljena povsem jasna korelacija med gospodarskimi konjunkturnimi valovanji in imovinsko kriminaliteto.⁶⁸

⁶⁴ Wl. Woytinski: Lebensmittelpreise, Beschäftigungsrad und Kriminalität. Archiv f. Sozialwissenschaften und Sozialpolitik. 61. Bd. 1929. Gl. zlasti diagram št. 3 na str. 29 cit. dela: Die prozentualen Schwankungen der Kriminalität und der Roggenpreise in Deutschland in den Jahren 1882—1913. Isti nazor zagovarja tudi Bonger: »The economic criminality varies with wholesale grain prices and trade cycles.« Bonger: Introduction... Str. 108. — Prav tako prihaja do zaključka Eduard Joachim: »...dass der von G. v. Mayr im agrarischen Bayern der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts gefundene Parallelismus mit wachsender Industrialisierung nicht abgeschwächt wurde, sondern auch in den kapitalistisch sich entwickelnden Staaten Englands und Deutschlands für die Folgezeit bestehen blieb.« — E. Joachim: Verbrechen und Konjunktur. Offenburg. 1933. Str. 49.

⁶⁵ »Nicht mit der Industrialisierung, sondern mit dem Durchdringen des Staates mit einem neuen sozialen Geist, verschwindet der v. Mayr'sche Parallelismus.« — Wl. Woytinski: cit. delo. Str. 55.

⁶⁶ Der mathematisch veranlagte und geschulte Statistiker wird eine konzentrierte Prüfung des Ob und des Wie der in Frage stehenden Beziehungen mittels Berechnung besonderer Korrelationszahlen versuchen.« — G. v. Mayr: Statistik und Gesellschaftslehre. III. Bd. Str. 941.

⁶⁷ Primerj. cit. delo prof. A. Bilimovića; kjer je izčrpno navedena tudi bibliografija vprašanja.

⁶⁸ Primerj. Soudek: cit. delo (str. 73) in poročilo nemškega instituta za proučevanje konjunktur: 2. Beilage zum Wochenbericht des Instituts für Konjunkturforschung v. 3. VI. 1931. — Podr. gl. v cit. delu Roesnerja (str. 1093) in v cit. monografiji: Joachim: Konjunktur

Vpliv gospodarskega faktorja se opaža v glavnem v pogledu tkzv. priložnostnih zločincev, dočim poklicna zločinstvenost, po posrečeni karakteristiki Heindla, »vom Brotpreis und vom Thermometer nicht im geringsten berührt wird.«⁶⁹

Da vpliva gospodarski faktor na imovinsko kriminaliteto, tega načeloma ni moči zanikati. Imovinski delikti, zlasti tatvina, pripadajo skupini zločinov, ki kažejo posebno občutljivost napram gospodarski konjunkturi (tkzv. konjunkturrempfindliche Verbrechen). Nasprotno naziranje branijo le zastopniki antropološko-pozitivistične šole z Lombroso in Garofolo na čelu.⁷⁰

Sicer pa se razlika v oceni gospodarskega faktorja tiče v glavnem stopnje in načina njegovega vplivanja. V tem pogledu je vsekakor značilno dejstvo, da je število imovinskih deliktov, storjenih pod neposrednim vplivom skrajne bede in stiske, razmeroma neznatno. Že Gerry je ugotovil, da tvorijo tatvine življenjskih potrebščin radi neposredne uporabe le majhen drobec vseh tatvin.⁷¹ Mnogo večji pomen ima nesposobnost, prilagoditi se izpremenjenemu gospodarskemu položaju in se odreči življenjskim navadam, pridobljenim v boljših časih. Belgijski mladinski sodnik Paul Wets zatrjuje na podlagi svojih praktičnih izkušenj, da je nagib pri tatvinah, storjenih po nedoletnih, le redkokdaj beda. V

und Kriminalität. Nadalje: Schmölders: Kriminalität und Konjunktur. Die Lehren der Reichskriminalstatistik 1923—1925 v Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Bd. 128. 1928.

⁶⁹ R. Heindl: Der Berufsverbrecher. Berlin. 1927. Str. 200.

⁷⁰ Garofalo, ki podrobno obravnava to vprašanje, prihaja do naslednjega zaključka: »Les oscillations dans l'équilibre économique... ne sont pas la vraie cause de la criminalité, mais seulement de la forme sous la quelle celle-ci manifeste.« — Garofalo: La Criminologie. Str. 178.

⁷¹ »...Le vol de vivres n'occupent que la centième place dans la statistique des objets volés.« — Gerry: Cit. po Bongerju: Criminalité et conditions économiques. Str. 135. — »Les cas où le crime est commis sous la pression de la misère ne sont pas nombreux.« Proal: Le Crime et la Peine. Str. 202. Vendar je trditev Gruhleja, da takih zločincev, ki bi storili kaznivo dejanje zgolj zaradi stiske, sploh ni, vsekakor pretirana: »Der Verbrecher aus Not gibt es im eigentlichen Sinne nicht. Das heisst, es gibt keinen Verbrecher, der allein durch die Not zum Verbrechen käme.« — H. W. Gruhle: Čl. Kriminalpsychologie v HWB. der Kriminologie. I. Str. 913.

večini primerov gre za pohlep po uživanju in zadostitev takih »potreb«, ki nimajo ničesar skupnega s pravim pomanjkanjem.⁷²

Vprašanje o tem, kako je treba razlagati porast imovinskih zločinov pod vplivom poslabšanja gospodarske konjunkturo, je torej bolj zamotano kakor se zdi na prvi pogled. Tu pridejo v poštev različni momenti. V gospodarsko slabih časih se posebno poostrujejo medsebojna socialna nasprotstva. Brezposelnost, ki spremlja gospodarske krize in ki je po svetovni vojni dosegla nenavadno velik obseg, predstavlja že kot taka kriminogeni faktor. Ne gre samo za skrčenje dohodkov, temveč tudi za socialno in psihološko situacijo, v kateri se nahajajo mnogi brezposelni. To situacijo označimo lahko kot deklasacijo, kot socialno »iztirjenje«, ki mu sledi včasih tudi propad moralno najmanj odpornih elementov. Vpliv neugodnih gospodarskih razmer v konkretnih primerih je prav gotovo odvisen tudi od stopnje odporne moči in od moralne osebnosti poedincev. Nepobitno dejstvo je, da učinkuje materialno pomanjkanje povsem različno na poedine osebe. Nekatere skušajo najti zaslužek izven svojega pravega poklica, druge skrčijo svoje potrebe do skrajnosti in potrpežljivo čakajo na boljše čase, še drugi emigrirajo in le manjšina zapade zločinu ter si pomaga s tavinami, prevarami, včasih celo z razbojništvom.

Gospodarski faktor ni edini socialni činitelj, ki ima pomen za dinamiko zločinstvenosti. O tem priča zgovorno med drugim tudi dejstvo, da kažejo z ozirom na gospodarsko konjunkturo kazniva dejanja zoper osebo v primeri s kaznivimi dejanji zoper imovino ravno nasprotno tendenco. Poslabšanju gospodarske konjunkturo sledi z m a n j š a n j e deliktov zoper življenje in telo, pri izboljšanju iste pa opa-

⁷² »En ce qui concerne les infractions, commises par les jeunes délinquants... ce sont rarement des vols inspirés par la misère. Le mobil en est pour les filles le désir de coquetterie (vols de poudre, parfums, fards, colifichets), pour les garçons le désir de plaisirs dispencieux et variés (vol d'argent destiné aux dancings, aux cabarets, vols de bicyclettes). La paresse, l'érotisme naissant, la manie du vagabondage sont les grands inspirateurs des causes de chute, la misère tres exceptionnellement.« — Paul Wets, juge des enfants à Bruxelles: Les effets de la crise et du chômage sur l'enfance et l'adolescence. »Pour l'enfance „coupable“.« Bulletin d'information, 1936, No. 14, Str. 3.

žamo njih porast. Kaj je vzrok tega sociološko interesantnega pojava? Öttingen, G. v. Mayr, Sauer in nekateri drugi ga razlagajo pred vsem z različnostjo nagibov deliktov zoper osebo na eni in deliktov zoper imovino na drugi strani. »Dort ist der gesteigerte Übermut, hier das wachsende Elend die mitbedingende Ursache.« (Öttingen, cit. delo, str. 488; Sauer, cit. delo, str. 184), označuje kazniva dejanja zoper osebo naravnost kot »delikte in blagostanja« (Wohlstands- oder Überflussdelikte). Tudi Garofolo (cit. delo, str. 178) brani v bistvu isto stališče: »La nourriture et la boisson abondante rendront l'individu susceptible d'excitation (querelles, rixes, vengeances).«

Novejši raziskovalci tega vprašanja (Soudek, Esslinger, Roesner in dr.) spravljajo omenjeno tendenco v gibanju zločinov zoper osebo pred vsem v zvezo z večjo potrošnjo alkohola v dobi gospodarske prosperitete.⁷³ V tem pogledu je zelo karakteristična statistična tabela o vplivu alkohola na kriminaliteto v Nemčiji v letih od 1882 do 1931, ki jo je objavil Roesner (cit. delo, str. 1108, tabela št. 13). Ugotovil je namreč presenetljivo konkordanco med potrošnjo piva, ki odpade na vsakega prebivalca (Bierverbrauch pro Kopf der Bevölkerung), in kaznivimi dejanji kot so težka telesna poškodba, molitev hišnega miru, poškodba imovine in nasilna dejanja zoper uradne osebe.⁷⁴

Važen kriminogeni pomen alkoholizma izpričuje nadalje nenavadno razširjenje nasilnih in napadalnih deliktov v vinorodnih krajih. Z ozirom na število umorov in ubojev je to dejstvo statistično dognano tudi za Slovenijo. »Vsi okraji, kjer je na 100.000 prebivalcev povprečno letno umorjenih, oziroma ubitih več kot 10, so vinorodni kraji (tako n. pr. Ljutomer, Črnomelj, Metlika, okolica Ptuja, Brežice). Med okraji, kjer je število umorov in ubojev pod 10, skoraj ne vidimo vinorodnega okraja. Podatki so torej že

⁷³ »Die positive Korrelation der Verbrechen gegen die Person mit der Konjunktur wird zumeist dem Einfluss des Alkohols zugeschrieben, dessen Konsum... eine der Konjunktur positiv korrelierte Bewegung aufweis.« — Soudek: cit. delo, Str. 72.

⁷⁴ Poškodba imovine, ki spada s pravno-dogmatičnega stališča med kazniva dejanja zoper imovino, je socialno-psihološko bolj sorodna kaznivim dejanjem zoper osebo.

sami po sebi zelo zgovorni.«⁷⁵ Proučavanje vprašanja o vplivu alkoholizma v Sloveniji se je šele pričelo. Važno bi bilo med drugim ugotoviti vpliv potrošnje žganja in drugih močnih alkoholnih pijač na kriminaliteto.

Vpliv alkohola na nasilno kriminaliteto potrjuje končno tudi razporedba zločinov po dnevih tedna. Statistika kaže namreč, da število zločinov zoper osebo znatno narašča ob sobotah, nedeljah in praznikih, t. j. ob dnevih največje potrošnje alkoholnih pijač. Pretežni del telesnih poškodb je namreč v zvezi s pretepi, ki se odigravajo v krčmah ali v njih neposredni bližini.⁷⁶

V okviru te študije o osnovnih vprašanjih kriminalne etiologije žal ne moremo podrobneje razpravljati o alkoholizmu kot kriminogenem faktorju. O tem so spisane cele knjige (gl. bibliografični pregled v § 2).

Omenimo v tej zvezi samo še to-le: Nekateri pisatelji svarijo pred enostranskim pretiravanjem kriminalno-etiološkega pomena alkoholizma. Tako nastopa G. v. Mayr zelo odločno zoper tako obravnavanje vprašanja o vplivu alkohola na zločinstvenost, ki nosi obiležje tendencioznega boja zoper alkohol (»den Stempel tendenziöser Alkoholbekämpfung«, str. 921). Učeni avtor zagovarja zmerno uživanje alkohola in govori celó o kulturno upravičeni funkciji takega uživanja (»die kulturberechtigte Funktion des vernünftigen geleiteten Alkoholkonsums«, str. 929). Alkohol — pravi nadalje G. v. Mayr — ne ustvarja kriminalnega nagnjenja, temveč le potencira že obstoječe latentno nagnjenje, ki se le sprosti pod vplivom alkohola. Pri degenerirancih pa alkoholizem ni vzrok, marveč posledica degeneracije. Vzrok naraščanja nasilnih zločinov ob praznikih skuša avtor obraz-

⁷⁵ Dr. Bojan Pirc — Dr. Ivo Pirc: Zdravje v Sloveniji. I. knjiga. Življenjska bilanca Slovenije v letih 1921—1935. Ljubljana. 1937. Str. 62. Primerj. tudi zanimive podatke o manjši nadarjenosti in moralni pokvarjenosti mladine v vinorodnih pokrajinah Slovenije: Vojko Jagodič: Razširjenost in vpliv alkohola na slovensko mladino. Evgenika. 1938, št. 3.

⁷⁶ »Deutlicher kann wohl durch nichts gekennzeichnet werden, was zu den Körperverletzungen Anstoss gibt, als durch die Tatsache, dass sich $\frac{2}{3}$ aller Raufereien in oder vor dem Wirtshaus abspielen.« — Aschaffenburg: cit. delo. Str. 85.

ložiti vsaj deloma z večjim socialnim trenjem (»die vergrößerte soziale Reibungsfläche«) v teh dnevih, iz česa izvirajo številni osebni prepiri. V nekaterih primerih pa utegne uživanje alkohola privedi do oslabilve in celo dokončne opustitve zločinskega namena, ker zmerna opijanitev povzroča »die Erheiterung und Entlastung des Gemüts«. ⁷⁷

Navajamo to mnenje nemškega statistika in sociologa, ne da bi smatrali njegove zaključke za prepričevalne, ampak samo zato, da naglasimo precejšnjo zamotanost vprašanja o pomenu alkoholizma kot faktorja zločinstvenosti.

Za oceno kriminogenega vpliva socialnih faktorjev imajo poseben pomen izredni dogodki, kot n. pr. vojna in revolucija, ki povzročajo nenavadne pretresljaje v družbeni strukturi in v dinamiki narodnega gospodarstva. O tem priča bogata izkušnja svetovne vojne (1914—1918) in povojne dobe. In ravno zavoljo tega so izsledki raziskovanj o vplivu svetovne vojne na zločinstvenost posebno zanimivi in poučni. Iz številnih monografij o tem vprašanju so zlasti važna temeljita dela Exnerja (b. Avstrija), F. v. Liszta, Liepmanna, Hellwiga (Nemčija), Ljublinskega in Gerneta (Rusija), Solnařa (Čehoslovaška). ⁷⁸

O tem, kako je uplivala svetovna vojna na gibanje zločinstvenosti v vojskujočih državah, pričajo najbolj zgovorno statistične številke. Iz obširnega kriminalno-statističnega gradiva navajamo na tem mestu le najvažnejše podatke.

1. Imovinski delikti, zlasti tatvine.

V Avstriji je tatvina v zadnjih letih pred svetovno vojno tvorila le 39%, v štirih letih vojne (1914—1918) pa 73%, v prvih štirih letih po vojni celo 80% vseh zločinov (Exner, str. 65). Število tavin, kvalificiranih kot zločinstvo (hudo delstvo), je bilo v Avstriji:

1915 — 3.230	1918 — 9.118
1916 — 4.375	1919 — 17.853
1917 — 6.700	1920 — 26.050.

⁷⁷ G. v. M a y r: cit. delo. Str. 929, 930.

⁷⁸ Podrobni pregled literature vprašanja gl. v § 2 te razprave.

Gibanje števila tatvin, storjenih prvič in drugič v Nemčiji, kaže to-le sliko: l. 1914 — 38.985; l. 1915 — 56.044; l. 1916 — 71.299; l. 1917 — 96.910 (Liepmann, str. 51).

Pri tem so vpoštevane le osebe, ki niso bile poklicane pod orožje in ostale doma. Značilno je tudi, da gre porast takih deliktov kot ponareja listin in prevara v Nemčiji med vojno v glavnem na račun falsifikacije nakaznic za živila (»krušnih kart« in pod.) in prevar, storjenih prav tako radi nabave živil.⁷⁹

2. Udeležba žensk v kriminaliteti.

Pred svetovno vojno je udeležba žensk v kriminaliteti Nemčije tvorila povprečno $\frac{1}{3}$ celotne kriminalitete, v zadnjih letih pred vojno le 16 od sto. Vojna je povzročila nenavadno naraščanje ženske kriminalitete, ki je tvorila l. 1915 — 27,5%, l. 1916 — 33,6%, l. 1917 — 37,8% in l. 1918 — 37,25% celotne kriminalitete (Liepmann, 13).

3. Udeležba maloletnikov v zločinstvenosti.

Število maloletnikov, obsojenih zaradi tatvin v Avstriji, je bilo l. 1913 — 1009. To število je med vojno postopoma naraščalo ter je doseglo l. 1920 — 7.800, z drugimi besedami, se je povečalo skoro osemkrat (Exner, str. 169). Število ovadb proti maloletnikom radi kaznivih dejanj vobče, je znašalo samo pri policijskem ravnateljstvu na Dunaju: l. 1914 — 1833, l. 1915 — 4015, l. 1916 — 4433, l. 1917 — 5313.

Značilni so tudi podatki o gibanju mladinske zločinstvenosti vobče (torej ne samo imovinske) v Nemčiji za časa vojne, ki jih navaja Többen:⁸⁰

	1914.	1915.	1916.	1917.	1918.
1. četrletje	14.087	14.560	22.442	33.310	42.220
2. četrletje	14.153	17.465	25.484	36.997	
3. četrletje	12.118	23.069	33.904	62.392	
4. četrletje	11.142	20.691	32.790	56.784	

⁷⁹ Dr. Harry Trommer: *Urkundenfälschung und Betrug im Weltkriege*. Leipzig, 1928. Str. 58.

⁸⁰ Többen: *Die Jugendverwahrlosung und ihre Bekämpfung*. Münster i. W. 1922. Str. 90.

Po poročilih ruskega kriminalista prof. P. Ljublinskega se je mladinska kriminaliteta v Leningradu (b. Petrogradu) v letih 1920—1921 (doba državljanske vojne v Rusiji) dvignila šest do sedemkrat v primeri z letom 1913/1914.⁸¹

Sociologija se vobče ne more posluževati eksperimentalne metode. In vendar lahko primerjamo take dogodke kot svetovna vojna s socialnim eksperimentom *sui generis*. Po posrečeni karakteristiki Exnerja, pomeni svetovna vojna v socialnem pogledu »eine ungeheure Milieuveränderung für die Masse des Volkes«.⁸²

Za presojo osnovnih tendenc v gibanju kriminalitete med vojno in po vojni je važna pred vsem naslednja ugotovitev. Z ozirom na prirojene individualne dispozicije, na tkzv. dedno osnovo (Erbanlage), prebivalstvo, rojeno pred vojno, za časa vojne ni pretrpelo sprememb. Če opažamo torej v gibanju zločinstvenosti med vojno in v prvih letih po vojni neke nenavadne perturbacije, v prvi vrsti izreden porast zločinstvenosti doslej kriminalno intaktnih oseb, potem moramo z največjo verjetnostjo pripisovati ta pojav vplivu zunanjih (eksogenih) činiteljev. Do tega zaključka prihajajo skoro vsi avtorji, ki so se bavili s tem vprašanjem.⁸³

Svetovna vojna je vnovič in posebno jasno pokazala, da Quéttletova ideja o stalnem budžetu zločinstvenosti, spričo naravnost presenetljivih sprememb v gibanju zločinov pod vplivom izrednih dogodkov, nima pozitivne empirične podlage. Odporna moč povprečnega človeka pod pritiskom skrajno neugodnih socialnih razmer očitno ponehuje. To dokazuje že rapidno povečanje imovinske zločinstvenosti med vojno, ki opravičuje znano karakteristiko: »Notjahre sind Diebstahlsjahre«. Porast ženske kriminalitete je v neposredni zvezi s spremembo življenjskega in gospodarskega

⁸¹ P. Ljublinskij: Borjba s prestupnostju v detском i junošeskom vozrastе. Moskva. 1923. Str. 30.

⁸² F. Exner: Krieg und Kriminalität in Österreich. 1927. Str. 3.

⁸³ Po mnenju Exnerja, se tendence v gibanju kriminalitete med vojno in po vojni dajo razlagati »nur aus dem Wandel der äusseren Lebensbedingungen«. (Cit. delo, str. 3.) S svoje strani pravi Solnař: »Il faut caractériser la criminalité de guerre comme une criminalité exogène par excellence.« — Solnař: cit. delo. Str. 138. V istem smislu tudi Mezger: Anlage und Umwelt als Verbrechensursache. Str. 143.

položaja žensk med vojno, zlasti z njih večjo udeležbo v samostojnem pridobitnem življenju, ko so se ženske morale lotiti takih poklicev, ki so bili prej izključna domena moških. Odtod izvira pojav, ki ga označujejo nemški statistiki kot »die Vermännlichung der weiblichen Kriminalität«. ⁸⁴ Posebno simptomatičen pa je katastrofalni dvig mladinske zločinstvenosti. Prvo mesto med vzroki tega dviga zavzema pomanjkljiv nadzor od strani staršev in šole, nadalje splošna podivjanost, ki je vladala med vojno, mladinski avanturizem (pobegi nedoraslih na fronto). Zelo važen pomen je imela tudi predčasna gospodarska osamosvojitev znatnega dela nedorasle mladine, ki je morala nadomestovati na odgovornih položajih odrasle osebe, poklicane v vojsko. ⁸⁵ V zvezi s tem so nastale nenavadne skušnjave, ki jim je nezrela mladina pogostokrat tudi podlegla. ⁸⁶ Temu se je pridružilo še slabo delovanje preventivnega in represivnega državnega aparata vsled pomanjkanja strokovnega osebja in preobremenjenosti varnostnih in sodnih organov.

Podatki o gibanju in značaju zločinstvenosti med vojno so važni za kriminalno etiologijo v dveh glavnih pogledih: 1. iz njih se posebno jasno vidi vpliv socialnih faktorjev na kriminaliteto; 2. kriminogeni pogoji socialnega okolja med vojno pa so zelo raznovrstni ter se ne dajo reducirati zgolj na gospodarske vplive.

V našem pregledu teorije naravnega in socialnega okolja smo se omejili na najbolj bistvene momente. Nekatera specialna kriminalno-etiološka vprašanja (n. pr. o praznovernosti kot faktorju zločinstvenosti in o vplivu umazanega slovstva in kina na kriminaliteto) smo izločili iz našega pregleda, ker jih nameravamo obravnavati posebej na drugem mestu. Vprašanja o vplivu spola, starosti, poklica, izobrazbe

⁸⁴ Ta pojav označuje novejši raziskovalec kot »die Erscheinung, dass die Kriminalität der Frau der des Mannes um so ähnlicher wird, je mehr sie in ihrer sozialer Stellung sich ihm nähert oder ihn gar ersetzt«. — J. Krug: 50 Jahre Frauenkriminalität, München, 1937.

⁸⁵ »Wir finden Jugendliche als Kassierer, Bankboten, Kontoristen, Verkäufer.« — Exner: cit. delo, Str. 180.

⁸⁶ »So ist der Krieg in ungewöhnlich starkem Masse ein Verführer zu Diebstählen, vor allem auch zu nicht entdeckten, nicht verfolgten, nicht bestrafte Diebstählen.« — Liepmann: cit. delo, Str. 69.

itd. na oblike in značaj kriminalitete spadajo, po našem mnenju, v področje kriminografije kot opisnega dela kriminologije, a ne v področje kriminalne etiologije.

§ 6. Teorija zločinske dispozicije (prirojenega nagnjenja).

Pravo nasprotje teorije okolja predstavlja naturalistična teorija, ki pripisuje prevladujoči pomen v etiologiji zločinstvenosti prirojenim nagnjenjem in neizpremenljivi dedni osnovi.

Prvi poskusi ugotoviti kavzalno zvezo med telesnim ustrojem človeka in njegovim zločinskim značajem segajo v antično dobo.⁸⁷ S tem vprašanjem so se ukvarjale tudi srednjeveške *scientiae occultae*. V novejši dobi so to smer zastopali tvorec tkzv. fiziognomike Lavater⁸⁸ (1741—1801), frenolog Gall (1752—1823), avtor teorije o tkzv. moralni blaznosti (moral insanity) Prichard (1786—1848)⁸⁹ in prvi utemeljitelj nauka o degeneraciji Morel (1809—1873).⁹⁰ Toda le Cesare Lombroso (1836—1909) in njegovi idejni nasledniki so razmahnili ono znanstveno gibanje, ki je privedlo do ustvaritve antropološke šole v kriminologiji.

Kriminalno-etnološki nauk Lombrosa označuje najbolj točno njegov vnet pristaš Kurella: »Vsi pravi zločinci imajo cel niz med seboj kavzalno povezanih telesnih in duševnih znakov, s katerimi se karakterizirajo kot posebna zvrst človeškega rodu, kot poseben antropološki tip. Nositelji teh znakov ali stigmatov nujno postanejo zločinci, povsem neodvisno od vseh socialnih in individualnih pogjev« (»ganz unabhängig von allen sozialen und individuellen Bedingungen«).⁹¹

⁸⁷ »Schon Aristoteles glaubte an den erblichen Charakter verbrecherischer Neigungen und an den Zusammenhang von Schädelform und geistiger Veranlagung.« — A s c h a f f e n b u r g : Kriminalanthropologie und Kriminalbiologie, Str. 833.

⁸⁸ Lavater: Physiognomische Fragmente zur Beförderung der Menschenkenntnis und Menschenliebe. (1775—78.)

⁸⁹ J. C. Prichard: Treatise on insanity and other disorders affecting the mind.

⁹⁰ Morel: Traité des dégénérescences physiques, psychiques, intellectuelles et morales de l'espèce humaine et des causes qui produisent ces variétés malades. 1858.

⁹¹ Kurella: Naturgeschichte des Verbrechers, Str. 2.

Tekom svojih raziskovanj je Lombroso oblikoval več kriminalno-etioloških hipotez: pravi ali rojeni zločinec (il delinquente nato) nosi v sebi atavistične ostanke prazgodovine človeštva, on je divjak v sedanji kulturni družbi, sličen je otroku z njegovo moralno brezčutnostjo in parazitizmom ali pa je epileptoid, ki se označuje z nebrzdano afektivnostjo. Vse omenjene hipoteze so se izkazale kot nevzdržne.

Zoper atavistično teorijo so nastopili pred vsem zastopniki bioloških ved. Potegniti mejo med pravimi atavističnimi znaki in abnormalnostmi, ki nastajajo kot posledice okvar med porodom in v zgodnji mladosti, skoro ni mogoče.⁹²

Najuglednejši strokovnjaki zanikajo specifičen značaj večine stigmatov, ki jih navaja Lombroso kot atavistične. Topinard naglašja, da je kontinuiteta med primitivnimi in sedanjimi rasami pretrgana.⁹³ Lombrosu se ni posrečilo dokazati, da eksistira v sedanji družbi posebna »rasa zločincev« (une race de criminels) kot nek ostanek prazgodovinske rase. Ideja o atavistični genezi zločina je imela odmeve v romanih zastopnikov naturalistične struje v književnosti, zlasti v delih francoskega pisatelja Emila Zola (»La bête humaine«).⁹⁴ Kot

⁹² Aschaffenburg: Das Verbrechen und seine Bekämpfung. Str. 220. S svoje strani pripominja Naëcke: »Jedenfalls wird nie sicher der Nachweis zu erbringen, dass in concreto ein Atavismus und keine blosse Hemmungsbildung vorliegt.« — Dr. Paul Naëcke: Verbrechen und Wahnsinn beim Weibe. Leipzig 1894. Str. 135.

⁹³ »Entre les races présentes et les primitives, toute continuité a disparu... une multitude de races se sont interposés.« — Topinard v Revue d'anthropologie, 1887, novembre.

⁹⁴ Junak tega romana Jaques Lantier ima celó zunanost Lombrosovega »delinquente nato«: »Sa mâchoire inférieure avançait dans une sorte de gueule.« Lantier je rojeni sadistični morilec. Njegova zločinska nagnjenja so neodoljiva (»la fatalité du meurtre«). Njegove žrtve so ženske: »Comme les autres, sous l'éveil de la puberté, rêvent d'en posséder une, lui s'était enragé a l'idée d'en tuer une.« Maščevanje nad ženami predstavlja Zola kot atavistično, ki izvira »de la rancune amassée de mâle en mâle, depuis la première tromperie au fond des cavernes«. — Proal (cit. delo, str. XVIII in XIX) navaja tudi karakteristične izjave nekaterih francoskih literarnih kritikov: »La férocité des criminels est héritée des lointains anthropothèques« (Jules Lemaitre). — »L'humanité a commencé tout entière par le crime« (Anatole France). — Celó zastopnik idealistične struje Brunetière označuje zločinca »comme un exemplaire attardé de l'anthropoïde quaternaires«.

znanstvena hipoteza pa dandanes skoro nima pristašev. Primerjanje zločinca z divjakom (»un sauvage réapparut parmi nous«) nima pozitivne znanstvene podlage. Kritika je upravičeno opozorila na to, da dejanj in nazorov primitivnih narodov ne smemo presojati s stališča moderne duhovne kulture. Niti to ni točno, da se primitivni narodi označujejo vseskozi z brezobzirno surovostjo in sebičnostjo.⁹⁵

Infantilistično koncepcijo rojenega zločinca oblikuje Lombroso tako-le: »Otrok, t. j. človek, ki nima moralnega čuta, predstavlja isto, kar imenujejo psihijatri moralno blaznega in mi označujemo kot rojenega zločinca.« Tudi zoper ta nazor navaja kritika zelo tehtne ugovore. Res je, da živi otrok v začetni dobi svojega razvoja povsem nagonsko življenje, usmerjeno na utešenje lastnega ugodja. Vendar ta pojav nima ničesar skupnega s socialnim parazitizmom zločincev. Zato je Lombrosova karakteristika otrok kot »les criminels temporaires« vsekakor paradokсна.⁹⁶

Končno je Lombroso trdil, da obstoji sličnost med zločinci in epileptiki (»la ressemblance des criminels avec les épileptiques«): »J'ai trouvé chez tous les deux la tendance au vagabondage, l'obscenité, la paresse, la vanité du délit, la graphomanie, l'argot, le tatouage, la dissimulation, l'absence de caractère, l'irritabilité instantanée, la mégalomanie, l'intermittence dans les sentiments et dans l'intelligence, la lâcheté.«⁹⁷

V nasprotju s tem nazorom ugotavlja novejša psihijatrija, da kaže zločinec epileptične poteze le takrat, če trpi sam na tej bolezni. Sicer pa imata zločin in epilepsija le skupno podlago degeneracije.⁹⁸

⁹⁵ »... Il n'est pas exact de dire (Lombroso: L'homme criminel, p. 36) que le crime chez les sauvages est la règle générale et qu'il n'y a pas de différence entre eux et les animaux au point de vue de la moralité«. Proal: cit. delo. Str. 46. Primerj. tudi kritične pripombe v knjigi: Tarde: La philosophie pénale. Str. 236.

⁹⁶ Lombroso: L'anthropologie criminelle et ses récents progrès. Paris. 1904. Str. 108.

⁹⁷ Lombroso: cit. delo. Str. 108.

⁹⁸ »Mit dem Verbrechen hat die Epilepsie nur den Boden der Entartung gemeinsam.« — Aschaffenburg: cit. delo. Str. 221. V istem smislu tudi Birnbaum: Kriminalpsychopathologie. Berlin. 1921. Str. 77, 78 in Stumpfl: Erbanlage und Verbrechen. Berlin, 1935. Str. 81.

Kljub nevzdržnosti Lombrosovih kriminalno-etoloških hipotez, mu niti najhujši teoretski nasprotniki ne odrekujejo pozitivnih zaslug. Kakor se je duhovito izrazil ruski filozof Vladimir Solovjev, je kriminalna antropologija tista zgrešena pot v Indijo, ki vendar utegne privedi do okritja novega sveta. Celoten problem o faktorjih kriminalitete motrimo sedaj s stališča križajočih se vplivov endogenih dispozicij in eksogenih faktorjev, vpoštevaje tudi duhovno osebnost storilca. Nekateri avtorji skušajo opredeliti relativen pomen teh faktorjev v konkretnih primerih. Naj navedemo kot zgled temeljita raziskovanja prof. Hansa W. Gruhleja in njegove šole.

V zadnjih desetletjih se je močno razvil nauk o vplivu telesne konstitucije na značaj človeka. Omeniti je zlasti delo marburškega psihijatra Kretschmerja »Körperbau und Charakter«. Kriminalna antropologija se razvija tudi v novejši dobi kot tkzv. kriminalno-biološka smer. Nova kriminalno-biološka šola (Lenz, Viernstein, Seelig in dr.) izhaja iz edinstva telesno-duševnega življenja. Individualna osebnost je zanjo vedno psiho-fizični problem. Pri tem imajo poseben pomen storilčeve kriminogene dispozicije, to se pravi, ona nagnjenja, ki utegnejo ob skupnem učinkovanju pod vplivom okolja privedi do zločina.

Videli smo, da pripisujejo zastopniki biološke smeri v kriminologiji pretežen pomen endogenim faktorjem zločinstvenosti. Njihova ideja-vodnica je izražena v znanih izrekih: »Nous ne sommes pas libres de choisir nos ancêtres.« »Les crimes des vivants sont commis par les morts.« Slovenska strokovna revija »Evgenika« navaja to-le biološko formulo: »Naša usoda je določena v hipu oplodnje naših roditeljev. Mi smo le funkcija svojih prednikov, skoro nič smo iz sebe.«⁹⁹ — Dr. Božo Škerlj, urednik omenjene revije, pravi: »... Dedna snov je važnejša nego razni vplivi nanjo, ki prihajajo iz okolja.«¹⁰⁰

⁹⁹ »Evgenika«, 1936. Str. 5.

¹⁰⁰ Dr. Božo Škerlj: Socialno-antropološka študija k vprašanju manjvrednega otroka. Ljubljana, 1933. Str. 2. — Primerj. tudi Božo Škerlj: Človek. Izbrana poglavja iz prirodoslovja človeka. Ljubljana, 1934. Str. 60.

Povsem umljivo je, da zavzema v kriminalno-biološki doktrini važno mesto problem dednosti, zlasti vprašanje o podedovanju zločinskih nagnjenj. Novejša kriminologija se poslužuje pri tem dveh osnovnih metod: geneološke metode (metode rodovnikov) in metode študija dvojčkov. Obe metodi spadata pod vrstni pojem metode, ki jo označujejo Francozi kot »la méthode de la biologie héréditaire«.

Poskusi zaslediti usodo asocialnih in zlasti zločinskih rodbin s pomočjo geneološke metode¹⁰¹ so se pričeli že pred 60 leti. V raznih državah so bili preiskani številni rodovniki: Juke, Zero, Kallikak, Rufer, Nam, Dack, Hill, Delta, Viktorija in dr. (imena so iz razumljivih razlogov izmišljena). Naj navedemo samo en zgled. Amerikanec Dugdall je l. 1877. objavil svoje izsledke o rodovniku zločinca Juke-ja (The Jukes. New-York. 1877). Med 709 potomci neke duševno manjvredne ženske Ade Juke je bilo v tem letu 174 prostitutk, 18 lastnikov javnih hiš in 77 težkih zločincev. Poznejšo usodo istega rodu je proučil Estabrook (The Jukes in 1915). Med 1858 živječimi potomci omenjene Ade Juke je bilo l. 1915. 118 težkih zločincev, 464 prostitutk, 170 poklicnih beračev, 181 alkoholikov, 129 jih je bilo vzdrževanih na račun socialnega skrbstva itd.¹⁰²

V zadnjem času so v nekaterih državah, zlasti v Nemčiji, v zvezi z novimi evgeničnimi zakoni, zbrane obširne kartoteke, ki tvorijo dedno-biološki inventar (ein erbbiologisches Inventar) ter služijo kot podlaga za proučevanje vpliva dednosti na zločinstvenost.¹⁰³

¹⁰¹ »Način zasledovanja dednih lastnosti s pomočjo rodovnika od poedinca do poedinca, od rodu do rodu, imenujemo geneološka metoda raziskovanja.« — G. Tomažič: Metode dednostnega raziskovanja. Evgenika. 1937. Str. 70.

¹⁰² Podatke posnemamo iz razprave: Dr. Pintera, Dedičnost dispozie k zločinnosti a sterilisace. Pocta prof. A. Milotovi. Praha, 1937. Str. 254. Primerj. tudi: Tableau criminologique de la famille Zéro v knjigi: L. Rabinowicz: La lutte moderne contre le crime. Bruxelles, 1930. Str. 56.

¹⁰³ Primerj.: Neureiter: Der kriminalbiologische Dienst in Deutschland. Monatsschr. f. Kriminalbiologie. 1938. Str. 65. Kot prva je bila ustanovljena »die erbbiologische Kartei« pri pravosodnem ministru na Saškem.

Študij rodovnikov je brez dvoma važen pripomoček za proučevanje dednosti. Vendar bi bilo prenačljeno izvajati iz njega dokončne zaključke o podedovanju zločinskih lastnosti. Nekateri avtorji (Carrel, Gruhle, Bernhardt, Seelig) naravnost zavračajo to hipotezo.¹⁰⁴ Drugi jo označujejo kot nedokazljivo ter izražajo upravičene pomisleke, da se podeduje vprav zločinsko nagnjenje.¹⁰⁵ Kvečjemu gre za podedovanje takih psiho-fizičnih svojstev, ki tvorijo podlago za razvoj asocialnih teženj (Birnbaum).

Glavni del zločinstvenosti predstavljajo manj važni delikti. Zločin je pravni pojem, ki se izpreminja tekom časa. Tako je n. pr. l. 1913. nemška kriminalna statistika beležila 500 različnih oblik kršitve kazensko-pravnih predpisov, leta 1927. pa je tozadevno število znašalo že 790, z drugimi bese-

¹⁰⁴ »Nous savons que l'apathie intellectuelle, l'immoralité et la criminalité sont en général, des caractères non transmissibles héréditairement.« — Dr. Alexis Carrel: L'homme et l'inconnu. Paris, 1936. Str. 325. — »Sicherlich... sind die einfachen Behauptungen falsch, die man immer wieder aus Tendenz oder Bequemlichkeit hört: verbrecherische Väter bringen „natürlich“ auch wieder verbrecherische Kinder zur Welt, abnorme Eltern haben „selbstverständlich“ abnorme Kinder, abnorme Väter haben verbrecherische Söhne. So einfach liegen die Verhältnisse nie.« — Gruhle: Die Ursachen jugendlicher Verwahrlosung und Kriminalität. Str. 218. — »Eine direkte Vererbung der Kriminalität als einer keimbedingten Anlage ist nach heutigem Stand der Wissenschaft zu verneinen.« — Dr. A. Bernhardt: Studien über erbliche Belastung bei Vermögensverbrechern. Leipzig, 1930. Str. 6. — Tudi Seelig naglašuje, »dass „das Verbrechenbegehen“ kein biologisches Merkmal ist und daher als solches überhaupt nicht hereditär sein kann.« — Ernst Seelig: Anlage, Persönlichkeit und Umwelt bei jugendlichen Schwerverbrechern Österreichs. Mitt. d. kriminalbiologischen Gesellschaft. Bd. IV. Graz, 1933. Str. 117.

¹⁰⁵ »Es ist... nicht zu erwarten, dass sich die verbrecherische Neigung als solche vererbt... Es werden vielmehr die Eigenschaften vererbt, die ihren Träger gefährden.« — Aschaffenburg: cit. delo. Str. 832. — Ni izključena tudi možnost regeneracije dedno obremenjenih rodbin: »Natura ne pozna samo degeneracije, marveč tudi regeneracijo. Tudi degenerirane rodbine si potom ženitve svojih članov z zdravimi individui zopet opomorejo in izbrišejo sčasoma vsako sled psihopatične dispozicije.« — Dr. Alfred Šerko: Kdo je dedno obremenjen? Proteus, 1934. Str. 139, 140. Gl. zanimive podatke v knjigi: Boris Brasol: The elements of Crime. New-York, 1927. Str. 225, 226.

dami se je v teku 14 let pomnožilo za 40 odstotkov.¹⁰⁶ Že zaradi te spremenljivosti obsega dejanj, ki tvorijo področje kriminalnega neprava, je težko govoriti o podedovanju zločinskih nagnjenj, ako izhajamo iz pravnega pojma zločina.¹⁰⁷ Tudi avtor najnovejšega in najbolj temeljitega dela o tem problemu, Stumpfl, je zelo previden v svoji oceni razmerja med dednostjo in okoljem. Priznava namreč, da so uspehi raziskovanja dednosti v botaniki in zoologiji mnogo večji kot v področju antropologije. Razlog je pač v tem, da je uporaba eksperimentalne metode v antropologiji nemo-goča, pa tudi v tem, da človeka kot duhovno bitje (»als geistesgebundenes Wesen«) ne moremo do konca pojmiti zgolj z biološkega vidika.¹⁰⁸ V svojem osnovnem monumentalnem delu p. n. »Erbanlage und Verbrechen«, ki je izšlo v znani seriji: »Monographien aus dem Gesamtgebiete der Neurologie und Psychiatrie« pod uredništvom O. Foersterja in E. Rüdina, primerja Stumpfl skupino 195 povratnikov z najmanj petimi predkaznimi in skupino 166 priložnostnih delinkventov, ki po izvršenem deliktu tekom 15 let niso zagrešili nobenega novega kaznivega dejanja. Avtor ugotavlja večjo dedno obremenjenost prve skupine zločincev v primeri z drugo. Odstotek psihopatov med očetih preiskanih povratnikov je enak 31,4, dočim znaša isti v drugi skupini le 6,7, med mate-

¹⁰⁶ Primerj.: v. H e n t i g : Über Verbrechensursachen. Mitt. d. Kriminalbiologischen Gesellschaft, 1931. Str. 148. — »The content of the class of actions qualified as criminal varies from period to period, and from country to country«, pravi znani sociolog Pitirim Sorokin. Avtor podaja tudi izčrpno analizo izpremenljivosti obsega kaznivih dejanj v pravni zgodovini različnih narodov. — P i t i r i m A. S o r o k i n : Social and Cultural Dynamics, Volume two (chapter 15: Fluctuation of ethico-juridical mentality in Criminal Law). New-York, 1937. Str. 523 in nasl.

¹⁰⁷ V svojem poročilu o knjigi D. Tomažiča: Eugenika in rasne teorije pravi dr. Božo Škerlj (Eugenika, 1938, št. 1. Str. 15): »Nikakor ni dokazana avtorjeva trditev: „... kriminalitet n. pr. se ne nasledjuje“. Najbrže so mu raziskave na dvojčkih popolnoma nepoznane; vsekakor pa te dokazujejo baš nasprotno, namreč velik vpliv dednih faktorjev na kriminalnost.« Mislimo, da v naziranjih obeh avtorjev ni bistvenega nasprotstva. Tudi tisti, ki priznavajo važen pomen dednosti za določene oblike kriminalitete, so lahko skeptični glede podedovanja zločinskih nagnjenj kot takih.

¹⁰⁸ S t u m p f l : Verbrechen und Vererbung. Monatsschrift f. Kriminalbiologie, 1938, H. 1. Str. 1.

rami prve skupine probandov je bilo psihopatičnih 16%, med materami druge skupine le 2,7%. Alkoholikov med očeti povratnikov je bilo 34,7%, med očeti priložnostnih delinkventov pa samo 10%. Kljub temu avtor ne zanika, da imajo tudi pri povratnikih neko vlogo vplivi okolja (Umweltwirkungen), ki jih je težko ločiti od vpliva podedovanih dispozicij.¹⁰⁹

Druga metoda, katere se poslužujejo novejši kriminalni biologi, je metoda raziskave na tkz v. dvojajčnih in enojajčnih dvojčkih (die Methode der Zwillingsforschung). O dedno-biološki strani tega problema poroča slovenski biolog dr. Pavel Grošelj v glavnem to-le:¹¹⁰

Dvojajčni dvojčki se razvijajo iz dveh samostojnih jajčec, od katerih je bilo vsako oplojeno s posebno semensko stanico. »Med (dvojajčnimi) dvojčki ni nič tesnejših telesnih vezi kakor sicer med brati in sestrami.« (Grošelj, str. 137, 138.) Enojajčni dvojčki pa se razvijajo iz enega jajčeca, ki je bilo oplojeno z enim spermijem. »Ako sta dvojčka zares enojajčna, morata biti obdarjena z enakimi geni (t. j. nositelji dednosti, A. M.). »Presenetljiva podobnost enojajčnih dvojčkov,« — pravi nadalje dr. P. Grošelj — »nam priča, da sta obdarjena z isto telesno dedščino... Ta konkordanca pa zopet živo izpričuje, da so omenjeni znaki globoko utemeljeni v enaki dedni osnovi obeh dvojčkov.« (Str. 144.)

Kakšen pomen ima ta nova dedno-biološka metoda za kriminologijo? Izsledki kriminalno etioloških raziskavanj na dvojčkih so v zadnjem desetletju objavili Lange, Kranz in Stumpfl.

Langejevo delo ima karakteristični naslov: »Zločin kot usoda« (»Das Verbrechen als Schicksal«, Leipzig, 1929). Avtor je proučil življenjsko usodo 30 dvojčkov, izmed katerih je vsaj eden postal kriminalen. Izkazalo se je, da je izmed 13 enojajčnih dvojčkov pri desetih (77%) bilo zločinsko udeleževanje enako, pri 17 dvojajčnih dvojčkih pa je dognana taka konkordanca le v dveh primerih (12%). Iz tega sklepa

¹⁰⁹ V svoji novejši razpravi (gl. op. 108) trdi Stumpfl celó, da »der jahreszehntelange Gegensatz zwischen Milieutheorie und Erbtheorie durchaus nicht zu gunsten der Erbtheorie entschieden worden ist, jedenfalls nicht in der Form, wie sie bisher vertreten wurde.« (Str. 3.)

¹¹⁰ Pavel Grošelj: Dvojčki in njihova življenjska usoda. Proetus, 1937, št. 7.

Lange o prevladujočem pomenu podedovane dispozicije v etiologiji kriminalitete: »Die Anlage spielt eine ganz überwiegende Rolle unter den Verbrechensursachen.«

Kranz je zasledoval usodo 75 parov dvojčkov ter ugotovil z ozirom na kriminalnost konkordanco v $\frac{2}{3}$ primerov pri enojajčnih in skoro v polovici primerov pri dvojajčnih dvojčkih. Kranzovi zaključki so v primeri z Langejevimi manj kategorični. V svoji razpravi o diskordantnem socialnem ponašanju enojajčnih dvojčkov¹¹¹ pravi avtor, da utegne »kriminalna usoda« v poedinih primerih biti odvisna tudi od drugih, kakor dednih, činiteljev (»gewiss auch von anderen, als erblichen Faktoren abhängig sein könne«).

Še bolj odločno nastopa zoper fatalistično koncepcijo Stumpfl, ki naglašaja, da podobnost, ki se opaža v značaju enojajčnih dvojčkov, nikakor ni istovetna s konkordanco njih socialnega ponašanja.¹¹²

Raziskave na dvojčkih so prinesle mnogo novega gradiva za oceno dednostnega faktorja v genezi zločina. Nova metoda utegne razkriti marsikaj nejasnega in zagonetnega v področju kriminalne etiologije. Izsledki raziskovanj na dvojčkih govore vsekakor zoper enostransko stališče onih zastopnikov teorije socialnega okolja, ki pripisujejo eksoge-

¹¹¹ Kranz: Diskordantes soziales Verhalten eineiiger Zwillinge. Monatssehr. f. Kriminalpsychologie, 1926.

¹¹² Stumpfl: Über Erbforschung an Verbrechern. Mitt. d. kriminal-biologischen Gesellschaft, Bd. V, Graz, 1938, Str. 113, 114. Zanimivo razlago, zakaj opažamo tako pogosto frapantno podobnost v življenjski usodi enojajčnih dvojčkov, daje Gruhle: »Jeder Organismus gibt auf die Fragen, die das Leben an ihn stellt, nicht unbegrenzt viele Antworten. Ein und derselbe Typus hat vielmehr nur eine gewisse Breite der Antwortmöglichkeiten. Engt sich ein Typus nun gar zu der Mit-sich-selbst-Identität von Zwillingen ein, so ist der Rahmen ihrer Antworten besonders eng.« — H. W. Gruhle: Kriminalbiologie. Literaturbericht, Z. f. die gesamte StrRW, 58, Bd. 1938, 1. H, Str. 150. Primerj, tudi kritične opombe Helmutha Mayerja: »Wenn... erbgleiche Zwillinge sich gleichsinnig „konkordant“ verhalten, so beweist dies nur, dass gleiche Ursachen gleiche Wirkungen haben, und wenn erbungleiche Zwillinge sich verschieden verhalten, so erweist dies eben nur die Negative dieses allgemeinen Satzes. Aber über die spezielle Natur dieser Ursachen erfahren wir zunächst gar nicht.« Helmuth Mayer: Kriminalpolitik als Geisteswissenschaft, Z. f. gesamte StrRW, 57, Bd. 1937, Str. 25.

nim in zlasti socialnim vplivom vloge edinega in monopolnega kriminogenega faktorja. Po drugi strani kaže diskonordanca v socialnem ponašanju in v življenjski usodi enega dela enojajčnih dvojčkov, da fatalistična koncepcija, ki je bila značilna za prvega pionirja nove metode Johanesa Langeja (»Das Verbrechen als Schicksal«) nima pozitivne znanstvene podlage.¹¹³ Dispozicija je samo potencia, ki se lahko aktualizira v življenju, lahko pa tudi ne. In ravno zato mora kriminalna etiologija vpoštovati ne samo dedno osnovo, temveč tudi pogoje, pod katerimi se razvija osebnost individua.

Omenimo v tej zvezi še eno svojevrstno strujo v kriminalni etiologiji. Po mnenju nekaterih naturalistično usmerjenih kriminologov tiči glavni vzrok zločinstvenosti v bolezni, oziroma v psihofizični manjvrednosti delinkventov. Že Maudsley je v svojem delu »Crime and insanity« (l. 1872) trdil, da predstavlja zločinski živelj degenerirano in morbidno zvrst človeškega rodu. »Il delinquente è sempre un anormale«, pravi tudi Enrico Ferri. Novejši psihijater v. Rohden označuje zločinca kot »eine psychopathologische Varietät«.¹¹⁴

Jetniški zdravnik dr. Georg Bonne je l. 1927 objavil knjigo pod senzacionalnim naslovom »Zločin kot bolezen« (»Das Verbrechen als Krankheit«). Glavni vir zločinov tvorijo po Bonneju alkohol, nikotin in sifilis.¹¹⁵ Na podlagi svo-

¹¹³ Fatalistično koncepcijo so v starejši kriminološki književnosti zastopali zlasti skrajni pristaši Lombrosove doktrine. V tem pogledu je posebno karakteristična ta-le teza Kurella: »...So wenig wir jemals unter noch so modifizierten Verhältnissen einen Chimpanse in einen Gorilla sich verwandeln sehen, so wenig machen soziale Faktoren einen normal veranlangten Menschen zum Verbrecher.« — Kurella: cit. delo, Str. 179.

¹¹⁴ v. R h o d e n : Lombrosos Bedeutung für moderne Kriminalbiologie. Archiv f. Psychiatrie, Bd. 92, Str. 23 (citirano po Mezgerju, str. 23). Rohdenov nauk je v bistvu nova varijanta Lombrosove teorije o rojenem zločincu. Rohden uči namreč, »dass der „geborene Verbrecher“ keine Fiktion ist, sondern wirklich existiert, allerdings nicht in der von seinem Entdecker angenommenen anthropologischen Form, sondern in einer psychopathologischen Varietät«. (Str. 146.)

¹¹⁵ »Die meisten der Verbrechen, die zur Bestrafung gelangen, entstehen entweder durch die Gehirnvergiftung mit dem Alkohol oder durch den Tabak sowie durch die Erkrankung der Gehirne infolge von Sifilis.« — G. B o n n e : cit. delo, Str. 113.

jih opazovanj v kazenskih zavodih je avtor prišel do prepričanja, da je število dedno obremenjenih pri zločincih razmeroma neznatno (str. 7). Večina zločincev so »gewordene Verbrecher«, to se pravi osebe, ki so prvotno bile povsem normalne ter postale zločinci šele pod vplivom treh omenjenih strupov. Delo Bonneja navajamo le kot tipični zgled enostranske in tendenciozne obravnave težavnih in zamotanih vprašanj kriminalne etiologije.¹¹⁶

Posebno varianta naturalističnih kriminalno-etioloških teorij predstavlja nauk, po katerem je izvor mnogih zločinov treba iskati v motnjah, ki nastajajo v delovanju žlez z notranjo sekrecijo. Španski kriminolog Saldaña govori v zvezi s tem o »kriminalni endokrinologiji« (l'endocrinologie criminelle) celó kot o posebni grani znanosti.¹¹⁷

Na splošno lahko rečemo, da skoro ni antropološke, biološke in psihopatološke doktrine, ki ne bi našla odmeva v naturalistični kriminalni etiologiji — od Lavaterja do Lombrosa in od Lombrosa do Forela, Kretschmerja, Freuda in Adlerja.

Istovetenje zločina in bolezni je seveda le skrajna formulacija omenjenih kriminalno-etioloških naziranj. Zoper to enostransko razlago geneze zločina so nastopili ne samo pristaši sociološke šole v kriminologiji, temveč tudi avtoritetni predstavniki medicinske vede. I kriminalist sociolog Bonger i biolog Carrel sta soglasna v tem, da so zločinci po večini normalni ljudje.¹¹⁸ Temu ne nasprotuje dejstvo, da sreča-

¹¹⁶ O skrajni enostranosti Bonnejevega nauka priča zlasti njegova očitno pretirana ocena nikotinizma kot glavnega faktorja mladinske zločinstvenosti: »Bei den jugendlichen Verbrechern, besonders bei den jugendlichen Mördern, war in den meisten Fällen (!) nicht der Alkohol, sondern vorzugsweise der Tabak, der durch die Umnebelung der kritischen Vernunft und durch gleichzeitige Reizung der endokrinen Drüsen diese jungen Menschen vom egozentrischen zum Asozialen, zum Verbrecher machte.« — Bonne: cit. delo, Str. 23.

¹¹⁷ Q. Saldaña: La Criminologie nouvelle 1929. Str. 210. Primerj. tudi Göring: Der Wert der neuen Forschungen auf dem Gebiete der inneren Sekretion für die Kriminalpsychologie. Archiv f. Kriminologie. Bd. 73.

¹¹⁸ »The majority of criminals are physically and mentally quite sound.« — Bonger: cit. delo, Str. 118. — »En réalité, la plupart des criminels sont des hommes normaux.« — Carrel: cit. delo, Str. 164.

vamo v kazenskih zavodih precejšnje število psihopatičnih in duševno manjvrednih oseb: spretnejši in prebrisanejši se znajo izogniti odgovornosti in kazni in živijo v prostosti.¹¹⁹

Pri presoji tega vprašanja je potrebna posebna previdnost. Ni mogoče zanikati, da je v nekaterih skupinah delinkventov odstotek telesno in duševno manjvrednih izredno velik. Vendar je degenerativna konstitucija značilna le za en in sicer manjši del zločincev, nikakor pa ne za vso maso delinkventov. Nemški psihijater in kriminolog Gruhle nastopa z vso odločnostjo zoper pavšalno karakteristiko zločincev kot abnormalnih subjektov. »Die Verbrecher sind körperlich und seelig völlig uneinheitlich, krank und gesund, normal und abnormal.«¹²⁰ Tu je vsekakor potrebna diferenciacija med poedinimi kategorijami zločincev.

Skupini telesno in duševno manjvrednih je treba prišteti predvsem asocialne (parazitarne) subjekte, kakor potepuhe, poklicne berače in prostitutke. Med 404 vagabundi v Breslavskem kazenskem zavodu je po Bonhöfferju bilo 59 imbecilikov, 33 epileptikov, 14 paralitikov, 157 kroničnih alkoholikov itd., vsega skupaj 275 abnormalnih subjektov.¹²¹ S tem se strinjajo tudi številke, ki jih navaja Wilmanns.¹²² Analogne podatke najdemo v strokovni literaturi tudi glede prostitutk.¹²³

¹¹⁹ »Dans les prisons il y a seulement les criminels qui sont peu intelligents ou mal équilibrés. Les autres, de beaucoup plus nombreux, vivent en liberté.« — Carrel: *Istotam*, Str. 181. V istem smislu tudi Wulffen: *Kriminalpsychologie*, Str. 162. — Mnogo preje je že Manouvrier trdil, da »les criminels emprisonnés sont évidemment ceux qui ont le moins réussi«.

¹²⁰ H. W. Gruhle: *Geisteskranke Verbrecher und verbrecherische Geisteskranke*, HWB der *Kriminologie*, I, Str. 554. Isti avtor naglaša, da družabno mnenje pogostokrat zelo pretirava vlogo duševno bolnih in psihopatičnih oseb pri storitvi zločinov (*Istotam*, str. 559).

¹²¹ K. Bonhöffer: *Ein Beitrag zur Kenntnis des großstädtischen Bettel- und Vagabundentums*, Z. f. die ges. StrRW, 21. Primerj. tudi: Alexander Elster: *Landstreicher, Bettler, Vagabunden*, HWB, d. *Kriminologie*, II, Str. 118.

¹²² K. Wilmanns: *Das Landstreicher- und Bettlertum der Gegenwart*, Leipzig, 1911.

¹²³ »Die auffallend hohe Zahl von Schwachsinnigen unter den Prostituierten ist durch Untersuchungen einwandfrei festgestellt.« — Max Hagemann: *Prostitution*, HWB, d. *Kriminologie*, II, Str. 412. — K.

Psihofizična manjvrednost je karakteristična nadalje za mnoge seksualne zločince, kakor tudi za osebe, ki so pričele svojo zločinsko karijero s težjimi zločini že v zgodnji mladosti, za nepopoljšljive povratnike in za nekatere druge.

Iz tega pa nikakor ne sledi, da je vsa masa delinkventov abnormalna, degenerirana in psihopatična. V tej naši razpravi ne moremo podrobneje obravnavati vprašanja o razmerju med psihopatologijo in zločinom, ki tvori predmet posebne znanstvene grane, tzv. kriminalne psihopatologije.¹²⁴

Med širšim občinstvom je precej razširjeno mnenje, ki skuša razlagati vsako moralno slabost, sleherno zavržno in celó zločinsko početje z nekim patološkim stanjem ali abnormalnostjo.¹²⁵ Tako stališče nima ničesar opraviti s pravo znanostjo. Podobno vulgarizacijo odločno zavračajo tudi odlični sodobni psihijatri (Wilmanns, Gruhle, Birnbaum in dr.). Celó ugotovitev, da ima zločinec abnormalno konstitucijo ali boizen, sama ob sebi še ne pomeni, da je njegovo kaznivo

Schneider: Studien über Persönlichkeit und Schicksal eingeschriebener Prostituierten. Berlin, 1921. Primerj. tudi: dr. Božo Škerlj: Zur Anthropologie der Prostituierten. 1933. Str. 281. Znana Lombrosova hipoteza, ki smatra prostitucijo kot nek ekvivalent prirojene zločinstvenosti (»das Äquivalent der angeborenen Kriminalität beim Weibe«) je sporna. Novejša psihijatrija ugotavlja večjo analogijo med prostitucijo in parazitarnimi oblikami asocijalnosti. Tako po Aschaffenburgu (cit. delo, str. 104) prostitutka »entspricht in ihrem Parasitentum und ihrer seelischen Eigenart im grossen und ganzen den Bettlern und Vagabunden«.

¹²⁴ Birnbaum pojmuje kriminalno psihopatologijo v ožjem smislu, kot vedo, »die den allgemeinen Beziehungen zwischen Psychopathologie und Verbrechen, insbesondere den psychopathologischen Grundlagen, Ursachen und Bestandteilen der kriminellen Erscheinungen nachgeht«. — Dr. Karl Birnbaum: Kriminalpsychopathologie. Systematische Darstellung. Berlin, 1921. Str. 1.

¹²⁵ Primerj. duhovite besede H. v. Beaulieu-ja: »Das etwas „Pathologisch“ sei, ist heute ja kleine Münze im Gespräch; Wort für den Hausgebrauch. Wenn der Mann mit den Türen wirft, die Frau launt, das Kind schreit, die Magd lügt — es ist alles „pathologisch“. Das Pathologische ist eins der übelsten Schlagworte, die unheilstiftend, moralverwirrend die Hirne der Halbgebildeten umnebelt haben.« — H. v. Beaulieu: Humane oder humanitäre Justiz? v zbirki: Die Zukunft des Strafrechts, hgg. von F. Dehnow. Berlin, 1920. Str. 81.

dejanje vedno kavzalno zvezano s to konstitucijo ali boleznijo.¹²⁶

§ 7. Etična smer v kriminalni etiologiji.

Etična smer v kriminalni etiologiji je izrazito spiritua-listična ter predstavlja antitezo biološkega in sociološkega naturalizma. Izmed zastopnikov te struje v novejši kriminologiji naj navedemo zlasti J. Naglerja, Fr. W. Foersterja in W. Sauerja v Nemčiji, J. Proala in H. Jolyja v Franciji, L. Vladimirova v Rusiji in M. de Boetsa v Belgiji.

V okviru te razprave utegnemo le na kratko naznačiti osnovne ideje te doktrine.¹²⁷ Stališče večine njenih pristašev je v glavnem kritično. Kritika pa je naperjena v prvi vrsti zoper impersonalistično in absolutno deterministično razlago geneze zločina v smislu čisto mehaničnega kavzalizma.

Že G. Tarde je pripomnil, da imajo v naturalističnem kriminalno-etiološkem nauku tkz. faktorji vloge pravih avtorjev zločinov (*«ses véritables auteurs»*) ter se pojavljajo kot neki anonimni zločinci (*«les criminels anonymes»*).¹²⁸ Zločinčeva osebnost stopa pri tem popolnoma v ozadje. Da je temu zares tako, pričajo formule najbolj doslednih predstavnikov naturalistične smeri v kriminologiji. Izhajajoč iz svojega nauka o individualnih, kozmičnih in socialnih faktorjih (gl. § 4) trdi n. pr. Ferri, da je vsak delikt, od najneznatnejšega do najhujšega, resultanta treh omenjenih naravnih vzrokov.¹²⁹ Še bolj radikalna je formula Varghe, za katerega je zločinec le *«mechanischer Executor seiner impulsiv auftretenden Nervenerregungszustände»*.

Etična smer v kriminalni etiologiji odločno zavrača omenjeno impersonalistično in mehanistično koncepcijo. Osnovni nedostatek naturalistične etiologije tiči, po mnenju kritikov,

¹²⁶ *«Non basta constatare che in un delinquente vi è o una costituzione morbosa, o una malattia per affermare che l'azione criminosa è in rapporto causale con essa.»* — Fr. Agostino Gemelli: *Metodi compiti e limiti della psicologia nella studio e nella prevenzione della delinquenza*. 2da edizione. Milano. 1938. Str. 121.

¹²⁷ Gl. k temu A. Maklecov: 1. Pojem in naloge kriminalne politike, Zb. zn. r. X. in 2. Kriminalna sociologija in etika. Slov. Pr. 1936.

¹²⁸ G. Tarde: cit. delo, Str. 217.

¹²⁹ Ferri: *Principii di Diritto criminale*. Str. 43.

vprav v nevpoštevanju osebnostnega faktorja v nastanku človeških dejanj. Za enostranske teoretike okolja in nagnjenja je človek le pasivni objekt prirodne kavzalnosti. Kot geslo etičnega pravca navaja novejši kritik naturalistične smeri v kriminologiji J. Nagler Goethejeve besede: »Des Menschen grösstes Verdienst bleibt wohl, wenn er die Umstände soviel als möglich bestimmt und sich so wenig wie möglich von ihnen bestimmt lässt.« (Goethe: Wilhelm Meisters Lebensjahre, Teil II., Buch 6.)

Če so človeška dejanja nujno pogojena po naravnih in socialnih faktorjih, potem niti z moralnega niti s pravnega stališča ne moremo očitati človeku njegovih zavržnih in celó zločinskih dejanj. Toda človeška osebnost se ne izčrpava v prirojenih dispozicijah, temveč tvori že kot taka posebno determinanto in izhodišče za nove kavzalnosti.¹³⁰

Tudi Fr. W. Foerster odločno zavrača idejo mehanične kavzalnosti, ki pretvarja človeka zgolj v refleks zunanjega okolja in v marioneto notranjih fizioloških procesov. Podobno Naglerju priznava tudi Foerster samostojno kavzalno funkcijo osebne volje (die kausale Funktion des persönlichen Willens), na kateri temelji načelo osebne krivde in odgovornosti.¹³¹ Foerster podrobno kritizira teorijo socialnega okolja, ki hoče razbremeniti zločinca osebne odgovornosti za storjeno po načelu: »Tout le monde est coupable excepté le criminel.« Avtor očita tej teoriji nedoslednost, v kolikor ona zanika osebno krivdo in hkratu govori o krivdi občestva.

¹³⁰ »Jede Erforschung zeigt, dass der Mensch nicht nur eindeutig vorherbestimmter Durchgangspunkt kausaler Abläufe ist, sondern selbst den Ausgangspunkt neuer Kausalitäten bildet.« (Str. 60.) S tem pridržkom priznava tudi Nagler pomen naravnih in socialnih faktorjev: »Das Gebiet der Freiheit sehen wir begrenzt durch eine Menge natürlicher und sozialer Unvollkommenheiten und Bindungen — nur dass diese eben nicht absolut sind und das Individuum nicht in volle Abhängigkeit bis zum Automatismus verstricken.« (Str. 66.) — J. Nagler: Anlage, Umwelt und Persönlichkeit des Verbrechers. 1933. Str. 60.

¹³¹ »Mit dem Schuldbewusstsein trenne ich mich von der Kausalität, die mich bisher im Bann hatte, und werde einer anderen Ordnung von Motiven untertan.« — Fr. W. Förster: Schuld und Sühne. Str. 70. Podr. gl.: A. Makleov: F. W. Förster, K karakteristike jego vozzrenij v oblasti obščej i kriminalnoj pedagogiki (ruski). Russkaja škola za rubežom. Praga, 1924.

Omenimo ob tej priliki, da ruski pisatelj Dostojevski, na katerega se pogostokrat sklicujejo najodličnejši moderni kriminologi kot na globokega poznavalca zločinčeve duše, nikoli ni pritrjeval nazorom, ki razlagajo zločinstvenost zgolj z vplivom zunanjih činiteljev. V »Dnevniku pisatelja« se Dostojevski spominja besed vnetega pristaša zgodnjega francoskega socializma ruskega literarnega kritika Belinskega: »Naša družba je tako podlo urejena, da človek ne more shajati brez zločina, če ga gospodarski vzroki pahnejo vanj. Zato je kruto in brezmiselno, zahtevati od posameznika to, česar tudi pri najboljši volji ne zmore, ker nasprotuje ta zahteva naravnim zakonom.«¹³² Tako miselnost označuje Dostojevski kot sofistično. Ljudstvo ne zanika, da obstoje zločini in tudi ne, da je zločinec kriv. »Ni si mogoče izmisliti večje nesreče« — pravi Dostojevski — »kakor če bi se postavilo ljudstvo samo na stališče zločinca in mu odgovorilo: „Ne, ni kriv, ker zločinov sploh ni.“« Vobče je avtor »Zločina in kazni« in »Zapiskov iz mrtvega doma« globoko nasproten nazorom, ki skušajo odpraviti načelo osebne odgovornosti ter ga nadomestiti s problemom mehanično delujočih faktorjev zločinstvenosti.¹³³

Nemški kriminalist in pravni filozof Wilhelm Sauer je bil menda prvi, ki je skušal zgraditi na etičnem temelju celoten sistem kriminalne sociologije.¹³⁴ Smer, h kateri se prištevava Sauer, je sociološki neoklasicizem, ki naglašava zahtevo po etizaciji kazenskega prava (die Ethisierung des Strafrechts). Pisatelj pojmuje zločin kot socialno-nevarno dejanje, ki izvira iz moralno zavržnega mišljenja. Pri zločinu součin-

¹³² »... Die Tendenz der Neuere geht durchaus dahin, den einzelnen nach allen Seiten zu entlasten und die Ursachen für sein eigenstes Fallen ausserhalb seines Innern zu suchen. Wie kann ich aber ihn noch zur Ursache für das Fallen anderer machen wollen?« — F r. W. F ö r s t e r : cit. delo, Str. 71.

¹³³ Podr. gl. A. M a k l e c o v : Problem zločina v ruskem leposlovju, Lj. Zvon. 1930.

¹³⁴ Sauerjev traktat o kriminalni sociologiji (Kriminalsoziologie, Berlin, 1933) je volumen, ki vsebuje poleg številnih tabel in prilog več kot 800 strani teksta. Podrobno oceno tega dela smo podali v našem članku: Kriminalna sociologija in etika, Sl. Pr. 1936. — Primerj, tudi: S a u e r : Anlage und Umwelt als Verbrechensursachen, Zeitschr. der Akademie für Deutsches Recht, 2. Jg. 1935.

kujejo vedno trije faktorji: okolje, nagnjenje in svobodna odločitev volje.¹³⁵ Svoje stališče označuje Sauer kot zmerni indeterminizem; priznava namreč, da ima tudi človekova volja svoje stopnje, počenshi od pretežno svobodne odločitve do popolne nesvobode kakor v primerih nevračunljivosti, skrajne sile in pod.¹³⁶ Ena najvažnejših nalog kriminalne sociologije je, da odgovarja na vprašanje o relativnem pomenu križajočih se vzrokov zločinov. V to svrhu se pisatelj poslužuje tkzv. monadološke metode.¹³⁷ Osnovna deliktična monada (Deliktstmonade) in hkratu pravi povzročitelj zločinštvenosti (Kriminalitätserreger) je svobodna volja subjekta, usmerjena na izkoriščanje, izdajstvo, nepoštenost ali nasilje. Na posebnih tabelah (str. 710, 711) navaja pisatelj številčne, v odstotkih izračunane podatke o etiološkem pomenu okolja, nagnjenja in svobodne odločitve volje pri različnih skupinah zločinov. Tako je n. pr. vpliv okolja pri telesnih poškodbah po Sauerju enak — 30 %, vpliv nagnjenja — 30 %, vpliv svobodne volje — 40 %. Pri tatvinah znašajo zadevne številke — 50 — 20 — 30, pri odpravi telesnega plodu pa 60 — 35 — 5 itd. Ni jasno, kako je prišel avtor do take številčne točnosti. Sauer se sklicuje na svojo intuicijo. Toda, kje je jamstvo, da je ta intuicija res nezmotljiva? Prav tako je sporna tudi avtorjeva trditev, da je moralna zavržnost najgloblji koren s l e h e r n e zločinštvenosti (die innerste Wurzel aller Kriminalität) ter da je zločinec vedno človek z moralno zavržnim mišljenjem (»Ein Verbrecher ist immer nur ein Mensch mit moralisch verwerflicher Gesinnung«, str. 85). Saj je splošno znano, da kriminalizira državna zakonodaja poleg moralno zavržnih dejanj tudi taka, ki niso amoralna. V primerih kolizije med storilčevim individualno-

¹³⁵ »Am Verbrechen wirken stets drei Faktoren mit: Umwelt, Anlage und freier Willensentschluss.« — Sauer: cit. delo. Str. 94.

¹³⁶ »Der Mensch entschliesst auch nach indeterministischer Auffassung niemals ganz frei aus sich heraus.« Istotam. Str. 121. Na istem stališču stoji tudi zastopnik etične smeri v Belgiji M. de Boets. Avtor navaja sholastično tezo: imperium voluntatis non est despoticum, sed politicum, ter jo razlaga tako-le: »Le libre arbitre n'exerce pas sur l'activité humaine un pouvoir absolu, mais seulement un pouvoir du gouvernement.« — M. de Baets: Les influences de la misère sur la criminalité. Gand. 1895.

¹³⁷ Podr. gl. v našem članku, navedenem v op. 134.

etičnim prepričanjem (n. pr. nekdo se iz globokega notranjega prepričanja odteguje vojaški službi) in interesi pravnega reda daje država prednost javnim interesom.

V francoski strokovni književnosti zastopata etično smer zlasti Jules Proal in Henri Joly. Oba pisatelja sta odločna nasprotnika materijalističnega naturalizma v kriminologiji, ki trdi, da »les crimes sont aussi indépendants de la volonté des criminels, que la couleur de leurs yeux ou la forme de leurs nez«. (Proal, str. 13.) Vzroke zločinov je treba iskati v moralnem propadanju, v slabih strasteh, kakor so pohlep po dobičku, maščevalnost, lenoba, gonja za poltenim uživanjem i. t. d.¹³⁸

§ 8. Zaključki.

Naše zaključke skušamo strniti v nekaj kratkih stavkih. Če naj pojmujeemo kavzalnost kot strogo zakonitost v zaporedju pojavov, potem smo v področju kriminalne etiologije še daleč do ugotovitve take stroge kavzalnosti. Vprašanje je celó, ali bo to sploh kdaj dosegljivo. V naših izvajanjih smo se namesto besede »vzrok« namenoma posluževali manj določenega izraza »faktor«. Pri tem smo izhajali iz misli, da v kriminalni etiologiji ne gre za ugotovitev neke absolutne vzročnosti, temveč za oceno s p l o š n e g a pomena različnih činiteljev, ki so ali zasidrani v storilčeve osebnosti ali pa prihajajo od zunaj iz naravnega ali socialnega okolja. Kriminalna etiologija se bavi pred vsem s faktorji, ki pospešujejo zločinstvenost, t. j. s tkzv. kriminogenimi faktorji.

Če hočemo pojasniti genezo zločina kot individualnega in socialnega pojava — in ravno v tem je glavna naloga kriminalne etiologije — moramo skrbno proučiti njih vlogo in pomen. Ločitev poedinih faktorjev služi pri tem edinole kot metodološki pripomoček. S to ločitvijo hočemo le olajšati

¹³⁸ »Si les criminels agissaient sans motifs, sans profit, on pourrait supposer que ce sont des malades, des névrosés, des fous. Mais si on recherche les causes des crimes, on trouve toujours une passion par mobile, la cupidité ou la vengeance, la paresse ou la débauche.« — J. Proal: Le Crime et la Peine. Str. 249. — »Le crime est presque toujours un fait d'entraînement graduel, débutant par le vice, continuant par le délit, s'accélégrant, se repandant par l'association irrégulière et malfaisante.« — H. Joly: Le Combat contre le Crime. Str. IX.

in poenostaviti opazovanje in vrednotenje kriminalno-etiološko vpoštevnihi činjenic, n. pr. moralne deklasacije, neugodne gospodarske konjunktore, alkoholizma, dedne obremenjenosti itd. V resničnem življenju so vplivi notranjih in zunanjih faktorjev nerazdružljivo povezani med seboj ter učinkujejo vedno s posredovanjem psihofizične osebnosti poedincev.¹³⁹

V naši razpravi smo se postavili na stališče pluralizma faktorjev zločinstvenosti. Na več mestih smo poudarjali nevzdržnost etiološkega monizma. Kritično smo premotrili različne formule, s katerimi skušajo nekatere doktrine ali posamezni pisatelji pojasniti notranji mehanizem nastanka zločinov. Naši zaključki so izzveneli negativno. Zločini niti zgolj funkcija gospodarske konjunktore ali določenega družabnega ustroja (sociološka in zlasti socialistična teza), niti izključno posledica degeneracije ali boleznih (naturalistično-antropološka teza), niti samo rezultat moralne pokvarjenosti in slabih strasti (moralistična teza).

Pravne dobrine, ki tvorijo predmet napada pri kaznivih dejanjih, so skrajno divergentne. Prav tako so različni tudi nagibi zločinov in modalitete njih izvršitve. Poleg tega je treba vpoštevati zgodovinsko spremenljivost obsega kaznivega neprava. Naravno je, da pod takimi okolnostmi ni mogoče izvajati vseh zločinov iz nekega edinega vzroka. Zato niso uspeli tudi poskusi odkriti prvinske elemente vsakega zločina, specifično »deliktično monado« ter obravnavati kriminalno etiologijo kot neke vrste »kriminalno bakteriologijo« (Kriminalbakteriologie) v smislu Sauerja.

¹³⁹ Na to stran vprašanja opozarja v novejšem času zlasti E. H. Rosenfeld: »... Die sogenannten exogenen wie die sogenannten endogenen Faktoren der Verbrechenentstehung müssen stets erst irgendwie das psychische Medium passieren, ehe sie aus blossen Möglichkeiten zu Wirklichkeiten werden.« — E. H. Rosenfeld: čl. Kriminalpolitik v. Herre-Jagow Polit. HWB. I., str. 1082. Isto misel je lepo izrazil že Gabriel Tarde v predgovoru h knjigi Saleillesa: L'individualisation de la peine, str. XV: »Le crime et la criminalité sont choses éminemment individuelles, en dépit des influences extérieurs dont l'individu s'est servi, encore plus qu'il ne s'y est asservi.«

Zaverovanost v upreproščene etiološke formule je v naši dobi bolj redek pojav. V zadnjih desetletjih se je pričel poglobljen in podroben študij posameznih kriminalno-etioloških problemov, ki naj bi ustvaril podlago za popolnejšo in zanesljivejšo sintezo. Na mesto preoptimistične ocene doseženih uspehov, ki je bila značilna i za kriminologe Lombrosove smeri i za zastopnike marksistične struje, je postopoma obveljalo prepričanje, da smo šele v začetku težavne poti. V tem pogledu je posebno karakteristična razlika med samozavestnimi trditvami Lombrosa in skrajno previdnimi zaključki novejših kriminalnih biologov.¹⁴⁰

Praktični uspehi poglobljenega proučavanja kriminalne etiologije niso izostali. Že v naši razpravi o tipologiji zločincev (ZbZR XIV) smo pokazali, kakšen pomen imajo izsledki novejše kriminalne etiologije za razvrstitev zločincev v tipološke skupine endogenikov in eksogenikov. Kot posebno plodna se je izkazala novejša dinamična koncepcija zločina, ki vpošteva ne samo statiko, temveč celoten razvoj zločinčeve osebnosti, kakor tudi situacijo ob času storitve kaznivega dejanja. Podedovana nagnjenja se pojavljajo le v obliki potencialov ali dispozicij. Ali se v življenju aktualizirajo ali ne, to je v znatni meri odvisno od vplivov zunanjega okolja (tkzv. »tatauslösende Bedeutung der Umweltreize« v smislu Lenza in Seeliga).¹⁴¹ Mnogo važnega gradiva so prinesla tudi

¹⁴⁰ Tako n. pr. označuje Aschaffenburg kriminalno biologijo kot »eine werdende Wissenschaft«, »in fast jeder Beziehung noch zu schaffende Wissenschaft«: »Man darf... von einer werdenden Wissenschaft nicht nur ausgereifte, wertvolle und endgültige Ergebnisse erwarten.« (Str. 825.) O dednostnem nauku in njegovem pomenu za kriminologijo pa pravi isti avtor: »Die Erbforschung ist eine junge Wissenschaft, deren Ergebnisse vorerst mit grosser Vorsicht verwertet werden müssen.« (Str. 828.) — Aschaffenburg: cit. delo. — V istem smislu tudi Carrel (cit. delo, str. 228): »Les théories présentes des généticistes ne nous apportent pas une lumière complète.«

¹⁴¹ Primerj. formulo Seeliga: »Statt der üblichen Gegenüberstellung der beiden kausalen Faktoren des Verbrechens — Anlage und Umwelt, ist für die ätiologische Fragestellung wesentlich die Unterscheidung des Auslösungsproblems (Anteil von Tatzeitpersönlichkeit und Umweltlage am Zustandekommen des Verbrechens) und des Entwicklungsproblems (Anteil von angeborener Anlage und Umwelteinflüssen am Zustandekommen der Tatzeitpersönlichkeit).« — Ernst Seelig: Anlage, Persönlichkeit und Umwelt... Str. 130.

kriminalno-etiološka raziskavanja na manjših tipološko sorodnih skupinah zločincev.

Sporu o tem, kaj ima večji pomen v genezi zločina — podedovana nagnjenja ali vplivi zunanjega okolja, — sedaj ne pripisujemo več tako odločilnega pomena kot prej. Belgijski kriminalni biolog Vervaeck označuje ta spor celó kot »une discussion bizantine«. V področju kriminalne etiologije pričakujemo lahko mnogo koristi od koordiniranega sodelovanja zastopnikov naravoslovne in duhoslovne antropologije. Da je táko medsebojno pojmovanje in sodelovanje mogoče, o tem pričajo dejstva. Pristaši zmernega indeterminizma ne zanikajo važnosti okolja in dednih dispozicij v etiologiji zločinstvenosti. Po drugi strani priznavajo mnogi moderni biologi duhovno samobitnost človeka: »Chez l'homme, ce qui se ne mesure pas est plus important que ce qui se mesure.« (Alexis Carrel.)

Résumé.

L'étiologie criminelle.

Par Alexandre Makletsov, professeur à l'Université de Ljubljana (Yougoslavie).

L'étiologie criminelle comme théorie des facteurs de la criminalité appartient au groupe des sciences explicatives qui sont du ressort de la criminologie (§ 1). L'auteur cite les travaux consacrés à ce problème (§ 2). Ensuite il analyse l'origine et le développement de l'étiologie criminelle depuis Quétlet jusqu'à nos jours et expose l'état de l'organisation internationale des recherches criminologiques (§ 3).

En ce qui concerne la classification des facteurs de la criminalité le criminologue s'intéresse naturellement avant tout à ceux qui favorisent la criminalité. Son attention s'arrête principalement sur les phénomènes négatifs de la vie individuelle et sociale. Telles sont la dégénérescence, l'alcoolisme, les défauts de l'éducation, l'influence démoralisante du milieu, le paupérisme, le déclassement social, les crises économiques etc. Le rôle essentiel de ces facteurs criminogènes dans l'origine des crimes les plus graves et les plus fréquents les met en première place.

Dans les études qui concernent le problème de l'étiologie criminelle la méthode statistique doit être complétée par celle de l'observation individuelle et collective (die massenhafte Einzelbeobachtung).

On peut constater trois courants fondamentaux dans l'étiologie criminelle moderne:

1. La théorie du milieu (en allemand »Milieu-Theorie«) qui attribue le rôle principal aux facteurs exogènes de caractère cosmique et social.

2. La théorie naturaliste et biologique qui attribue l'origine des crimes aux facteurs endogènes, en particulier aux prédispositions héréditaires (en allemand »Anlage-Theorie«).

3. La théorie qui, sans nier l'importance du milieu et de l'hérédité, donne la prépondérance à la personnalité intégrale de l'homme comme être moral, chez qui se rencontrent les différentes influences extérieures et intérieures et qui montre une capacité variable de résistance à ces influences (§ 4).

Ad 1. En général, le milieu physique (cosmique) n'influe sur la criminalité qu'indirectement, car son efficacité dépend de diverses circonstances biologiques, sociales et morales.

En analysant la théorie du milieu social l'auteur réfute la thèse extrême des socialistes selon laquelle la criminalité n'est qu'un reflet de la structure économique. Des affirmations a priori de ce genre ont moins de valeur scientifique que les recherches objectives relatives à l'influence des facteurs économiques sur la criminalité, depuis les travaux de Georg v. Mayr jusqu'aux recherches des savants modernes qui étudient le rapport entre la conjoncture économique et la criminalité en se servant de la méthode des corrélations.

De ce point de vue l'auteur signale les expériences de la guerre mondiale et l'influence de cette dernière sur la dynamique des crimes. L'accroissement des délits commis par les femmes et les mineurs pendant la guerre et au cours des premières années qui l'ont suivie ainsi que l'augmentation de la criminalité occasionnelle, c'est-à-dire non professionnelle, fait reconnaître que la résistance morale de l'homme moyen diminue visiblement sous la pression des conditions économiques, lorsque celles-ci se trouvent exclusivement défavorables. Cependant, même dans ce cas les facteurs criminogènes ne peuvent pas se réduire uniquement à une cause telle que la misère économique (§ 5).

Ad 2. Dans le chapitre consacré à la théorie biologique de la criminalité l'auteur passe en revue les différentes modifications de cette doctrine depuis Lombroso jusqu'aux plus récents travaux (Kretschmer, Gruhle, Johannes Lange, Viernstein, Vervaeck, Lenz, Seelig, Stumpfl, Kranz). L'auteur se préoccupe ensuite des différentes méthodes modernes qui s'appliquent à l'étude de l'influence de l'hérédité sur la criminalité. Il insiste surtout sur la méthode généalogique et les recherches consacrées au destin social des jumeaux qui proviennent d'un même oeuf (Zwillingsforschung).

Il conclut que dans certains groupes (les délinquants sexuels, les récidivistes incorrigibles, les vagabonds professionnels et quelques autres) le pourcentage des individus tarés et déficients du point de

vue physique et moral surpasse la norme. Pourtant par rapport à la masse totale la constitution pathologique et dégénérée ne caractérise que la minorité des délinquants (§ 6).

Ad 3. Le courant éthique de l'étiologie criminelle avec sa tendance par excellence spiritualiste est en antithèse directe avec le naturalisme biologique et sociologique. C'est un mérite incontestable de cette doctrine-là d'avoir montré l'esprit étroit du biologisme et sociologisme et d'avoir prouvé l'importance de la personnalité morale de l'homme.

L'auteur analyse les idées des protagonistes principaux de la conception spiritualiste (Joly et Proal en France, de Boets en Belgique, Dostoïevsky en Russie, F. W. Foerster, Nagler et Sauer en Allemagne) (§ 7).

Dans la conclusion (§ 8) l'auteur combat le monisme étiologique et se range à la conception pluraliste. Ce n'est pas la conjoncture économique ni la structure sociale qui peuvent être l'unique cause du crime (thèse socialiste); ce n'est pas non plus exclusivement la dégénérescence ou la maladie (thèse naturaliste extrême). Mais on ne peut pas davantage dans tous les cas ramener cette cause à la déviation morale et aux mauvaises passions (thèse moraliste extrême).

Heureusement la foi dans les formules étiologiques simplifiées qui caractérise le XIXe siècle s'affaiblit maintenant. On commence à approfondir l'étude des problèmes partiels de l'étiologie criminelle. C'est ainsi que se prépare une synthèse plus solide et plus sûre. Au lieu de l'appréciation trop optimiste des résultats déjà acquis on finit par conclure que l'étiologie criminelle n'est qu'au début d'une route qui, d'ailleurs, ne sera facile.

On ne peut attendre de résultats positifs que d'une collaboration des biologistes et des anthropologistes pourvus d'une culture philosophique. Les faits témoignent qu'une collaboration pareille est possible. Les adeptes de l'indéterminisme modéré ne peuvent supprimer l'importance du milieu et de la prédisposition héréditaire. D'autre part les biologistes modernes qui portent leurs vues assez loin reconnaissent l'originalité spirituelle de l'homme: «Chez l'homme, ce qui ne se mesure pas et plus important que ce qui se mesure» (Alexis Carrel).

Univ. docent dr. Vladimir Murko:

Nekatere krivičnosti v sistemu naših neposrednih davkov (zlasti uveljavljanje davka prostega minima).

Vsak davčni sistem mora ustrezati predvsem dvema načeloma:

1. Zadeti mora vse one predmete, (donos, dohodek, imovino, ev. še druge), ki so dokaz davčne sposobnosti, t. j. one gospodarske sposobnosti, ki omogoča plačevanje davkov, in
2. zadeti jih mora tako, kakor to odgovarja davčni sposobnosti; davčni dolg naj torej ustreza sposobnosti davčnega zavezanca, da plačuje davek. Mora torej biti enakomeren.

Prvo načelo je načelo davčne splošnosti, drugo načelo načelo davčne enakomernosti. Obe načeli skupaj predstavljata načelo davčne pravičnosti. Posamezni neposredni davek naj bi ustrezal obema tema načeloma, ker se splošno zahteva, da naj bodo zakoni pravični in enaki za vse državljane; zlasti naj to velja za one zakone, ki nalagajo državljanom (in celo tujcem) tako težke obveznosti kot davčni zakoni. Ne zadošča seveda, da ustreza le posamezni davek obema načeloma davčne pravičnosti: ves davčni sistem, in sicer ne le sistem neposrednih davkov, temveč vse davščine v svojem skupnem učinku (vštevši tu ne le državne, temveč tudi samoupravne davščine) naj ustrezajo obema načeloma.

Ne zadošča končno niti pravično besedilo davčnih zakonov zato, da bi se mogel kak davčni sistem kvalificirati kot v vsakem oziru pravičen. Zakon namreč lahko pravično razdeljuje davčno breme po davčni sposobnosti ali davčni moči prebivalcev, življenje, zlasti pa poslovni promet, pa razdeli davčno breme popolnoma drugače, kakor je zakonodavec verjetno želel. Zakonodavec sicer želi pri mnogih davkih, zlasti pri trošarinah, da davka ne nosi oseba, ki je bila pozvana na plačilo davka (davčni subjekt), temveč druga oseba, tako zvani davčni destinatar, torej zlasti po-

trošnik s trošarino zadetega predmeta. Zakonodavec se posluži producenta trošarinskega predmeta samo kot posredovalca, želi pa zadeti potrošnikovo davčno sposobnost, ki se kaže v trošenju trošarinskega predmeta. Pri neposrednih davkih hoče zakonodavec zadeti z davkom redno ono osebo, ki naj davek plača. Zadeti hoče namreč njeno davčno sposobnost, ki se kaže v donosu, dohodku ali imovini te osebe. Torej naj bi zakonodavec skrbel pri neposrednih davkih zato, da nosi davek res ona oseba, katere davčno sposobnost hoče zadeti.

Davčni sistem naj bi ustrezal vsem tem zahtevam, da bi se mogel kvalificirati kot pravičen. Prvo imenovane zahteve imenujemo načela formalne pravičnosti — davčni zakon naj predvideva splošnost davčne obveznosti in enakomernost pri odmeri davka, medtem ko zahteva načelo materialne pravičnosti, da je davčno breme tudi dejansko pravično razdeljeno tako, kakor je to zakon želel. Načelom formalne pravičnosti je seveda lažje ugoditi kot načelom materialne pravičnosti, ker je težko regulirati odnošaje praktičnega življenja tako, kakor to zahtevajo pisana načela zakona. Seveda naj bi bila tendenca zakona, da izsili s svojimi sankcijami zaželeno razdelitev davčnega bremena. Naš zakon dopušča (čl. 5) prevalitev vseh neposrednih davkov, medtem ko dopuščajo drugi zakoni prevalitvene pogodbe le v korist socialno šibkejših davčnih zavezancev (n. pr. le pri uslužbenskem davku). Torej se lahko kršijo načela o obdavčenju podane davčne sposobnosti.

Moderno načelo davčne splošnosti vsebuje že tudi načelo davčne enakomernosti ter se glasi, da naj plačuje vsak, ki ima davčno sposobnost, davek po svoji davčni sposobnosti.

Načelo pravičnost v obdavčenju se smatra za tako važno, da ga sprejemajo celo ustave v svoje besedilo. Naša vidovdanska ustava je določala v čl. 116, da je davčna obveznost obča in da so vse državne davščine enake za vso državo. Davek naj se plačuje po davčni moči in progresivno. Stara ustava je torej imela še druge zelo moderne določbe; zlasti se je to kazalo v določbi, da naj se plačuje davek po davčni moči in progresivno; davčni zavezanec, ki ima višjo davčno sposobnost, naj ne trpi od svojega davčnega predmeta davek z isto stopnjo kot gospodarsko šibkejši zavezanec, temveč

naj stalno narašča davčna obveznost, izražena v odstotkih davčne osnove. Po načelih te ustave bi se torej moral ravnati sistem neposrednih davkov, in so res naši neposredni davki v bistvu progresivni izvzemši rentnino. Danes je sicer vidovdanska ustava samo še zgodovinskega pomena, toda tu moramo ugotoviti, ali je naš zakon o neposrednih davkih, ki je bil izdan še pod veljavnostjo stare ustave, v svojih določbah ustrezal načelom stare ustave o davčni pravičnosti.

Ugotoviti je treba, ali je davčna obveznost res splošna, kakor to ponavlja zakon o neposrednih davkih v čl. 2, in ali se plačuje davek res vedno po davčni moči in progresivno.

Da so državne davščine enake za vso državo, izhaja že iz besedila zakona samega, četudi ni izključeno, da morda kako davčno oblastvo tolmači zakon mileje kot drugo, kar je pač lahko posledica tega, da zakon ne more razrešiti vseh vprašanj, katera prinaša življenje. Nikjer seveda zakon ali ustava ne postavljata načela, da bi morala biti enaka tudi davčna bremena samouprav, ker imajo posamezne samouprave prerazlične naloge in vire prejemkov, da bi mogle biti enake njihove davščine, zlasti doklade k državnim neposrednim davkom. Neenakost doklad je sicer mogoče izravnati z državnimi ali banovinskimi subvencijami za preobremenjene samouprave ali s prispevki iz izravnalnih fondov, v katere prispevajo posamezne samouprave določene stalne zneske, tako da je mogoče znižati previsoke doklade, ki lahko ovirajo gospodarski napredek kakega kraja. Toda načelo solidarnosti samouprav je pri nas uveljavljeno v zelo mali meri (drugače v Nemčiji in na Češko-Slovaškem). Zato se zaenkrat ne more smatrati neenakost samoupravnih doklad za krivičnost, ker se z njo splošno računa. Vsekakor pa moramo želeti, da se tudi pri nas pristopi na drug način k rešitvi vprašanja samoupravnih financ, da ne bodo razlike v višini doklad n. pr. v posameznih banovinah tako ogromne kot so danes. Kriva je tu razdelitev izkupička skupnega davka na poslovni promet, kolikor se pobira ob uvozu ter skupnih banovinskih trošarin. Tudi občinske doklade kažejo previsoke medsebojne razlike v svojih stopnjah.

Davčni zavezanci smatrajo seveda različno višino doklad za krivico, kateri se morejo izogniti zlasti tudi z legalnim davčnim umikom, namreč s tem, da prenesejo davčni

predmet (podjetje, ev. tudi hišo, če jo prodajo in kupijo drugod drugo) iz kraja, kjer je zavezan visokim dokladam, v kraj z nižjimi samoupravnimi dokladami, n. pr. v Beograd, kjer odpadejo zaradi posebnega upravnega stališča prestolnice banovinske doklade, ki so v drugih banovinah deloma zelo občutne. Vsi davčni predmeti seveda ne izkazujejo enake sposobnosti za davčni umik. Nekaterih sploh ni mogoče prenesti v drug kraj ali je tak prenos združen z velikimi težavami, pogosto pa je tradicija močnejša kot volja izogniti se plačevanju previsokih samoupravnih doklad.

Glavno vprašanje za nas je, ali so državni neposredni davki pravični, in sicer tako posamezni davek, kakor tudi ves davčni sistem. Predvsem je treba ugotoviti, da se sedanja ustava ne peča mnogo s problemom pravičnosti davka. Določa namreč samo (čl. 105): Davčna obveznost je občna in državne davščine so enake za vso državo. Tem kratkim zahtevam je precej lahko ustreči, mnogo laže kot predpisom stare ustave. Navzlic temu bomo morali ugotoviti, da naši neposredni davki ne ustrezajo niti zahtevam nove ustave, četudi slednja nima več nikakih določb, da bi se moral davek plačevati po davčni moči in biti progresiven.

Kljub temu seveda ne more biti ugovora proti temu, da se ne bi davki ravnali po davčni moči in da ne bi smeli biti progresivni, kakor to zahteva moderno pojmovanje davčno-političnih načel. Seveda pa se kak naš davčni zakon ne bi mogel kvalificirati kot protiustaven, če ne bi poznal progresivnosti v davčni meri in če se ne bi ravnal po davčni moči, razen ako se vzame, da itak načelo splošnosti ali občnosti davka vsebuje že zahtevo po enakomernem obdavčenju vseh, ki imajo davčno sposobnost.

Pri pregledovanju naših posameznih neposrednih davkov opazamo, da pogosto nasprotujejo pojmom davčne pravičnosti. Deloma davki niso splošni, kakor to zatrjujeta ustava in čl. 2 zakona o neposrednih davkih (Zond.), ker dovoljuje Zond. nebroj oprostitev kljub ev. znatni davčni sposobnosti, deloma ni davčna obveznost določena enakomerno. To moremo ugotoviti pri posameznih davkih, četudi se tu ne moremo spuščati v razglabljanje napak vseh naših neposrednih davkov, t. j. davka na donos zemljišč (zemljarina), davka na donos zgradb (zgradarina), davka na donos

podjetij, obratov in poklicev (pridobnina), davka na rente (rentnina), davka na dobiček podjetij, zvezanih javnemu polaganju računov (družbeni davek) ter davka na dohodek od nesamostojnega dela in poklica (uslužbenski davek). Posebno obdelavo bi zaslužili še davek na neoženjene osebe (samski davek) ter vojnica in tudi določbe o oprostitvi oseb z devetimi ali več otroki, izmed katerih pomeni samski davek še poostritev vseh napak, katere skrivajo že v sebi posamezni neposredni davki.

Končno bomo morali ugotoviti, da so številne napake našega sistema neposrednih davkov, ki predstavljajo v glavnem donosninski sistem, še poostrene baš zaradi donosninskega sistema, in da bi bilo mogoče odpraviti glavni del teh napak, če bi se naš zakon oziral mesto samo na posamezne donose, katere dobiva davčni zavezanec, raje na njegovo celokupno davčno sposobnost, ki se kaže predvsem v dohodku kot glavnem in najzanesljivejšem merilu davčne sposobnosti: poleg tega so potrebni še davki na donos in ev. na imovino, katera tudi predstavlja znatno davčno sposobnost.

Pri posameznem davku najdemo lahko predvsem take napake, ki povzročajo, da kak davčni predmet ni pravično obdavčen, bodisi da ni obdavčen sploh, bodisi prenizko, torej manj, kot odgovarja davčni sposobnosti (potem je predmet pogodovan), bodisi previsoko, torej več, kot odgovarja davčni sposobnosti. Domnevati je seveda treba, da hoče davčni zakon že v smislu ustavnih določb zadeti davčno sposobnost pravično. Vendar pa vidimo pogosto, da hoče pogodovati kak davčni predmet namenoma, četudi ima davčno sposobnost, ali ga namenoma pregravirati, četudi nima primerne davčne sposobnosti. Take namene diktira navadno splošna državna oz. samoupravna politika, ki ni v rokah finančnih strokovnjakov, temveč drugih resornih ministrov, ki hočejo določen cilj doseči z različnimi sredstvi, med njimi tudi z davčnimi ugodnostmi, če hočejo kak cilj podpirati, ali z davčnimi pregravacijami, če hočejo kak cilj ovirati. Davčni strokovnjak mora te namene jemati na znanje, mogel bo ev. pokazati na neugodne posledice ugodnosti za državno blagajno ali pa na neugodne posledice, katere lahko povzroči pregravacija za pregravirano gospodarsko

panogo oz. davčni predmet. Take neugodne posledice bodo seveda poiskali tudi drugi strokovnjaki. Četudi mora finančni strokovnjak opozoriti na neugodne posledice davčnih ugodnosti in pregravacij, bo končno to vprašanje političnega značaja in torej ne spada v finančno vedo, ki mora končno politične namene vzeti na znanje.

Takih ugodnosti oziroma pregravacij bomo našli dovolj tudi v naših neposrednih davkih. Baš zaradi političnega ozadja lahko vzbujajo veliko nezadovoljnost med prikrajšanimi, ker ne uvidijo, zakaj bi druga, mogoče konkurenčna gospodarska panoga uživala davčne ugodnosti, medtem ko je njihova panoga pregravirana. Pregravirani davčni zavezanci morajo torej nositi finančno breme gospodarske ali druge politike, ki jim ev. ne konvenira četudi zaradi njihovih čisto osebnih koristi, ki ne poznajo kakega višjega interesa, kateremu se mora podrediti njihov interes.

Pogosto opažamo davčne ugodnosti in pregravacije ne zaradi davčnopolitičnih razlogov, temveč iz tehničnih razlogov: zakonodavec se sicer zaveda, kako bi moral biti urejen kak davek zato, da bi ustrezal vsem načelom pravičnosti, toda davka samega ni mogoče skonstruirati tako popolnega, kakor bi to zahteval ideal tega davka. V teh primerih se mogoče zakonodavec zaveda napake, katere ne more preprečiti, ker pač ne more doseči pravičnega obdavčenja na tehnično pravičen način. Če se zaveda tehnične nemožnosti pravične ureditve davka, mu preostane še možnost skorigirati to napako s tem, da jo skuša odpraviti pri kakem drugem davku. Tako obstoja možnost odpraviti največje napake donosninskih davkov s tem, da se poleg nizkih donosnin pobira še dohodnina ali tudi imovinski davek, ki omogočata zadeti celokupno davčno sposobnost, katera se kaže v celokupnem dohodku ali v celi imovini. Kjer dohodnine ni, kakor je to pri nas, je seveda taka korektura težavna oziroma pri nekaterih davkih sploh nemogoča.

Druga vrsta tehničnih napak, namreč nehotene tehnične napake, se pojavljajo tedaj, če je zakonodavec sicer imel voljo urediti davek po načelih davčne pravičnosti, pa je zaradi nepopolne stilizacije zakona omogočil bodisi davčne ugodnosti bodisi davčne pregravacije. Take napake pokaže navadno šele praksa, če jih še niso grajali ob sestavi zakona.

Odvise so tudi od legislativne prakse, zlasti od naglice, v kateri se je vršilo zakonodavno delo, ter od sodelovanja strokovnjakov. Take krivičnosti naj bi seveda zakonodavec odpravil čimpreje, medtem ko seveda nima namena spremeniti hotene krivičnosti, dokler vlada svoječasno pri sprejetju zakona odločilna politika. Hotene tehnične napake naj skuša zakonodaja odpraviti z novelizacijo zakona, ev. z davčno reformo, ako je novelizacija nezadostna.

Tudi davčna praksa lahko povzroči krivičnosti pri odmeri davka in ev. tudi še pri izterjevanju davka, bodisi v škodo bodisi v korist davčnih zavezancev. Njene napake lahko popravijo nadrejena oblastva, zlasti pa upravna sodišča in državni svet.

Glavna napaka naših neposrednih davkov (davka prosti minimum).

Preden preidem k glavni napaki, katero najdemo pri posameznih naših neposrednih davkih, moram poudariti, da tu ne morem navesti vseh napak pri vseh davkih, ker bi razpravljanje vseh napak preveč raztegnilo to razpravo, ki je omejena na določen prostor. Zato naša kritika napak ne more biti popolna, temveč se bo omejila le na nekatere napake.

Glavna napaka posameznih naših neposrednih davkov je v tem, da skušajo *zadeti posamezne donose*, katere prinašajo davčnemu zavezancu njegovi imovinski objekti in pravice ter zaslužek od dela, ne skušajo pa na noben način zadeti celokupne davčne sposobnosti, ki se kaže v njegovem dohodku, najzanesljivejšemu dokazu davčne moči, ker upošteva vse zavezančeve prejeme iz najrazličnejših virov ev. po odbitku pridobitvenih izdatkov, t. j. izdatkov, potrebnih zato, da se doseže, zavaruje in ohrani kak donos oz. dohodek.

Posamezni donos je sicer lahko dokaz celokupne zavezančeve davčne sposobnosti. To velja zlasti v vseh onih primerih, ko ima zavezanec le ene vrste donos, n. pr. iz zemljišča ali zgradbe. Take primere bomo našli predvsem v zaključnem hišnem gospodarstvu, ki še ni doseglo zadostne diferenciacije poklicev. Če se torej obdavči z donosnino tak edini donos, ki ga prejema zavezanec, je lahko zadeta nje-

gova celokupna davčna sposobnost, če je seveda ta donosnina urejena tako, da upošteva tudi vse okolščine, ki utegnejo zmanjšati ali povečati zavezančevo davčno sposobnost. Če izvira zavezančev dohodek iz različnih podjetij oz. panog, se seveda ves problem zelo komplicira. Pri donosninah je seveda zelo težavno upoštevanje vseh takih okolščin, ker tega ne dopušča njihova tehnična konstrukcija. Prejemnika dveh čistih donosov (kaj šele dveh enakih kosmatih donosov!) enake višine imata morda zelo različno davčno sposobnost, ker ima prvi večje število rodbinskih članov, zlasti otrok, drugi pa nobenih. Na deželi je lahko za zavezanca ugodno večje število otrok, ki mu pomagajo pri kmečkem delu in mu prihranijo najemanje dragih delovnih moči, v mestu pa je večje število otrok za zavezanca redno breme, ki njegovo davčno sposobnost seveda zmanjšuje. Zato se more pri posameznih donosih upoštevati število rodbinskih članov na različni način za kmečkega posestnika ter za hišnega posestnika ali obrtnika v mestu. Število rodbinskih članov se ne upošteva le pri ugotavljanju davčne osnove, temveč ev. tudi pri davčni stopnji, manjše število rodbinskih članov se pa da upoštevati tudi s posebnim pribitkom za manj obremenjena gospodinjstva ali s samskim davkom.

Glavni problem pri donosninah je, ali je pri njih dopustno in mogoče upoštevanje eksistenčnega minima. Vsak donos, četudi je fundiran, namreč še ne daje dokaza davčne sposobnosti. Davčno sposobnost, t. j. sposobnost, plačevati davke, dokazuje šele tako visok donos, ki omogoča plačilo davka in vzdrževanje zavezanca ter njegovih rodbinskih članov, pri čemur se seveda lahko razvije sporno vprašanje, kakšno naj bo to vzdrževanje — ali naj vsebuje le najnujnejše izdatke za preživljanje ali povprečno potrebne izdatke za vzdrževanje vse rodbine na višini povprečnega življenjskega standarda. Pravičnejše je seveda upoštevanje življenjskega standarda.

Davčna sposobnost torej pričinja šele pri oni višini donosa, ki omogoča pokriti poleg davka vse izdatke, potrebne za vzdrževanje zavezanca in njegove rodbine. Ta znesek mora ostati zavezancu nedotaknjen in se imenuje eksistenčni minimum. Eksistenčni minimum je lahko zelo različno visok celo za člane istih poklicev v istem kraju,

kaj šele za pripadnike istih ali celo različnih poklicev v različnih krajih, in sicer celo v isti državi. Davčni zakoni bi mogli upoštevati eksistenčni minimum na ta način, da bi ga določali individualno za vsakega davčnega zavezanca, ozirajoč se zlasti na velikost kraja, ki leži v mestu ali na deželi, povprečne cene, predvsem pa na število rodbinskih članov. Če naj bi se upoštevala le dejanska davčna sposobnost, bi se smeli upoštevati le oni rodbinski člani, ki obremenjujejo davčnega zavezanca, ne pa oni, ki so že preskrbljeni. Eksistenčni minimum torej v življenju ne more biti enak niti v isti državi, da ne govorimo o razlikah med dvema državama.

Da ostane davčnemu zavezancu njegov eksistenčni minimum prost davka, oproščajo davčni zakoni nek najmanjši znesek (donos ali dohodek, ev. tudi imovino) tistega davka. Ta znesek, ki je navadno določen enotno za vso državo in za vse zavezance, je davka prosti minimum. Lahko je torej istoveten z eksistenčnim minimumom. Vendar je to malo verjetno zaradi že omenjenih razlik. Pravično bi bilo, da bi se določal davka prosti minimum individualno za vsakega zavezanca, kakor ustreza njegovemu eksistenčnemu minimu. V praksi je seveda nemogoče, da bi smel vsak zavezanec navesti njemu domnevno potrebni eksistenčni minimum. Zato ga določa država enotno za vse pokrajine, ozirajoč se na število rodbinskih članov, zaradi katerih je treba zvišati davka prosti minimum. Zvišanje je mogoče na ta način, da se za vsakega rodbinskega člana (vendar navadno razen žene!) prišteje enak znesek k davka prostemu minimu ali pa se prišteva progresivno naraščajoči znesek, torej za vsakega nadaljnjega otroka višji znesek kot za prejšnjega. Ta progresija se mora že smatrati za ukrep populacionistične politike.

Če torej določi država davka prosti minimum enotno za vse poklice in za vse kraje v državi, hoče biti pravična napram vsem prebivalcem. Hoče se izogniti številnim sporom in dokazovanju o višini dejanskega eksistenčnega minima, ki bi zelo zaposlili davčno administracijo in zavezanca. Seveda so tu neizogibne krivice. Mogoče je, da je davka prosti minimum sploh prenizek in posega torej obdavčenje v neobhodno vzdrževanje zavezanca in njegovih rodbinskih članov, kar lahko škoduje tudi fizični rasti in napredku naroda

in vzbuja nezadovoljnost med prebivalstvom ter slabi davčno moralo. Če je davka prosti minimum previsok, škoduje državni blagajni. Slednje je malo verjetno. Če je davka prosti minimum določen po državnem povprečju, so lahko pregravirani kraji, kjer je eksistenčni minimum višji, ker tam posega država v ta minimum, medtem ko je za drugi kraj davka prosti minimum določen ev. previsoko. Končno se tudi spreminjajo cene, ki lahko kažejo v teku istega leta znatno kolebanje, in bi se torej moral davka prosti minimum menjati ev. vsak mesec — mogoče po indeksu cen, če bi bilo mogoče izdelati ga po zadostno zanesljivi podlagi. Davčne osnove se določajo skoro vedno za celo leto.

V davčnih sistemih opazamo zelo redko davka prosti minimum pri donosninah, nasprotno pa je dosledno izveden pri dohodnini. Zato zastopajo mnogi pisci¹ mnenje, da je »pri čistem donosninskem sistemu upoštevanje davka prostega eksistenčnega minima s k o r o n e m o g o č e« (Lotz) in da je mogoče »upoštevanje eksistenčnega minima p r a v z a p r a v l e pri onih davkih, ki se odmerjajo po celokupnem dohodku, torej pri splošnih dohodninah« (Eheberg).

Naš donosninski davčni sistem je sicer skušal upoštevati razne okolščine, ki povečujejo ali zmanjšujejo davčno sposobnost, toda to je storil na zelo nepopolen način. Zlasti ni zadostno upoštevan davka prosti minimum.

Naši neposredni davki namreč ne poznajo (z redkimi izjemami) načeloma nobenega davka prostega minima kljub gori navedenim načelom, ki ga zahtevajo, če naj bo davčni sistem pravičen. Sicer pa posegajo v eksistenčni minimum že razne trošarine, najbolj pa davek na poslovni promet, ki ne pozna skoro nobenih oprostitev, ozirajočih se na konsumentovo davčno sposobnost.

Pravi davka prosti minimum poznamo le pri našem uslužbenskem davku. V primeri s tujimi davki je zelo nizek, saj znaša komaj 400 din. mes. za zavezanca, ter nadaljnjih 100 din za vsakega zakonskega otroka (za ženo nič!) do 18 let, ki nima samostojnega zaslužka. Tu bi se lahko upošte-

¹ W. L o t z : Finanzwissenschaft, 2. izd., Tübingen 1931, str. 343 ter E h e b e r g : Finanzwissenschaft, 18. in 19. izd., Leipzig-Erlangen 1922, str. 187.

vali tudi starejši otroci vsaj do 21 let, ki študirajo in torej obremenjujejo zavezanca na zelo občuten način, morda tudi drugi rodbinski člani, katere zavezanec vzdržuje, n. pr. starši ali za delo nesposobni otroci. Deloma se s takimi podporami zmanjšujejo izdatki javnih ustanov za preživljanje bolehnih in prosjakov. Seveda davčna zakonodaja ne dopušča rada takih odbitkov, da se ne bi zlorabljali.

Če pravi zakon (čl. 90), da je prostih prvih 400 dinarjev pri mesečnih prejemkih, medtem ko je pri tedenskih prejemkih prostih 100 dinarjev, je v tem privilegiranje tedenskih prejemkov. Pri tedensko izplačevanih prejemkih namreč ostane mesečno prostih 4 krat 100 din, k temu pa še za dva dneva petega tedna 33 din, torej skupaj din 433.—. Davka prosti minimum za tedenske prejemke je torej višji, kar se da nekako opravičiti z manjšo stalnostjo zaposlitev, ki se honorirajo tedensko. Dalo bi se torej pričakovati, da bo pri dnevno izplačevanih prejemkih davka prosti minimum še višji. Če računamo 4 tedne po 6 delavnikih plus 2 dneva (iz petega tedna), dobimo 26 delavnih dni po 16 din; torej je prostih le 416 din, ne upoštevajoč še možnosti, da pade tudi kak praznik v ta mesec. (Sicer računa zakon, da ima mesec 25 dni in bi torej bil prost znesek 400 din.) Potem se lahko davka prosti minimum za dnevne prejemke zmanjša še pod minimum za mesečne prejemke! Odbitki za otroke so sorazmerni, znašajo namreč eno četrtnino glavnega zneska.

Netočna je trditev, da so gornji zneski davka prosti minimi. Člen 93 Zond. namreč dopušča odbiti od ponavljajočih se prejemkov do din 4000 — najbrže iz naslova pridobitvenih izdatkov — po 400 din na mesec, 120 dinarjev na teden, oz. 16 dinarjev na dan. Te številke se ne ujemajo z onimi iz čl. 90, in sicer glede tedenskih prejemkov. Če ima torej kdo 400 din mesečnih prejemkov, so prosti iz naslova člena 90 (kot davka prosti minimum), tako iz naslova čl. 93 (odbitki od bruto-prejemkov), ker od 400 din prejemkov po odbitku 400 din ne ostane nič. Isti rezultat dobimo pri dnevni prejemkih, kar je v redu. Pri tedenskih prejemkih pa imamo dva davka prosta minima — iz naslova čl. 90 100 din tedensko ali 433.— din mesečno, iz naslova odbitkov iz čl. 93 pa 4krat 120 din plus za dva dneva po din 20 pri dnevni prejemkih samo po din 16.—. Tu znaša davka prosti minimum

po odbitkih kar 520 dinarjev, proti 400 din pri mesečnih in 416 ali 400 din pri dnevni prejemkih. Te razlike v korist tedenskih prejemkov se ne dajo na noben način utemeljiti in seveda zapeljujejo k tedenskemu izplačevanju prejemkov, ki je lahko privilegirano tudi v drugih ozirih (n. pr. glede eksekucije, kar velja še bolj o dnevni prejemkih). Pri odbitkih za otroke tako velikih razlik ni,² pač pa se pojavljajo tudi pri prejemkih nad 4000 do 6000 dinarjev; pri njih so dopustni polovični odbitki od davčne osnove za zavezanca samega kakor tudi za otroke.

Če je kdo v več službenih razmerjih, ki ne dosegajo davka prostega minima, n. pr. dvakrat po din 400.—, bi bil popolnoma prost davka. Glede odbitkov je zakon natančnejši, ko določa, da se upošteva odbitek od prejemkov le pri onem izmed več službenih razmerij, ki donša največji dohodek. Če ima torej dvojni zaslužkar din 2000 plus din 3000 mesečnih prejemkov, se mu odbije od din 3000 din 400.—. Če bi se oboji prejemki sešteli, bi smel znašati odbitek samo polovico (din 200.—), če bi pa imel 3000 plus din 3500, si sme odbiti din 400.— od višjega prejemka. Če bi se ti prejemki sešteli, ne bi smel odbiti ničesar, ker bi imel skupaj nad 6000 din.

Podobno je, če sta mož in žena v nesamostojni službi. Odbitek za otroke se upošteva le pri očetovem dohodku. Torej je odbitek ev. manjši v normalnem primeru, da ima mož večje prejemke. Če bi se seštevala oba dohodka — možev in ženin, bi se ev. odbitek zmanjšal na polovico (pri skupni prejemki nad 4000 din mesečno) ali bi sploh odpadel (pri skupni prejemki nad din 6000). Vidimo torej, da naš zakon favorizira dvojne zaslužkarje — najbrže nehote, ker nima zato nobenega drugega razloga kakor tehnične težave pri upoštevanju dvojnih zaslužkov (ki jih prejema ista oseba odn. zakonca), ker se odmerja uslužbenski davek po službodavcu, ki navadno nima nobenih podatkov o obdavčenju svojega nameščenca v drugi službi odn. o obdavčenju zakonskega druga svojega nameščenca, zaposlenega v tujem podjetju.

² Davka prosti minimum se poveča pri tedenskih prejemkih zaradi otrok za nesorazmerno večji znesek kot pri mesečnih ali dnevni prejemkih.

Popolnoma pravično bi bilo, če bi se seštevati vsi službeni prejemki dvojnih zaslužkarjev ter zakoncev, kakor je to mogoče pri naših dopolnilnih davkih, in če bi se odbitki upoštevali od skupnega dohodka in bi se potem seveda tudi davčni znesek odmerjal od skupnega dohodka. Večji skupni dohodek bi bil tako zadet s progresivno davčno mero, ki hoče zadeti večjo davčno sposobnost.³

Davka prosti minimum poznamo nadalje pri vseh neposrednih davkih v smislu zakona o davku na neoženjene osebe in o davčni oprostitvi oseb z devetimi ali več otroki. Ta zakon je izšel šele leta 1930, ko se je vendarle rodilo spoznanje, da je treba upoštevati celokupno davčno moč, ki se kaže v skupnih dohodkih kakega zavezanca. Seveda so ti obziri minimalni, ker so oproščeni vseh neposrednih davkov in doklad na te davke (razen samoupravnih!) zavezanci, ki imajo devet ali več živih otrok, če njihov davek po vseh davčnih oblikah ne presega din 500 in najmanjši otrok ni starejši od 14 let.

Tu je vendarle prodrlo pravilno spoznanje o tem, da je treba upoštevati celokupno davčno moč. Toda kako nepopolno je vse skupaj! Zopet so se uveljavili zagonetni populacionistični motivi. Prvotno je bilo še slabše. Če je kdo imel devet otrok, je bil prost vsakega davka, četudi je bil milijonar in otroci ev. niso bili več živi, torej četudi ga niso sploh na noben način več obremenjevali. Kdor ima 8 otrok, katere mora event. še vse vzdrževati, pa mora plačati vse

³ Primer: Če dobiva kdo brez otrok mes. 3000 plus 2000 din, se obdavči od prvega zneska le 2600 in plača davka din 112 plus 74, t. j. skupaj 186.— Odpadejo tudi vse samoupravne doklade, ker se pobirajo šele od mesečnih netoprejemkov presegaajočih din 4000. Če bi se njegovi prejemki seštel, bi se od din 5000 smelo odbiti le din 200.— in bi plačal od din 4800 prejemkov davek v znesku din 300.— in tudi samoupravne doklade od din 300.— manj 228.—, ki se smejo odbiti od davka za vsak mesečni prejemek pri izračunavanju doklad, torej od din 72.—. Tudi za zakonce bi se dala številčno dokazati ugodnost našega davčnega sistema v primeri z drugimi davčnimi sistemi, ki seštevajo prejemke zakoncev, ker smatrajo, da so skupni prejemki dokaz njihove davčne sposobnosti, medtem ko se naš zakon ozira bolj na posamezne prejemke oz. donose in smatra vsakega kot poseben davčni predmet.

davke v polnem obsegu (izvzemši neznatne odbitke pri dopolnilnem davku k zemljarini), četudi je davčna sposobnost osebe z 8 ali 9 otroki skoro enaka. Če se upoštevajo celó otroci, ki nikakor ne obremenjujejo davčnega zavezanca, je torej mogoče, da oče 8 živih otrok vzdržuje vseh 8 otrok in plačuje davke, oče 9 večjih otrok pa morda vzdržuje le še enega, ki ni starejši od 14 let, pa je davka oproščen.

Zato moramo smatrati določbo o oprostitvi oseb z devetimi ali več otroki za nepopolno in nepravično. Tu se je pač določila oprostitev z ozirom na tradicijo, ki se ozira baš na devet otrok. Osnovna misel, da je treba upoštevati večja rodbinska bremena z oprostitvijo, je sicer pravilna in naj bi bila prvi poskus za uveljavljenje načela, da se morajo zavezanci obdavčiti po celokupni davčni sposobnosti.

Seveda je census 500 din neposrednih davkov, ki daje pravico do oprostitve, precej imaginaren. Če plačuje oče 9 otrok 510 din davkov, plača torej vseh 510 din. Zavezanec uslužbenskega davka, ki bi imel 9 otrok in 1300 din mesečnih prejemkov (po odbitku za otroke), bi bil oproščen, ker bi plačal letno 468 din davka. Drugi bi imel 1310 din mesečnih netoprejemkov, pa bi moral davek plačati, ker bi znašal letni davek din 516.— Prvemu bi torej ostali mesečni netoprejemki din 1300, drugemu pa le 1267.— Kdor ima 9 otrok, ima torej mesečno proste prejemke do zneska 1300 din plus 400 din odbitka zase in ev. 9 krat po din 100 (če otroci niso starejši od 18 let), torej mesečno skupaj din 2600 ali letno din 31.200. Nasprotno pa se ta znesek znatno zmanjša za prejemnike drugih donosov, ker se ne upoštevajo skupni prejemki, temveč skupni davek. Če torej plačuje oče 9 otrok 8%-ne rentnine letno din 500, je prost davka njegov letni dohodek (če nima drugih virov) v znesku samo 6250 din! Čim večja je torej davčna stopnja kakega davka, tem manjša davčna osnova je zanj prosta davka, če ima 9 otrok. Tu navedena ogromna razlika najboljše dokazuje, da bi moral služiti kot osnova za oprostitev dohodek ali donos, ne pa davek! Rentninski zavezanec z din 31.200 letnega donosa bi plačal kljub devetim otrokom 15%-ne rentnine din 4680, k temu pa še doklade, ki znesejo najmanj 100%. Tu je načelo davčne pravičnosti brez dvoma prekršeno, četudi nehote.

Krivica je tudi, če umre vdovec — oče devetih otrok (zavezanec n. pr. kake donosnine), ki je bil prost davka. Po njegovi smrti odpade ev. otrokom njihov rednik, njihova davčna sposobnost se zmanjša; ker pa ni davka prostega minima, bodo morali sedaj vsi otroci plačevati vse davke!

Izrecen davka prosti minimum poznamo sicer v našem davčnem sistemu le v redkih primerih. Samskega davka so oproščeni moški⁴ v službenem razmerju, katerih prejemki ne presegajo 2500 dinarjev na mesec. Logično bi moral veljati davka prosti minimum tudi za samske zavezance, ki ne izvršujejo nesamostojnega poklica, temveč dobivajo donose druge vrste.

Izmed naših dopolnilnih davkov, ki bi se morali pobirati po zamisli našega davčnega sistema k vsem neposrednim davkom (razen k uslužbenskemu) zaradi dosege progresivnosti v obdavčenju,⁵ pozna davka prosti minimum le dopolnilni davek k zemljarini, in sicer, če katastrski čisti donos istega zavezanca z ozemlja iste davčne uprave ne presega 1000 dinarjev.

Davka prosti minimum, določen s fiksnim denarnim zneskom, je torej v našem davčnem sistemu zelo redek. Vendar bomo našli številne primere, ko je zakon hotel verjetno oprostiti davka nekatere poklice oz. donose, ker pripadajo večinoma takih osebam, ki nimajo zadostne davčne sposobnosti, da bi mogle plačevati tisti neposredni davek. Iz značaja teh poklicev oz. donosov se pač lahko sklepa, da te osebe ne dobivajo niti eksistenčnega minima, zaradi česar se ne smejo sploh obdavčiti. Vkolikor je predpostavka o nezadostnem donosu pravilna, ne more biti ugovorov zoper njihovo popolno oprostitve vsaj pri onih davkih, ki poznajo davka prosti minimum.

Če pa presega tako oproščen donos davka prosti minimum, ki je v veljavi za tisti davek, nastopi davčna ugodnost. Neumestne pa so v našem davčnem sistemu oprostitve posameznih poklicev in donosov od onih neposrednih

⁴ V nekaterih drugih državah ga plačujejo ev. pod imenom pri-bitka za manj obremenjena gospodinjstva tudi ženske, ker se pač ti zakoni ozirajo le na davčno sposobnost.

⁵ Rentnina ne pozna dopolnilnega davka!

davkov, ki ne poznajo davka prostega minima. Če zakon oprošča očitno zaradi manjkajoče davčne sposobnosti tak donos ali poklic, ki res dokazuje nezadostno davčno sposobnost, je taka oprostitvev, četudi je s splošnega vidika pravična in utemeljena, vendarle nepravilna, če zakon ne oprošča istega davka tudi vseh ostalih donosov in poklicev, kolikor ne dosegajo eksistenčnega minima. Zato moramo ugotoviti, da naš zakon favorizira z oprostitvami le določene poklice, druge pa obdavčuje, četudi ne dosegajo eksistenčnega minima.

V mnogih primerih izreka naš zakon oprostitve posameznih poklicev tudi iz tehničnih razlogov, ker so osebe, ki bi morale odvesti državni blagajni davek (n. pr. razni posamezni službodavci) nezanesljive ali ker je tehnično nemogoče ali vsaj težavno ugotoviti davčni predmet in davčno osnovo ali bi pobiranje davka zahtevalo pri malih davčnih osnovah⁶ preveč stroškov.

Naš zakon torej oprošča davka zlasti te-le poklice in donose, očitno predvsem zato, ker ne dosegajo eksistenčnega minima odn. davka prostega minima, kolikor ga vendarle pozna posamezni davek:

Pri zemljari ni odpisuje osnovni davek zaradi elementarnih nezd, ki uničijo vso letino, začasno pa oprošča davka nekatera meliorirana zemljišča, če se nekaj časa od njih ne more pričakovati noben donos. Od zgradarine so oproščeni zaradi manjkajoče davčne sposobnosti razni objekti, naštetih v čl. 30 Zond. (n. pr. primitivne zgradbe, kočje pletenjače), pa tudi gospodarske zgradbe na kmetih, v nekaterih primerih tudi zgradbe, ki služijo izključno kmetovalcem in njih kmetijskim delavcem za prebivanje po vaseh.⁷ Zgradarina se sme odpisati tudi zaradi manjkajoče davčne sposobnosti, n. pr. zaradi neiztirljivosti najemnine in za prazna stanovanja. Od pridobnine so oproščeni hišno gospodarstvo zgolj v lastne namene, nadalje domače rokodelstvo (samo v obsegu čl. 46 Zond.!) in postranska gospodarstva malih kmetovalcev, obrati vojnih invalidov, ne-

⁶ N. pr. pri najnižjih mezdnih razredih za uslužbenki davek. Davek za tedenski dohodek do din 48.— znaša 1.— dinar!

⁷ V številnih primerih seveda obstoja tudi tu davčna sposobnost.

sposobnih za vsak drugi zaslužek, ter drugih oseb, ki bi drugače obremenjale državo ali samouprave, če ni povprečni dnevni donos po cenitvi davčnega odbora večji od običajne mezde v dotičnem kraju,⁸ poklici književnikov, umetnikov in novinarjev, če se izvršujejo kot postranski poklici in z zaslužkom, ki ne zadošča za njih vzdrževanje,⁹ poklici z duševnim in telesnim delom oseb pod 16 leti vobče in dijakov glede kondicij, kmetijski sezonski delavci in telesni delavci nad 65 let starosti, ribiči, potočni mlini ob presihajočih potokih, osebe, ki so samostojno drugim na službo za odškodnino z izključno ali pretežno uporabo lastne telesne moči, če ne delajo v stalnem lokalu. Rentnine so oproščeni podpore in preživnine, ki jih dajejo zakonci drug drugemu, roditelji otrokom in otroci roditeljem (lahko bi tudi prese-gale eksistenčni minimum!), štipendije, invalidske podpore po zakonu o invalidih ter podpore z značajem invalidnine, invalidi in druge za obdelovanje zemlje nesposobne osebe glede v zakup oddanega zemljišča. Sem spadajo tudi individualne oprostitve, katere sme izreči po čl. 64 za rentnino finančni minister, ki ima isto pravico za zavezance družbenega davka (po čl. 79) ter zavezance pridobnine po čl. 47. Uslužbenskega davka so oproščeni (poleg že preje navedenih primerov) dohodek kmetijskih delavcev in služabnikov pri kmetijskem delu ter delavcev pri postavljanju kmetijskih zgradb na kmetih, plače in prejemki vojakov stalnega kadra v nižjem kot podnaredniškem činu, dijakov glede kondicij ter dohodek nekvalificiranih delavcev-dninarjev, najetih na hitro roko za posel ob izrednih in nujnih potrebah.

Tu navedene oprostitve se dajejo predvsem zato, ker tisti donosi oz. poklici v večini primerov po mnenju zakonodavca ne dosegajo eksistenčnega minima.

Te oprostitve bi bile vsekakor pravičnejše, če bi se ozirale na konkretno višino davčne osnove, ne pa le na posamezni poklic, ker je prav lahko mogoče, da presega donos

⁸ Običajna mezda bi bila zelo verjetno obdavčena, ker najbrže presega davka prosti minimum.

⁹ Pravi eksistenčni minimum, seveda težko določljive višine.

kakega tu izrecno oproščenega poklica eksistenčni minimum oz. davka prosti minimum pri davku, ki pozna tak minimum.

Z vidika posameznega davčnega zavezanca, ki dobiva ves svoj dohodek le iz enega davčnega predmeta, bi bilo vsekakor najpravičnejše, da bi poznal davka prosti minimum vsak naš neposredni davek. Toda proti temu se navajajo številni ugovori. Tu ne moremo natančneje razpravljati, zakaj je lahko pri donosninah nepravilno določevanje davka prostega minima, zlasti če izvira dohodek davčnega zavezanca iz različnih davčnih predmetov. S tem vprašanjem sem se pečal obširneje drugod.¹⁰

Krivica je pogosto v tem, da oprošča naš zakon donosnin iz razlogov državne politike kak davčni predmet, ki pripada osebi z znatno davčno sposobnostjo, zato pa ne pozna davka prostega minima za druge poklice oz. donose, četudi pripadajo osebi, ki nima davčne sposobnosti. Mogoče je celo, da plačuje kdo donosnino, četudi nima od davčnega predmeta nobenega čistega donosa, temveč celo izgubo in torej mora plačati davek iz imovine.

Marsikatero krivico je še mogoče odpraviti v okviru našega sedanjega davčnega sistema, druge pa bo mogoče odpraviti šele, ko bo splošna dohodnina omogočala upoštevanje celokupne davčne sposobnosti, ki se kaže v zavezančevem celokupnem dohodku. Počasi izginjajo razlogi, ki so bili v času naše davčne reforme (l. 1928) odločilni za ukinitvev dohodnine,¹¹ ki omogoča pravilno upoštevanje davčne sposobnosti, tako da bi bilo mogoče upoštevati v sistemu neposrednih davkov davka prosti minimum v polnem obsegu vsaj pri vseh zavezancih dohodnine, če se ne bi mogel upoštevati v večjem obsegu tudi pri posameznih donosninah.

¹⁰ Davčne oprostitve in davčne olajšave, Ljubljana 1937, str. 40/41 ter Systém jichoslovanských přímých daní, Bratislava 1938, str. 16 sl.

¹¹ Ogris: Unifikace finančního práva v Jugoslávii, Bratislava 1933, str. 21.

Résumé.

Quelques inégalités de notre système des impôts directs (concernant surtout le minimum imposable).

Tout impôt ainsi que le système fiscal tout entier doivent remplir la condition principale d'être justes. Toute matière imposable doit être imposée, si elle fait preuve de la faculté de payer l'impôt et le contribuable doit payer l'impôt suivant ses facultés. L'imposition moderne comprend alors une imposition progressive.

Surtout les impôts directs doivent remplir ces idéaux de justice, pour ne pas provoquer des critiques ou affaiblir la volonté de payer les impôts. L'auteur étudie alors les défauts du système yougoslave d'impôts directs qui ne connaît pas l'impôt complémentaire sur le revenu global. Les différents impôts sur les revenus ne sont pas justes, parce qu'ils ne peuvent pas tenir compte d'une façon suffisante de toutes les circonstances pouvant affaiblir ou accroître la capacité de payer les impôts. Ces circonstances sont surtout le nombre des personnes à la charge du contribuable et de l'autre côté le manque des personnes à la charge, ce qui concerne surtout les contribuables non mariés qui peuvent être frappés à côté de l'impôt normal d'un impôt additionnel spécial qui existe aussi en Yougoslavie. Mais les impôts sur les revenus (sur ses différentes catégories, provenant des différentes sources) ne permettent pas d'une façon suffisante de tenir compte des circonstances ci mentionnées, influant sur la capacité de payer l'impôt. C'est la spécialité de l'impôt complémentaire sur le revenu global de pouvoir tenir compte de toutes ces circonstances.

Le principe de toute imposition doit être de laisser libre tel revenu global qui ne suffit pas à l'entretien du contribuable et de sa famille (exemption du minimum d'existence). Ce principe est violé surtout par l'impôt sur le chiffre d'affaires qui frappe tout le monde. Le défaut peut être amoindri par un minimum imposable assez élevé admis par les impôts directs. Mais c'est seulement l'impôt complémentaire sur le revenu global qui admet un minimum imposable assez juste, pendant que les impôts sur les différents revenus ne peuvent pas tenir compte d'une façon satisfaisante du minimum d'existence.

De l'autre côté le système des impôts directs yougoslaves laisse libres nombreux revenus, faisant preuve de la capacité de paiement; vu que le système ne connaît que les six impôts sur les différents revenus et qu'il ne connaît pas l'impôt complémentaire sur le revenu global, beaucoup de revenus, faisant preuve d'une capacité de paiement suffisante, échappe à toute imposition directe. L'immu-

nité fiscale des personnes ayant 9 enfants (au moins) a aussi beaucoup de défauts.

L'auteur constate alors que le système fiscal yougoslave des impôts directs peut être corrigé déjà maintenant; mais il serait préférable de le changer complètement par l'introduction de l'impôt complémentaire sur le revenu global à côté des impôts sur les revenus différents. Le taux de ces impôts devrait être abaissé. Naturellement l'introduction du nouvel impôt provoquerait beaucoup de difficultés qui pourraient ajourner son introduction.

Tri pravne teorije.

Eden izmed simptomov krize, ki jo preživlja sodobna znanost, je pluralistično pojmovanje nalog in metod posameznih disciplin. Namesto ene fizike imamo sedaj dve, in sicer: makroskopično, ki nadaljuje tradicijo klasičnega determinizma, in mikroskopično, ki proučava pod geslom indeterminizma idiografijo molekulov in atomov. Sombart¹ govori o treh nacionalnih ekonomijah. Nizozemski državoslovec Hermann Heller² je naštel štiri vrste državoslovne vede. L. 1926 je ena ameriška univerza ugotovila, da obstoje šest različnih psihologij.³ Število sociologij je še večje: po Sombartu⁴ — 7, po Lesterju Wardu — 12.

Tudi v sodobni pravni teoriji se je pojavil pluralizem. Njega ni mogel premagati Merkl, ki je skušal privedi na nekaj enotnega vse pravne aspekte.⁵ René Capitant, sin znanega civilista Henrija, postavlja dualizem imperativnega in indikativnega momenta v pravu.⁶ Curiški profesor Dietrich Schindler konstatira »bipolarno«⁷ dialektiko norme in dejstev.⁷ Drugi učenjaki ugotavljajo v pravu tri momente. Tako razlikuje v njem na pr. Radbruch pravičnost, red in smoter, ki je zopet lahko individualen, kolektiven ali nad-individualen in kulturnen ali nadpersonalen.⁸ Tourtoulon

¹ Die drei Nationalökonomien, 1930.

² Staatslehre, Leiden, 1934, s. 274.

³ Psychologies of 1925, Clark University, 1926.

⁴ Soziologie: was sie ist und was sie sein sollte, 1936, s. 3.

⁵ Prolegomena einer Theorie des rechtlichen Stufenbaues (Gesellschaft, Staat und Recht. Festschrift Hans Kelsen, 1931, s. 258.) Kelsen, Reine Rechtslehre, s. 47—82.

⁶ L'Illicite, Tome I, 1929, p. 9, 12.

⁷ Verfassungsrecht und soziale Struktur, 1932, s. 15, 32. Cf. Arhiv za pravne nauke, decembar 1934, s. 525.

⁸ Rechtsphilosophie, dritte Auflage, 1932, Cf. G. Gurvitch, Une philosophie antinomique du droit (Archives de philosophie du droit et de sociologie juridique, 1932, N 3—4, p. 530 sq).

razlikuje tri pravičnosti: individualistično ali metafizično, socialno in državno.⁹ Carl Schmitt razlikuje: normo, odlok in konkretni red.¹⁰

Vsi ti in slični poskusi ne samo pričajo o tem, da niti pravnikom ni prizanesla kriza sodobne znanosti, temveč imajo še drug pomen; razodevajo namreč tisto notranjo dialektiko prava, ki je zvezana z njegovim bistvom samim ter se je vsled tega že v prejšnjih časih več ali manj jasno pokazala.

Bistvo te dialektike sestoji v razliki in eventuelno celo nasprotstvu med normativnim, imperativnim in indikativnim elementom v pravu. Z normativnega vidika je pravno normalno samo ono, kar ustreza ideji pravičnosti, neodvisno od tega, ali ga priznavajo nosilci državne oblasti in ali mu odgovarja dejanski stan. Z imperativnega vidika je pravno normalno samo ono, kar predpisuje državna oblast, neodvisno od tega, ali se ujema to z idejo pravičnosti in z dejanskim družabnim redom. Po Wolfvoji definiciji imperium dicitur jus determinandi actiones liberas pro lubitu suo.¹¹ Končno je z indikativnega vidika normalno le dejansko osebno in družabno življenje, neodvisno od tega, ali odgovarja ideji pravičnosti oz. predpisom državne oblasti. Idealno pravno življenje bi obstajalo v popolni harmoniji vseh treh elementov. Tedaj bi bili zadovoljeni vsi, ki so lačni in žejni pravice. Resničnost bi bila absolutno pravična. Pravičnost bi bila popolnoma uresničena. Državni oblasti bi ne preostajalo ničesar drugega razen, da konstatira to medsebojno ujemanje. Dejansko pa take idile ali sploh nikdar ni bilo, ali pa je le deloma obstajala na prvih stopnjah pravne kulture. Samo tedaj je bila deontologija spojena v etosu z ontologijo. Politika pa ni reflektirala na zakonodajstvo in se je zadovoljevala z vojno in sodstvom. Z nadaljnjim razvojem se stvar komplicira. Predvsem postaja neenakomeren tempo normativnega, imperativnega in indikativnega pravnega razvoja. Norme bodisi prehitevajo življenje, bodisi zaosta-

⁹ Les trois justices, 1936.

¹⁰ Über die drei Arten des rechtswissenschaftlichen Denkens, 1934, s. 7. Cf. Arhiv za pravne nauke, juni 1934, s. 532 sq.

¹¹ Institutiones juris naturae et gentium, 1754, § 833.

jajo za njim. Isto razmerje je tudi med političnimi imperativi in normami ter življenjem. Razen tega kvantitativnega nesorazmerja nastaja še bolj bistveno nesorazmerje med omenjenimi pravnimi elementi. Neenaka in pogosto celo nasprotna postaja vsebina norm, imperativov in dejanskega življenja. Vse to ne samo povzroča dinamizem pravnega življenja, temveč mu podeljuje dramtizem, ki izključuje idilično harmonijo.

Dialektiki prava samega odgovarja dialektika pravne vede. To je tem bolj naravno, ker je tudi pojem znanosti dramatičen. Ako priznamo, da stremi vsaka znanost za resnico, tedaj so možne tri vrste resnice, in sicer: idealna, formalna in materialna ali realna. V zvezi s tem so možne tudi tri vrste znanosti.

Kadar se resnica pojmuje idealno, od nje se ne zahteva, da bi odgovarjala resničnosti. V tem smislu so pojmovali na pr. bistvo državoslovne vede oni, ki — počenši od Platona z njegovo »Politijo«, preko Morusa z njegovimi nauki de optimo reipublicae statu in končaje s knjigo Othmara Spanna »Der wahre Staat« — smatrajo njeno nalogo v rešitvi vprašanja o najboljšem državnem ustroju. Tudi tisti, ki iščejo »naravno pravo« neodvisno od pozitivnega prava, si na isti način predstavljajo pravno resnico.

Kadar se resnica pojmuje formalno, tedaj se smatra za njen kriterij logična doslednost sklepov, neodvisno od tega, v kakšnem razmerju stoji vse to do ideala in do resničnosti. Takšna je Mejnongova »Gegenstandstheorie« kot univerzalna objektologija, v katero spadajo med drugim tudi »dignitativni« in »deziderativni« predmeti. Takšna je matematika. Takšna je teologija, ki se bavi z eksegezo, sistematizacijo in sploh z logično obdelavo na vero sprejetega razodetja. Takšna je tudi dogmatična jurisprudenca, čigava metodologija je v mnogih ozirih slična metodologiji dogmatične teologije.

Slednjič, kadar se resnica pojmuje realno ali materialno, tedaj se smatra za njen kriterij njeno ujemanje z resničnim življenjem, neodvisno od tega, ali odgovarja oblastnim predpisom in zahtevam pravičnosti. Za takšno resnico stremi na pr. ekonomska veda, v kolikor ni »politična«, ampak »nacionalna« ali »socialna« ekonomija ter v kolikor so iz nje

izključene sleherne deontološke sodbe in vrednotenja. Isto tendenco ima tudi pravna sociologija.

V zvezi z dialektiko prava samega kakor tudi teoretične pravne vede je razumljiva težava, na katero naletijo oni, ki priznavajo samo eno pravno vedo. Uprav v tem je vzrok težavam, ki nastajajo pri opredelitvi pojma prava, tako da je Kant lahko zasmehoval pravnike, ki »še vedno iščejo definicijo svojega pojma prava«. Vsled istega vzroka negirajo marsikateri pravniki znanstveni značaj pravoslovja. Kajti z vidika enega izmed aspektov, ki ga smatra dotični avtor za *singulare tantum*, on negira znanstveni značaj vseh drugih aspektov. Tako je n. pr. Kirchmann¹² zaradi normativnega aspekta negiral imperativni aspekt; pripadniki Labanda so zavrgli kot »metajuridično« vse, kar je presegalo meje imperativnega aspekta; Lundstedt¹³ pa negira normativni in imperativni aspekt ter priznava samo indikativni.

Vprašanje pravilnosti vsakega izmed teh treh vidikov, namreč deontološkega, logičnega in ontološkega, se najbolj naravno rešuje po Hegelovi formuli »die Wahrheit ist das Ganze«, ali pa po Leibnizevem izreku, da so vsi sistemi pravilni v tem, kar trdijo, ter napačni v tem, kar negirajo. Dialektika problema neizogibno vodi do pluralistične njegove rešitve: »uno itinere non potest perveniri ad tam grande secretum«. Montaigne svari: »c'est folie de vouloir juger d'un trait des choses à tant de visages«.

Vprid normativni pravni teoriji govori etični značaj pravne kulture. Politika ali ekonomika vstrezata pravu le v toliko, v kolikor odgovarjajo deontološki normi. Tisti, ki podrejuje pravno normo političnemu imperativu, priznava iz dveh predpostavk vsake etike, namreč svobode in norme, le eno, in sicer svobodo, ter postavlja namesto norme neomejeno svobodo imperantov. Tisti pa, ki podrejuje pravno normo indikativnim socialnim procesom, negira obe etični predpostavki ter se udaja naturalizmu, ki načelno negira vsako vrednost pravne kulture.

Enostranost normativne teorije je pa v tem, da izgublja čestokrat vsako vez s politično in socialno resničnostjo ter

¹² Die Werthlosigkeit der Jurisprudenz als Wissenschaft, 1848, s. 23.

¹³ Die Unwissenschaftlichkeit der Rechtswissenschaft, 1932. Cf. Arhiv za pravne nauke, juli—avgust 1935, s. 174.

se udaja didaktičnemu moraliziranju. Iz tega pa nastaja ena izmed dveh posledic: ali se njena materialna vsebina pretvarja v utopijo, ki nima realnega pomena, ali pa se taka teorija zadovoljuje z zgolj abstraktnimi formulami. Res je, da so bile včasih plodne tudi nekatere utopije in abstraktne formule, kot na pr. formula komutativne in distributivne pravičnosti. Vendar pa se je nešteto krat zgodilo, da so normativisti, kakor se izraža Kant, predaleč odpluli v »brezbrežen ocean metafizike« ali so, kakor pravi Leibniz, smatrali slamo terminov za zrno stvari. Takšne so bile na pr. dedukcije »razumskega prava« (Vernunftrecht) pri teoretikih XVII. in XVIII. stol., ali takozvana »pojmovna jurisprudenca« (Begriffsjurisprudenz) XIX. stol. ali marsikateri detajli Stammlerjeva »pravilnega prava«.

Vpripred imperativni teoriji govori ta-le razlog: dokler velja Aristoteljev izrek, da samo bogovi in zveri morejo izhajati brez države, in dokler se ne dajo uresničiti anarhistične sanje, je vsaka pravna kultura možna le v okviru države. Oni, ki pozabljajo na to, zapuščajo pozitivno pravo ter se bavijo na mesto jurisprudenc s čisto pravno filozofijo ali z zelo enostransko pojmovano sociologijo.

Pomanjkljivost imperativne teorije pa obstoja v tem, da priznava organom državne oblasti absolutno pravico proglašati »fiat jus« ter ne upošteva niti etične deontologije niti ontologije družabne strukture. Taka teorija izvaja »jus« ne od »justitia«, ampak od »jussum«, zamenjuje pravo s politiko ter napravlja iz jurisprudenc in doktrine orodje za oblast. Za njo se pravna problematika že konča tam, kjer se pravzaprav šele pričinja.

Slednjič, vpripred indikativni teoriji govori socialna vloga, ki jo je poklicana igrati pravna kultura. Primeniti norme življenju ter poiskati norme, ki bi ustrezale življenju — v tem je vloga pravne kulture. Norme in imperativi, ki se vsiljujejo življenju, ostajajo brez učinka. Teoretična doktrina si lahko dovoli luksuz čistega teoretiziranja po Senekovi formuli non vitae, sed scholae discimus.¹⁴ Toda tista »nehlinjena«, kakor jo imenuje Ulpian, filozofija, s katero se bavi praktična jurisprudenca, ima opravka z življenjem ter služi

¹⁴ Epistola 106.

njemu. Pri tem ono, kar imenuje Petražicki, »normativna dejstva«,¹⁵ daje povod za nastanek tako imperativov kakor norm.

Vendar ne sme indikativna teorija enostransko protistavljati sebe normativni in imperativni teoriji. Kajti zamenjuje tedaj pravo in dejstvo, aksiologijo in fenomenologijo. Pravoslovje in politika se tedaj brez ostanka rastopita v taki sociologiji, ki pozna samo elementarne socialne procese ter jih podrejuje determinizmu kategoričnega indikativa. Kadar pa, kakor se to pogostoma dogaja, išče indikativna teorija metafizično oporišče v doktrini naturalizma, tedaj nobeno juridično poznavanje ni več mogoče: nec natura potest justo secernere iniquum.

Ako razmotrimo vprašanje o medsebojnem razmerju med tremi omenjenimi pravnimi teorijami ne s sistematičnega, ampak genetičnega vidika, bomo uvideli, da je borba med njimi zelo stara. V enih dobah je prevladovala ena, v drugih druga in v tretjih tretja teorija. Shematično je močno reči, da je v antični dobi in v srednjem veku prevladovala normativna teorija. V dobi tako zvanega absolutizma jo potiska v ozadje imperativna teorija. Od XIX. stol. naprej pa reflektira na izključno gospostvo indikativna teorija. Sedaj stremi vsaka teh treh teorij za primatom. Mnogi pa mislijo, da more samo normativna teorija, ako ne popolnoma odstraniti, tedaj vsaj deloma omiliti krizo in kaos sodobnega političnega in socialnega življenja.

Normativno pojmovanje prava je bilo zvezano z onim, sedaj močno omajanim svetovnim naziranjem, ki je temeljilo na globoki veri v objektivni obstoj dobrega, pravičnega in drugih etičnih načel. Ta načela so se pojmovala pri tem kot *initia* in kot *principia*. Spoznanje se je vezalo z vestjo. V gnoseologiji se je proglašal primat poznanja dobrega in zlega. Misel o objektivni pravičnosti ni dajala miru celo hudobnežem. Kakor pripominja nizozemski filozof Hemsterhuis, so bile pri starih Grkih »ideje ljubezni, hvaležnosti in nehvaležnosti, mržnje, maščevanja, ljubosumnosti skoro istotako jasne, dovršene in določne kot ideje trikotnika in

¹⁵ Teorija prava i gosudarstva v sviazi s teorijoj npravstvennosti, 1910, II, § 39.

kroga«. ¹⁶ Etični pojmi so bili tako precizni, da je bil po Platonovih računih monarh 729krat srečnejši kot tiran. Po Ksenokratovi klasifikaciji ved je stala etika, v katero so spadale vse humanitarne in družabne vede, zraven logike ali dialektike in fizike. Platon je šel še dalje ter je smatral idejo dobrega za »največjo znanost«, ¹⁷ za »vzrok znanosti in resnice«. S tem je bil proglašen spoznavni primat etike. Etika se je smatrala za osnovno vedo, za ono, kar Nemci imenujejo Grundwissenschaft, celo pri postavljanju naravoslovnih pojmov. Zato je videl na pr. Empedokles v ljubezni in mržnji dve načeli, ki vežeta materialne elemente. Vzrok se je pojmoval kot »krivda« (ἀντία). Sploh se je izražalo stremljenje razlagati obscurum per clarum v tem, da je »etos« pojasnjeval »fizis«. Celo Epikurjev materializem je izviral iz svojevrstno pojmovane etične potrebe. ¹⁸

Verska naziranja starih Grkov so vezala etične norme z dvema boginjama: Temis, ki ohranja njihovo idejno čednost, in Dike, ki jih sili spoštovati. ¹⁹ »Tiran«, ki je hotel postaviti namesto teh norm svoje imperative, se je smatral za človeka, ki je kršil božje in človeške postave. Uprav ta temat tvori predmet ene največjih dramskih umetnin, namreč Sofoklove »Antigone«. Filozofsko spoznanje je vezalo etične norme z orientacijo na naravo, ki se je pojmovala deloma teleološko, ²⁰ deloma versko. Z ozirom na to je tvorilo osnovni problem grške pravne filozofije vprašanje o razliki med φύσει δίκαιον, za katerega je bil po Platonovi trditvi merilo vseh stvari Bog, in νόμος δίκαιον, za katerega je bil po Protagorovi trditvi merilo vseh stvari človek.

Isti značaj je imela filozofija, s katero so se bavili rimski juristi. Ulpianova formula justitiam colimus je imela dvojni smisel, in sicer kulta pravičnosti, zaradi česar je

¹⁶ Oeuvres philosophiques de M. F. Hemsterhuis, 1792, I, 232.

¹⁷ Politeja, 505 A.

¹⁸ E physics et fortitudo sumitur contra mortis timorem et constantia contra metum religionis et sedatio animi (Cicero, De finibus bonorum et malorum, I, 19).

¹⁹ Pierre Guérin, L'idée de justice dans la conception de l'univers chez les premiers philosophes grecs, 1934.

²⁰ Aristoteles, Politica I, 2: πᾶσα πόλις φύσει ἐστίν... ἡ δὲ φύσις τέλος ἐστίν.

primerjal pravnike z duhovniki, in pravne kulture, t. j. obdelave empiričnega materiala pravnega življenja. Obdelava pa je obstojala v tem, da sta jus civile, zasnovano na ratio civilis in jus gentium predelavali v duhu naravnega prava, zasnovanega na ratio naturalis.

Naravno pravo pa se je smatralo za pravo, quod natura omnia animalia docuit. Zato si je pravoslovje, istotako kakor etika, osvojilo načelo secundum naturam vivere. Naravo pa so Rimljani, istotako kakor Grki, istovetili z božanstvom: quid enim aliud est natura quam Deus? vprašal je Seneka.²¹ V zvezi s tem so juristi privajali naravno pravo na »božjo previdnost« (§ 11 I. de jure nat. 1, 2).

Po rimskih naziranjih se da človek, za katerega bi ne veljalo naravno pravo, le umetno izmisliti.²² Za to so se institucije imperativnega prava smatrale za nenormalne, ako so nasprotovale »naravi«. Tako se je smatrala na pr. institucija suženjstva kakor se to vidi iz Florentinovega besedila o njem.²³ Za pravi zakon, t. j. po Krizippovi definiciji za »kanon pravičnosti in nepravičnosti«²⁴ se je smatral ne imperativ komicij ali princepsa, ampak večna in nepromenljiva norma: una lex et sempiterna et immutabilis.²⁵ Cicero je dokazoval, da je nesmiselno staviti politične imperative namesto normalivnega pojma pravičnosti: jam vero illud stultissimum existimare omnia justa esse, quae scita sint in populorum institutis aut legibus. Quod si populorum jussis, si principum decretis, si sententiis judicum jura constituerentur; jus esset latrocinari, jus adulterare, jus testamenta falsa supponere, si haec suffragiis aut scitis multitudinis probarentur.²⁶

Vendar se je že v Rimu pojavila imperativna pravna teorija. Cel prevrat je pomenila v tem oziru že določba XII plošč, da postaja odslej zakon vse, kar definitivno izglasuje

²¹ De beneficiis, IV, 7.

²² Quintilianus, Declamationes, CCCXXII: fingamus hominem... apud quem nihil valeant iura naturae.

²³ Servitus est constitutio juris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam subijcitur.

²⁴ Joannes ab Arnim, Stoicorum veterum fragmenta, III, 1903, s. 77.

²⁵ De republica, III, 33.

²⁶ De legibus, I, 15.

narodna skupščina.²⁷ Še več je bila norma potisnjena v ozadje, ko je *lex data* nadomestila *legem latam* in juriskonsultova hiša nehala biti »državni orakelj«. ²⁸ V kolikor je obstojala diarhija princepsa in senata, so jeli senatovemu voluntarizmu (*senatus voluntas* D. 16. 1. 2. 1) pripisovati pravo ustvarjajoči pomen. Nato je bil *conditor legum princeps* proglašen za »oduševljen zakon« (*lex animata*) in celo za božanstvo. Vse, kar je izhajalo iz njegovih božanstvenih ust (*profusum est ex ore divino*), se je proglašalo za pravno pravilo. Celó njegova pomota: *error principis facit jus*. Ves pravni red in ves civilni promet se je *ratione auctoritatis* privajal derivativno na primarne princepsove pravice. Zato je Avguštin pisal: »uniči imperatorske pravice — kdo tedaj bo smel reči, da je to posestvo moje ali da je ta suženj moj, ta hiša moja?« Nekateri juriskonsulti so skušali z naravno ali zakonsko normo omejiti prosti prevdarek senata in princepsa.²⁹ Vendar je dosledna logika doktrine zahtevala, da se imperativna volja osvobodi od zakonov: *princeps legibus solutus*.

Že v Rimu je bila torej izklesana popolnoma določena imperativna pravna teorija, ki je pretvorila zakon v oblastni predpis ter zahtevala, da se sodi le po takem zakonu: *legibus judicandum est*.³⁰ Poznejši kritiki te teorije, na pr. Duguit, so jo zvezali uprav s to tradicijo rimskega imperiuma.³¹ Vendar se je ta teorija pojavila pri Rimljanih že v dobi novel, t. j. v dobi zatona, in sicer tedaj, ko je po volji princepsov samih, *ex auctoritate principum*, bilo kodificirano ono rimsko pravo, ki se je razvijalo in obdelovalo v duhu normativne teorije. Zato se pričinja *Corpus juris civilis* z formulami, ki opredeljujejo jurisprudenco kot čisto normativno disciplino: *justi atque injusti scientia, ars boni et aequi*. Ulpianovi »pravni predpisi« (*honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere*) se ne sklicujejo na lojalnost napram oblasti, temveč na to, da ustrezajo normam.

²⁷ Cf. Fustel de Coulanges, *La cité antique*, L. IV, Ch. VII.

²⁸ Cicero, *De oratore* I, 95.

²⁹ *Digna vox majestate regnantis, legibus alligatum se principem profiteri*.

³⁰ L. 13. *Cod. de Sent.* 7. 45.

³¹ *Traité de droit constitutionnel*, troisième édition, I, 543, II, 35.

Toda pri rimskih juristih nahajamo tudi že marsikatero začetke indikativne teorije. To je popolnoma umljivo, ako upoštevamo empirični in kazualni značaj razvoja rimskega prava in predvsem pretorske prakse, ki se je vršila prout res incidit. V razliko od kazuističnega razvoja prava, ki gre od norme k posameznemu primeru ter s pomočjo fikcij in drugih umetnih sredstev aplicira preozko in zastarelo normo na nove in nepredvidene primere, gre kazualni razvoj od posameznega primera k normi, išče novo normo za nov primer ter s tem »pomaga, izpopolnjuje in popravlja«³² velja-joče pravo. Formula Pavla gre tako daleč v pojmovanju indikativnega momenta, da kakor bi proglašala primat opisa nad predpisom: *regula est quae rem quae est breviter enarrat: non ut ex regula jus sumatur, sed ex jure, quod est, regula fiat*. Za Juliana je bilo jasno, da se pravni red ustvarja ne samo z normami in imperativi, ampak tudi *via facti* ali, kakor se izraža ta jurist, *rebus ipsis et factis*. Gaj je mnenja, da dolgotrajni običaji »posnemajo zakone«.³³ Vendar se pri tem ni nikdar ignorirala normativna funkcija prava. Tako je na pr. v pretorskem pravu imela normativna *aequitas* večji pomen kakor dejanske izpremembe družabne strukture. »Narava stvari« v smislu Lucretijeve naturalistične metafizike ni imponirala rimskim juristom.

Še več prevladuje v pravni teoriji normativni moment v srednjem veku. V tem se je kazal vpliv krščanstva. Krščanstvo je postavilo na mesto orientacije na naravo, ki se je pojmovala več ali manj imanentno ali panteistično, orientacijo na transscendentnega Boga. To je še več ločilo deontološke norme od fenomenologije resničnosti. Po sholastičnih naukah Bog je »arhetypus« prava ali »esencialne« pravičnosti. Ker pa je bil človek ustvarjen po božji podobi, se kljub izvornemu grehu, ki je izopačil človeško naravo, ohranjujejo v človeku sledovi božje pravičnosti, in sicer v njegovi vesti: *per reliquias imaginis divinae*. Potencialna božja pravičnost postaja aktualna, v kolikor jo uresničujejo ljudje na zemlji. Po stari tradiciji se ta pravičnost imenuje naravno pravo, toda se to pravo teologizira: *Natürlich Recht*

³² D. 1, 1, 7, 1.

³³ *Diuturni mores... legem imitantur.*

heisst man Gottes Recht. Ulpianovo definicijo *jus naturale est, quod natura omnia animalia docuit*, je nadomestila Gratianova formula: *jus naturale est, quod in lege et evangelio continetur*. Recepcija rimskega prava ni izpodrinila teološke pravne teorije. Kajti, kakor pravi v XVI. stol. na novo izdana *Collatio legum Mosaicarum et Romanarum*, ni bilo rimsko pravo ničesar drugega kot recepcija Mojzesovih zakonov.

Srednjeveška teorija je uvrščala ves pravni red samo v eno normativno dimenzijo. Tako je na pr. Irnerius izvajal vse iz *aequitas* kot iz vrhovnega pojma, ter jo je delil v sirovo in ustanovljeno.³⁴ Pozitivno pravo je imenoval *auctoritas cum aequitate*.³⁵ Po naukih Tomaža Akvinata predhaja večni zakon (*lex aeterna*) kot *summa ratio in Deo existens* genetično in načelno imperativnemu Božjemu zakonu (*lex divina*). Tem zakonom pa so skupaj podrejeni naravni in človeški zakoni.

Z vidika te teorije ni stala državna oblast izven zakona (*exlex*), ampak pod zakonom (*sublex*). *Lex stat, rex cadit*. S tem je bila odstranjena imperativna teorija. Zlasti še zaradi tega, ker se v srednjem veku niti monarhi niti skupščine predstavnikov niso bavili z zakonodajo.

Kar se tiče indikativne teorije, za njo bi moglo v srednjem veku dati marsikatero gradivo predvsem običajno pravo in nato sodna praksa. Toda temu se je upirala vsa tedanja metodologija. Sholastik je razlikoval obliko in materijo, esencijo in ekzistencijo ter je pojmoval ekzistencijo kot delno realizacijo esencije. Kako je tedaj mogel tak skolastik postaviti vse na glavo ter priznati, bodisi da obstoja samo materija z njenim kaosom, bodisi da ima materija primat nad formo in esencijo?

Po končani srednjeveški dobi stopa na mesto metafizične orientacije na naravo in Boga orientacija na človeka. Človek pa se smatra za absolutno, samo sebi zadovoljujoče bitje, za alfo in omego kosmosa in etosa. Ni mu tujega

³⁴ *Summa Codicis des Irnerius*, herausgegeben von Hermann Fitting, 1894, p. 3: *aequitas rudis seu jam constituta*.

³⁵ *Questiones de iuris subtilitatibus des Irnerius*, herausg. von H. Fitting, 1894, s. 54.

ničesar človeškega. Toda mu je tuje vse nadčloveško. Pričenja se doba imanentnega humanizma. Človek proglašja sebe samega za sodnika svojemu ravnanju. On avtonomno normira svoje ravnanje ali ga sploh ne normira ter se omejuje na teleologijo brez kakršnekoli deontologije.

Najširše polje za delovanje takega človeka je postala država kot umetnina.³⁶ Na ta način se je istodobno z humanizmom pojavil novi človek, homo politicus. To je človek, čigar smoter je — dobiti in obdržati v svojih rokah državno oblast. Ta oblast pa se pojmuje kot absolutna, t. j. dobesedno — osvobodjena. Osvobodjena namreč tako od transcendentnih norm kakor od vpliva socialnega okolja. Njo ne veže niti deontološki determinizem norm, niti ontološki determinizem družabnih procesov. Ona sama determinira i deontologijo i ontologijo. Etatizem zmaguje nad normativizmom in sociologizmom. Proglašja se primat političnega činitelja, kateremu so vse norme le nekaj derivativnega ali pa samo oblastna sredstva, instrumenta regni. Naravno je, da je v zvezi s tem jela prevladovati imperativna pravna teorija.

Svoj višek je dosegla ta teorija pri »velikem decizionistu«³⁷ Hobbesu. Po njegovem nauku stoji država kot »umrljivi bog« nad religijo, moralo in pravom in kot biblijski Leviatan (Job XLI 26) »gleda od zgoraj vse najvišje«. ³⁸ Edino le javna oblast je kompetentna ugotavljati razliko med pravo vero in praznovestvom ter celo napravljati čudeže.³⁹ Konformizem sestoji ravno v neprerečnem sprejemu verskih imperativov državne oblasti.⁴⁰ Samo ta oblast je kompetentna določati, kaj je dobrega in zlega: mensura boni et mali in omni civitate est lex;⁴¹ regum est discernere inter bonum et malum.⁴² Samo oblast je kompetentna dolo-

³⁶ J. Burckhardt, Die Kultur der Renaissance in Italien, Erster Abschnitt, Der Staat als Kunstwerk.

³⁷ Carl Schmitt, Der Leviathan in der Staatslehre des Thomas Hobbes, 1938, s. 82.

³⁸ Videt sublimia omnia infra se.

³⁹ Carl Schmitt, 80 sq.

⁴⁰ Religio itaque Philosophia non est, sed in omni civitate lex; et propterea non disputanda est, sed implenda (De homine, Cap. XIV, 4).

⁴¹ Leviathan, Cap. XLVI.

⁴² De cive, Cap. XII, 1.

čiti, kaj je pravično in kaj nepravično.⁴³ Zakon se iz naddržavne norme pretvarja v »deklaracijo volje« državne oblasti.⁴⁴ Država izdaja zakone ne auctoritate rationis, marveč ratione auctoritatis: auctoritas, non veritas, facit legem.⁴⁵ Ratio juris se istoveti s tem, kar se je v tem času imenovalo ragione di stato, raison d'état, Staatsraison.⁴⁶ Zato država sama ni vezana na zakone.⁴⁷ Njeni zakoni ustvarjajo ves pravni status podložnikov. Zločinsko je samo to, kar je z zakonom prepovedano.⁴⁸ Lastnina obstoji ne kot primaren, temveč kot derivativen institut: constitutio proprietatis civitatis opus est.⁴⁹ Sodišče se iz organa, ki išče in svobodno uporablja pravno normo, pretvarja v izvršilni organ oblasti.⁵⁰

Na kontinentu Evrope je ta teorija etatizma ali celo, po zatrdilu nekega nemškega avtorja⁵¹ teorija totalitarne države, kar najbolj ustrezala vladajočemu v njej »policeizmu«: non juxta leges, sed legibus ipsis imperandum, uči Hippolithus a Lapide.⁵² Magistratura postaja organ pravosodnega ministrstva,⁵³ ki po besedah Justija, prevzema nase die Verwaltung der Justiz. In Bielfeld pretvarja jurisprudenco iz ponosne Ulpianove »vednosti o božjih in človeških

⁴³ Doctrinas de justo et injusto, bono et malo praeter leges in unaquaque civitate constitutas authenticas esse nullas (De cive, Praefatio ad Lectores). Regulas boni et mali, justi et injusti, honesti et inhonesti esse leges civiles (Ib. Cap. XII, 1).

⁴⁴ Est enim lex legislatoris mandatum; mandatum autem est declaratio voluntatis: non ergo lex est, nisi voluntas legislatoris declaretur (De cive, Cap. XIV, XIII).

⁴⁵ Leviathan, Cap. XXVI.

⁴⁶ De cive XIV, XVII: contra rationem civitatis, id est contra leges.

⁴⁷ De cive, XII, IV: civitatem sui ipsius legibus non teneri; VI, XV: constat legibus civilibus non teneri ipsam civitatem.

⁴⁸ Ubi lex non est, peccatum non est. Cessantis legibus civilibus cessant crimina (Leviathan, XXVII).

⁴⁹ De cive VI, XV: sequitur proprietatem initium sumpsisse cum ipsis civitatibus; XII, VII: dic ergo, unde tibi proprietates haec nisi a civitate?

⁵⁰ Judicare enim nihil aliud est quam leges singulis casibus interpretando applicare (De cive, XIV, XIII).

⁵¹ Paul Ritterbusch, Der totale Staat bei Thomas Hobbes, 1938.

⁵² De ratione status in imperio nostro Romano-Germanico, 1640, Prolegomena, Sectio, V, 14.

⁵³ De cive, XVI, XVI: non magisterium, sed ministerium.

stvarih in vede o pravici in krivici« v navado uporabljati primere k zakonom: *la jurisprudence est l'habitude de savoir appliquer les cas aux lois.*⁵⁴ Misel pravnikov je toliko vezana, da postaneta razumljiva Cujacijev dvom *quid hoc ad edictum praetoris* in Baconova pritožba: *tanquam e vinculis sermocinantur*. Obračajo se na zakonodavca z molitvijo: »Zgodi se tvoja volja« neodvisno od tega, kakšna je vsebina te volje. Zaradi tega se pravna teorija preoblikuje iz normativne discipline v čisto-formalno. Jurisprudenca postaja dogmatična.

S tem dogmatizmom se združuje tudi skepticizem, kajti vera v neomajno pravičnost se izpodrinja s priznanjem relativizma pozitivnih⁵⁵ pravnih predpisov, ki se menjajo odvisno od kraja in časa. Pascal je pisal: »smešna pravičnost, ki jo omejuje reka! Na tej strani Pirenejev resnica, onkraj — zabloda«: »pravo ima svoje dobe!«⁵⁶ Neuer König, neu Gesetz. V koliko se zakoni smatrajo samo kot človeške imperativne, v toliko postajajo relativni. Za absolutne se imajo le naravni zakoni, pojmovani bodisi v prejšnjem čisto-deontološkem smislu, v čigar duhu so se v XVII. stoletju pojavile knjige Hemminga in Cumberlanda pod naslovom »O zakonih narave«, bodisi v novem smislu indikativnega naturalizma.

Predstavniki nove imperativne teorije se še niso povsem oprostili normativizma. Bodin je priznaval dualizem normativnega prava (*jus*), ki je objektivno samo po sebi, in zakonskih imperativov, ki so obvezni samo zaradi sankcije državne oblasti. Imenoval je monarhe »pobočnike Boga«,⁵⁷ tega »absolutnega senjorja vseh poglavarjev sveta«. Vico je opominjal, da državna avtoriteta ne sme »vojskovati proti razumu«, ker sicer dobimo ne zakone, marveč *monstra legum*.

⁵⁴ *Institutions politiques*, I, 1762, Ch. VI, § 23, p. 247.

⁵⁵ *Positivum est idem quod constitutum arbitrio, Lege arte: institutum, legitimum. Ac opponitur Naturali... Quae natura sunt, invariabilia sunt et perpetua* (Goelenius, *Lexicon philosophicum*, 1613, p. 838).

⁵⁶ *Oeuvres, Pensées*, II, 1925, p. 216.

⁵⁷ *Les six livres de la République*, 1629, L. I, Chap. X, 211.

⁵⁸ *Ib.*, L. I, Ch. VIII, 152: *le subiect doit obeissance à son Prince souverain, envers et contre tous, réservé la maiesté de Dieu qui est seigneur absolu de tous les Princes du monde.*

Hobbes se je zavzemal za odpravo takega dualizma v prid monizmu imperativov. Vendar je tudi on pisal: *Mortalis Deus... sub Deo Immortali*.⁵⁹ Povsem kot Irnerij, učil, da državna oblast le tehnično precizira to, kar je prepovedano po naravnih zakonih.⁶⁰ Poudarjal je normativni značaj teh zakonov.⁶¹ Razen tega je izvzemal iz pristojnosti državne reglementacije vest, *quia cogitatio omnis libera est* in javna konfesija se ne strinja z zasebno *fides*. Še dalje je šel v tej smeri Spinoza v *Tractatus theologico-politicus*. Potemtakem so, kakor posebno poudarja Carl Schmitt glede Hobbesa,⁶² imperativisti sami niso pazili na čistost svoje doktrine. Kakor sta se izrazila J. Figgis in Pollock, se je Leviathan znašal kakor bi z obročkom v nosu.

Toda taka koncesija normativizmu je bila pri večini pravnih filozofov dosežena za visoko ceno, namreč za ceno demoralizacije pozitivnega prava in subjektivizacije njegovih normativnih vrednotenj. V razliko od rimske formule *ars aequi et boni* se je pravna deontologija pričela ločiti od moralne. To je odgovarjalo težnjam imperativistov. Na to so pristali tudi normativisti, ki so skušali na ta način rešiti kar se je dalo pred povsod prodirajočim državnim voluntarizmom. Tako se je poleg komutativne in distributivne pravičnosti pojavila tudi »legalna«.⁶³ Tako sta nastala katoliški nauk o *leges mere poenales*, ki so obvezni *ad poenam*, a ne *ad culpam*,⁶⁴ in teorija protestantov Ch. Tomasiusa in Kanta o razlikovanju med *forum externum* in *forum internum*, med legalnostjo in moralnostjo. Moralni imperativ more in, kakor je trdil Kant, mora biti kategoričen. Vendar to nikakor ne velja za legalni imperativ. Ena stvar je pravo. Povsem druga pa je morala. Morala je ali popolnoma avto-

⁵⁹ Leviathan, II, 17.

⁶⁰ De cive, VI, 16: *Furtum, homicidium, adulterium atque iniuriae omnes legibus naturae prohibentur: ceterum quid in cive furtum, quid adulterium, quid denique iniuria appellandum sit, id non naturali, sed civili lege determinandum est.*

⁶¹ De cive, Cap. III, XXXI: *legem naturalem eandem esse cum lege morali*, Leviathan, Cap. XV: *Legum naturalium scientia vera et sola ethica est... Doctrina ergo de legibus naturae vera est ethica.*

⁶² Der Leviathan, 84 sq.

⁶³ O. Schilling, Die soziale Frage, 1931, s. 124.

⁶⁴ G. Renard, La théorie des »leges mere poenales«, 1929.

nomna ali pa veže svoje imperative z Bogom kot pravim in edinim cesarjem. *Summus ille Imperator*.⁶⁵ Pravo pa je vedno heteronomno.

Imperativna teorija se je pridružila normativni še v drugem pogledu. »Veda o zakonodaji«, ki je nastala v XVIII. stoletju,⁶⁶ si je prisvojila nazor, da utegne državna oblast pri vsej svoji omejenosti biti despotična samo v tem smislu, v katerem je despotičen tudi Evklides. To je namreč despotizem očitnosti.⁶⁷ Pojavila se je misel o tem, da obstoja nek racionalni prototip družabnega ustroja. Prosvitljeni zakonodavec ga mora samo kodificirati ali, kakor je dejal Quesnay, proglašati »deklaracijo naravnih zakonov«. ⁶⁸ Tako se je avtokratija združila s fiziokratijo, pojmovano ne ontološko in fizično, marveč deontološko in etično, v soglasju z navodili Hugona Grotiusa, *non secundum physicam subtilitatem*, sed moraliter.⁶⁹

Normativna teorija se je razvijala v dveh smereh: v teološki in v logični. V prvem pogledu je novo bilo to, da se je h katoliški doktrini srednjeveškega izvora pridružila protestantska teorija,⁷⁰ ki se od nje v tem oziru z ničemer ni razlikovala. Protestantska pravna deontologija se je ravnala po formulah Luterja *Das Recht ist in der Theologia*,⁷¹ Wincklerja *juris principia a Deo repetuntur*;⁷² *jurisprudentia theologiae famula est*,⁷³ Walterja *causaliter est jurisprudentia a Deo*⁷⁴ in Beyerja, ki je v 20. letih XVIII. stoletja zatrjeval: *atheismus totam jurisprudentiam destruit*.⁷⁵

⁶⁵ Geulinx, *Ethica*, Tractatus I, Cap. II, Sect. II, § 5 (Opera, Land, III, 38).

⁶⁶ E. Spektorski, *Zgodovina socialne filozofije*, 1932, I, 223.

⁶⁷ Mercier de la Rivière, *L'ordre naturel et essentiel des sociétés politiques*, 1767, p. 137.

⁶⁸ *Oeuvres économiques et philosophiques*, p. 376.

⁶⁹ *De jure belli ac pacis*, Lib. III, Cap. I, II.

⁷⁰ E. Spektorski, *Jestestvennoje pravo u protestantskih avtorov XVI. veka*, 1914.

⁷¹ *Werke*, Erlangen. LXII, 279.

⁷² *Principiorum juris libri quinque*, Lipsiae, 1615, Lib. I, Cap. III, 16.

⁷³ Lib. II, Cap. VII, 28; Lib. I, Cap. II, 15.

⁷⁴ *Postillae harmonicae Theologo-juridico-politico-philologicae*. Pars prior, 1659, Prooemium.

⁷⁵ *Delineatio juris divini, naturalis et positivi universalis*. Editio altera, 1726. Praecognita, Cap. I, 1.

Normativisti teološke smeri so se odzvali na novo imperativno teorijo v dvojnem pogledu. Prvič, so dali transscendentnim normam pravičnosti značaj imperativov nebeškega cesarja. Tipična za srednji vek predstava o Bogu kot o sodniku se je nadomestila s pojmovanjem Boga kot zakonodavca v duhu besed apostola Jakoba: unus est legislator.⁷⁶ Katoličan Suarez piše knjigo: De legibus ac de Deo legislatore.⁷⁷ Protestant Heresbach označuje Dekalog kot pravi stalni edikt večnega pretorja.⁷⁸ Drugič, kadar nasprotujejo imperativi posvetnih oblasti ukazom nebeškega cesarja,⁷⁹ zoperstavljajo normativisti takšni »teomahiji«⁸⁰ monarhomahijo, t. j. pravico podložnikov na odpor.⁸¹

Logična smer juridičnega normativizma je bila naravna posledica sekularizacije in antropologizacije teoretske misli. V razliko od Ulpiana, ki je primerjal juriskonsultov duhovnikom, naglašata Hugo Grotius⁸² in posebno Leibniz, da je juriskonsult lahko tudi ateist: ut atheus potest esse Geometra, ita atheus Jureconsultus esse posset.⁸³ Celo pobožni Ch. Thomasius ni pripisoval Bogu avtoritete zakonodavca, temveč »doktorja naravnega prava«.⁸⁴ Hugo Grotius pojasnjuje, da kakor Bog ne more napraviti, da bi ne bilo dva-

⁷⁶ Jacobi epistula IV, 12.

⁷⁷ Dico ... legem naturalem esse veram, ac propriam legem divinam, cujus legislator est Deus (Tractatus de legibus ac Deo legislatore, 1679, Lib. II, Cap. VI, 13).

⁷⁸ Christianae jurisprudentiae epitome, 1586, 3: Dei autem aeterni Praetoris Edicta ad omnium temporum Jurisdictionem pertinere et perpetua esse et immutabilia.

⁷⁹ Vindiciae contra tyrannos, 1580, p. 107: Qui Regi parere mavult, quam Legi: belluae, quam Dei imperium malle videtur. Ib. 5: Dei immensam esse jurisdictionem, Regum dimensam, Dei infinitam potentiam, Regum praefinitam.

⁸⁰ Hemming, De lege naturae apodietica methodus, Opuscula theologica, 1654.

⁸¹ E. Spektorski, Epigoni monarhomahov, 1916.

⁸² De jure belli ac pacis, Prolegomena: etiamsi daremus ... non esse Deum. S. Coccejii, Dissertatio de jure naturae sociali, § XLI: Deus ex hypothesisi Grotii abesse potest.

⁸³ Observationes de principio juris, XIII (Opera, Dutens, IV, III, 273).

⁸⁴ Sapiens Deum magis concipit ut Doctorem juris naturae quam ut legislatorem.

krat dva štiri, istotako ne more izpremeniti naravnega prava.⁸⁵

Učena deontologija se torej poslavlja od Boga in postaja človeška, menschliches, allzumenschliches. Išče oporišče v človeku in samo v človeku. Takšno oporišče najde v razumu, točneje v »pravem razumu«: *recta ratio, quam virtus ubique sequitur*. Tako je prišlo do nove formule naravnega prava: *jus naturale est dictatum rectae rationis*.⁸⁶ Deontološko naravno pravo se pretvarja v pravo razuma. To spremembo pripisujejo navadno Kantu. Vendar je že Glafej l. 1739, t. j. več kot pred 50. leti do Kantove knjige o pravu, objavil delo p. n. »Geschichte des Rechts der Vernunft«. Pravi oče »razumnega prava« je bil Hugo Grotius, ki je l. 1625, t. j. 12 let pred *Discours de la méthode*, proglasil svoje *cogito* in postal tako rekoč juridični Descartes.⁸⁷ To tradicijo so nadaljevali Christian Thomasius,⁸⁸ Domat,⁸⁹ ta, po Boileaujevih besedah, »obnovitelj razuma v jurisprudenci«, in posebno Leibniz. »Obširnejši ocean prava« je Leibniz hotel reducirati na »nemnoge prozorne vire« »pravega« ali »zdravega« razuma,⁹⁰ dostopnega celo kmetom.⁹¹ Naslanjajoč se na Hugo Grotiusa, ki je trdil, da apriorna načela razuma prav tako niso odvisna od empirije kot geometrične oblike,⁹² je Leibniz ostro ločil pravo in fakt ter uporabljal na ta dualizem svoje splošno metodološko razlikovanje med resnicami razuma in resnicami fakta.⁹³ Dal je logiki juridično investi-

⁸⁵ De jure belli ac pacis, Lib. I, Cap. I, X, 5.

⁸⁶ Ib.

⁸⁷ E. Spektorski, Hugo Grotius kao filozof (Arhiv za pravne nauke, juli-avgust, 1930, s. 6).

⁸⁸ Grund-Lehren des Natur- und Völker-Rechts, 1709, s. 99.

⁸⁹ T. Taranovski, Dogmatika položiteljnago gosudarstvennago prava vo Franciji, 1911, s. 145.

⁹⁰ Opera, Dutens, V, 118.

⁹¹ Nova methodus discendae docendaeque jurisprudentiae, Pars specialis, § 24.

⁹² De jure belli ac pacis, Prolegomena: sicut mathematici figuras a corporibus semotas considerant.

⁹³ Juris et aequi elementa: Doctrina juris ex earum numero est, quae non ab experimentis, sed definitionibus, nec a sensuum, sed rationis demonstrationibus pendent et sunt, ut ita dicam, juris, non facti (Mittheilungen aus Leibnizens ungedruckten Schriften, von Georg Molat, 1893, s. 21—2).

turo⁹⁴ in reduciral pravno teorijo na definicije in teoreme: *ex definitionibus omnes veritates demonstrari possunt.*⁹⁵ Še dalje je šel v tej smeri Kant z njegovim naukom o »noumenalni«, a ne fenomenološki, naravi prava in z njegovim zaničevanjem empiričnega pravoznanstva kot glave brez možganov.⁹⁶ Tako se normativna teorija pretvorila v »jurisprudenco pojmov« (Begriffsjurisprudenz).

Toda že v XVII. stoletju so nastopili tudi znanstveniki ki so uvedli v teorijo prava indikativni ontologizem in naturalizem. Oče obeh tendenc je bil Descartes.⁹⁷ Bil je racionalist. Ali v razliko od dialektičnega racionalizma Platona, ki je iskal resnico v idejah očiščenih od empirije, in od terminološkega racionalizma sholastikov, ki so, po Leibnizovih besedah, smatrali slamo terminov za zrno stvari, se je njegov racionalizem orientiral na stvarnost. To ni bil niti normativni niti formalni, marveč indikativni racionalizem. Njegov ideal je rei veritas. Descartes je, po priznanju enega njegovih kritikov, »držal zvezo stvari«, *connexionem rerum.*⁹⁸ Ali vso stvarnost je reduciral na prirodo. In radi razlage njenega smisla se je zatekel k naturalizmu. Istovetil je svet z naravo, toda ne v panteističnem smislu antične dobe, temveč v novem mehaničnem smislu, *instar machinae.*⁹⁹ V tako naravo je uvrstil tudi človeka kot *machinamentum quoddam.*¹⁰⁰ O duševnem življenju takega človeka je razpravljal izključno s fizičnega stališča, *solummodo ut decuit physicum.*¹⁰¹ Imenoval je celo človeka stvar, *une chose qui pense, res cogitans.*¹⁰² V zvezi s tem je odzemał etiki njen norma-

⁹⁴ *Nullum est theorema logicum, quod non aliquo theoremate juridico investiri queat* (Couturat, *La logique de Leibniz*, 1901, p. 566).

⁹⁵ *Schriften*, Gerhardt, VII, 295. Trendelenburg, *Über das Element der Definition in Leibnizens Philosophie* (*Historische Beiträge zur Philosophie*, III. 1867).

⁹⁶ *Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre* (Werke, Cassirer, VII, 31).

⁹⁷ E. Spektorski, *Descartov uticaj na društvene nauke*, *Arhiv za pravne nauke*, maj 1937, 401 sq.

⁹⁸ *Huetius, Censura philosophiae cartesianae*, Cap. VIII.

⁹⁹ *Principia philosophiae*, Pars IV, CLXXXVIII.

¹⁰⁰ *Meditationes de prima philosophia*, Med. VI.

¹⁰¹ *Passiones animae, Responsio ad secundam epistolam.*

¹⁰² *Meditationes*, Med. II.

tivni značaj. Deloma jo je pretvarjal v teleologijo brez deontologije. Deloma pa je, zlasti takrat, ko je nekoliko odrinil krinko s svojih intimnih idej,¹⁰³ reducirjal vso etiko na fiziko.¹⁰⁴ Zvest svojemu učitelju, je kartezianec Klauberg uvrstil jurisprudence v »ontosofijo«¹⁰⁵ in imenoval fiziko »koren in podlago jurisprudence«.¹⁰⁶

Obe Descartesovi tendenci, ontologizem in naturalizem, je še bolj ostro in jasno izrazil Spinoza. Tako odločno je izključil iz stvarnosti vse transcendentno in normativno, da so v njegovem sistemu videli »smrt morale«.¹⁰⁷ Zasmehoval je »predsodek dobrega in zlega, zasluge in greha, pohvale in obsodbe«.¹⁰⁸ Ni videl razlike med stvarnostjo in dovršenostjo: *per realitatem et perfectionem idem intelligo*.¹⁰⁹ Še ni zadovoljeval zgolj z ugotovitvijo stvarnosti, temveč jo je še naturalistično razlagal. Zanikal je, da je človek, ta »drobec narave«,¹¹⁰ »država v državi«. Imenoval je človeka stvar¹¹¹ ter ga karakteriziral *quasi aliquod automa spirituale*.¹¹² Ponašanje takega človeka reducirjal je na mehaniko afektov,¹¹³ podrejenih zakonom. Toda pri tem ni imel v mislih normativnih zakonov deontologije, marveč ontološki zakoni narave, ker ni dopuščal nobene druge razlage stvarnosti, razen te, ki se vrši *per leges et regulas Naturae universales*.¹¹⁴ Na ta način se pojem zakona iz pravnega področja prenaša v

¹⁰³ Maxime Leroy, Descartes, le philosophe au masque, 1929.

¹⁰⁴ Je vous diray en confidence que la notion telle quelle de la Physique que j'ai taché d'acquerir, m'a grandement servy pour établir des fondemens certains en la Morale (Oeuvres, Adam et Tannery, Correspondance, IV, 441).

¹⁰⁵ *Metaphysica de Ente, quae rectius Ontosophia, aliarum disciplinarum, ipsius quoque Jurisprudentiae et Literarum, studiosis accommodata*, Opera, 1691).

¹⁰⁶ *Disputationes physicae*, Disp. I. Opera, p. 53.

¹⁰⁷ O. Willmann, *Geschichte des Idealismus*, III, 1897, v. 308.

¹⁰⁸ *Ethica*, Pars I, Appendix.

¹⁰⁹ *Ib.*, Pars II, Definitio VI.

¹¹⁰ *Particula Naturae* (*Tractatus politicus*, II, 8).

¹¹¹ *Ethica*, Pars III, *Propositio XXXIII: Quum rem nobis similem amamus. Propositio XXXV, Scholium: Odium erga rem amatam.*

¹¹² *Tractatus de intellectus emendatione* (Opera, van Vloten et Land, I. 29).

¹¹³ *Ethica*, Pars III.

¹¹⁴ *Ib.*, *Prooemium*.

svet narave: *nomen legis per translationem ad res naturales applicatum*.¹¹⁵

Omenjene ideje so naložile svoj pečat tudi na juridično teorijo. V njej se pojavljajo ne samo ontološki, temveč tudi naturalistični motivi. *Quaestiones juris* se zlivajo s *quaestiones facti*, ki se vrhutega motrijo ne in *genere morum*, a in *genere naturae in ad normam entium physicorum*,¹¹⁶ celo ad *analogiam systematis Copernicaci*.¹¹⁷ Celó Hugo Grotius je pri vsem svojem načelnem normativizmu doprinesel svoj delež ontologizmu. Dasi je Rousseau pretiraval, trdeč, da je Grotius večinoma utemeljeval pravo s pomočjo fakta,¹¹⁸ vendar se je v resnici v pogledu prava vojne posluževal aposterioristične metode.¹¹⁹ Tudi po Leibnizu je tista ona nižja stopnja prava, ki jo je imenoval *jus strictum seu merum*, v bistvu le faktični odnos borbe med ljudmi in ljudmi ali med ljudmi in med predmeti narave.¹²⁰ V tej borbi nastaja lastninska pravica,¹²¹ pri čemer Leibniz ne čuti potrebe, razlikovati faktično *possessio phaenomenom* in normativno *possessio noumenon*, kakor je to storil Kant. Karakterizujoč naravno stanje, pojmuje Hobbes naravno pravo tako, kakor da ne bi bilo nobenega prava v normativnem smislu. Hobbes¹²² in Spinoza¹²³ istovetita to naravno pravo s prirodno potenco vsakega individua. Trčenje teh potenc, ki pretvarja ljudi v sovražne drug drugemu po naravi, se

¹¹⁵ *Tractatus theologico-politicus*, Cap. IV.

¹¹⁶ Puffendorf, *De jure naturae et gentium*, Lib. I, Cap. I, § 5.

¹¹⁷ Puffendorf, *Elementorum jurisprudentiae universalis libri II*, *Appendice de Sphaera morali aucti*, 1669, p. 515.

¹¹⁸ *Contrat social*, I, II.

¹¹⁹ *De jure belli ac pacis*, Lib. I, Cap. I, XII; Lib. III, Cap. XVII, II: *denique necesse est concedamus fieri posse, quod factum videmus*.

¹²⁰ *Nova methodus discendae docendaeque jurisprudentiae*, Pars specialis, § 73.

¹²¹ *Ib.*: *Victoria autem personae super rem reique captivitas dicitur possessio*.

¹²² *Leviathan*, P. I, C. XIV: *jus naturale est libertas quam habet unusquisque, potentia sua ad naturae suae conservationem suo arbitrio utendi*.

¹²³ *Tractatus politicus*, Cap. II, § 3: *Uniuscuiusque individui naturale jus eo usque se extendit, quo ejus potentia*. *Tractatus theologico-politicus*, Cap. XVI: *jus itaque naturale uniuscuiusque hominis non sana ratione, sed cupiditate et potentia determinatur*.

smatra kot normalno,¹²⁴ kakor je naravno to, da požirajo večje ribe manjše.¹²⁵ Tako se preoblikuje formula: *jus naturale est, quod natura omnia animalia docuit*.

Montesquieu je dobro razumel, kako je nevaren Spinozin nauk za juridično in etično poznanje: »mi odvzema motive vseh mojih dejanj in me razbremenjuje vsake morale. Izkazuje mi posebno čast s tem, da hoče, da bi jaz bil veliki ničvrednež ne da bi bil zločinec in ne da bi kdo imel pravico, smatrati to za slabo«. ¹²⁶ Kljub temu je Montesquieu sam opredelil zakon kot »nujen odnos, ki izvira iz narave stvari«, ¹²⁷ s čemer je navdušil Comteja, ¹²⁸ ter uporabil Lockovo sensualistično gnoseologijo na zakonodavca, ki črpa »duha zakonov« ¹²⁹ iz zunanjega okolja, ne samo socialnega, temveč tudi fizičnega. Ta težnja, iskati ontološki smisel »duha« pravnih norm, je dobila še ostrejši izraz v nauku Savigny-ja o »narodnem duhu«. V Iheringovem »duhu rimskega prava« se je temu pridružila še naturalistična doktrina.

Ta smer pravne teorije je popolnoma ustrezala miselnosti XIX. stoletja. Comte je prišteval ne samo etiko, temveč tudi vso pravoznanstvo k »metafiziki«, ki ji ni mesta v pravi pozitivni vedi. Hegel je zasmehoval tiste, ki »smatrajo domišljije svojih abstrakcij za nekaj resničnega in se ukvarjajo z najstvom... kakor da bi svet le čakal nanje, da bi zvedel, kakšen on mora biti ali ne sme biti«. ¹³⁰ Soglasno Schopenhauerjevi formuli operari sequitur esse. ¹³¹ Deontologija se nadomestuje z ontologijo. Ontologija pa se mobi-

¹²⁴ Ib. § 14: *Sunt ergo homines ex natura hostes*.

¹²⁵ *Tractatus theologico-politicus*, Cap. XVI, 2.

¹²⁶ *Pensées et fragments inédits de Montesquieu*. 1899—1907, I, 394.

¹²⁷ *De l'esprit des lois*, L. I, Ch. I.

¹²⁸ *Cours de philosophie positive*, 47e leçon, tome IV, édit. 1908, p. 128: pour la première fois depuis l'essor primitif de la raison humaine, l'idée générale de loi se trouve enfin directement définie.

¹²⁹ *De l'esprit des lois*, L. I, Ch. III. E. Spektorski, Montesquieu, Arhiv za pravne nauke, februar, 1939.

¹³⁰ *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften*, § 6. E. Spektorski, Mesto Hegelja v istoriji filosofiji (Zapiski Russkago naučnago Instituta v Belgrade, 1932, VII, 282, 291 sq.).

¹³¹ *Demnach steht für die Welt der Erfahrung das Operari sequitur esse ohne Ausnahme fest* (Preisschrift über die Freiheit des Willens, Werke, Inselverlag, III, 487).

lizira. Iz statične postaja dinamična, razvojna. Na ta način se svet po Fr. Schlegelju iz sistema preoblikuje v zgodovino. Po formuli Baaderja, nihil est in intellectu quod non fuerit in historia.¹³² Fenomenologija duha zamenjuje njegovo ontologijo. In ta fenomenologija se zliiva v zgodovinski potek. Ta potek zajame tudi fenomenologijo pravnih norm. To, kar je izzvalo otožno iznenadenje Pascala, namreč zgodovinska relativnost prava — le droit a ses époques! — se smatra kot nekaj, kar je povsem normalno.

O fenomenologiji prava učita že v samem začetku XIX. stoletja Portalis in Savigny. Portalis je l. 1799. obsojal tisti »filozofski duh«, za katerega je realno to, česa mi ne vidimo in ne čutimo.¹³³ Proglasil je zgodovino za »eksperimentalno fiziko zakonodaje«¹³⁴ in trdil les codes des peuples se font avec le temps; mais à proprement parler, on ne les fait pas. Savigny je videl v oblikovanju prava le realizacijo »narodnega duha«, pri čemer se zakonodavec nahaja ne izven nacije, temveč v njenem središču.¹³⁵ Sociologi so se jeli zanimati za pravo, toda ne kot za regulatorja družabnega elementa, temveč kot za njegov proizvod, ki je podrejen determinizmu indikativnih zakonov evolucije. Normativna deontologija se pretvarja v zgodovino pravnih ustanov. Ker je Aug. Comte vendar priznaval potrebo »kakršnekoli teorije, da se povežejo fakte«,¹³⁶ so se sociologi, ne zadovoljujoč se opisovanjem zgodovine ustanov, lotili njihove razlage. Razlagali pa so jih z delovanjem faktorjev, ki indikativno determinirajo socialno deontologijo.

Pri tem niso izognili naturalistične metafizike. Že v začetku XIX. stoletja se je v Franciji pojavila šola tzv. ideologov, ki jo je V. Cousin imenoval naravna hčerka Locka. V knjigi »Razmerja med fizičnim in moralnim v človeku«

¹³² Werke, XV, 539. Cf. Hamann, Sibyllinische Blätter des Magus in Norden, 1819, s. 337.

¹³³ De l'usage et de l'abus de l'esprit philosophique durant le dix-huitième siècle, 1820, I, 112.

¹³⁴ J. G. Loaré, Esprit du Code Napoléon, 1807, I, 134. J. Bonnetcase, La pensée juridique française, I, 1933, 512.

¹³⁵ System des heutigen Römischen Rechts, I, 1840, § 13, s. 39.

¹³⁶ Cours de philosophie positive, Tome I, Première leçon, 6 édition, 1934, p. 4.

je Cabanis dokazoval, da moralne vede niso nič drugega kakor »panoga naravoslovja o človeku«. Comte je smatral za predmet znanosti samo telesa¹³⁷ in pojmoval sociologijo kot socialno fiziko.¹³⁸ Taine je reduciral etiko na kemijo in vkljub očitnosti učil, da so kreposti in pregrehe prav takšni produkti kakor žolč in sladkor.¹³⁹ Antropologija, t. j. veda o človeku, je postala zgolj biološka disciplina in s tem je odpadlo Kantovo razlikovanje med »pragmatično« antropologijo, ki proučuje to, kar dela človek, kot svobodno bitje, iz samega sebe ali more in je dolžan delati, in »fiziološko«, ki proučuje to, kar dela iz človeka narava.¹⁴⁰ V zvezi s tem je tudi beseda »primat« dobila nov pomen. Nehali so jo uporabljati v Kantovem smislu prvenstva etike. S tem imenom so jeli označevati nekega hipotetičnega sesavca, sorodnega opici, ki se naj šteje za praočeta sodobnega človeka. V vsem tem se je pokazala težnja, reducirati ne samo vse komplicirano na preprosto, temveč vse visoko na nizko, nizko pa na najnižje. V soglasju s tem se je duhovna stran človeškega bitja degradirala na duševno, duševna na telesno, telesna na kemijo, kemija na fiziko in končno fizika na mehaniko. Na ta način so jeli reševati *mysterium hominis*, tajnost človeka, »tega neznanca«, po besedah Alexisa Carrela, in vsekakor mnogostranskega¹⁴¹ bitja s pomočjo upreproščene formule Le Dantec-a: *un mécanisme de mécanismes de mécanismes*.¹⁴²

Cela vrsta pravnikov se je podvrgla vplivu takih idej. Se niso zadovoljili s tem, da so potegnili deontologijo v evolucijo stvarnosti, temveč še nadomestili tradicionalno idealistično metafiziko z metafiziko naturalistično. Med civilisti je v tem pogledu posebno tipičen bil Ihering. Uvedel je v pravno teorijo biološke in mehanične modele. Istovetil je »višje pravoznanstvo« in »naravoslovno metodo«.¹⁴³ Hotel

¹³⁷ *Ib.*, *deuxième leçon*, p. 49: *corps bruts, corps organisés*.

¹³⁸ *Ib.*, 12, 52.

¹³⁹ E. Spektorski, H. Taine i njegove ideje, Srpski kujiž. glasnik, 1929, 1. jan.

¹⁴⁰ *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, Vorrede.

¹⁴¹ Cicero, *De legibus*, I, 7: *Animal hoc... multiplex... quem vocamus hominem*. Cf. E. Spektorski, *Etika i antropologija* (*Zapiski R. N. J.*, 1934, XI, 109 sq.); *Tri antropologije* (Bratstvo, 1938, III–IV).

¹⁴² *Elements de philosophie biologique*, 1907, p. 147.

¹⁴³ *Geist des römischen Rechts*, zweite Abteilung, 1858, II, II, 385.

je prepričati, da se bavi z anatomskim in fiziološkim izsledovanjem¹⁴⁴ okostja¹⁴⁵ in drugih delov »juridičnih teles«¹⁴⁶ in z »juridično kemijo«.¹⁴⁷ Uvrstil je »mehanizem norm«¹⁴⁸ v »socialno mehaniko«.¹⁴⁹ Cel niz kriminalistov je pustil v nemar vprašanje *quid enim corpora delinquere possunt* in je, po besedah Gentili-ja, prišel do zaključka, da se kazensko pravo nanaša ne na zločinčev osebno, temveč na njegovo telo. Jeli so zatrjevati, da obstojajo, po besedah Garofala, »naravni zločini« in da eksistirajo, kakor pravi Marijo Carrara, fizični tipi poštenjakov in zločincev, katerih ponašanje je predeterminirano z ustrojem njihovih črepij in čeljusti. S tem se normativno kazensko pravo podreja indikativni in naturalistični kriminologiji, ki se bavi z »naravoslovjem zločina«¹⁵⁰ in tvori del kriminalne biologije.¹⁵¹

Vobče predstavljajo tipične za XIX. in začetek XX. stoletja pravne teorije nenavaden pojav. Pravniki se odrekajo lastne starodavne »prave in nepotvorjene«, po Ulpianovih besedah, deontološke filozofije, sramujejo se svojega tradicionalnega dela kakor nečesa neznanstvenega in se soglašajo priznati pravoznanstvo za vedo le pod pogojem, če se podredi kakršnikoli tuji indikativni vedi kot svoji osnovi, ali temu, kar imenujejo Nemci *Grundwissenschaft*. Njim se zdi, da s tem gredo nasproti Comtejevi zahtevi *de positiver la science sociale en la déduisant de quelque-une des différentes sciences fondamentales déjà constituées*.¹⁵² Tako je nastal juridični biologizem in antropologizem. Kot zgled navedemo lahko še psihologizem¹⁵³ in sociologizem.

Rümelin je pripomnil, da dočim strokovnjaki psihologi nikakor ne morejo priti do sporazuma, se pravoznanstvo

¹⁴⁴ Ib. I, 14.

¹⁴⁵ Ib. 25.

¹⁴⁶ Ib. II, II, 389.

¹⁴⁷ Ib. 361.

¹⁴⁸ *Der Zweck im Recht*, vierte Auflage, 1904—5, XVIII.

¹⁴⁹ Ib. 71—2.

¹⁵⁰ *Archiv für Kriminologie*, 1935, V—VI, 256.

¹⁵¹ Edmund Mezger, *Kriminalpolitik*, 1934, s. I.

¹⁵² *Cours de philosophie positive*, IV, 1908, p. 138.

¹⁵³ E. Spektorski, *Pravne nauke i psihologija*, Arhiv za pravne nauke, septembar 1936.

poslužuje svoje lastne psihologije.¹⁵⁴ Binding jo je imenoval »esoterična pravna psihologija«.¹⁵⁵ Wundt pa je smatral, da imajo juristi tudi upravičen razlog zato.¹⁵⁶ Kljub temu so se našli pravniki, ki so zavržli ne samo lastno psihologijo, temveč vso pravno tradicijo radi tega, da zgrade novo pravno teorijo na osnovi psihologije. In sicer ne glede na to, da psihologija, ta disciplina s »kaotičnim aspektom«¹⁵⁷, ki se je zapletla v svojih lastnih teorijah,¹⁵⁸ doslej predstavlja, po Jamesovi karakteristiki, le upanje na vedo. Nekateri pravniki so preobrnilo pravo v fenomenologijo socialne psihologije. Drugi so skušali rešiti »uganke zakonov«, aenigmata legum, kakor se izraža Corpus juris civilis, s pomočjo individualne psihologije. Posebno vztrajen je bil v tem oziru L. J. Petražicki. Reduciral je pravno teorijo na fenomenologijo subjektivnih emocij, impulsov, refleksij, projekcij in podobnih procesov, ki se dogajajo v duši človeka, kadar se smatra za pooblaščenega nositelja imperativno-atributivnih zahtevkov ali obveznosti.¹⁵⁹

Čeprav je davno znano, da ubi societas, ibi jus, čeprav je Kelsen opozoril na to, da je nauk Spencerja, Durkheima in drugih sociologov prožet s »tajno-pravno metodo«,¹⁶⁰ čeprav trdi Bouglé, da mora nad zgradbo, ki jo nameravajo zidati sociologi, stati napis: »naj nihče, kdor ni pravnik, ne pride noter«,¹⁶¹ v zvezi temu so mnogi pravniki XIX. stoletja in naše dobe prišli do zaključka, da utegne resnična teorija

¹⁵⁴ Reden und Aufsätze, Neue Folge, 1881, s. 40.

¹⁵⁵ Die Normen und ihre Uebertretung, II. Band, zweite Auflage Erste Hälfte, 1914 s. 3 sq.

¹⁵⁶ Völkerpsychologie, IX Band, Das Recht, 1918, s. 335. Cf. Arhiv za pravne nauke, 1921. maj.

¹⁵⁷ F. Rauh, De la méthode dans la psychologie des sentiments, 1899, p. 304.

¹⁵⁸ J. Plenge, Deutsche Propaganda, 1922, s. 44: Wie sich Wissenschaft ins Theoretische verlieren kann, zeigt sehr lustig, aber vielleicht erschreckend, die Psychologie.

¹⁵⁹ T. Taranovski, Lav Petražicki, Arhiv za pravne nauke, juni, 1931, s. 429 sq. Hugh. W. Babb, Petrazhitskij: Science of legal Policy and Theorie of Law (Boston University Law Review, XVII, 4, 1937, XVIII, 3, 1938).

¹⁶⁰ Der soziologische und der juristische Staatsbegriff, 1922, s. 47, 58.

¹⁶¹ Bilan de la sociologie française contemporaine, 1935, p. 96.

prava biti samo sociološka. In to ne glede na dejstvo, da je sociologija vse doslej še mnogo manj izoblikovana kot psihologija, pa tudi neglede na to, da sociologi sami vpoštevajo razliko med normativno in indikativno vedo, zanikajo možnost sociološke jurisprudence.¹⁶² Pristaši sociološke revolucije v pravoznanstvu¹⁶³ se pogostokrat ne zadovoljujejo s tem, da reducirajo juridično deontologijo na fenomenologijo prava in na borbo fakta zoper pravo. Vrh tega uveljavljajo še tradicionalni nazor,¹⁶⁴ da je sociologija ena izmed naravoslovnih ved. V zvezi s tem pa se zatekajo k naturalistični razlagi pravnih institucij kot »fiziko-kemijskih pojavov«.¹⁶⁵ Tedaj trdijo, da je pravo kot socialni pojav¹⁶⁶ »izcimek«¹⁶⁷ ali »mašinerija«.¹⁶⁸ Tedaj postane vsako pravo naravno, vendar v čisto-prirodnoznanstvenem smislu besede.¹⁶⁹

Razevet indikativnega »scientizma« je vplival tudi na imperativno teorijo. Dogmatična jurisprudence se je jela ponašati s svojim pozitivizmom ter ga spravljal v zvezo s Comteovim pozitivizmom. Na Angleškem se je pojavila analitična šola Austina,¹⁷⁰ ki je v marsičem presegel Hobbesa. Reduciral je vse pravo na imperativno oblast. Oblast pa je

¹⁶² Das ist ein unmögliches Beginnen (Kraft, Rechtssoziologie, Handwörterbuch der Soziologie, 468).

¹⁶³ Moses J. Aronson, Cardozo's Doctrine of sociological Jurisprudence, 1938, 10 (Journal of Social Philosophy, 1938, IV, 1).

¹⁶⁴ La sociologie est l'une des sciences de la nature (A. de Maday, Introduction à la sociologie, Revue internationale de sociologie, 1937, IX—X, 503).

¹⁶⁵ E. Durkheim, De la division du travail social, quatrième édition, 1922, p. 33.

¹⁶⁶ A. D. Lundstedt, Die Unwissenschaftlichkeit der Rechtswissenschaft, I, 1932, s. 340. Cf. Arhiv za pravne nauke, 1935, juli—avgust.

¹⁶⁷ G. Scelle, Empirisme, science et technique juridique (Mélanges offerts à Edgard Milhaud).

¹⁶⁸ Lundstedt, 40.

¹⁶⁹ Pour la sociologie juridique tous les droits, en un sens, sont des droits naturels, puisqu'ils sont donnés dans la nature des choses sociales (R. Hubert, science de droit, sociologie juridique et philosophie du droit. Archives de philosophie du droit et de sociologie juridique, 1931, I—II, 60).

¹⁷⁰ P. Vinogradoff, Outlines of historical Jurisprudence, 1920, I, 116. Encyclopaedia of the social sciences, II, 1930, 318.

istovetil z dejanskim gospostvom osebnosti in skupin brez kakršnekoli investiture ali, če se poslužimo izraza Maxa Weberja, brez vsake harizme. V razliko od Hobbesa, ki je smatral, da oblast navsezadnje le sankcionira norme naravne pravičnosti, je Austin načelno zanikal kakršnekoli omejitve volje gospodujočih. Kakor je pripomnil Maine, bi po Austinovem nauku vladajoča aristokracija lahko celo odredila, da je treba vse slabotne otroke pobiti in bi lahko v Angliji uvedla samovoljne aretacije po primeru francoskih *lettres de cachet*. Dicey pa je s svoje strani zatrjeval, da sme po Austinovi teoriji nezmotljivi državni glavar prestreliti glavo svojemu prvemu ministru.

Prav takšni deontološki nihilizem, združen z ravnodušnostjo napram socialni osnovi pravnega reda, je pokazala nemška formalna šola,¹⁷¹ ustanovljena po Gerberju in Labandu. Zaničljivo je zavrgla vse »zgodovinsko-politično-filozofsko« (Laband) kot nekaj meta-juridičnega (Jellinek). Sledeč Iheringu, je istovetila pravo s »politiko oblasti«. Učila je, da je edinole oblast sama pristojna, da omeji sama sebe in določi kompetenco svoje kompetence (Kompetenz-Kompetenz). Pravo, ustanovljeno po taki oblasti, je ali popolnoma prosto vsake etike ali jo vsebuje v minimalni meri. Tako je nastala Jellinekova teorija prava kot »etičnega minimuma«.

Na ta način je bila pretrgana vez med normami in imperativami, ki jo je priznaval še Hobbes. Zakoni so se dokončno izpremenili v dekrete in ordonnance.¹⁷² Pravniki pa so definitivno postali legisti. Njih teoretična problematika se je skrčila na doktrinarno razlago in sistematizacijo veljavnega pozitivnega prava v soglasju s formulo: *turpe est jurisconsultum sine lege loqui*. In ker je Bergbohm¹⁷³ zatrjeval, da vsebuje pozitivno pravo vedno in povsod vso popolnost juridične resnice, je pravna filozofija bila spoznana za odvišno. Dopuščala se je samo tzv. obča teorija prav v smislu Mer-

¹⁷¹ E. Spektorski, *Moderno stanje nauke o državi*, Arhiv za pravne nauke, 1931, januar.

¹⁷² Il faut qu'il ait dans toute loi quelque chose qui soit liant ou obligatoire par soi. Tout ce qui n'a pas cette qualité, n'est qu'un décret ou une ordonnance (Joubert, *Pensées*).

¹⁷³ *Jurisprudenz und Rechtsphilosophie*.

kela, t. j. občni del občnih delov vseh sistemov pozitivnega prava, tako rekoč, dvojni ekstrakt iz njega. Vsebina pravoznanstva je postala zelo efemerna, ker zadostuje, kakor je pripomnil Kirchmann, treh besed zakonodavca — »in cele knjižnice gredo v nič, v makulaturo«. ¹⁷⁴

Zmaga naturalističnega in formalno-juridičnega pozitivizma je prizadejala udarec normativni problematiki. Njej so odrekli pravico do eksistence. Pravna filozofija je izginila iz seznamov predavanj na pravnih fakultetah. Naravno pravo je bilo pokopano. In, kakor je dejal Gierke, celo težak kamen so mu zavalili na gomilo. Celo nekateri moralisti so jeli dokazovati, da je naravno pravo nič več kot nepotreben »preostanek lažne metafizike«. ¹⁷⁵ Oni maloštevilni pravniki, ki so se, kakor Stammler, še zanimali za normativne probleme, so šli nasproti indikativnemu evolucionizmu. Tako se je pojavil nauk o »naravnem pravu z menjajočo se vsebino«. ¹⁷⁶ Postale so aktualne besede Teodosija II.: *et in tanto lucubrationum tristi pallore vix unus aut alter recepit soliditatem perfectae doctrinae*.

Koncem XIX. stoletja je nastala sprememba. Istočasno z oživiljenjem filozofskega idealizma se je oživela tudi normativna teorija prava. Pričelo se je vstajenje naravnega prava, ki je, po besedah Gierkeja, kakor vampir vstalo iz groba in jelo mučiti žive ljudi. Pojavili so se protesti zoper enostranost i imperativne i indikativne jurisprudence. Krabbe ¹⁷⁷ je očital Labandovi šoli, da je »sterilizirala pravo in uničila njegove vitamine«. Še bolj odločno je nastopil Leonard Nelson. Izjavil je, da je formalna teorija »pravoznanstvo brez prava«, ¹⁷⁸ ki vodi v svojem zaničevanju normativne metafizike do juridičnega nihilizma in »pleše okrog zlatega teleta suverenosti«. ¹⁷⁹ Ko je tzv. sovjetska justica združila formalno teorijo z nezaslišano surovimi sankcijami,

¹⁷⁴ Die Wertlosigkeit der Jurisprudenz als Wissenschaft, 1848, s. 23.

¹⁷⁵ Fr. Jodl, Über das Wesen des Naturrechtes und seine Bedeutung in der Gegenwart, Wien, 1893, s. 2.

¹⁷⁶ Stammler. Cf. Taranovski, Enciklopedija prava, 216.

¹⁷⁷ Der »innere« Wert des Rechtes (Revue internationale de la théorie du droit, I, 157).

¹⁷⁸ Die Rechtswissenschaft ohne Recht, 1917, s. 235.

¹⁷⁹ Ib. 235.

se je morala zopet oživetiti misel o tem, da obstojajo vendarle neke božje in človeške postave, ki jih nobena oblast ne more ukiniti in da je imperativni zakon samo »kancelar« normativnega prava.¹⁸⁰

Pojavila se je reakcija tudi zoper skrajnosti sociologizma, ki istoveti sleherno deontologijo z dejanskimi odnosi družabnih sil. Če je, kakor je pokazala izkušnja, čisto indikativno znanje nezadostno in povzroča težnjo po neki metafiziki in če je znanost, celo po priznanju takega »scien-tista« kot Renan, vredna le vtoliko, »vkoliko utegne nadomestiti religijo« in »vrniti človeštvu to, brez česa ono ne more živeti, namreč simbol in zakon«,¹⁸¹ potem je umljivo, da se je pojavila misel, da je bolj naravno za pravnike, da se zatekajo raje k metafizični deontologiji kot k metafizičnemu naturalizmu, ki zaman skuša pojasniti clarum per obscurum.

Kot zgled tega, kako sta se med samimi zastopniki formalne in sociološke šole pojavila »Unruhe der Ideallosigkeit«¹⁸² in reakcija v smeri normativizma, služita lahko Kelsen in Duguit.

Kelsen je odločno zavrgel sociološko metodo v pravo-znanstvu. Vztraja na čistosti juridične metode. Le-to pa razume kot imanentno analizo pozitivnega prava. Kelsen navezuje v taki meri to pravo na emanacijo volje javne oblasti, da celo istoveti pravo in državo. Kljub temu smatra svoj nauk za normativnega. Nad pozitivno pravo vsake države postavlja neko »pranormo«. Res je, da jo razume povsem formalno. V bistvu to ni nič drugega kot deontološki oportunitizem, ki opravičuje enako i francosko demokracijo, i fašizem, i nacionalni socializem, i bolševizem. Ulpianova praecepta juris se zamenjujejo s pretnjo: pokoravaj se pravnim predpisom, sicer boš kaznovan. In vendar je Kelsenova pranorma transcendentna pozitivnemu pravu. Razen tega je Kelsen nad pozitivnim pravom posameznih držav postavil načela mednarodnega prava. Na ta način je

¹⁸⁰ J. Freiherr Marschall v. Bieberstein, Vom Kampf des Rechtes gegen die Gesetze, 1927, s. 145. Cf. Fernand Payen, La justice en danger, 1937.

¹⁸¹ L'avenir de la science.

¹⁸² Nietzsche, Zur Genealogie der Moral, III, 23.

skupaj z Verdrossom¹⁸³ in drugimi avtorji¹⁸⁴ nad pluralizmom pozitivnih pravnih sistemov zgradil monizem neke univerzalne pravičnosti. Proglasil je primat te pravičnosti napram državi kot njenemu »organu« in »pravni vmesni stopnji«. ¹⁸⁵ Lahko nastane dvom, ali ustreza Kelsenova pravnorna zares zahtevam prave deontologije.¹⁸⁶ Še več pomislekov povzročajo njegove pretirane in predčasne nade glede imperfektnih norm mednarodnega prava. Kljub temu ni moči zanikati, da je Kelsen hotel izpopolniti enostranost imperativne teorije prava z normativnim momentom.¹⁸⁷

Isto¹⁸⁸ težnjo v pogledu indikativne teorije je pokazal Duguit.¹⁸⁹ Tako radikalno si je usvojil sociološko doktrino o primatu socialnega elementa, da je l. 1908 proglasil: *l'État est mort*. Nekoč pa je predložil, da se iz znanstvenega jezika črta beseda »pravo«, ¹⁹⁰ ker v bistvu pravo ni nič drugega kot »sinteza realnih faktov«. ¹⁹¹ V zvezi s svojo kritiko formalne teorije je izjavil, da državna oblast ni pravo, temveč fakt. Vzlic temu i nad »družabno medodvisnostjo« (*interdépendance sociale*) i nad državo-faktom je postavil »pravno pravilo« (*la règle de droit*) kot neko objektivno pravo, ki velja samo po sebi. Lahko kritiziramo Duguitovo teorijo, zlasti njegovo bojazen transscendentnih momentov v »pravnih pravilih«. Vendar je njegova tendenca jasna. Podobno Kelsenu, se zaveda nujnosti normativizma, čeprav se ga boji.

¹⁸³ Die Einheit des rechtlichen Weltbildes auf Grundlage der Völkerrechtsverfassung. Cf. Arhiv za pravne nauke, 1925, mart.

¹⁸⁴ J. T. Delos, La Société internationale et les principes du droit public, 1929, p. 131, 186.

¹⁸⁵ Reine Rechtslehre, 1934, s. 152.

¹⁸⁶ Cf. članak prof. L. Pitamica v Zeitschrift für öffentliches Recht, Band XV, Heft 3.

¹⁸⁷ Cf. Arhiv za pravne nauke, 1936, februar.

¹⁸⁸ G. Tassitch, Le réalisme et normativisme dans la science juridique (Revue internationale de la théorie du droit, I, 179).

¹⁸⁹ Arhiv za pravne nauke, 1921, septembar.

¹⁹⁰ Le mot droit prête à toutes sortes de confusions, et, au risque de paraître paradoxal, nous estimons que ce serait un grand progrès de bannir ce mot de la langue scientifique (Revue de droit public, 1907, t. XXVII, 419).

¹⁹¹ Ib. 415: Une notion de droit n'a de réalité que dans la mesure où elle est la synthèse de faits réels.

in je podoben tistemu rimskemu pesniku, ki je pisal svoji izvoljenki: nec sine te, nec tecum vivere possum.

Filozofija prava, ki je bila nekoč nemška specialiteta, se v zadnjem času pridno kultivira v Franciji. Njen osnovni motiv je ponovna oživitev juridične deontologije in normative teorije prava. Le Fur vrača v nauk o pravu meta-juridične sestavine, ki jih je izločil iz njega Jellinek.¹⁹² Bonne-case proglašča za neznanstveno eksegetično šolo, ki se ukvarja samo s »formalnimi viri prava«.¹⁹³ Hkratu trdi, da »vpoštevava le metafizični pojem v popolnem obsegu specifično naravo prava in njegovo funkcijo«.¹⁹⁴ Gény pravi, da »nad slučajnostmi faktov obstojajo načela pravičnosti«.¹⁹⁵ Dabin zoperstavlja pozitivnemu »juridičnemu pravu« naravno »moralno pravo« kot bolj bistveno objektivno vrednost.¹⁹⁶ Metafizični in deloma celo teološki normativizem tvori osnovno idejo globokih, čeprav nekoliko meglenih, razpravljanj Hauriouja, tega francoskega Gierkeja, zlasti njegovega nauka o pravnih »institucijah«¹⁹⁷, ki je navdušil Renarda¹⁹⁸ in Bernarda Gény-ja-sina. Vse omenjene tendence¹⁹⁹ so povsem razumljive, kajti, kjer je pravo, tam je tudi norma,²⁰⁰ in soglasno Ulpianovi formuli *justitiam colimus*, pravne kulture ne moremo misliti brez kulta pravičnosti. In če je za pravno kulturo vobče potreben kult, je kult pravičnosti vsekakor bolj primeren kot kult države ali mehanične narave.

¹⁹² Delos, *La Société internationale*. Préface de L. Le Fur, XI.

¹⁹³ *Introduction à l'étude du droit*, 1926, p. 42, 72, 93.

¹⁹⁴ *La notion de droit en France au dix-neuvième siècle*, 1919, 218.

¹⁹⁵ *Méthode et sources en droit privé positif*, seconde édition, II, 1919, p. 98, 101, 234.

¹⁹⁶ *La philosophie de l'ordre juridique positif*, 1929, p. 10, 252 sq., 669. sq.

¹⁹⁷ *La Théorie de l'Institution et de la Fondation (La cité moderne et les transformations du droit)*, 1925).

¹⁹⁸ *La théorie de l'Institution*, *Essai d'ontologie juridique*, I, 1930.

¹⁹⁹ E. Spektorski, *Subjektivizam i objektivizam u pravnoj teoriji* (Arhiv za pravne nauke, september, 1931, s. 161 sq.). *Evolution de l'idée de l'autorité dans la philosophie de l'Etat* (Archives de philosophie du droit et de sociologie juridique, 1933, 1—2).

²⁰⁰ E. Spektorski, *Normative nauke*, Arhiv za pravne nauke, 1938, november.

Résumé.

Les trois théories du droit.

Malgré les efforts de Merkl et de Kelsen de réduire tous les problèmes du droit à une « dimension » il existe un pluralisme infranchissable de trois théories juridiques. La théorie normative cultive l'idée pure de justice indépendante des ordres gouvernementaux et de la vie réelle du droit. La théorie impérative identifie le droit objectif avec la loi et fait dériver le jus du jussum. Enfin la théorie indicative confond le droit et le fait et ne voit rien de normal hors l'état actuel des choses.

L'incompatibilité de ces trois théories correspond aux trois conceptions de l'idée de vérité qui donnent un caractère dialectique à la notion de la science. La vérité peut être idéale, formelle ou réelle. On conçoit comme vérité idéale chaque idéal qui est audessus de la réalité. C'est une vérité déontologique. Telle est l'idée classique du droit naturel. La vérité est formelle quand le raisonnement n'est contrôlé que par l'esprit de suite sans égard à l'idéal ou à la réalité. C'est une vérité logique. Telles sont les mathématiques. Telle est la théologie qui accepte les données de la révélation et en déduit un corpus fidei sans contradictions internes. Telle est la science de droit dogmatique. Enfin la vérité est réelle quand elle est conforme à l'état des choses. C'est une vérité ontologique. Telle est l'esprit de la science économique ou de la sociologie.

Considérée in abstracto chacune des trois théories confirme la remarque de Leibnitz que tous les systèmes sont vrais en ce qu'ils affirment et faux en ce qu'ils nient. Quant à leur rapport historique, l'antiquité et le moyen âge préféraient la théorie normative, durant l'époque de l'État absolu dominait la théorie impérative et en partant du XIXe siècle on se laissa entraîner par la théorie indicative, ce qui a produit une crise de la philosophie du droit.

La recherche du droit naturel, compris au sens normatif, formait la tâche principale de la théorie antique du droit. La théorie impérative ne vient qu'à la fin de l'évolution du droit antique. On peut apercevoir des germes de la théorie indicative chez quelques jurisconsultes romains.

Au moyen âge la théorie normative reçoit une base théologique.

L'avènement de l'État absolu favorise la doctrine impérative. Les formules de Hobbes et des idéologues du Polizeistaat allemand commencent à dominer.

La théorie normative est refoulée. Mais elle ne disparaît pas. On lui cède le domaine de la conscience privée et le contrôle idéal des actes gouvernementaux. Hors cela elle vit sa propre vie. A la tradition théologique que continuaient aussi les juristes protestants s'ajoute une nouvelle tendance logique. Elle se caractérise par la sécularisation de la pensée juridique qui commence à chercher la vérité dans la raison pure.

Au XVIIIe siècle apparaît la théorie indicative doublée d'une métaphysique naturaliste. L'initiative vient de Descartes. Spinoza confond le droit naturel avec le déterminisme indicatif des lois physiques. Hobbes identifie le droit avec la force. Et Montesquieu introduit »la nature des choses« dans sa définition des lois.

Au XIXe siècle la philosophie devient ontologique. Et l'ontologie se mobilise. Le temps remplace l'espace. Le système cède à l'histoire. La phénoménologie détruit l'ontologie. Chez Portalis et Savigny la théorie du droit devient historique.

Une métaphysique va compliquer et même fausser les recherches indicatives. C'est le naturalisme. Il réduit non seulement le composé au simple, mais aussi le haut au bas, et le bas au vil. En droit civil Ihering introduit des modèles biologiques et même mécaniques. En droit criminel on devient criminologue et on s'occupe de »biologie criminelle«. La théorie du droit perd ses propres titres et l'on essaie de la reconstruire en imitant les sciences naturelles. On remplace ses idées traditionnelles déontologiques par un biologisme, psychologisme (Petražicki) ou un sociologisme naturaliste. Et alors le droit devient une »sécrétion« (Scelle) ou une »machinerie« (Lundstedt) sociale.

Au XIXe siècle la théorie impérative subit l'influence du scientisme et du naturalisme. Elle confond la vocation de la science positive avec le mépris de toute déontologie normative. En ce sens Austin et surtout l'école formelle de Gerber et de Laband vont beaucoup plus loin que Hobbes.

Quant à la théorie normative on se moque d'elle. On ne l'enseigne plus aux étudiants. Les rares savants qui s'en occupent encore comme Stammler l'adaptent à l'esprit du temps. Les normes se mobilisent et se noient dans les flots de l'évolution.

Mais à la fin du XIXe siècle l'idée du droit naturel normatif se ranime. On commence à protester contre les abus de l'école impérative qui conduit à une »jurisprudence sans droit« (Nelson).

On réagit aussi contre les excès du sociologisme naturaliste qui explique clarum per obscurum en remplaçant l'idée de justice par les lois inconnues du jeu des forces sociales. Un retour vers les idées normatives s'aperçoit chez Kelsen qui pose audessus du droit positif étatique une norme antérieure à ses dispositions et les idées universelles du droit international et chez Duguit qui prêchait une »règle de droit« au dessus de l'État qui n'est qu'un fait et de l'interdépendance sociale.

La philosophie du droit qui fleurissait autrefois en Allemagne se cultive maintenant principalement en France. Et son idée-maitresse c'est la réhabilitation de la théorie normative selon l'adage ancien: *justitiam colimus*. Cette orientation de la pensée juridique est toute naturelle, parce que si la culture du droit ne peut se passer d'un culte, celui de la justice est plus convenable que le culte de l'État ou de la nature inerte.

Redni univ. prof. dr. Milan Škerlj:

Članstvo v gospodarski zadrugi.

I. Uvod.

Novi zakon o gospodarskih zadrugah (zoz.) z dne 11. septembra 1937., Sl. N. 217-LXII-463 (Sl. l. 519/81), ki je stopil v veljavo in dobil obvezno moč dne 24. septembra 1937, je pri pravnikih doslej vzbudil mnogo manj pažnje kot je bilo pričakovati in kot brez dvoma zasluži. Z njim ni samo izenačen sicer ne obširen, toda za narodno in zasebno gospodarstvo posebno važen del našega zasebnega prava, temveč so v organizaciji zadruge že izvedena mnoga načela, ki jih najdemo tudi v našem novem trgovinskem zakonu, tako da bo praksa zadružnega zakona mogla pokazati uporabnost ali pomanjkljivost mnogih določb, ki naj v enaki ali slični obliki veljajo tudi za delniško družbo in družbo z omejeno zavezo.¹ Praksa bo naletela pri uporabi zakona na marsikatero težavo, dolžnost teorije je, da ji gre pri tem na roko, kažoč na sporna vprašanja, ki se pojavljajo, in išoč pota do rešitve, ki zadovoljuje tako besedilu in duhu zakona kakor potrebam praktičnega življenja. Temu cilju naj služi pričujoča studija.²

Vse določbe zadružnega zakona so, na kraju, dane radi njenih članov, saj zadruga ni sama sebi namen: že definicija (§ 1., odst. 1.)³ pove, da ima zadruga nalogo, da pospešuj gospodarstvo svojih članov. Poleg bolj splošnih, nekako objektivnih določb, ki naj omogočajo in čuvajo dosego

¹ Uporabnost ali pomanjkljivost za zadrugo seveda ni da bi morala vedno pomeniti uporabnost ali pomanjkljivost za druge oblike združb. Lahko se pokaže tudi to, da določba, ki vstreza ali ne vstreza zadrugi, ne vstreza ali vstreza drugi obliki. To bi dokazalo le, da ni bilo prav, isto določbo dati za vse oblike.

² Gl. tudi moj članek v *Pravosudju* 1938, str. 427, sl. in str. 502, sl.

³ Kjer je citirana zakonska določba samo s številko paragrafa, gre za določbo zakona o gospodarskih zadrugah.

namena in se bolj neposredno obračajo do zadruga kot take in njenih organov, do združnih zvez in do oblastev, imamo celo vrsto drugih, ne manj bistvenih, ki so za toliko bolj subjektivne, če se sme tako reči, kolikor bolj neposredno zadevajo posameznika, ki hoče postati združnik, je združnik ali je bil združnik. S temi določbami, ki bi jih skupaj označil kot določbe o članstvu v zadrugi, se bom tu bavil.⁴

Razdelitev snovi je dana s samim predmetom: pridobivanje članstva, prestanek članstva, članske dolžnosti in pravice. Ker so tudi združne zveze zadruge, bo treba opozoriti na posebnosti, ki v nekaterih točkah veljajo za članstvo v njih.

II. Pridobivanje članstva.

1. Zakon sam postavlja nekaj zahtev, ki jih mora spoelnjevati, kdor hoče postati član zadruga, ob enem pa predpisuje (§ 5., odst. 1., št. 4, in § 91., odst. 3), da morajo pravila obsegati določbe za pridobitev in prestanek članstva. Ker so predpisi zakona o pridobivanju članstva večji del prisilni, jih bodo pravila lahko samo dopolnjevala in tudi to le tako, da se odredbe pravil ne bodo križale z zakonskimi določbami.⁵ Zahteve, ki jih treba spoelnjevati za pridobivanje članstva, lahko delimo v stvarne in oblične.

2. **S t v a r n e z a h t e v e.** Nekatero navaja zakon izrečno, nekatere slede posredno iz drugih določb zakona.

a) **Združnik lahko postane fizična oseba**, pa tudi nefizični pravni subjekt. Zakon sam sicer ni povsem jasen, kajti v § 3., odst. 1., govori v zvezi z ustanovitvijo zadruga o pravnih osebah kot ustanoviteljih, v § 10, odst. 1., v zvezi z upravnim odborom o združniku, ki ni fizična oseba, v § 28., odst. 2., (skupščina) o zastopnikih združnikov, ki niso fizične

⁴ Znatno del teh določb je zbran v 1., 2. in 3. oddelku IV. poglavja, vendar nikakor ne vse; precej je uvrščenih na drugih mestih, kamor se je pač zdelo da bolj spadajo po sistemu zakona.

⁵ Od zakonskih zahtev je po § 5., odst. 4., mogoče odstopiti le, kolikor dopušča zakon in kolikor se odstopanje posebej navede v pravilih. Ni pa treba v pravila sprejemati določb, ki se popolnoma skladajo s predpisi zakona (§ 5., odst. 5.), torej zlasti ne določb, ki so prinudne narave.

osebe. Stvar ni brez pomena; ako bi mogle poleg fizičnih oseb zadružniki postati samo juristične osebe v pravem pomenu, ne bi mogle postati one trgovinske družbe, ki jim navadno odrekamo svojstvo juristične osebe, ki so pa po pozitivnem zakonu vsaj v določenih pogledih brez dvoma vendar pravni subjekti. Po mojem mnenju velja širši pojem, dvomljivo bi moglo biti le, ali more pri ustanovitvi kot ustanovitelj sodelovati nefizični pravni subjekt, ki ni juristična oseba v pravem pomenu besede. Jaz bi vprašanje navzlic besedilu § 3., odst. 1., potrdil, zakon se v tem paragrafu izraža preozko, to se vidi iz ostalih določb, ki povsem vstrežajo življenjskim potrebam. Drugačne združbe pa pač ne morejo postati zadružniki.

V zadružnih zvezah more načelno zadružnik postati samo zadruga ali zadružna zveza, le toliko, kolikor je potrebno za sestavo upravnega in nadzornega odbora, tudi fizične osebe, nikakor pa ne drugi nefizični pravni subjekti (§ 91., odst. 1., 2.).

b) Neomejena svojepravnost je pogoj za ustanovitelje (§ 3., odst. 1.), ne pa za druge zadružnike, § 39., odst. 1., izraža to izrečno; pač pa bomo morali svojepravnosti zahtevati za fizične osebe, ki postanejo zadružniki zvez, kajti te smejo, kakor že rečeno, postati zadružniki le radi postavitve v organe zadružne zveze, člani zadružnih organov pa morejo sploh biti samo svojepravne osebe (§ 10., odst. 1., § 21., odst. 1., in v zvezi z njima po § 92. pač tudi § 93., odst. 1.). Nefizični pravni subjekt in nesvojepravna fizična oseba postane zadružnik po svojem zakonskem (s pravili določenem) zastopniku (§ 39., odst. 1., v zvezi s § 10., odst. 1.).

c) Negativno zahtevo postavlja zakon izrečno v § 2., odst. 2.: »Član zadruga z neomejenim jamstvom ne more⁶ postati oseba, ki je že član ene take zadruga. O tem se mora izjaviti pri vpisu v zadrugo«. Na drugem mestu sem pokazal, da daje ta na prvi pogled tako jasna določba, poleg dvomov o

⁶ Naš prevod pravi »ne sme«, izvornik »ne može«. Razlika je naravnost usodna. Če »ne sme«, je pač disciplinski kazniv (§ 112., odst. 1., št. II., 2., ali III.), postane pa zadružnik; če »ne more«, je morda tudi kazniv, ne postane pa zadružnik; posledice glede dolžnosti vplačil in glede jamstva so prav nasprotno.

njeni smotrenosti, ob natančnejši preiskavi povoda za celo vrsto vprašanj.⁷ Tu naj zadostuje ugotovitev, da zapreka za vpis v drugo zadrugo ne nastopi šele s sprejemom, ampak že s prijavo za vpis v prvo tako zadrugo, in traja, dokler se prijava ne odkloni ali ne ugasne, če se pa prijava sprejme, dokler ne prestane članstvo, ne pa šele ko prestane jamstvo.

č) Le navidezno posredno zahtevo bi našli v določbah § 1., odst. 1. in 2. Zakon v odst. 1. zahteva »neposredno« udeležbo v »združbi«. To ne daje smisla, član zadruge sem ali pa nisem.⁸ Pač pa treba besedo »neposredno« dopolniti v odst. 2., po katerem se zadruga lahko bavi z vsakim neprepovedanim poslovanjem, ki lahko povečuje dohodke ali zmanjšuje izdatke njenih zadrušnikov. To povečevanje ali zmanjševanje mora biti neposredno, sicer ne bi bilo bistvene gospodarske razlike med zadrugami in drugimi gospodarskimi združbami. Ko bi »zadruga« s pravili nekim članom onemogočila, da se njihovo gospodarstvo pospešuje neposredno, ne bi bila zadruga.⁹ Izjemo imamo morda glede

⁷ »Pravosudje« 1938., str. 428. in sl.

⁸ Nekako posredno članstvo bi mogli videti v določbi § 93., odst. 1., po kateri se člani upravnega in nadzornega odbora zadrugne zveze volijo izmed zadrušnikov včlanjenih zadrug. Vendar mislim, da niti tu ne gre za posredno članstvo, kajti kdo more biti član zveze, je v § 91., odst. 1. in 2., točno povedano; gre le za odstopanje od načela, da naj bodo samo zadrušniki člani zadrughih organov. Drug primer bi se moral videti v § 89., odst. 11.: revizijska zveza mora sodišču prijavljati tudi tiste zadruge, »ki niso njene članice, so pa članice zveze, ki nima revizijske pravice, in je le-ta članica te revizijske zveze«. To je pa naravnost v nasprotju s § 89., odst. 1., ki zahteva, da se zadruga, včlanjena v zvezi, ki ni revizijska, v člani v tisto revizijsko zvezo, v kateri je včlanjena njena poslovna zveza. Marković, Komentar zakona o privrednih zadrugama, str. 267., razume § 89., odst. 11., samo v zvezi s § 89., odst. 6., sicer se mora zadruga formalno včlaniti v revizijsko zvezo.

⁹ Do istega sklepa pridemo, če oni »neposredno« postavimo v odst. 1. pred besedo »pospešuje«. Definicija se pač ni popolnoma sprečila. Natančneje sem pomen besede »neposredno« obdelal v članku, ki je izšel v »Slovenskem Pravniku« 1939., št. 1. — Spravno izključljivo »neposrednega« pospeševanja se ne sme zamenjavati čisto dejansko ali prostovoljno, n. pr. kreditna zadruga zbog pomanjkanja sredstev ne more dati posojila vsem članom, ki ga žele, ali nekateri člani sploh ne nameravajo zahtevati posojila, pristopili so zadrugi iz ideoloških nagibov.

fizičnih oseb, ki smejo po § 91., odst. 2., postati člani združne zveze.

d) S pravili se lahko postavijo še druge zahteve, samo ne smejo nasprotovati zakonskim. Take zahteve so lahko izražene neposredno, lahko tudi posredno. Poslednje bo pogosto, n. p. z določitvijo krajevnega območja zadruga (kreditna ali živinorejska itd. zadruga za to in to občino ali župnijo ali okraj), z določitvijo kroga oseb (uradniška, delavska, trgovska itd. zadruga), z določitvijo predmeta poslovanja (čevljarstva, mizarstva itd. produkcijska zadruga), seveda je lahko združenih tudi več vidikov. V dveh primerih se mora krog oseb, ki morejo biti zadružniki, izrečno odrediti s pravili; po § 54., odst. 6., je zavarovanje penzij in rent dovoljeno samo, če je omejeno na določen krog oseb; po § 54., odst. 4., št. 4., pa se morajo posebne olajšave dati samo tistim zavarovalnim zadrugam, ki, poleg drugih zakonskih zahtev, s pravili določijo krog oseb, ki morejo biti zadružniki. Posredno se s pravili zahteva posebna sposobnost, če se po § 5., odst. 3., uvede zaveza postranskih periodnih nedenarnih dajatev; jasno je, da n. pr. ne more postati član mlekarstva zadruga, kdor ne more, kakor zahtevajo pravila od njega, dajati določene količine mleka, ker sploh ne goji krav. — Za združne zveze daje zakon deloma pozitivne predpise (§ 89., odst. 2., 7.), deloma sledi krog zadrug-članice, zlasti pri poslovnih zvezah, že iz predmeta poslovanja (na pr. poslovna zveza zadružnih elektrarn). Lahko pa zveza s pravili določi še druge pogoje za članstvo, n. pr. da so v pravilih zadrug, ki hočejo postati članice, določne odredbe, ki jih sam zakon ne zahteva, pa mu tudi ne nasprotujejo. — Ne sme se pa s pravili število članov številčno omejiti navzgor, ker bi to nasprotovalo zakonski definiciji zadruga kot združbe nedoločenega števila članov, navzdol pa ne pod zakonski minimum članov (§ 3., odst. 1., § 61., št. 4., § 91., odst. 1., § 93., odst. 9.).

3. **O b l i č n e z a h t e v e.** Prislilno članstvo v zadrugi pozna zakon o gospodarskih zadrugah samo pri zadružnih zvezah, ne pa tudi pri drugih zadrugah.¹⁰ Vedno, tudi pri

¹⁰ Drugo vprašanje je, ali ne morejo biti pripadniki določenega kroga oseb po drugih predpisih prisiljeni, da pristopijo določenim zadrugam.

zvezah, zahteva zakon prijavo za pristop in sprejem prijave; izjemo bi mogli videti le pri spajanju zadrug, kjer § 73., odst. 2., določa, da postanejo zadružniki sprejetih zadrug z vpisom sklepa o spojitvi v zadružni register tistega sodišča, v čigar območju je sedež sprejemajoče zadruge, zadružniki sprejemajoče zadruge z vsemi pravicami in obveznostmi po pravilih te zadruge. Vendar je v bistvu tudi tu potreben poseben čin zadružnikov sprejete zadruge, namreč sklep skupščine te zadruge, da se spaja z drugo zadrugo, in poseben čin sprejemajoče zadruge, namreč sklep skupščine te zadruge, da se spaja z drugo. Res je le, da ni potreben poseben izraz volje posameznega zadružnika, kajti član sprejemajoče zadruge postane tudi tisti zadružnik sprejete zadruge, ki ni glasoval za spojitev ali morda sploh ni prišel na pravilno sklicano skupščino, razen če se posluži določb § 50 (gl. spodaj III. 2., b, dd).

V podrobnostih treba razlikovati:

a) Ustanovitelji zadruge morajo v pismeni izjavi, da hočejo ustanoviti zadrugo, navesti rodbinsko in rojstno ime ali, če je ustanovitelj juristična oseba, naziv, dalje poklic in prebivališče in število poslovnih deležev,¹¹ ki jih vpisujejo; »ta izjava velja namesto pristopne izjave po § 39.« (§ 3., odst. 1.). Posebnega sprejema zakon v tem primeru ne zahteva, saj tudi še ni zadruge in njenega organa, ki bi izjavo mogel sprejeti; smatrati bo treba, da je izjava vsakega ustanovitelja dana ostalim ustanoviteljem in po njih sprejeta, mogli bi pa tudi reči, da gre za vsebinski enake, konvergentne pravoblikujoče akte z istim ciljem, ki postanejo glede članstva končno obvezni z nastankom zadruge. Za drugo mnenje govori § 39., odst. 3.

¹¹ »Poslovni deleži.« Terminologija zakona ni točna. »Poslovni delež« je pravzaprav skup pravic in dolžnosti, ki izvirajo iz članstva. Vpisujoč »poslovne deleže«, se prijavelec pravzaprav samo zaveže, da hoče spolniti in spolnovati dolžnosti za toliko, kolikor hoče dobiti pravic. Ko zakon v § 5., odst. 1., št. 5., zahteva, da pravila določijo »višino posameznega deleža, ki ga mora član vplačati (poslovni delež)«, je jasno, da misli samo na imovinski vložek, ki ga mora prijavelec storiti, da dobi članske pravice. Razlika je ista, kakor med »osnovnim vložkom« in »poslovnim deležem« pri družbi z o. z. Isto terminološko napako je imel tudi naš prejšnji zadružni zakon.

b) V vseh drugih primerih je potrebna posebna pismena, datirana in podpisana pristopna izjava. Ročni znak nepismenih oseb smeta overiti tudi dve osebi, upravičeni za podpisovanje zadrugine firme. Nesvojepravne osebe morajo imeti privolitev zakonskega zastopnika in skrbstvenega oblastva (§ 39., odst. 1.). Za nefizične pravne subjekte zakon ne daje posebnih določb; da morejo pristopiti zadrugi, smo že omenili; izjavo bo moral podpisati tisti, ki je po zakonu ali po pravilih pravnega subjekta upravičen zastopati ga pri pravnih poslih. Potrebo datiranja in podpisa bomo pač morali priznati tudi za izjave ustanoviteljev, dasi je zakon ne omeinja izrečno.

Vsebina pristopnih izjav je v bistvu ista kot vsebina izjav ustanoviteljev, le da zakon (§ 39., odst. 2.) izrečno naglašča, da mora izjava biti brezpogojna in da mora izjavilec v nji potrditi, da so mu znana pravila, zlasti pa določbe o vrsti in obsegu jamstva. Prvo, brezpogojnost, bomo morali zahtevati tudi za izjavo ustanoviteljev, drugega pa ne, ker so, dasi zakon tega ne izraža izrečno, pač ustanovitelji tisti, ki sestavijo načrt pravil za ustanovno skupščino, tako da jim pravila in vrsta in obseg jamstva morajo biti znani.

Drugače kot v primeru v a), je tu za sprejem v zadrugo potreben izrečen čin sprejema. Izjave sprejema upravni odbor; o sprejemu odloča svobodno (izjemo gl. spodaj), t. j. izjavitelja lahko odkloni tudi če so pri njem spolnjeni vsi stvarni in oblični pogoji za pristop zadrugi. Nobenega pravnega leka ne priznava zakon, tudi ne priziva na skupščino.

c) Ostaneta še vprašanji, doklej je mogoča izjava kot ustanoviteljske, dokler zadruga ni pravno nastala, kar se zgodi šele z vpisom v združni register (§ 4., odst. 1.). Po eni strani zakon ne zahteva, da bi ustanovitelji svoje izjave, da hočejo ustanoviti zadrugo in ji pristopiti kot člani, dali skupaj, uno actu. Misliti bi se torej smelo, da so ustanoviteljske pristopne izjave mogoče vse do ustanovne skupščine, dasi je že prej bilo danih deset izjav, kolikor jih namreč zakon najmanj zahteva. Po drugi strani določa § 7., odst. 1., št. 3., da je treba prijavi za vpis zadruga v združni register priložiti spisek ustanoviteljev in naknadno vpisanih združnikov; § 39., odst. 3., govori o pristopnih izjavah, danih pred

registracijo zadruga; § 39., odst. 4., pa določa, da more upravni odbor sprejemati nove zadružnike po ustanovni skupščini. To se razume po sebi, saj se izvoli upravni odbor šele na ustanovni skupščini, ne pojasnjuje pa dvoma, ali velja to samo za pristopne izjave, dane po ustanovni skupščini, ali tudi za tiste, ki bi se dale potem ko so bile dane ustanoviteljske izjave, pa pred ustanovno skupščino. Pri tem treba upoštevati, da morajo pristopne izjave, ki niso ustanoviteljske, vsebovati potrdilo, da so izjavilcu znana pravila, ta pa končno sprejema prav ustanovna skupščina (§ 6., odst. 2), tako da pravzaprav pristopna izjava, ki ni ustanoviteljska, pred ustanovno skupščino niti ni mogoča. Sklep bi torej bil: čim je danih prvih 10 ustanoviteljskih izjav — ali tudi več, če se dajo uno actu —, niso dotlej, da ustanovna skupščina sprejme pravila, mogoče nikakršne pristopne izjave. Ta sklep je videti logičen, praktično pa je prav malo zadovoljiv; po mojem mnenju se bo praksa morala in ob nejasnosti zakona smela odločiti ali za rešitev, da vse pristopne izjave do ustanovne skupščine veljajo za ustanoviteljske — ali pa da veljajo za »navadne«, o katerih odloča upravni odbor, čim je izvoljen. Prezreti se pa ne sme, da bo v prvem primeru trebalo rešiti še vprašanje, kdo sprejema take prijave — pač onih prvih deset ali več ustanoviteljev — v drugem primeru, kako naj se stilizuje potrdilo znanja po ustanovni skupščini ne še sprejetih pravil in vrste in obsega zaveze; morda: da izjavilec pristaja na pravila, vrsto in obseg zaveze, kakor jih sprejme ustanovna skupščina. Jasno je, da bi v prvem primeru taki naknadni izjavilci imeli pravico soodločati na ustanovni skupščini, v drugem pa ne. Vsem težavam se bo moči ogniti, če se ustanoviteljske izjave formalno dajo še-le tik pred ustanovno skupščino, kar je mogoče, ker zakon ne določa, da bi med dnem sklica in dnem skupščine moral preteči določen rok.¹²

¹² Marković, str. 161., je za prvo rešitev. — Po § 6 veljajo za ustanovno skupščino od določb za skupščino samo določbe o spisovanju zapisnika in o izvolitvi upravnega in nadzornega odbora. Ni pa izključeno, da načrt pravil sam da odredbe za ustanovno skupščino, in tudi ne, da bi se praksa odločila za smiselno uporabo določb o skupščini za ustanovno skupščino. Novi trgovinski zakon to za delniško družbo izrečno določa v § 202., odst. 4.

č) Nič ne omenja zadružni zakon o hibah volje (strah, zmota, zviijača). Za ta del je mnogo pomanjkljivejši od novega trgovskega zakona, čigar določbe (§§ 194., odst. 5. in 6., § 197., odst. 3.) se bodo ob pravno povsem sličnem položaju pač smele analogno uporabljati.

4. a) Nekatere posebnosti veljajo za zadružne zveze. Tudi njihova pravila morajo vsebovati »natančnejše predpise o tem, kako in po katerih pogojih se pridobi ... članstvo« (§ 91., odst. 3., § 96., odst. 1.), posebnost pa je, da vsaka zadruga mora biti članica kake zveze. Če ta zveza ne opravlja revizij, ampak je samo poslovna zveza, se mora zadruga včlaniti v tisto revizijsko zvezo, v kateri je včlanjena njena poslovna zveza (§ 89., odst. 1.; gl. tudi op. 8.). Po besedilu zakona torej članstvo v — čisto — poslovni zvezi ni obvezno, dovolj je, da je zadruga včlanjena v revizijski zvezi, toda če je včlanjena v poslovni zvezi, ki ni revizijska zveza, se mora včlaniti v določno revizijsko zvezo. Za prijavo v zvezo določa zakon tromesečen rok od vpisa zadruge ali zveze, ki sama ni revizijska, v zadružni register; če tega ne stori, izreče registrsko sodišče njen prestanek (§ 89., odst. 9. in 10.). Po § 94. pa mora biti vsaka revizijska — torej ne tudi čisto poslovna zveza — članica Glavne zadružne zveze; pogoj je, da je revizijska zveza že vpisana v zadružni register. Ta pogoj velja po § 89., odst. 8., tudi za sprejem v poslovne in revizijske zveze.

b) Da po zadružnem zakonu ni pravice do sprejema v zadrugo, je že bilo omenjeno. To tudi ne more drugače biti. Glede zvez pa zakon po eni strani zahteva, da se vsaka zadruga včlani vsaj v revizijsko zvezo, po drugi strani pa v 89., odst. 8., določa, da zveza po svoji svobodni oceni odloča, ali sprejme zadrugo ali ne. Posledica nesprejema je, da sodišče mora izreči prestanek zadruge, seveda tudi poslovne zveze, ki sama ni ob enem revizijska (§ 89., odst. 9. in 10.). Edino Glavna zadružna zveza je dolžna sprejeti revizijsko zvezo, ki poleg tega, da je že registrovana, vstreza pravilom Glavne zadružne zveze. Odklonitev mora Glavna zadružna zveza obrazložiti, revizijska zveza pa ima pravico pritožbe na ministra za kmetijstvo; zoper ministrov odločbo ima vsaka stranka tožbo na državni svet.

Zakaj te razlike? Reklo se je, da ne gre trpeti takozvane »divje« zadruga, ki da rade kršijo ne samo zakon nego tudi načela zadružne ideologije. Mene ta razlog ne prepričuje. Po mojem mnenju bi bilo dovolj zahtevati, da se vsaka zadruga mora podvreči strokovni reviziji. To je potrebno ne samo v interesu zadruga in zadružnikov temveč tudi v interesu javnosti, že celo, ko zadruga ne posluje samo z zadružniki. Doseglo bi se pa to lahko bodisi tako, da bi tudi za sprejem v revizijsko zvezo veljala slična načela kakor za sprejem v Glavno zadružno zvezo, ali pa da bi se zadruga ali zveze, ki dokažejo, da jih ena ali dve revizijski zvezi nista sprejeli, podvrgele oblastveni reviziji, ki bi jo odredjalo registrsko sodišče ali upravno oblastvo. Kakor je stvar urejena sedaj, se lahko izopači v tiranstvo, vsekakor pa iz zadrug ustvarja nekako državo v državi.¹³

5. Zakon ne rešuje naravnost vprašanja, kdaj tisti, ki se je prijavil za sprejem v zadrugo, postane zadružnik. Ker zadruga pravno nastane šele z vpisom v zadružni register, je jasno, da tisti, ki so se prej prijavili, torej zlasti tudi ustanovitelji, postanejo zadružniki na ven šele z registracijo zadruga; med seboj se bo smelo reči, da postanejo z ustanovitvijo zadruga. Razlika je važna zbog § 4., odst. 3., po kateri osebe, ki poslujejo za zadrugo pred njeno registracijo, odgovarjajo osebno, če ne dokažejo, da je drugi stranki bilo znano, da zadruga še ni registrovana.¹⁴ Kdor pa pozneje pristopi zadrugi, postane zadružnik z dnem, ko ga upravni odbor sprejme; zadruga ga mora o tem obvestiti pismeno in z objavo v poslovalnici zadruga (§ 39., odst. 4.). Za sprejem v zadružno zvezo bo treba zlasti reči, da zveza kot taka nima svobodnega prevdarka o sprejemu zadrug, dokler ni doseženo zakonsko najmanjše število, potrebno za ustanovitev zveze. Položaj je za zadružne zveze tak kakor za ustanovitev vsake zadruga.¹⁵ Za Glavno zadružno zvezo zakon ne

¹³ Določbe o zadružnih zvezah so dobile svojo sedanjo vsebino šele v odboru Narodne skupščine. Nekatere prejšnjih ureditev (vladni predlog in starejši načrti) so po mojem mnenju za ta del bile boljše.

¹⁴ Marković, str. 161., je mnenja, da ustanovitelji postanejo člani zadruga že z ustanovitvijo zadruga.

¹⁵ Mnogo s tem ni doseženo, ker je mogoča, kakor bomo čuli, izključitev po svobodni oceni. Kaj pa bo storila zveza, ko bi se z izklju-

določa minimalnega števila članic; sicer bo zanjo veljalo isto kar za druge zveze (§ 96., odst. 1.).

6. Ali se prijava more preklicati, zakon ne omenja. Po mojem mnenju načelno ne. Ona je nekakšna ponudba za sprejem v zadrugo, zakon sam pa določa, kdaj ta ponudba ugasne, in sicer v § 39., odst. 3.: pristopne izjave, dane pred vpisom zadruga v združni register, niso več obvezne, če se ustanovna skupščina ne opravi v roku treh mesecev po dnevu izjave, v § 6., odst. 3., pa: če se zadruga ne prijavi za vpis v združni register v šestih tednih od dne ustanovne skupščine, velja, da ni ustanovljena. Za zveze velja po §§ 92. in 96. odst. 1., isto.¹⁶ Pristopne izjave, dane po registraciji zadruga, izgube veljavo, če upravni odbor v mesecu dni ne stori sklepa (§ 39., odst. 5.). Pristopne izjave zadrug za sprejem v zvezo pa ugasnejo po § 91., odst. 4., če upravni odbor zveze o njih ne odloči v dveh mesecih; to velja tudi za sprejem zvez v revizijsko zvezo, ne pa za sprejem zvez v Glavno združno zvezo, ta mora odločiti o prijavi, saj ima zveza pritožbo in tožbo na državni svet, kakor sem že omenil.¹⁷

7. Zakon molči o posledicah sprejema osebe ali zadruga, ki bi se ne bila smela sprejeti v zadrugo ali zvezo, ker pri nji niso bili spolnjeni stvarni ali oblični pogoji za sprejem. Po mojem mnenju treba reči, da se v takem primeru ne dobi članstvo. Torej se stvar tudi ne more razčistiti z izključitvijo v pravem pomenu, temveč le s čisto formalnim izpisom. Tak »član« seveda tudi ne jamči za zadrugine zaveze in vrniti mu treba vplačila, odgovoren pa je za škodo po

čitvijo število članov znižalo pod minimum? Če tako stanje traja več kot dve leti, izreče sodišče prestanek! Svobodno izključevanje ima torej svoje meje, ne pravne, pač pa praktične.

¹⁶ Dvomljiva je stvar v primeru §-a 8., odst. 1. Če sodišče da rok za popravno pogrškov, ki jih je našlo v prijavi za registracijo, pravilih ali drugih prilogah prijave, in se pogrški ne odstranijo v roku, velja prijava za umaknjeno. Ali s tem ugasnejo tudi pristopne prijave? Po mojem mnenju le, če je med tem že pretekel šesttedenski rok. Če pa še ni, bo pred pretekom še mogoče ponoviti — popravljeno — prijavo. To bo smiselno veljalo tudi, če sodišče prijavo odbije. V razne podrobnosti tu ni da bi se spuščali.

¹⁷ Kar je bilo ob izjavi ali pozneje morda že vplačano na račun poslovnega deleža, sme izjavilec pač zahtevati nazaj, *causa non secuta*.

določbah o. d. z. -a, in morda tudi kazniv po § 112., odst. 1., št. II., 2., ali III.¹⁸

8. Po § 41., odst. 2., treba tudi za vpis prekoštevilih deležev, t. j. več deležev kot pravila zahtevajo, dati posebno pismeno izjavo z označitvijo datuma in števila deležev. Mogoče pa je prekošteviline deleže vpisati le, če in kolikor dopuščajo pravila.

9. Vpis ali nevpis v spisek združnikov po §§ 51. in 52. za članstvo ni odločilen.

III. Prestanek članstva.

1. Ločiti treba prestanek zadruga same od prestanka članstva v nji brez prestanka zadruga. Tudi v prvem primeru prestane članstvo — za vse združnike — s popolnim prestankom zadruga; v drugem primeru gre samo za pojav načela, da je združba »združba nedoločnega števila članov« (§ 1., odst. 1.). O prestanku zadruga članstvo ne prestane že z nastopom vzroka za prestanek, ampak šele s popolnim prestankom zadruga, t. j. z izvršitvijo likvidacije, z registracijo spojitve, z dokončanjem stečaja; to se jasno vidi iz § 66., odst. 2., št. 1, § 73., odst. 2. in §§ 75. do 88. Kaj je z njihovo zavezo vplačati še ne popolnoma vplačane poslovne deleže in zlasti z njihovim jamstvom, o tem zakon molči. Mislilo bi se, da ugasne. To velja brez dvoma, če se je izvršil postopek po §§ 75. do 88., bolj dvomljivo je pa, če se po formalno končani likvidaciji pokaže »kakšna imovina zadruga«. V tem primeru se po § 71., odst. 4., obnovi likvidacijsko postopanje. Ali more biti »imovina« tudi terjatev zoper zadruga, torej pasivum? Mislim da more. Rok, v katerem naj upniki v likvidaciji priglase svoje terjatve (§ 67., odst. 1.) ni izključitveni rok v tem smislu, da bi z zamudo roka ugasnila terjatev, to se vidi iz § 69., odst. 1. Upniku, ki ne prijavi svoje terjatve, preti, če ni terjatev sicer znana zadruga, samo nevarnost, da ne pride do plačila, ker pač ni več fonda, iz katerega bi mogel dobiti plačilo. To se pa ne more reči, dokler ni pretekel rok, s čegar pretekom po prestanku članstva ugasne jamstvo. Zakon res rok izrečno do-

¹⁸ Več o tem za primer po § 2., odst. 3., v »Pravosudju« 1938., str. 428. sl.

loča samo za primere prestanka članstva brez prestanka zadruge, toda za upnike položaj ni bistveno različen zato, ker enkrat prestane članstvo posameznemu zadružniku, drugokrat pa vsem. Kaj pa naj bi bilo, kadar zadruga prestane zato, ker odpovedo članstvo na en mah vsi člani? Ako bi zavzeli stališče, da s prestankom članstva zbog prestanka zadruge ugasne samo po sebi tudi jamstvo, bi celo ne bilo nemogoče namerno izigravanje upnikov. Pri tem ne sme motiti, da zakon v § 76., odst. 2., obvez zadružnikov iz jamstva ne smatra za imovino, kajti takoj iz odst. 3. se vidi, da je to mišljeno bolj računski, knjigovodstveno, kot gospodarski; prim. tudi § 78.¹⁹

2. Za prestanek članstva posameznega zadružnika daje zakon izrečne določbe. Razlikovanje stvarnih zahtev za prestanek od obličnih je tu mnogo manj važno kot pri pridobivanju. Članstvo prestane:

a) Z zadružnikovo smrtjo in sicer z dnem smrti, ne šele z dnem ko zadruga ali dediči zvedo za njo. Posebne oblike za prestanek torej ni treba. Poslovni delež kot skup članskih pravic in dolžnosti ni podedljiv kot tak, kot celota, dediči morejo postati zadružniki le po redni pristopni izjavi in njenem sprejemu (§ 46).

b) Z odpovedjo. Tu treba razlikovati popolni prestanek članstva od delnega. Drugi je mogoč le, če je zadružnik vpisal več poslovnih deležev kot je moral.²⁰ V prvem primeru govori zakon o izstopu.

aa) Odpoved edinega ali vseh poslovnih deležev se opravi s pismeno prijavo upravnemu odboru, prijava se mora dati vsaj mesec dni pred koncem poslovnega leta. S pravili se odpoved članstva lahko povsem prepove, toda le za tri leta od dne registracije zadruge, lahko pa se določi tudi daljši odpovedni rok, toda ne nad eno leto. Odpoved učinkuje s koncem poslovnega leta. V mesecu dni po prejemu odpovedi

¹⁹ Ni da bi tu razpravljali podrobno o vseh pravnih položajih, ki se utegnejo pojaviti zlasti z ozirom na določbe § 69., odst. 4. do 7.; prav tako ne o vprašanju, kaj je zbog določb § 74., zlasti odst. 3., z jamstvom bivših zadružnikov sprejete zadruge.

²⁰ Pravila morajo določiti »osnovo za določanje števila deležev, če bi število deležev ne bilo enako za vse člane ali če se določi obvezen vpis večjega števila deležev po določenem ključu« (§ 5., odst. 1., št. 5.).

obvesti upravni odbor zadruţnika pismeno, ali sprejme odpoved ali ne; če je ne sprejme, mora iz zakona ali pravil navesti razloge za to; če jo sprejme, mora člana obvestiti, s katerim dnevom prestane njegovo članstvo, doklej traja jamstvo in da je izstop vpisan v spisku zadruţnikov. Če upravni odbor ne odgovori v roku, odpove zadruţnik članstvo lahko tudi po registrskem sodišču. Ako pa zadruga prestane v teku leta, v katerem je zadruţnik odpovedal članstvo, odpoved ne velja. Drugačna je stvar, če ima zadruţnik obveze proti zadrugi. V tem primeru mu članstvo prestane šele s koncem tistega poslovnega leta, v katerem poravnava svoje zaveze, dotlej pa izgubi aktivno in pasivno glasovalno pravico (§ 45.). Dvomljivo je, ali so mišljene samo obveze iz članskega razmerja, ali tudi druge obveze, pač samo prve.

bb) Odpoved posameznih poslovnih deleţev je mogoča le, če pravila ne zahtevajo, pa vendar dopuščajo (§ 41., odst. 2.) vpis več kot enega deleţa: samo prekoštevilni deleţi se morejo odpovedati, in tudi ti le, če so že vplačani (§ 43., odst. 1.). Postopek je enak kakor pri popolnem izstopu, le da upravni odbor seveda odloča samo o delnem izstopu, t. j. o odpovedi posameznih deleţev (§ 45.).

cc) Stvar je po teh določbah videti povsem priprosta, pa ni. Predvsem se lahko zgodi, da bi se kriţala enomesečni odpovedni rok pred koncem poslovnega leta z enomesečnim rokom, ki ga daje zakon upravnemu odboru za odločitev, tako namreč, da prvi pač preteče pred ali s koncem poslovnega leta, drugi pa ne. Ne bom trdil, da se bo to pogosto zgodilo, saj imajo zadruge večinoma majhno krajevno območje, toda če se zgodi, ali velja izstop s koncem poslovnega leta, v katerem je bila odpoved dana, ali s koncem poslovnega leta, v katerem je bila sprejeta? Mislim, da velja prvo. Rok za prijavo izstopa je materialnopraven, rok dan upravnemu odboru zgolj instruktionalen, to se vidi že iz tega, da se v primeru prekoračitve roka lahko da sodna odpoved. Za to odpoved pač velja nesporni postopek: odpoved bo učinkovala z dnem, s katerim bi bila učinkovala prvotna odpoved, torej za nazaj, če je med tem preteklo poslovno leto. Izjavo upravnega odbora o prenehanju članstva, s koliko deleţi prestane, doklej traja jamstvo, da je odpoved izvršena v spisku zadruţnikov, bo pa zadruţnik moral izsiliti s toţbo.

Dvomljava je slednjič določba o zgubi aktivne in pasivne glasovalne pravice, zlasti kadar niso odpovedani vsi poslovni deleži.²¹

čč) Vse te določbe veljajo tudi za odpoved članstva v zvezi, samo da mora imeti odpovedujoča zadruga ali poslovna zveza pred očmi določbo § 63., odst. 2., po kateri mora sodišče izreči prestanek zadruga ali zveze, ki ostane dalje od šest mesecev izven — revizijske — zveze, dalje določbo § 99., odst. 5., da zadruga ne more izstopiti iz revizijske zveze, dokler ne izvrši njenih odredb ali dokler ne izreče sodišče, da jih ni treba izvršiti.

dd) Posebne določbe o izstopu dajejo §§ 43., 50., 72., pač tudi § 44. V § 43. je določeno, da zadružnik prekošteviline vplačane poslovne deleže (§ 41., odst. 2.) lahko prenese na drugega zadružnika ali na osebo, ki spolnjuje pogoje za pridobitev članstva v zadrugi, toda le cele deleže (§ 43., odst. 2.). Edinega ali obveznih deležev torej ne more prenesti, ampak jih more samo odpovedati. Zakaj tako, mi ni jasno. Formalna odpoved pri prenosu prekošteviline deležev pa ni potrebna, zadostuje prijava prenosa na določeno osebo. Po besedilu zakona bi se mislilo, da upravni odbor mora priznati vsak prenos na drugega zadružnika ali na drugo osebo, ki spolnjuje pogoje za članstvo. In vendar ni povsem res ne eno ne drugo. Ako bi pravila določevala največje število deležev, ki jih sme imeti posamezen zadružnik, se delež ne more prenesti na zadružnika, ki že ima največje dopustno število deležev. Po drugi strani upravni odbor ni dolžan sprejeti za člana vsako osebo, ki spolnjuje pogoje za pridobitev članstva. To sledi iz že omenjene svobode upravnega odbora pri sprejemanju članov. Ko bi to ne veljalo tudi tu, bi vsaj pri zadrugah, ki dovoljujejo vpis prekošteviline deležev, posamezen zadružnik zadrugi lahko vsilil člane, ki ji, dasi spolnjujejo pogoje za članstvo, niso po godu, n. pr. ker so prepirljivci, na slabem glasu in sl.

Skupščinski sklepi, s katerimi se spreminjajo pravila glede trajanja zadruga, povišanja poslovnih deležev²² ali povečanja postranskih občasnih nedenarnih dajatev ali zvi-

²¹ O tem vprašanju prim. »Pravosudje« 1938, str. 504.

²² Tu se jasno vidi, da gre za povišanje vplačil.

šanja jamstva, po § 50. nimajo pravne moči za tiste zadružnike, ki na skupščini izjavijo na zapisnik ali, če niso bili na skupščini, v 15 dneh pisмено sporoče zadrugi, da se ne strinjajo s sklepom skupščine. Taka izjava ali sporočilo velja kot izjava za izstop iz zadruge. Vse to velja po § 72., odst. 4., tudi za zadružnike, ki se ne strinjajo s sklepom, naj se zadruga spoji z drugo. Posebne izstopne izjave ni treba, upravni odbor mora sprejeti tako izjavo, nadaljnji postopek: obvestilo člana itd. bo pač smiselno isti kakor sicer po § 45. To bo veljalo tudi v primeru § 43., saj ima tudi tu član, ki je prenesel delež, interes na tem, da zve, da res ni več član ali vsaj ne z vsemi prejšnjimi poslovnimi deleži, kdaj mu prestane članstvo in jamstvo, da je res izbrisan iz spiska zadružnikov. — Zakon ne omenja, ali je v teh primerih mogoče izstopiti tudi samo s prekoštevili deli. Rekel bi da je, saj ima pomena pri povišanju zneska deleža in pri povečanju postranskih dajatev, če je njihova mera zvezana s številom poslovnih deležev, zlasti pa pri povečanju mnogokratnika omejene zaveze. Zadrugi pa je omejen izstop manj škodljiv od popolnega.

Po § 44., odst. 2., slednjič sme zadružnikov upnik, ki mu je sodišče dovolilo izvršbo na zadružnikove vplačane poslovne deleže, v zadružnikovem imenu najkasneje mesec dni pred iztekom poslovnega leta odpovedati te deleže. Ne more pa upnik seči na nevplačane deleže in ne na tiste deleže, ki jih zadružnik po pravilih mora vpisati. Torej stvarna omejitev izvršbe. Predmet pokritja je seveda znesek, ki bi zadružniku pripadel, ko bi sam odpovedal te prekoštevili poslovne deleže. Tudi v tem primeru upravni odbor ne bo mogel odkloniti odpovedi, moral bo pa zadružniku, ne upniku, dati obvestilo, predpisano v § 45., odst. 3. Smiselno bo to veljalo tudi v zadružnikovem stečaju.

c) **I z k l j u č i t e v.** Upravni odbor lahko izključi zadružnika iz zadruge po odredbah pravil (§ 47., odst. 1.). Pravila morajo po § 5., odst. 1., št. 4., vsebovati tudi odredbe za prenehanje članstva v zadrugi. Ni pa rečeno razen za zveze (§ 91., odst. 3.), da morajo kot razlog prenehanja navesti prav tudi izključitev; če je ne navajajo, izključitev pač ne bo mogoča. Kajti, drugače kot glede smrti in odpovedi, za katere kot razloge prenehanja članstva zakon sam daje določbe,

se glede izključitve sam poziva na pravila. Skrb ustanoviteljev bo torej, da pravila za ta del ne ostanejo nepopolna. Izključitev mora upravni odbor zadružniku priobčiti s priporočenim pismom, ki mora vsebovati dan, ko preстане članstvo, dan ko preстане jamstvo, določbo pravil, po kateri je izrečena izključitev, in potrdilo, da je izključitev vpisana v spisek zadružnikov. Članske upravne, ne pa imovinske, pravice prestatenejo z dnem, ko je bil zadružnik obveščen s priporočenim pismom. Po besedilu ni jasno, ali naj velja pošiljalna ali prejemna ali zaznalna teorija. V dvomu bi se pač morali odločiti za prejemno, ki jo vsaj kot načelo priznavata obči državljanski in trgovinski zakonik. Tu se pa pojavi težava. V obvestilu treba navesti dan, s katerim prestatene članstvo, članske upravne pravice pa bi prestatle z dostavitvijo pisma, torej morda pozneje kot članstvo. Če upravni odbor, da bi se ognil ti težavi, v obvestilu označi dan po dnevu dostavitve, je neskladnost samo obrnjena. V praksi bi torej kazalo kot dan prestatanka navesti dan dostavitve, pismo pa poslati ne samo priporočeno temveč tudi s povratnico. Toda tudi tako ne bi bile odstranjene vse težave, ker v pismu treba potrditi, da je izključitev vpisana v spisek zadružnikov, tja je pa vendar ni mogoče vpisati preden je nastopila. Kaže torej, da se bo treba odločiti za pošiljalno teorijo, ki bi odpravila vsaj del težav, vendar ne vseh.

Še bolj zapletene so nadaljnje določbe o izključitvi, to pa večinoma zbog sprememb, ki so se izvršile v Nar. skupščini v § 47. Izključeni zadružnik lahko v roku meseca dni od dne obvestitve, najkasneje pa osem dni pred skupščino vložiti pritožbo na prvo prihodnjo skupščino; če pa se ne obvesti o izključitvi o pravem času, to je vsaj osem dni pred skupščino, se lahko pritoži pismeno neposredno skupščini sami brez ozira na kak rok; to pritožbo sme na skupščini uveljavljati vsak zadružnik. Pri kom se vlaga pritožba ob pravočasni obvestitvi, ni rečeno; pač pri upravnem odboru. Osemdnevni rok ni v skladu s sedemdnevni rok, ki naj po § 31., odst. 5., preteče med dnem objave sklica in dnem skupščine. Zadružnik svoje pritožbe očito ne sme sam uveljavljati na skupščini, dasi še ni pravno veljavno izključen. Določba § 47., odst. 3., da se o pritožbah zadružnikov zoper izključitev razpravlja na prvi prihodnji skupščini po vrsti,

kakor jo določajo pravila, tudi ne vstreza povsem, ker § 5 ne zahteva, da se v pravilih mora določiti vrstni red za pritožbe. Z eno besedo, § 47. je po spremembah v Nar. skupščini eden izmed najmanj posrečenih v celem zakonu,²³ zaščita zadrušnikov zoper samovoljo upravnega odbora je prav pomanjkljiva: določba § 47., odst. 4., da upravni odbor v času meseca dni pred skupščino ne more zadrušnika izključiti iz zadruga, je sama po sebi dobra, ne daje pa dovolj zaščite.

Od posebnih določb naj omenim § 21., odst. 3., da upravni odbor sploh ne more iz zadruga izključiti člana nadzornega odbora; § 89., odst. 11., da mora revizijska zveza kakor sprejem zadruga v članstvo, tako tudi prestanek njenega članstva javiti registrskemu sodišču včlanjene zadruga, in da to velja tudi za zadruga, ki niso neposredno članice revizijske zveze, so pa članice zveze, ki je včlanjena v revizijski zvezi, ker sama nima revizijske pravice (gl. op. 8); § 100., da se zadruga, ki jo revizijska zveza izključi, ker noče izvršiti zvezinih odredb, lahko pritoži pri Glavni zadruga zvezi, ki odloči dokončno;²⁴ § 118., odst. 5., ki daje prehodne določbe za odpovedi in izključitve, izrečene preden se v zadruga register vpiše sprememba pravil, s katero se je zadruga prilagodila novemu zakonu. Ni pa rečeno, ali in komu se sme pritožiti revizijska zveza, ki bi jo Glavna zadruga zveza izključila. Po mojem mnenju se sme po analogiji § 94. pritožiti ministru za kmetijstvo, zoper njegovo odločbo pa imata obe stranki tožbo na državni svet. Če teh pravnih sredstev ne priznamo, pravna sredstva §-a 94. zoper odklonitev sprejema ne bi imela pomena. Glavna zadruga zveza bi lahko takoj izključila revizijsko zvezo, ki jo je zbog uspešne pritožbe ali tožbe morala sprejeti zoper svojo voljo.

Slednjič naj k vsemu, kar smo govorili o pridobivanju in prestopu članstva, omenim še dvoje. Prvo je, da se po prestopu zadruga poslovni deleži ne morejo ne vsi ne posamezni več odpovedavati ne prenašati, člani tudi ne več

²³ O neskladnostih v § 47. gl. »Pravosudje« 1938, str. 436. sl., 502. sl.

²⁴ Izključitev iz revizijske zveze ima dalekosežno posledico, da mora sodišče izreči prestanek zadruga, ki mu v šestih mesecih ne naznani, da je zopet včlanjena pri kaki revizijski zvezi (§ 63., odst. 2.).

izključevati (§ 49., odst. 2.). Namen zakona je ohraniti upnikom in prej izločenim zadružnikom imovino zadruga in jamstvo neokrnjeno, kakršno je bilo v trenutku, ko je nastal vzrok za prestanek. Drugo je, da morajo zadružniki izjave o pristopu, o vpisu prekoštevilih deležev, o odpovedi in prenosu — ne »članstva«, kakor pravi zakon, marveč — poslovnega deleža dajati v dveh izvodih; eden ostane pri zadrugi, drugi se pošlje s prepisom spiska zadružnikov revizijski zvezi (§ 51., odst. 6., 7., 8.).

IV. Članske dolžnosti in pravice.

Zadružnik ima kot član svoje dolžnosti in pravice, razen tega lahko ima z zadrugo pravne stike, ki ne slone na članskem razmerju. S temi se zadružni zakon ne bavi.²⁵ Dolžnosti so pred vsem imovinske narave, pravice pa so upravne in imovinske. Ene in druge, dolžnosti in pravice, so različne v času članstva in po njega prestanku.

A. Dolžnosti.

1. Zakon ne ustanavlja pravne dolžnosti, da si res dâ zadružnik svoje gospodarstvo pospeševati s tem, da sodeluje v zadrugi; to je samo po sebi samo njegova moralna dolžnost, neposredna sankcija za njeno kršitev s pasivnim držanjem more biti samo izključitev iz zadruga, posredna gospodarska sankcija je, da tak zadružnik ni deležen poslovnega prebitka, ki se sme, če pravila to sploh dopuščajo, deliti samo v razmerju poslovanja posameznega zadružnika z zadrugo (§ 1., odst. 3.), seveda pa je ta sankcija precej oslABLJENA z določbo § 1., odst. 4., da zadruga iz poslovnega prebitka do določene mere lahko obrestuje poslovne deleže, t. j. vplačila nanje.

2. Vplačila na poslovne deleže so občna in glavna dolžnost zadružnikov. Od nje zakon ne pozna izjeme, ne ustanavlja je niti za one fizične osebe, ki po § 91., odst. 2., postanejo člani zadružne zveze. Pravila morajo določiti višino posameznega deleža in kako ga treba vplačati (roki in obroki, § 5., odst. 1., št. 5., § 41., odst. 1. in 6., § 93., odst. 4.).

²⁵ Dvomljiva je že omenjena določba § 45., odst. 2.

Od poslovnega prebitka, ki pripada zadruţniku, sme zadruga poračunati dospela vplačila njegovih deleţev, nasproti zadruţnik vplačil ne more opravljati s pobotom svoje terjatve zoper zadrugo (§ 41., odst. 4.), pač brez razlike, ali terjatev izvira iz  lanskega razmerja ali ne. Ni pa zadruţnik zavezan ponovno vplačati delež,  e je prejsnje vplačilo izgubljeno zbog poslovnih zgub, razen če je ponovno vplačilo za tak primer določeno v pravilih (§ 42., odst. 2.). Dodati bomo morali, da je moralo biti v pravilih določeno  e prej, preden se je pripetil primer, da treba zahtevati ponovna vplačila. Ne gre, da bi se v takem primeru šele s spremembo pravil uvajala dolţnost ponovnih vplačil. § 50. sicer tega ne izraža naravnost, vendar je v njem izraženo splošno načelo, da se članske dolžnosti brez privolitve prizadetih članov s spremembo pravil ne morejo pove avati, poleg tega naknadna uvedba ponovnih vplačil ni mnogo različna od povišanja poslovnih deležev, morda obremenjuje  lane še bolj. Potem ko je nastopil razlog za prestanek zadruge, se ponovna vplačila ne morejo več zahtevati, pač pa smejo likvidatorji tudi še v likvidaciji od zadru nikov izterjati še nevpla ane dele njihovih deležev, kolikor je potrebno za plačilo upnikov in izločenih zadru nikov, ki jim je jamstvo  e prestalo, toda ne več kot bi bilo potrebno za pokritje zgube ob času prestanaka zadruge. To se pravi: ob nastopu vzroka za prestanek je zadruga imela zgubo, ki se je pa dala pokriti z vplačilom še ne vplačanih poslovnih deležev. Kolikor bi bilo potrebno za pokritje te zgube, toliko se sme izterjati za poplačilo upnikov in izločenih zadru nikov, ne pa več, tudi  e bi se zguba v teku likvidacije povečala — prav dvomljiva določba. Še ne dospeli deli vplačil veljajo v tem pogledu za dospele (§ 68., odst. 3.). Pri presoji vprašanja, ali naj se poskusi sanacija prezadol zene zadruge, veljajo za izračunanje prezadol ženosti še ne vplačani deli deležev in  e prej zahtevana, pa še ne vplačana naknadna vplačila kot aktiva, kolikor je verjetno, da se bodo izterjala (§ 76. odst. 2.).²⁶  e pa se v likvidaciji pokaže sum prezadol ženosti, za njeno izračunavanje  e sklenjena ponovna

²⁶ Slov. prevod: »da bodo vplačane« (se. terjatve), izvirnik: »da  e se naplatiti«.

vplačila ne veljajo kot imovina (§ 78., odst. 2.). Vzrok razlike je pač ta, da se v likvidaciji, kakor sem že omenil, ponovna vplačila ne morejo zahtevati.

V stečaju se primanjkljaj najprej pokriva iz še ne vplačanih delov poslovnih deležev (§ 81., odst. 1.).

V nobenem primeru ne morejo upniki neposredno prijemati zadrušnike za svoje terjatve zoper zadrugo; za stečaj je to izrečno določeno v § 75., odst. 6., velja pa tudi sicer, to sledi že iz tega, da zakon povsod govori samo o zavezi zadrušnika proti zadrugi.

Ostane vprašanje, ali velja vse to, kar je določeno glede vplačil po nastopu vzroka za prestanek zadruge, tudi ob prestanku članstva posameznega zadrušnika. Brez dvoma je pravni položaj različen. Ob nastopu vzroka za prestanek zadruge članstvo samo po sebi ne prestane, pač pa zakon določa, kdaj prestane članstvo posameznega člana brez prestanka zadruge. Kolikor zakon izrečno ni ukrenil drugače, bo treba reči, da zaveza vplačil na deleže in seveda tudi zaveza ponovnih vplačil prestane s trenutkom prestanka članstva. Kar in kolikor je bilo treba plačati prej, pa treba plačati tudi po prestanku članstva. Za primer prestanka po odpovedi določa zakon celo, kakor smo že čuli, da članstvo niti ne prestane, dokler zadrušnik ne poravnava svojih obvez proti zadrugi. Prenesti se ne more nevplačan delež (§ 43., odst. 1.), pri tem pa je nejasno, ali »nevplačan« zadeva tudi primer, da delež sicer res ni povsem vplačan, toda zato, ker del vplačila še ni došel. Po mojem mnenju se tudi tak poslovni delež lahko prenese, na nezadrušnika le, če upravni odbor hoče nezadrušnika sprejeti v zadrugo. Ob izvršbi zadrušnikovega upnika na zadrušnikove prekoštevilske deleže se pojavlja isto vprašanje; tudi tu govori zakon o vplačanih poslovnih deležih. Rešitev bi se dala najti tako: če je zadrušnik v zamudi z vplačilom, ni dopustna izvršba; če ni, je dopustna. Prav zadovoljivo to ni, saj zakon (§ 44., odst. 1.) sam pravi, da je mogoča izvršba le na to, kar zadrušniku pripada na račun njegovega poslovnega deleža, kadar mu prestane članstvo in jamstvo; jasno je, da mu ne pripade več kot pokaže obračun. Iz tega bi pa sledilo, da je beseda »vplačan«, ki je v § 44., odst. 1., ni, v drugem odstavku odveč, seveda pa tudi, da upnik ne more zahtevati izplačila že s

prestankom zadružnikovega članstva, marveč šele s prestankom njegovega jamstva, kar je v skladu z določbo §-a 48.

Če je članstvo prestalo zbog zadružnikove smrti, preidejo njegove obveze na dediče po določbah dednega prava. Tudi tu bomo morali reči, da samo na dan smrti že dospele obveze (§ 48). Tako tudi ob izključitvi. Izjema §-a 45., odst. 4., da ne velja odpoved, če v letu, v katerem je dana, prestane zadruga sama, se ne more razširiti na prestanek zbog smrti ali izključitve, saj v teh dveh primerih ni mogoče, da bi se zadružnik svojim dolžnostim hotel svojevoljno odtegniti, morda v škodo zadruginim upnikom.

3. Občasne nedensarne postranske dajatve mora zadružnik opravljati, če in kakor so v pravilih določene, za zamudo se s pravili lahko določi konvencionalna kazen. Če so take dajatve po pravilih odplatne, se sme plačilo zahtevati brez ozira na to, ali se je poslovno leto končalo s poslovnim prebitkom ali ne. Obojestranske obveze zastare v treh letih.²⁷ Na odmeno za take dajatve lahko segajo zadružnikovi upniki (§ 44., odst. 1.), ne da bi morali prej izposlovati izvršbo na poslovni delež. Povečanje takih dajatev daje zadružniku že omenjeno pravico izstopa (§ 50). Dvomljivo je, ali ta dolžnost ostane v likvidaciji ali stečaju. Načelno pač ne; namen dajatev te vrste je omogočiti ali pospeševati redno poslovanje zadruga, ki prestane s prehodom v likvidacijo ali stečaj. Če pa so, v likvidaciji, take dajatve potrebne zaradi dovršitve že prej sklenjenih poslov, bo dolžnost pač trajala dalje, saj morajo likvidatorji sporniti zadrugine zaveze.

4. Jamstvo je omejeno ali neomejeno, pri prvem jamči zadružnik poleg vplačila deležev s tolikokratnim zneskom svojih vpisanih deležev, kolikor določajo pravila, toda najmanj s še enkratnim zneskom, pri drugem s celo svojo imovino (§ 2., odst. 1., 2., § 5., odst. 1., št. 6.). Jamstvo je solidarno, seveda omejeno jamstvo samo v mejah omejitve (§ 2., odst. 4), in traja ves čas članstva, pokaže se pa šele, če zadrugina imovina ne krije več njenih zavez, torej

²⁷ Zastaranje zaveze vplačil na poslovni delež se ne more začeti, dokler članstvo traja; po prestanku članstva veljajo določbe občega državljskega prava, ker zadružni zakon molči.

v stečaju, pa tudi v primerih, ko se stečaj ne uvede ali odpravi, ker niti z ozirom na jamstvene zaveze zadrušnikov ni pričakovati, da bodo stroški stečaja pokriti, ali ko se stečaj ne uvede, ker ima zadruga enega samega upnika (§ 2., odst. 4.,²⁸ § 75., odst. 7., § 88). Dokler torej ne nastopi vzrok za prestanek zadruge, miruje zaveza iz jamstva, prestanek članstva posameznega zadrušnika njegove zaveze iz jamstva ne more sprožiti. Nasprotno, prestanek članstva ima za posledico prestanek jamstva, toda šele s pretekom dveh let po preteku poslovnega leta, v teku ali s koncem katerega je prestalo članstvo. Zakonski rok se s pravili lahko podaljša do desetih let (§ 49., odst. 1.). Avtomatično se rok podaljša v stečaju in stečajni likvidaciji. K pokritju zadrušinih dolgov in verjetnih stroškov stečajnega ali likvidacijskega postopka morajo doprinalati vsi zadrušniki, ki jim jamstvo še ni prestalo v trenutku uvedbe postopka (§§ 80., 88.).

Uveljavlja se zaveza iz jamstva po posebnem, z zakonom natančno urejenem postopku (§§ 80.—88.), ki naj se tu oriše le v glavnih potezah. Upravitelj stečajne mase izračuna prispevke, ki naj jih plačajo posamezni družbeniki na temelju jamstvene zaveze, prej pa presodi po zaslišanju upniškega odbora, ali in kako naj se pri izračunavanju prispevkov, ki se zahtevajo od zadrušnikov na podstavi jamstva, vpoštevajo oni zadrušniki, ki očitno niso sposobni plačati celi prispevek ali del prispevka. Zoper odločbo upravitelja stečajne mase smejo upniki in zadrušniki vložiti svoje pripombe, ne more pa noben zadrušnik s pripombo zahtevati, da se mu spreglej prispevek, celi ali delni. Končna odločba o preračunu prispevkov in o oprostitvah gre stečajnemu sodišču, po instančni poti tudi nadrejenemu sodišču. Prispevki, ki so spregledani katerim od zadrušnikov, povečavajo prispevke ostalih zadrušnikov v okviru njihove jamstvene zaveze. Pravnomočen preračun prispevkov je izvršen. Če se pokaže, da prvotno izračunani prispevki ne pokrivajo stečajnega primanjkljaja, se napravi dodaten račun; če se je izterjalo

²⁸ § 2., odst. 4., pravi, da se more jamstvo uveljavljati samo v stečaju in v likvidaciji zadruge. To je preširoko rečeno. Likvidatorji smejo jamstvo uveljavljati le v stečajni likvidaciji po § 88., ne pa v redni, to se vidi iz § 68., odst. 3., sledi pa tudi iz samega bistva jamstva.

preveč, se presežek razdeli najprej med tiste zadružnike, ki so plačali sorazmerno več kakor drugi, nadaljnji presežek pa med vse zadružnike, ki so kaj prispevali, noben zadružnik pa nima za prispevek, ki ga je plačal na osnovi preračuna, regresa zoper ostale zadružnike. V stečajni likvidaciji stopijo na mesto upravitelja stečajne mase upravni odbor ali likvidatorji, registrsko sodišče pa po predlogu kakega interesenta ali po službeni dolžnosti lahko postavi tudi druge osebe (§§ 80.—88.). Naglašeno bodi še enkrat, da upniki sami jamstvene zaveze zoper posamezne zadružnike neposredno ne morejo uveljaviti (§ 75., odst. 6.).

Omeniti je še nekaj posebnih določb, ki se tičejo jamstva v zvezi s članstvom: a) kdor vstopi v registrovano zadrugo, jamči tudi za tiste zadružine zaveze, ki so nastale pred njegovim vstopom; nasproten dogovor ne velja, ne zoper upnike, ne med zadrugo in zadružnikom (§ 40.). — b) Povišanje jamstva s spremembo pravil, bodisi da naj se pri omejenem jamstvu poveča mnogokratnik, bodisi da se spremeni omejeno jamstvo v neomejeno, daje pravico do izstopa iz zadruge. Za zaveze, ki so nastale do izstopa, jamči bivši zadružnik seveda naprej kakor tudi drugi izstopivši zadružniki (§ 50.). — c) Nasprotno pa zmanjšanje jamstvene zaveze ne daje posebne pravice do izstopa, tu treba štiti upnike, za kar je urejen poseben postopek (§ 55.). — č) Zaveze zadružnikov iz jamstva se pri izračunavanju prezadolženosti zadruge ne upoštevajo (§ 76., odst. 2, § 78., odst. 2.), vendar niso brez pomena pri odločanju o vprašanju sanacije in prijave stečaja. Če namreč prebitek pasiv nad aktivni presega četrtnino vrednosti zavez iz jamstva vseh zadružnikov, se niti ne skliče skupščina, ki naj odloči o sanaciji (§ 76., odst. 3.), temveč treba takoj predlagati uvedbo stečaja ali postopka za prisilno poravnavo izven stečaja (§ 77., odst. 1.). Ako se pa prezadolženost pokaže v likvidaciji, ko seveda sanacija nima več smisla, morajo likvidatorji takoj predlagati uvedbo stečaja, če presežek pasiv presega polovico verjetne vrednosti jamstvenih zavez vseh sedanjih in onih bivših zadružnikov, ki jim jamstvo še ni prenehalo, kakor tudi, če sicer treba smatrati, da imovina zadruge skupaj z zneskom verjetno izterljivih zavez iz jamstva ne bo pokrila zadružinih zavez in stroškov likvidacije (§ 78., odst. 3.). —

d) Nejasno je, kaj je z jamstvom pri spajanju zadrug. Seveda, po spojitvi mora biti obseg jamstva pri spojenih zadrugah prav tako za vse zadruţnike enak kakor poslovni deleţi in naĉin njihovega vplaĉevanja (§ 72., odst. 3.). Ali velja to tudi glede jamstva za zaveze, ki so obremenjevale posamezne zadruge pred spojitvijo? Po mojem mnenju bi vsekakor moglo veljati, ĉe jamstvo pri prevzemajoĉi zadrugi za upnike ni neugodnejše kot je bilo pri sprejetih. Zadruţnikom le-teh se ne godi krivica, saj so mogli ob spojitvi izjaviti svoj izstop (§ 72., odst. 4.). Drugaĉe bo, ĉe naj bo obseg jamstva pri sprejemajoĉi zadrugi manjši, kot je bil pri eni ali drugi spojenih zadrug. Mislim, da sicer ne bo treba izvesti posebnega postopka po § 55., ker se morajo upniki pred opustitvijo loĉenega upravljanja imovine vsake od spojenih zadrug pozvati, da prijavijo svoje terjatve, in se morajo te terjatve na zahtevo zavarovati ali poplaĉati, toda ako bi se v tem postopku pokazalo, da je sprejemajoĉa zadruga prezadolţena, bi v steĉaju ali steĉajni likvidaciji zadruţniki bili zavezani po svoji prejšnji veĉji jamstveni zavezi (§ 74.).

B. Pr av i c e.

Ne bom se tu bavil z onimi v teoriji, pa tudi v praksi toliko spornimi delitvami na splošne, manjšinske, posebne (individualne) pravice, s kriteriji, ki so odloĉilni za podreĉitev posameznih pravic v eno ali drugo teh skupin, z vprašanjem, ali in katere pravice se smejo s pravili ali s skupščinskim sklepom odvzeti ali omejiti, za vse ali pa posamezne ĉlane. Ne bi trdil, da je vse to brez praktiĉnega pomena, gotovo se mi pa zdi, da je toliko manj vaţno, kolikor popolnejši je zakon; kar je po starejših zakonih delalo vĉasih skoro nepremostljive teţave, je ob novejših, ki so izkoristili izsledke vede in skušnje prakse, ĉesto prav enostavno. Tudi novi zadruţni zakon smemo za ta del šteti med dokaj popolne.

I. Upravne pravice. 1. Skupščina. Naĉelno ima vsak zadruţnik pravico, vdeleţevati se skupščine, na nji glasovati, zlasti tudi voliti ĉlane zadruginih organov, in biti izvoljen. § 28., odst. 1., doloĉa, da izvršujejo zadruţniki svojo pravico odloĉati v poslih zadruge na skupščini osebno.

Samo nesvojepravne zadrušnike in tiste, ki niso fizične osebe, smejo zastopati njihovi zastopniki; ti morajo dokazati svojo zastopno pravico. Vendar osebna vdeležba ni brezizjemna pravica: če ima zadruga več od 1000 članov, se s pravili lahko odredi, da skupščino sestavljajo delegati, ki jih prej izvolijo zadrušniki. Način teh volitev se predpiše s pravili. Če zadruga nima več ko 5000 članov, sme en delegat zastopati največ 50 zadrušnikov, ob več ko 5000 članov največ 100. Določba, da vsak presežek preko tega števila zadrušnikov voli enega delegata, je nejasna: ali ostanek nad skupnim številom zadrušnikov, deljenim n. pr. s 50 ali s 100, ali v vsakem volilnem okrožju, če jih določajo pravila (§ 28)? Po mojem mnenju velja drugo, kajti iz omejitve števila zadrušnikov, ki jih more zastopati en delegat, se vidi, da zakon ne favorizuje izjeme od načela, da naj se zadrušniki osebno vdeležujejo skupščine, samo uklanja se praktični potrebi. Pri zvezah tvorijo skupščino delegati učlanjenih zadrug, ki jih te odreja po svojih pravilih, dati pa jim morajo pismeno pooblastilo, sicer ne morejo pristopovati skupščini (§ 93., odst. 3., § 96., odst. 1.).

2. **Glasovalna pravica.** Načelo je, da ima vsak zadrušnik samo en glas, tudi če je vpisal več poslovnih deležev. Vendar se sme s pravili zadruga za proizvodnjo, predelavanje in prodajo določiti, da smejo imeti zadrušniki sorazmerno jamstvu²⁹ tudi več glasov, največ pet (§ 33., odst. 2.); pri zvezah imajo predstavniki vsake zadruga po en glas, s pravili pa se lahko določi, da imajo zadruga glas v razmerju vplačanih deležev ali v razmerju z obsegom poslov z zvezo ali v razmerju števila članov včlanjenih zadruga, tako da bo pri zvezah od načela pravzaprav malo ostalo (§ 93., odst. 4.).³⁰ Pri sklepanju, ali naj se zadrušnik osvobodi kakih zavez proti zadrugi ali dobi od nje kako

²⁹ »Jamstvu« je očit redakcijski pogršek, za število vpisanih poslovnih deležev gre; o sorazmernosti se pri neomejenem jamstvu sploh ne da govoriti, omejeno jamstvo pa se ravna po številu deležev, ki morajo biti enaki pri isti zadrugi.

³⁰ Po § 118., odst. 1., smejo zadruga, ki so bile dne 24. septembra 1937. že registrovane ali vsaj pravilno prijavljene za registracijo, še deset let obdržati določbe svojih pravil, po katerih gre posameznemu zadrušniku na skupščini več glasov, vendar tega števila ne smejo zvišati.

ugodnost, ali ki se tiče sklenitve pravnega posla ali uvedbe ali končanja pravde med zadrugo in zadružnikom, ne sme ta zadružnik glasovati ne v svojem imenu ne kot zastopnik (§ 34., odst. 1.). Posebej še člani zadružnih organov, vštrevši likvidatorje, ne smejo glasovati o svoji razrešnici (§ 34., odst. 2.). Da izgubi zadružnik, ki je dal odpoved, pa še ni poravnal svojih zavez proti zadrugi »aktivno in pasivno glasovalno pravico«, se je že omenilo.

3. **P r a v i c a p o u č e v a t i** se o zadružnih stvareh je zadružnikom dana v § 31., odst. 2.: popolno besedilo predlaganih sprememb ali dopolnitev pravil mora biti zadružnikom na vpogled razpoloženo vsaj tri dni pred skupščino v poslovalnici zadruga ali na drugem primernem mestu, ki se pa mora označiti v vabilu na skupščino; — v § 30., odst. 5.: sklicatelj skupščine je dolžan pravočasno vložene predloge in pritožbe zadružnikov objaviti še tisti dan, ko so se vložili, s tem, da jih razpoloži na vidnem mestu v poslovalnici zadruga; — nadalje v § 58., odst. 5. in 8.: letni sklepni računi se morajo, ko jih je preskusil nadzorni odbor, objaviti po predpisih pravil, vrh tega pa se morajo najmanj sedem dni pred skupščino v poslovalnici³¹ razgrniti na vpogled zadružnikom in sicer tudi bivšim, katerih jamstvo še ni prestalo; razen tega sme vsaka teh oseb zahtevati, naj ji upravni odbor ob njenih stroških izda prepis letnih sklepnih računov in poročil upravnega in nadzornega odbora, iz česar treba v zvezi z določbo § 58., odst. 6., pač sklepati, da se morajo tudi ta poročila razgrniti na vpogled; — v § 36., odst. 4.: upravni odbor mora dati skupščinski zapisnik in priloge v poslovalnici zadruga ob rednem poslovnem času zadružnikom na vpogled najkasneje od petega pa do petnajstega dne po končani skupščini.³² V prvih treh primerih gre za to, da se zadružniki pripravijo na skupščino, v zadnjem zlasti za to, da se zadružnikom, pred vsem tistim, ki niso bili na skupščini, omogoči kontrola dela skupščine in pobijanje nepravilnih sklepov.

4. **Č l a n s t v o v z a d r u Ź n i h o r g a n i h** je načelno pridržano zadružnikom. Po § 10., odst. 1., more biti član

³¹ Zakon tu ne omenja drugega »pripravnega« mesta.

³² Gl. op. 31., tu je govor o rednem poslovnem času; to velja tudi v primerih § 31., odst. 2., § 30., odst. 5., in § 58., odst. 5.

upravnega odbora le zadružnik, ne more pa ne postati ne ostati član upravnega odbora zadružnik, ki je zadrugin nameščeneec ali ki je pod stečajem ali je obsojen na zgubo častnih pravic ali mu je po § 58 kz. s pravnomočno sodbo prepovedano izvrševanje določenega poslovanja, poklica ali obrta, ki je isti ali soroden s predmetom poslovanja zadruge, vse dokler traja zapreka; vendar sme biti en vodeči uslužbenec član upravnega odbora, pri čemer je nejasno, ali mora biti zadružnik ali ne; vsled zveze, v kateri se govori o tem, bi skoro dejal, da mora biti, dasi ratio legis tega ne zahteva (§ 10., odst. 4., 5.). Za člane nadzornega odbora velja isto, razen tega pa ne more biti član nadzornega odbora, kdor je član upravnega odbora ali uslužbenec, tako da treba navzlic temu, da § 21., odst. 1., citira ves § 10., reči, da niti en vodeči uslužbenec ne more biti član nadzornega odbora. Za namestnike članov upravnega ali nadzornega odbora veljajo pač iste določbe. Razen teh funkcij so zadružnikom pridržane še funkcija predsednika skupščine (§ 35., odst. 1.), zapisnikarja in overitelja (§ 36., odst. 1. in 3.). Likvidator pa ni da bi moral biti zadružnik (§ 65., odst. 2., pač tudi odst. 3. in 4.). Za zadružne zveze določa § 93., odst. 1., da morajo člani njihovega upravnega in nadzornega odbora biti zadružniki katere od včlanjenih zadrug ali pa posamezne fizične osebe, ki po § 91., odst. 2., smejo biti člani zveze, kolikor je to potrebno da se sestavita upravni in nadzorni odbor, dalje en vodeči uslužbenec zveze, če to ni posebej prepovedano s pravili.

5. Pravica predloga in pritožbe na skupščino. Vsak zadružnik ima pravico na skupščini staviti predloge in pritoževati se zoper poslovanje članov upravnega in nadzornega odbora. Da zakon smatra to pravico za jako važno — po pravici, saj ona omogočuje zadružniku aktivno sodelovanje pri upravljanju in pri kontroli —, se vidi iz tega, da mora biti na dnevnem redu vsake skupščine točka za predloge in pritožbe zadružnikov. Skupščina mora o teh predlogih in pritožbah sklepati, če so sklicatelju skupščine pismeno predani najmanj osem dni pred sestankom skupščine, sklicatelj pa jih je dolžan objaviti (§ 30., odst. 5., § 29., odst. 1., št. 9., gl. zgoraj št. 3.). Poleg vse upravičene skrbi za točno ureditev te stvari pa se je ukradel v zakon

redakcijski pogrešek glede dolžine roka, o katerem je že bilo govora v zvezi s pritožbo zoper izključitev; vladni predlog je določal štiridnevni rok.³³

6. Zakon daje samo dve manjšinski pravici, dočim jih sodobni zakoni pri delniških družbah in pri družbah z o. z. dajejo znatno več. Z ozirom na to, da združni zakon vsakemu posameznemu zadružniku daje pravico staviti predloge in vlagati pritožbe in z ozirom na to, da so zadruge pod nadzorstvom svojih zvez, smemo upati, da varčnost zakona ne bo imela slabih posledic. Ena teh manjšinskih pravic je urejena v § 30., odst. 4. Najmanj ena desetina zadružnikov — ne imetniki ene desetine deležev — lahko vsak čas zahteva sklic izredne skupščine. Postopek je v zakonu natanko urejen. Drugo manjšinsko pravico daje § 65., odst. 3.: Na predlog vsaj desetine zadružnikov sme registrsko sodišče iz važnih razlogov poleg ali namesto likvidatorjev, ki jih je izvolila skupščina, ali namesto članov upravnega odbora, ki opravljajo likvidacijo, postaviti druge osebe za likvidatorje.

7. Tožbe zadružnikov. Zadružnik sme kakor vsakdo tožiti člane zadružnih organov in druge osebe, ki delajo za zadrugo, na povračilo škode, ki so mu jo prizadejali neposredno, to je njemu samemu, ne pa posredno, t. j., ker je oškodovana zadruga in z njo zadružnik; tudi zadruga mu odgovarja za tako škodo kolikor vsakomur odgovarja po določbi § 53., odst. 2. O ti pravici ni treba posebej govoriti, ker ni vezana na članstvo, tudi zakon je ne omenja. Pač pa zakon v dveh primerih daje tožbo, s katero zadružnik ne zasleduje neposredno svojih interesov, temveč interese zadruge in zakonitosti, kjer torej ravna kot nekak izreden organ zadruge. To sta tožbi po §§ 18 in 38. Po § 18., odst. 2., sme vsak zadružnik za zadrugo s tožbo uveljavljati odškodninske zahtevke zoper člane upravnega odbora, ki jih po § 17. zadeva odgovornost za škodo, zakrivljeno z drugimi s kršitvijo zakona ali pravil, ne tudi s kršitvijo skupščinskega sklepa. Pogoj je, da je skupščina, bodisi s posebnim sklepom bodisi s tem da je, vedoč za škodo, krivcu

³³ Prim. »Pravosudje« 1938., str. 436., 437.

dala razrešnico, odbila predlog, da se uveljavljaj zadruGIN zahtevek, ali pa da sploh ni storila sklepa o takem predlogu, dasi je bil pravilno postavljen na dnevni red. Rok za tožbo je tri mesece od dne skupščine, t. j. od dne, ko se je skupščina končala. Toženec lahko zahteva varnost za škodo, ki mu preti od tožbe, tožniki pa, ki so tožbo vložili zlonamerno ali iz lahkomiselnosti,³⁴ so odgovorni tožencu in za drugi osebno in nerazdelno za škodo, če se tožbeni zahtevek zavrne ali tožba umakne. Vsak zadružnik se ob svojih stroških lahko pridruži pravdi, ker zakon ne razlikuje, pač na eni ali drugi strani (§ 18., odst. 3 do 5). Vse to velja smiselno tudi za tožbo zoper člana nadzornega odbora (§ 27.).

Po § 38. pa sme vsak zadružnik, ki je bil navzoč na skupščini, je proti njenemu sklepu vložil upor in zahteval, naj se to sprejme v zapisnik, vložiti pri registrskem sodišču tožbo zoper sklep, ki ne vstreza predpisom zadružnega zakona ali pravil glede sklica in dela skupščine ali krši prisilne določbe zadružnega zakona ali spreminja pravila, pa ni bil storjen na način, ki je za to predpisan z zakonom in pravili. Toženec je zadruga. Rok za tožbo je mesec dni od preteka roka za upogled v skupščinski zapisnik. Tožitelju sodišče na predlog tožene zadruge lahko naloži varščino za morebitno škodo od tožbe, kdor pa pri tožbi ali v pravdi ravna zlonamerno ali lahkomi selno, je zadruGI odgovoren za škodo od tožbe, več tožiteljev solidarno. Po drugi strani sme tožitelj predlagati, da sodišče začasno prepove izvršitev izpodbijanega skupščinskega sklepa, če verjetno izkaže, da bi zadruga z izvršitvijo pretrpela nepopravljivo škodo. Vsak zadružnik se ob svojih stroških lahko pridruži pravdi (§ 38., odst. 1. do 6. in 9.).

II. Gmotne pravice. 1. Pravice zadružnika, da uporablja zadrugo v okviru zakona in pravil za pospeševanje svojega gospodarstva, zakon izrečno niti ne omenja, razume se iz same definicije zadruge: združba, ki bi te pravice ne priznavala, ne bi bila zadruga.

2. Izrečno pa govori zakon o uporabi dobička zadruge, ali, kakor ga zakon v smislu zadružne ideologije

³⁴ O težavah, ki jih zadaja izraz »lahkomiselno« gl. »Pravosudjec 1938., str. 435. in 436.

imenuje, poslovnega prebitka. Pravice nanj zakon sam zadružnikom ne daje. § 1., odst. 3., določa, da zadruga ali sploh ne deli poslovnega prebitka ali pa ga deli v razmerju poslovanja posameznega zadružnika z zadrugo, torej morajo vprašanje rešiti pravila (§ 5., odst. 1., št. 9.). Določba, da se poslovni prebitek, če se sploh deli, sme deliti le v razmerju poslovanja posameznega zadružnika z zadrugo, vsebuje samo po sebi jako zdravo misel, siliti zadružnike, da z zadrugo res delajo. V primerih pa, v katerih zadružnik z zadrugo kljub svoji dobri volji ne more poslovati, ker zadruga ne more, je načelo očitno nepravilno. Če ima stanovanjska zadruga 100 članov, pa samo 20 stanovanj, pač 80 zadružnikov z njo ne more poslovati, torej tudi ne biti deležnih poslovnega prebitka. Da se jim, če pravila tako določajo, iz poslovnega prebitka smejo plačevati navzgor z zakonom omejene »obresti«, ne popravlja nepravilnosti, razen ako bi bilo s pravili odrejeno, da se te obresti ne plačujejo tistim, ki so stanovanja imeli ali pa bi jih lahko dobili, pa jih niso vzeli. V vsakem primeru pa morda tudi odredba take vsebine ne bi vstrezala položaju. Določba o delitvi poslovnega prebitka je vsekakor ena izmed točk, glede katerih *summum ius* — dosledna zadružna ideologija — lahko pomeni *summum iniuriam*; kjer je tako, ne bo koristila pospeševanju zadružništva. Priznati pa je treba, da je silno težko najti formulo, ki bi vstrezala za vsak primer, pa ne bi bila ob enem preohlapna in ne bi omogočavala, da se v obliki zadrug ustanavljajo kapitalistiška podjetja.

V okviru zakona in pravil določa vsakoletna, tzv. redna skupščina o uporabi poslovnega prebitka minulega poslovnega leta (§ 29., odst. 1., št. 2., § 30., odst. 1., § 59., odst. 2.). Predloge za to morata staviti upravni in nadzorni odbor ob predložitvi letnih sklepnih računov (§ 58., odst. 6.). Če pa eden ali drugi odborov ugotovi, da se je imovinsko stanje zadruge od konca preteklega poslovnega leta do dne skupščine znatno pogoršalo, morata predložiti skupščini posebno poročilo s predlogom, naj se poslovni prebitek ne razdeli zadružnikom, kolikor je potreben za pokritje zmanjšanja imovine (§ 59., odst. 3.). Če oba odbora nista istega mnenja, treba vseeno predložiti črnogledo poročilo skupščini, ki

odloči.³⁵ Šele s skupščinskim sklepom o predlogih za razdelitev poslovnega prebitka dobe zadružniki terjatev zoper zadrugo, ki se jim niti s poznejšim sklepom skupščine ne more odvzeti zoper njihovo voljo. Seveda pa s tem ni rečeno, da bi smela skupščina brez zadostnega razloga (prim. § 59., odst. 3.) skleniti, naj se poslovni prebitek ne deli, če pravila dopuščajo delitev; tak sklep bi lahko pomenil nepravilno spremembo pravil, vsak zadružnik bi ga smel pobijati.

Zakon ne določa ničesar o prednostnem razmerju pravic po § 1., odst. 3., (delitev poslovnega prebitka po razmerju poslovanja zadružnika z zadrugo) in po § 1., odst. 4., (»obrestovanje« poslovnih deležev), dasi se tudi te obresti morejo plačevati le iz poslovnega prebitka. Stvar ni brez pomena. Recimo, da ima zadruga 100 zadružnikov s 100 deleži po 100 din. 50 zadružnikov je poslovalo z zadrugo, 50 ne. Poslovni prebitek je 400 din. Pravila dovoljujejo obrestovanje do 4%. Če imajo »obresti« prednost, ne ostane nič posebej za one zadružnike, ki so poslovali z zadrugo. Ali naj odloča skupščina? Svobodno ali po kakšnem merilu? Ali naj imajo tisti, ki so poslovali, prednost? To bi se dalo reči, če so vsi imeli enako možnost poslovati, pa je niso vsi izkoristili, drugače bi bilo krivično. Pri sestavi pravil bo kazalo misliti na točno ureditev tega vprašanja. Posebno določbo ima § 54., odst. 1., za premije nekih vrst zavarovalnih zadrug: čisti prebitki poslovanja se ne izplačujejo, ampak poračunavajo na prihodnje premije, ki se seveda za toliko zmanjšujejo.

V likvidaciji ne veljajo določbe o delitvi poslovnega prebitka (§ 66., odst. 3.), t. j. poslovni prebitek se v likvidaciji ne deli.

3. Dokler članstvo traja, zadružnik ne more zahtevati, da se mu vrne »poslovni delež« (§ 41., odst. 3.). Šele ob izločitvi iz zadruge ali v likvidaciji zadruge ima to pravico, toda njen obseg je nekoliko različen v vsakem teh primerov.

³⁵ Prim. § 82., odst. 5., zak. o družbah z o. z. in § 340., odst. 2. novega t. z., ki sta pa nekoliko milejša: pogoršanje imovinskega stanja mora biti ne le znatno, temveč tudi ne samo prehodno. Z ozirom na načelno stališče zadružnega zakona proti delitvi dobička je postrožitev razumljiva.

a) Izločen zadružnik, t. j. tisti, ki je izstopil z odpovedjo ali je bil izključen, dediči umrlega zadružnika in upnik bivšega zadružnika smejo, kadar prestane zaveza iz jamstva, zahtevati samo denarno vrednost poslovnega deleža, kolikršna se pokaže na osnovi odobrenih letnih sklepnih računov za tisto poslovno leto, na koncu ali v teku katerega je članstvo prestalo, nikoli pa več kot je res vplačal. Za odpoved prekoštevlnih poslovnih deležev velja isto (§ 48.), brez dvoma tudi v primerih izstopa po §§ 50. in 72., odst. 4. Čim je nastal razlog za prestopitev zadruge, se ta izplačila ne morejo več vršiti posamezno, kakor bi dospevala (§ 49., odst. 2.), marveč se v likvidaciji taki zahtevki poravnajo za terjatvami drugih upnikov, pa pred zahtevki zadružnikov, ki so bili člani v trenutku, ko je nastopil vzrok za prestopitev zadruge (§ 69., odst. 2.). V stečaju zadruge pa se zahtevki »izbrisanih« zadružnikov iz njihovih poslovnih deležev ne morejo uveljavljati kot stečajne terjatve (§ 75., odst. 5.).³⁶ Za primer fuzije § 49., odst. 2., ne more veljati doslovno; zahtevki gredo zoper sprejemajočo zadrugo.

b) V likvidaciji zadruge pridejo, kakor je bilo pravkar rečeno, zadružniki na vrsto na tretjem mestu. Njim se izplača vrednost deležev na temelju prve bilance v likvidaciji. To določbo treba prav razumeti v zvezi z naslednjo, da se, kadar se deleži ne morejo izplačati popolnoma, izplačilo opravi sorazmerno, razen če določajo pravila drugače. Vrednost po prvi likvidacijski bilanci je samo maksimum; če se pozneje pokaže, da bi se bilo lahko dalo več, presežek ne gre v korist zadružnikom, temveč pač rezervnemu fondu; če se pokažejo nove terjatve, ali se zadrugina aktiva pokažejo kot manjša, se ne more izplačati omenjena bilančna vrednost deležev, ampak se razpoložljiva imovina razdeli sorazmerno, če pravila ne določajo drugačne razdelitve (§ 69., odst. 3.). Do rezervnega fonda in do drugih fondov

³⁶ »Izbrisani« ni dobro rečeno. Izbrisati treba tudi navideznega zadružnika, ki ni nikoli postal zadružnik in zato ni imel poslovnega deleža (prim. zgoraj št. II., 7.), in ki se mu mora njegovo vplačilo vrniti tudi v stečaju. Z »izpisanimi« so mišljeni tisti bivši zadružniki in druge osebe, ki jih ima v mislih § 48. To se vidi tudi iz § 69., odst. 2., ki govori o »izločenih« zadružnikih, misli pa tiste osebe, ki jih navaja § 48.

nimajo zadružniki nikakršnih pravic (§ 69., odst. 6. in 7.), vendar pa je njihov položaj boljši od položaja »izločenih«, ker lahko dobe več kot golo vplačilo na poslovne deleže.³⁷

Posebej naj se še omeni dvoje. Če so morali zadružniki po § 68., odst. 3., v likvidaciji še kaj plačati na svoje še ne popolnoma vplačane deleže, pa se ta vplačila ne porabijo za poplačilo upnikov in izločenih zadružnikov, se jim presežek vrne v razmerju vplačil (§ 69., odst. 4.). Vsi zneski, ki jih zadružniki ne vzemo do konca likvidacije, se položijo pri registrskem sodišču. Če se niti tu ne vzemo v dveh letih od dne izročitve sodišču, pripadejo revizijski zvezi ali Glavni zadružni zvezi, ki jih morata porabiti kakor določa zakon (§ 69., odst. 5.). Kadučnost v korist državi je torej izključena.

³⁷ Marković, str. 230., misli, da se morejo vrniti samo vplačila. Vzemimo pa ta-le primer: Dolgovi 100.000 din, izplačila bivšim zadružnikom 5000 din, rezervni fond in drugi fondi 50.000 din, vplačila na 100 deležev po 100 din 10.000 din. Aktiva se realizirajo s 180.000 din, čisti prebitok bi bil 15.000 din. To ni poslovni prebitok, ki se sme deliti samo po § 1., odst. 3. in 4., kam torej ž njim? Jasno je, da je bila dejanska vrednost deležev večja od »imenske«. Če se je večja izračunala že v prvi likvidacijski bilanci, mora presežek aktiv nad pasivi po § 69., odst. 3., pripasti zadružnikom, do te izračunane bilančne vrednosti. Se-le presežek bi, ker pač ni drugačne določbe, pripadel rezervnemu fondu. Posledica bodo optimistične prve likvidacijske bilance. To ni dobro, ampak zakon navaja na to. Moral bi bil ali jasno reči, da se vračajo samo vplačila, ali pa na mesto prve likvidacijske bilance za merilo postaviti poslednjo, na vsak način pa odrediti, kaj je s prebitkom. No, nevarna stvar ni, tako »lepil« likvidacij bo malo.

Zusammenfassung.

Die Mitgliedschaft in der Erwerbsgenossenschaft.

Auf Grund des neuen jsl. Gesetzes über die Erwerbsgenossenschaften werden der Erwerb und das Aufhören der Mitgliedschaft in Erwerbsgenossenschaften und deren Verbänden sowie die mit der Mitgliedschaft verknüpften Pflichten und Rechte behandelt. Im Abschnitt über den Erwerb werden die materiellen und formalen Voraussetzungen, der Zeitpunkt des Erwerbes der Mitgliedschaft und die Folgen der Aufnahme in die Genossenschaft trotz Nichtvorhandensein der Voraussetzungen besprochen. Der nächste Abschnitt stellt das Aufhören der Mitgliedschaft bei Auflösung der Genossenschaft und ohne deren Auflösung dar (Tod, Kündigung durch das Mitglied oder dessen Gläubiger, Übertragung des Geschäftsanteiles auf eine andere Person, Ausschliessung). Der letzte Abschnitt umfaßt die Mitgliedspflichten und -rechte. Zu den ersteren werden die Pflicht zur (allenfalls wiederholten) Einzahlung des Geschäftsanteils, die Pflicht zu periodischen nicht in Geld bestehenden Nebenleistungen, die beschränkte oder unbeschränkte Haftung (samt deren Geltendmachung) gezählt. Die Mitgliedsrechte zerfallen in Verwaltungs- und Vermögensrechte. Verwaltungsrechte sind: das Recht auf Teilnahme an der Generalversammlung, das Stimmrecht, das Recht auf Information, das passive Wahlrecht in die Genossenschaftsorgane, das Antragsstellungs- und das Beschwerderecht, das Recht auf Anfechtung von Generalversammlungsbeschlüssen und auf Geltendmachung von Schadenersatzansprüchen gegen Genossenschaftsorgane zu Gunsten der Genossenschaft; in diesem Zusammenhang werden auch die wenig zahlreichen Minderheitsrechte behandelt. Zu den Vermögensrechten rechnet der Verfasser, dem Begriff der Genossenschaft entsprechend, das Recht durch gemeinschaftliche Geschäftsführung aus den Genossenschaftseinrichtungen den gesetz- und satzungsgemässen Vorteil zu ziehen, das Recht auf den Gewinnanteil — wenn es in der Satzung eingeräumt ist, das Recht auf Rückerstattung der Einzahlungen auf den Geschäftsanteil bei Aufhören der Mitgliedschaft ohne Auflösung der Genossenschaft, das Recht auf den Anteil an dem Liquidationsüberschuss.

Znanstvene razprave objavljene v Zbornikih I. — XIV.

1. Pravnozgodovinske:

DOLENC: a) Pravosodstvo pri novomeškem inkorporiranem uradu nemškega viteškega reda v letih 1721 do 1772 (Zb. I); b) Pravosodstvo cistercienske opatije v Kostanjevici in jezuitske rezidence v Pleterju od konca 16. do konca 18. stoletja (Zb. III); c) Pravosodstvo klevevske in boštanjске graščine od konca 17. do začetka 19. stoletja (Zb. V); č) Pravni institut »Klausel des allgemeinen Landschadenbundes« v slovenskih deželah (Zb. VII); d) Osebnost in rodbinskoppravna vprašanja v pravosodstvu slovenskih ljudskih sodišč (Zb. X); e) Pravne razmere v Brežicah od l. 1585. do l. 1651. (Zb. XII); f) Pravnozgodovinski prikaz dokaznega postopanja pri sodiščih slovenskega ozemlja s posebnim ozirom na ljudska sodišča (Zb. XIV).

JASINSKI: a) Kaj je najpotrebnejše za slovansko primerjalno pravno zgodovino? (Zb. I); b) Kada i na koji način je bio sastavljen kastavski statut? (Zb. III); c) Prehod od ustnega običajnega prava k pisanemu zakonu (Zb. IV); č) Zakoni grada Veprinca (statut Veprinacčki) (Zb. V); d) Iz istorije Kastavskog statuta (Zb. VI).

KOROŠEC: a) Sistematika prve hetitske pravne zbirke (K Bo VI 3) (Zb. VII); b) Usoda rimskega prava v Angliji (Zb. IX); c) Novi odlomki Gajevih institucij (Zb. X).

KREK: Pomen rimskega prava nekdanj in sedaj (Zb. I).

POLEC: a) Razpored sodnih instanc v slovenskih deželah od 16. do 18. stoletja (Zb. VI); b) O odpravi nevoljništva na Kranjskem (Zb. IX); c) Prevedba zakupnih kmetij v kupne na Kranjskem ob koncu 18. stoletja (Zb. XIII).

2. Cerkvenopravne:

KUSEJ: a) Codex juris canonici in njegov pomen za cerkev in državo (Zb. I); b) Posledice državnega preobrata na polju patronatnega prava (Zb. II); c) Vera in bračna vez v naši državi de lege lata in de lege ferenda (Zb. IV); č) Pasivna asistenca pri mešanih zakonih po prejšnjem in po novem katoliškem pravu (Zb. V); d) Katoliška cerkev in njeno pravo v povojni dobi (Zb. VII); e) Bračna pravila srbske pravoslavne cerkve (Zb. X); f) Mešani braki v bračnih pravilih srbske pravoslavne cerkve (Zb. XI).

3. Kazenskoppravne:

DOLENC: a) Kriminalnopolitična presoja določil zadnjega odstavka čl. 12 Vidovdanske ustave (Zb. II); b) Problem izvrševanja kazni na prostosti v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (Zb. IV); c) Zločince iz prepričanja (Prinos k vprašanju o smotreni določitvi kazni) (Zb. VI); č) Opredelitev kriminalne in civilne prevare (Zb. IX); d) Naklep in namen v kazenskem zakoniku kraljevine Jugoslavije (Zb. XI); e) Odnos med glavnimi in stranskimi kazenskimi zakoni (Zb. XIII).

MAKLECOV: a) Zmujšana vračunljivost v načrtu za edinstveni kazenski zakonik kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (Zb. VI); b) Osebnost zločincev v modernem kazenskem pravu s posebnim ozirom na kazenski zakonik kraljevine Jugoslavije (Zb. VII); c) Pravna narava odredb zoper otroke in mlajše maloletnike v kazenskem pravu kraljevine Jugoslavije (Zb. IX); č) O pojmu in nalogah kriminalne politike (Zb. X); d) Pravna narava prisilne objave sodbe (Zb. XI); e) Jugoslovanska judikatura v očevalnih odredbah (Zb. XII); f) Kazenskoppravna veda in kriminologija (Zb. XIII); g) Tipologija zločincev (Zb. XIV).

4. Državljanokpravne:

LAPAJNE: a) Današnje kondicije (Zb. V); b) Spori o osnovnih pojmih prava zastaranja (Zb. VII); c) Regresni zahtevki našega državljankega prava (Zb. IX); č) Spori za mejo (Zb. X); d) Spori v pogledu vzročne zveze (Zb. XI); e) Načrt odškodninskopravnih določb za jugoslovanski državljanški zakonik (Zb. XIV).

5. Negmotnopravna:

ŠKERLJ: a) Uredba o zaščiti industrijske svojine (Zb. I); b) O izumu, stvarjenem v »službi« (Zb. V).

6. Pravdnopravni:

SKUMOVIČ: O dokazni moči trgovskih knjig (Zb. I).

SAJOVIC: Prvenstvene terjatve v poravnalnem postopku (Zb. XI).

7. Državnopravne:

KUSEJ G.: a) Kraljevska oblast in njen obseg po Ustavi kraljevine Jugoslavije z dne 3. septembra 1931 (Zb. XI); b) Kratek oris značilnih potez avstrijske zvezne ustave 1934 (Zb. XII); c) O razmerju med državo in veroizpovedni po jugoslovanski verski zakonodaji (Zb. XIII).

PITAMIC: Državno in meddržavno pravo pod vidikom enotnega sistema (Zb. II).

TASIČ: a) Da li država može činiti protipravne radnje (Zb. III); b) O teoriji narodne suverenosti, naročito u Francuskoj, i o jednom skorajšnjem pokušaju tamo (Zb. IV); c) Jedan pokušaj podele državnih funkcija u formalnom i materijalnom smislu (jedno metodološko izučavanje) (Zb. V).

8. Upravnopravne:

JURKOVIČ: a) Javni interes (Zb. IX); b) Svobodni prevdarek (Zb. XII); c) Javnopravna pogodba (Zb. XIII); č) Ničen upravni akt (Zb. XIV).

TASIČ: Jesu li ministri činovnici? (Zb. VI).

9. Narodnogospodarske, gospodarskopolitične, statistične:

BILIMOVIČ: a) Nekoliko misli o narodnogospodarski vedi (Zb. I); b) Pojem statike in dinamike v narodnogospodarski vedi (Zb. III); c) Nekoliko podatkov o delniških družbah v Sloveniji (Zb. IV); č) Položaj delavcev v Jugoslaviji po poročilih inspekcije dela (Zb. V); d) Nove metode proučevanja konjunktur in gospodarska prognoza (Zb. VI); e) Racionalizacija gospodarstva (Zb. VII); f) Nauk o konjunkturah (Zb. VIII); g) Oblike obrtnih in industrijskih obratov (Zb. XI); h) Načrt združnega zakona (Zb. XII); i) Organizacija ekonomskega pouka na visokih šolah glavnih evropskih držav (Zb. XIV).

OGRIŠ: a) Statistika kreditnih zadrug v Sloveniji za poslovno leto 1926 (Zb. VI); b) Delniške družbe dravske banovine v desetletju 1919 do 1928 (Zb. VII).

10. Finančnopravna:

ŠAVNIK: Pravna funkcija številke v budgetu davčnih dohodkov (Zb. V).

11. Mednarodno- in medpokrajnopravne:

LAPAJNE: a) Kolizijske norme civilnega medpokrajnkega prava v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (Zb. I); b) Meddržavno in medpokrajnisko stečajno pravo kraljevine SHS (Zb. II); c) Kaj je in kaj ni med-

državno zasebno pravo? (Zb. III); č) Občini del k mednarodnemu zasebnemu pravu (Zb. IV); d) Izenačeno mednarodno zasebno pravo za slovanske države srednje in južne Evrope (Zb. XII).

ZOLGER: Kršitev mednarodnih obveznosti in njena pravna posledica (mednarodna krivica) (Zb. II).

TOMSIČ: a) O najnovejših naporih, da se vojna odvrne (Zb. X); b) Sveta aliansa in Zveza narodov (Zb. XI).

12. Pravnofilozofske, občepravne, sociološke:

FURLAN: a) Problem realnosti prava (Zb. IX); b) Teorija pravnega sklepanja (Zb. X); c) Filozofske osnove pojma nevarnosti v kaz. pravu (Zb. XII); č) Problem pravne kavzalnosti (Zb. XIV).

JURKOVIČ: O pojmu prava (Zb. XI).

KOSIČ: Novi tipični poskušaji konstituisanja sociologije (Zb. III).

PITAMIC: a) Nove smeri v pravni filozofiji (Zb. I); b) Kritični pogledi na juridično osebo (Zb. IV); c) Pomen človeških in državljskih pravic (Zb. V).

SPEKTORSKIJ: a) Usoda ideje naravnih zakonov v socialni filozofiji (Zb. IX); b) Nastanek konstruktivne metode v pravoznanstvu (Zb. X); c) Pojem univerzalnega prava v XVII. stoletju (Zb. XI); č) Historični problem pri racionalistih 17. stoletja (Zb. XII); d) Osemdesetletnica Rudolfa Stammlerja (Zb. XIII); e) Tönnies in Michels (Zb. XIV).

